
Digitized by Google

H

R. II ed, To II p. 155, n 3

5.13.D.26-

111 Hf 20

C. SALLVSTII CRISPI CONIVRATIO CATILINAE,

ET BELLVM IVGVRTHINVM.

FRAGMENTA

eiusdem historiarum, e scriptoribus antiquis ab Aldo Manutio, Paulli F. collecta.

SCHOLIA ALDI MANVTII.

Index rerum, & verborum memorabilium.

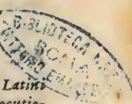
BIBLIOTECA NAZ. VITTORIO EMANUELE ROMA

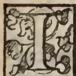
VENETIIS, M D LXXXVIII.
EX BIBLIOTHECA ALDINA.

INDEX EORVM QVAE IN HOC LIBRO CONTINENTVR.

FILIIS
LEONARDI VALMARANAE, PATRICII VICENTINI,

Iacobus Rossettus. S. D.

IN litterariis scholis, dum interpretantur Latini scriptores, tam minute solent modi latinæ locutionis, vsusq; verborum obseruari, vt & quandoq; morosa ea videatur cura, & interim alia prætermittantur potiora. At verò monuit rectè Plato, si verborum spreuerimus anxiam solicitudinem, futuros in senectute prudentiores: veram quinetiam disciplinam eam esse, qua tam ludendo, quàm studendo assuefiant in iis pueri, quæ postea grandiores acturi sunt. Hæc quidni & in scholis seruentur? Propterea censeo ego, illud vobis esse, nobilissimi pueri, à magistris exposcendum, vt è lectionibus eliciant apte, atque exponant, quæ ad mores bene instituendos, & ad gnaritatem humanarum actionum parandam, videbuntur attinere. Hæc enim nobilitatem vestram, hæc vestrum clarum genus decent, hisq; assuescere expedit vobis, quos non publicarum modò gubernatio rerum ciuitatis nostræ manet, verum etiam aulis Regum pater vester, omni in re vir magnificus, potuit destinasse. Nam cum splendido ille hospitio hac transeuntem accepit Imperatricem, maximi Regis Hispaniarum sororem, vobis ea, inter amplexus, quæ humanitatis signa, quam munerum, & honorum expectationem dedit? quàm ditia verò ea dona, quæ Rex ipse annua patri capienda statuit? Quare vobis hæc mihi visum est, idcirco præfari in historiis Sallustii, quòd eas ipse studuit ita bonis sententiis consiliisq; ornare, vt quandoque videatur consultò à præsenti re digredi, quò lectorem ducat in earum causarum euentorumq; considerationem, quibus priuatæ res publicæq; solent agi. Ex quibus, præter historiæ delectationem, vos, quorum familiæ decus magna splendidaq; poscit, multa institutioni, honestarum actionum opportuna, multa ciuili prudentiæ, per idonea percipietis, quibus domi clari, forisq; poteritis reddi. Valete.

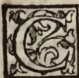
De Regno. De legib. I.

EX LIBRIS

PETRI CRINITI

DE HISTORICIS, AC ORATORIBVS LATINIS,

SALLVSTII VITA.

AIVS Crispus Sallustius Amiterni natus traditur in agro Sabino, quo anno Athenienſium vrbs à L. Sylla deuicta, atque uaſtata eſt, vt Romani annales referunt. Ex nobili Salluſtiorũ familia ortus eſt, quæ diu in ſecũdo ordine dignitatem ſeruauit. Idem in vrbe educatus creditur, & à teneris annis operam, ac ſtudium impendiſſe optimis diſciplinis. Sed cum in ea tempora incidiſſet, quibus corrupti ciuium mores varijs partibus atq; factionibus forent: neq; virtuti præmia, aut bonis ingenijs adeſſent in tam deprauata ciuitate (quod idẽ Salluſtius fatetur) victũ eius ingenium voluptatibus facilè ſuccubuit. Itaq; cum ad Remp. pro ætate foret delatus, propter ciuium improbitatem & factiones multa aduerſa pertulit. Nam tum præcipuè Syllanis partibus infecta ciuitas æſtuabat. Conſtat ex veterum commentarijs, Salluſtiũ ipſum ingenio fuiſſe acri, & in ſtudijs literarum accurato, tum maximè in ſcribẽda hiſtoria. Præceptorem habuit inter alios Atteiũ Prætextatum, qui Philologum ſe appellauit: & ab eo edoctus eſt de ratione rectè ſcribendi, vt à Suetonio Tranquillo traditur: qui & Aſiniũ quoque Pollionẽ ſcribit

ab

ab eodem Prætextato eruditum, atq; instructum. Maxime autem M. Catonis studiosus fuit, ex cuius commentarijs verba excerpsit, & velut breuiarũ ad usum propriũ habuit, quod Octauius quoq; Augustus in epistola ad Marcum Antoniũ refert: in qua ipsum Antoniũ ceu insanientem increpat, quòd ea scribere vellet, quæ mirẽtur potius homines, quã quæ intelligant. Sed interim ad Sallustij cõmẽtarios. Historiã composuit de Lucij Catilinæ coniuratione cõtra Romanũ Senatũ, & itẽ de bello Iugurthæ, qui Numidiæ Rex factus, diu cõtra Romanos strenuè rẽ gessit. Historiã præterea de Romanorũ gestis, vt de Mario, & Sylla, nec non de Pompeio contra regẽ Mithridatẽ: quod opus libris aliquot à Sallustio absolutũ traditur. Et adhuc supersunt quædam veluti absolutissimi operis reliquiæ, in quibus Sallustij diligentia in historia describẽda, atq; grauitas apparet. In parte operis de rebus Punicis tãto animi studio incubuit, vt à quibusdam scriptum sit eã regionem adijsse, ac maxima solertia perlustrasse, quò maiore fide, atq; officio veritatem exploraret. Anienus certè Rufus plurimũ Sallustij diligentiam, atq; studium commendauit. Sed & Gellius, vir Romanus, qui veterum eruditionis Aristarchus habetur, ita de Sallustij oratione disserit: Elegantia, inquit, Sallustij, verborumq́; facundia, & nouandi studium, cum multa prorsus inuidia fuit. Plures non mediocri ingenio viri conati sunt reprehendere pleraque, & obtrectare, in quibus plura inscitè, aut malignè vellicant. Lib. 4. cap. 35.

Quin & hunc proprietatis seruantissimum vocat. Titus autem Liuius tam iniquus Sallustio fuit, sicut

ab Anneo Seneca scrbitur, vt quædã ex historia Thucydidis translata, & eleganter assumpta velut deprauata, & corrupta illi obiecerit. Idq; ipsum non in thucydidis gratiã effecit, vt Aurelius Fuscus dicebat: verum putauit se facilius Sallustium vincere, si prius Thucydidẽ ipsum præferet. Asinius quoq; Pollio librũ scripsit, quo Sallustij scripta reprehenderat, quod in ijs nimia quadam affectatione antiquitatẽ sequeretur. Fabius uerò Quinctilianus, uir maturo, & graui iudicio, asseruit oratione Sallustij, atq; breuitate nihil fieri posse perfectius præsertim ad vacuas, & eruditas aures. Neque veritus est idẽ Fabius autori Thucydidi in scribenda historia apud Græcos principi, Sallustium ipsum opponere, sicuti Titum Liuium Herodoto. Quo factum est, vt cum plures voluerint dicendi genus Sallustianum sequi, minimè sint assequuti. Est. n. eius oratio tam absoluta, tam casta, & innocens, vt meritò ab eruditis diuina breuitas censeatur. Nam & Aruntius, qui belli punici historiam scripsit, Sallustio tantũ concessit, vt eius orationem maximo studio sequeretur: qđ alibi diximus. Nec illud ignoratur, consueuisse Sallustiũ magno labore, ac studio scribere, ut nihil nõ absolutum, atq; perfectum videri posset: quod ex ipsa lectione facilè colligitur. Amicos in primis habuit doctrina & ingenio nobiles, vt Cornelium Nepotem, Messalã, & Nigidium Figulum, qui periisse in exilio traditur. Iulium præterea Cæsarem magno studio dilexit: à quo etiam, ut creditur, dignitate præfecturæ honestatus est. Illud item à Suetonio refertur, Lenæum grammatiuum Pompeij libertum Satyras contra Sallustium cõ-

posuis-

posuisse, eumq; mordaci & virulento carmine lacerasse, vt qui lurconem illum popinionemq;, & nebulonem ac lastaurum appellarit, tum vita scriptisq; monstrosum, ac M. Catonis furem ineruditissimum: quod ipsum nõ alia ratione à Lenæo factum creditur, quam vt studiũ suum, atq; officium erga patronum Pompeium probaret, quẽ virum Crispus Sallustius ore probo, animo autem inuerecundo esse scripserat. Itaq; mirandum non est, si tam acerbè, atq; satyricè libertus Lenæus contra Sallustium aciem styli exacuit. Quantum odij, atq; inimicitiæ inter hunc, & M. Ciceronem exstiterit, notissimũ est. quod vtriusq; violentę, atq; acerrimę orationes ita demonstrant, vt neuter videri possit satis sui rationem habuisse, dum alteri malediceret. Qua in re non sunt multa referenda, cum ex Hieronymi, ac Fabij autoritate constet eos homines longè aberrasse qui confictas magis orationes ab alijs, quã à Sallustio, & Cicerone habitas crediderint. Et sanè tam corruptus moribus Sallustius, ingenio tã procliui ad luxum fuit, vt paternam domum viuente adhuc patre turpissima ratione venalẽ haberet: quod illi inter alia vitia, à Marco Cicerone exprobatur. Sed à Verrone ẽt, & Gellio traditũ est, eundẽ fuisse in adulterio deprehensum ab Annio Milone, lorisq; cęsum, ac data pecunia dimissum. Qua ratione factũ est, vt Marcus Cicero appellare illum non dubitauit mensaram assectã cubiculorũ pellicem, & adulterum. Dignitates publicas gessit, & quæsturę, ac tribunatus honorem assecutus est, sed nulla quidẽ laude aut cõmendatione, adeò libidine magis, q̃ oratione & publicè, & priuatim vixisse fertur: nã &

bis vocatus est in iudicium, & ad iudicum subsellia attractus, fortuna extrema (vt inquit Cicero) stetit. Scribunt autem grammatici ea causa de Senatu eiectum fuisse à censoribus, quod ingenti libidine matronas consectaretur. Illud quoque de Sallustio relatum est, patrocinio, & fauore C. Cæsaris consecutum fuisse præturam Africæ interioris: ex qua diues cùm in vrbem rediret, preciosissimos, atq; amœnissimos hortos in regione ad malum punicum comparauit, ac Tiburti villam, quæ à Cicerone itidem illi obijciuntur. Neque desunt qui scribant Terentiam Marci Ciceronis vxorem, ab eo repudiatam, Sallustio nupsisse, ac deinceps Messalę Coruino, viro in eloquentia clarissimo, quod etiam suo loco scripsimus. Sciendum est fuisse plures Sallustios. Nam & Cneus à Marco Tullio celebratur, in Sallustiorum familia insignis, & M. Ciceroni, ac Cn. Pom. maximè familiaris. quod ex ijs epistolis colligitur, quas Cicero ad Pomponium Atticum scribit. Qua in re imprudenter quidam decepti sunt, cum Sallustij Empedoclea ignorarent, vt alibi demonstraui. Sunt qui tradãt ad annum secundum, & LX. eum vixiße, & in patria annis aliquot post obitum C. Cæsaris diem extremum obijsse. quod ex veterum commentarijs colligitur. Illud præterea de hoc ipso Crispo Romæ circunlatum est, vt multi testantur.

Hic erit, vt perhibent Doctorum corda virorum,
Crispus Romana primus in historia.

VE-

VETERVM SCRIPTORVM DE SALLVSTIO TESTIMONIA.

ab Aldo Manutio Paulli F. collecta

EX VELLEIO PATERCVLO.

AEMVLVS Thucydidis Sallustius: Et paullo post: *Pæne stulta est inhærentium oculis ingenior. enumeratio: inter quæ maximè nostri æui eminent, princeps carminum* Virgilius, Rabiriusque, *& consecutus* Salustiũ Liuius, Tibullusque, *&* Naso, *perfectissimi in forma operis sui. Nam, viuor. vt magna admiratio, ita censura difficilis est.* Hist. lib. 2.

EX QVINCTILIANO.

Liuius, *à pueris magis legendus, quam* Sallustius: & hic *historiæ maioris est auctor: ad quem tamen intell'gendum, iam profectu opus sit.* Lib. 2. c. 5.

Crispus Sallustius in bello Iugurthino, & Catilinario, *nihil ad historiam pertinentibus principijs orsus est.* Lib. 3. c. 1

Vitanda illa Sallustiana *(quamquam in ipso virtutis locum obtinet)* breuitas, *& abruptum sermonis genus: quod otiosum fortasse lectorem minus fallit, audientem transuolat, nec, dum repetatur, exspectat.* Lib. 4. c. 2.

Nec minus noto Sallustius *epigrãmate incessitur:* Lib. 8. c. 3.
Et verba antiqui multum furate Catonis,
Crispe, Iugurthinæ conditor historiæ.

Ex Græco translata Sallustii *plurima: quale est, Vulgus amat fieri.* Lib. 9 c. 3.

Lib.10.c.1. *Neq; illa* Salluſtiana breuitas, *qua nihil apud aures vacuas, atq; eruditas poteſt eſſe perfectius, apud occupatum varijs cogitationib. iudicem, & ſæpius ineruditum, captanda nobis eſt: neq; illa Liuij lactea vbertas ſatis docebit eum, qui non ſpeciem expoſitione, ſed fidem, quærit.*

Ibidem. *At non hiſtoria ceſſerit* Græcis: *nec opponere* Thucydidi Salluſtium *verear: nec indignetur ſibi* Herodotus *æquari* T. Liuium; *cum in narrandō miræ iucunditatis, clariſſimiq; candoris, tum in concionibus, ſupra quam narrari poteſt eloquentem: ita dicuntur omnia cum rebus, tum perſonis, accōmodata: ſed affectus quidem, præcipue eos, qui ſunt dulciores, vt parciſſime dicam, nemo hiſtoricorum commendauit magis. Ideoq; immortalem illam* Salluſtii velocitatem, *diuerſis virtutibus, conſecutus eſt: Nam mihi egregie dixiſſe videtur* Seruilius Nonianus, *pares eos magis, quam ſimiles: qui & ipſe à nobis auditus eſt, clari vir ingenij, & ſententijs creber, ſed minus preſſus, quam hiſtoriæ auctoritas poſtulat.*

Attici, *præciſis concluſionibus obſcuri,* Salluſtium, *atq;* Thucydidem *ſuperant; triſtes, ac ieiuni,* Pollionem *æmulantur; otioſi, & ſupini, ſi quid* Lib.10.c.3. *modo longius cirumduxerunt, iurant,* Ciceronem, *ita locuturum fuiſſe.*

Sic ſcripſiſſe Salluſtium *accepimus. & ſane manifeſtus eſt etiam ex opere ipſo labor.*

EX CORNELIO TACITO

Hiſt.lib.li.3. C. Salluſtius, *rerum Romanarum florentiſſimus auctor.*

EX

Tv q. *dubitas*, Cimber ne Annius, *an* Verrius Flaccus, *imitandi sint tibi? ita, vt verbis, quæ* Crispus Sallustius *excerpsit ex* Originibus Catonis, *vtaris? an potius*, Asiaticorum oratorum *inanib. sententijs, verborum volubilitas in nostrum sermonem transferenda?* In Au. vita.

EX EODEM.

Asinius Pollio librum scripsit, in quo Sallustii scripta reprehendit, *vt nimia priscor. verbor. affectatione oblita*. In libr claris c.9. de io Philo go.

Coluit familiarissime C. Sallustium, *&, eo defuncto*, Asinium Pollionem; *quos, historiam componere aggressos, alterum breuiario rer. omnium Romanarum, ex quibus, quas vellet, eligeret, instruxit; alterum præceptis de ratione dicendi. Quo magis miror*, Asinium Pollionem *credidisse, antiqua cum verba, & figuras, solitum esse colligere* Sallustio: *cum sibi sciat nil aliud suadere, quam vt noto, ciuilique, & proprio, sermone vtatur, vitetq; maximè* obscuritatem Sallustii, & audaciam in translationibus. Ibidem.

Tanto amore erga patroni memoriam exstitit, vt Sallustium historicum, *quod eum oris improbi, animo inuerecundo, scripsisset*, acerbissima satyra *lacerauerit, Lastaurum, & Lurconem, & Nebulonem, Popinonemq; appellans, & vita, scriptisq; monstrosum, præterea priscorum*, Catonisq. *verborum ineruditissimum furem*. Cap. de Ler X.

EX IVSTINO.

Pompeius Trogus, in Liuio, & Sallustio, *re*- Hist.

prehendit, quod; conciones directas, ac orationes, operi suo inserendo, Historiæ modum excesserint.

E X   S E N E C A.

Lib. 3. Orationes Sallustii *in honorem Historiarum leguntur.*

i. 20. Sallustio vigente, *amputatæ sententiæ, & verba ante expectatum cadentia, & obscura breuitas fuere pro cultu.* Arruntius, *vir raræ frugalitatis*, qui historias belli Punici scripsit, *fuit* Sallustianus, *& in illud genus nitens.*

n. *Quæ* apud Sallustium *rara fuerunt*, apud hũc *crebra sunt, & pæne continua. Nec sine caussa.* ille *enim in hæc incidebat: at* hic *illa quærebat.*

c. II. 5. 15. *Cum sit præcipua in* Thucydide *virtus breuitatis, hac eum* Sallustius *vicit, & in suis illum castris cecidit.*

n. T. Liuius *tam iniquus* Sallustio *fuit, vt hanc ipsam sententiam & tamquam traslatam, & tamquam corruptam, dum transfertur, obijceret* Sallustio. *nec hoc amore* Thucydidis *facit, vt illum præferat. Laudat, quem non timet; & facilius putat, posse à se* Sallustium *vinci, si ante à* Thucydide *vincatur.*

E X   G E L L I O.

Lib. 1. Sallustius, *nouator verborum.*

1. c. 15. Sallustius, *vel subtilissimus breuitatis artifex.*

3. c. 1.

c. 15. Elegantia orationis Sallustii, *verborumque facundia, & nouandi studium, cum multa prorsus inuidia fuit:* multiq. non mediocri ingenio viri *conati sunt reprehendere pleraque, & obtrectare: in quibus plura inscite, aut maligne, vellicant. Nonnulla tamen*

men videri possunt non indigna reprehensione: quale illud, &c.

Sallustius, *proprietatum in verbis retinentissimus, consuetudini concessit.* Lib. 16. 10.

Asinio Pollioni, in quadam epistola, quam ad Plancum scripsit, & quibusdam aliis, C. Sallustius *inique dignus nota visus est.* Lib. 10

Et paullo post: *Minus proprie, &* a nullo graui auctore *dictum.*

M. Varro, in litteris atque vita, fide homo multa, & * grauis, in libro, quem inscripsit Pius, aut de Pace, C. Sallustium, scriptorem seriæ illius, & seueræ orationis, in cuius historia *notiones censorias fieri, atq; exerceri videmus, in adulterio deprehensum ab Annio Milone, loris bene cæsum, dicit; &, cum dedisset pecuniam, dimißum.* Lib. 17 cap. 1 grauis et a- Alia not. & qua ue

EX HORATIO.

Libertinarum dico: Sallustius *in quas*
Non minus insanit, quam qui mœchatur. Ser. I Sat. 2.

EX MACROBIO.

Sallustius, *grauissimus alienæ luxuriæ obiurgator, & censor.* Lib. 3. X.

Quattuor sunt genera dicendi; copiosum, in quo Cicero *dominatur; breue, in quo* Sallustius *regnat; siccum quod* Frontoni *adscribitur: pingue, et floridum; in quo* Plinius secundus *quondã, & nunc, nullo veterum minor,* noster Symmachus *luxuriatur.* Lib. 5.

EX VIBIO SEQVESTRE.

Sallustius, *auctor certissimus.* An. I Flum.

.c.21. Salluſtius, *auctor certiſſimus*.

EX AELIO SPARTIANO.

Amauit genus dicendi vetuſtum, controuerſias declamauit: Ciceroni Catonem, Virgilio Enniū, Salluſtio Cœlium *prætulit: eademque iactatione, de* Homero, *ac* Platone, *iudicauit*.

EX FLAVIO VOPISCO.

Nemo ſcriptorum, quantum ad hiſtoriam pertinet, non aliquid eſt mentitus. in quo Liuius, *in quo* Salluſtius, *in quo* Cornelius Tacitus, *in quo denique* Trogus *manifeſtis erroribus conuincerentur*.
Salluſtius, Liuius, Tacitus, Trogus, *diſertiſſimi viri*.

EX APPVLEIO.

Neq; Cato *grauitatem requirit, neq;* Lælius *lenitatem, neq;* Gracchus *impetum, nec* Cæſar *calorem, nec* Hortenſius *diſtributionem, nec* Caluus *argutias, nec parcimoniam* Salluſtius, *nec opulentiam* Cicero.

EX SIDONIO APOLLINARE.

Et te, qui breuitate, Criſpe, *polles:*

Sallustius, *homo eruditus*. de falsa reg. lib. I c. II 21

Sallustius, *homo nequam, ait: Sed omnis nostra uis in animo, & corpore, sita est: animi imperio, corporis seruitio, magis vtimur. Rectè, si ita vixisset, vt locutus est. seruiuit enim fœdissimis voluptatibus, suamque ipse sententiam vitæ prauitate dissoluit.* De orig. erroribus lib. 2. c. 13.

EX D. HIERONYMO.

Cicero, *rogatus ab Hirtio, vt, post repudium Terentiæ, sororem eius duceret: omnino facere supersedit; dicens non posse se vxori, & philosophiæ, pariter operam dare. Illa interim coniux egregia, & quæ de fontibus Tullianis hauserat sapientiam, nupsit* Sallustio, *inimico eius; & tertio,* Messallæ Coruino: *& quasi per quosdam gradus eloquentiæ deuoluta est.* Lib. I. aduersus Iouinianum.

EX PETRO BLESENSE.

Legimus, quod, cum Cicero *rogaretur, vt, post repudium Terentiæ, * vxorem Hirtij duceret, prorsus omne matrimonium renuit; dicens, se philosophiæ, & vxori, vacare non posse.* ep. LXXIX. * sororem.

EX EODEM HIERONYMO.

in Epitaphio Nepotiani, ad Heliodorum.

Non,

Non, mihi si linguæ centum sint, oraq. centum, Ferrea vox.

omnia pœnar. percurrere nomina possim. Neque enim historiam proposui scribere, sed nostras breuiter flere miserias. Alioquin ad hæc merito explicanda & Thucydides, & Sallustius, *muti sint.*

EX D. AVGVSTINO.

De Ciuit. Dei, lib. 1. c. 5. Sallustius, *nobilitate veritatis historicus.*

ep. 5. ad Marcellinum. Nobilissimus historicus.

EX MARTIALE.

Lib. 14. *Hic erit, vt perhibent doctor. corda virorum,*
Crispus, *Romana primus in historia.*

EX STATIO.

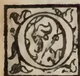
Sil. lib. 4. *Sed tuas artes puer ante discat:*
Omne queis mundi senium remensus,
Orsa Sallusti breuis, & Timaui.
Reddis alumnum.

De Sallustio, Dio lib. XLIII.

C. CRISPI SALLVSTII IN HISTORIAM DE CONIVRATIONE CATILINAE.

PROOEMIVM.

*MNES homines, qui sese student præstare cęteris animantibus, summa ope niti decet, ne vitam silentio * transeant, veluti pecora, quæ natura prona, atq; ventri obedientia finxit. Sed omnis nostra vis in animo, & corpore sita est. Animi imperio, corporis seruitio magis vtimur. alterum nobis cum Dijs, alterum cum belluis commune est. Quo mihi rectius esse videtur ingenij, quàm virium opibus, gloriam quærere; &, quoniam vita ipsa, qua fruimur, breuis est, memoriam nostri quàm maximè lõgam efficere. Nam diuitiarum, & formæ gloria, fluxa, atq; fragilis est: virtus clara, æternaq; habetur. Sed diu magnum inter mortales certamen fuit, vi ne corporis, an virtute animi res magis militaris procederet. Nam & prius, quàm incipias, consulto; & vbi consulueris, maturè facto opus est. ita vtrumque per se indigens, alterum alterius auxilio eget. Igitur initio Reges (nam in terris nomen imperij id primum fuit) diuersi, pars ingenium, alij corpus exercebant. Etiam tum vita hoĩum sine cupiditate agitabatur. Sua cuiq; satis placebãt. Postea verò q̃ in Asia Cyrus, in Græcia*

Propositio ab officio hominis.

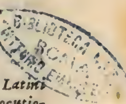
* transigant.

Amplificat ab exemplis hæc sententia Demosthenis est.

INDEX EORVM QVAE IN HOC LIBRO CONTINENTVR.

FILIIS
LEONARDI VALMARANAE, PATRICII VICENTINI,

Iacobus Rossettus. S. D.

N litterariis scholis, dum interpretantur Latini scriptores, tam minute solent modi latinæ locutionis, vsusq; verborum obseruari, vt & quandoq; morosa ea videatur cura, & interim alia prætermittantur potiora. At verò monuit rectè Plato, si verborum spreuerimus anxiam solicitudinem, futuros in senectute prudentiores: veram quinetiam disciplinam eam esse, qua tam ludendo, quàm studendo assuefiant in iis pueri, quæ postea grandiores acturi sunt. Hæc quidni & in scholis seruentur? Propterea censeo ego, illud vobis esse, nobilissimi pueri, à magistris exposcendum, vt è lectionibus eliciant apte, atque exponant, quæ ad mores bene instituendos, & ad gnaritatem humanarum actionum parandam, videbuntur attinere. Hæc enim nobilitatem vestram, hæc vestrum clarum genus decent, hisq; assuescere expedit vobis, quos non publicarum modò gubernatio rerum ciuitatis nostræ manet, verum etiam aulis Regum pater vester, omni in re vir magnificus, potuit destinasse. Nam cum splendido ille hospitio hac transeuntem accepit Imperatricem, maximi Regis Hispaniarum sororem, vobis ea, inter amplexus, quæ humanitatis signa, quam munerum, & honorum expectationem dedit? quàm ditia verò ea dona, quæ Rex ipse annua patri capienda statuit? Quare vobis hæc mihi visum est, idcirco præfari in historiis Sallustii, quòd eas ipse studuit ita bonis sententiis consiliisq; ornare, vt quandoque videatur consultò à præsenti re digredi, quò lectorem ducat in earum causarum euentorumq; considerationem, quibus priuatæ res publicæq; solent agi. Ex quibus, præter historiæ delectationem, vos, quorum familiæ decus magna splendidaq; poscit, multa institutioni, honestarum actionum opportuna, multa ciuili prudentia, per idonea percipietis, quibus domi clari, forisq; poteritis reddi. Valete.

De Regno. De legib. i.

EX LIBRIS

PETRI CRINITI DE HISTORICIS, AC ORATORIBVS LATINIS,

SALLVSTII VITA.

AIVS Crispus Sallustius Amiterni natus traditur in agro Sabino, quo anno Atheniensium vrbs à L. Sylla deuicta, atque uastata est, vt Romani annales referunt. Ex nobili Sallustiorũ familia ortus est, quæ diu in secũdo ordine dignitatem seruauit. Idem in vrbe educatus creditur, & à teneris annis operam, ac studium impendisse optimis disciplinis. Sed cum in ea tempora incidisset, quibus corrupti ciuium mores varijs partibus atq; factionibus forent: neq; virtuti præmia, aut bonis ingenijs adeßent in tam deprauata ciuitate (quod idẽ Sallustius fatetur) victũ eius ingenium voluptatibus facilè succubuit. Itaq; cum ad Remp. pro ætate foret delatus, propter ciuium improbitatem & factiones multa aduersa pertulit. Nam tum præcipuè Syllanis partibus infecta ciuitas æstuabat. Constat ex veterum commentarijs, Sallustiũ ipsum ingenio fuiße acri, & in studijs literarum accurato, tum maximè in scribẽda historia. Præceptorem habuit inter alios Atteiũ Prætextatum, qui Philologum se appellauit: & ab eo edoctus est de ratione rectè scribendi, vt à Suetonio Tranquillo traditur: qui & Asiniũ quoque Pollionẽ scribit

ab eodem Prætextato eruditum, atq; instructum. Maxime autem M. Catonis studiosus fuit, ex cuius commentarijs verba excerpsit, & velut breuiarū ad usum propriū habuit, quod Octauius quoq; Augustus in epistola ad Marcum Antoniū refert: in qua ipsum Antoniū ceu insanientem increpat, quòd ea scribere vellet, quæ mirētur potius homines, quā quæ intelligant. Sed interim ad Sallustij cōmētarios. Historiā composuit de Lucij Catilinæ coniuratione cōtra Romanū Senatū, & itē de bello Iugurthæ, qui Numidiæ Rex factus, diu cōtra Romanos strenuè rē gessit. Historiā præterea de Romanorū gestis, vt de Mario, & Sylla, nec non de Pompeio contra regē Mithridatē: quod opus libris aliquot à Sallustio absolutū traditur. Et adhuc supersunt quædam veluti absolutissimi operis reliquiæ, in quibus Sallustij diligentia in historia describēda, atq; grauitas apparet. In parte operis de rebus Punicis tāto animi studio incubuit, vt à quibusdam scriptum sit eā regionem adijsse, ac maxima solertia perlustrasse, quò maiore fide, atq; officio veritatem exploraret. Anienus certè Rufus plurimū Sallustij diligentiam, atq; studium commendauit. Sed & Gellius, vir Romanus, qui veterum eruditionis Aristarchus habetur, ita de Sallustij oratione disserit: Elegantia, inquit, Sallustij, verborumq; fæcundia, & nouandi studium, cum multa prorsus inuidia fuit. Plures non mediocri ingenio viri conati sunt reprehendere pleraque, & obtrectare, in quibus plura inscitè, aut malignè vellicant. Lib. 4. cap. 35.

Quin & hunc proprietatis seruantissimum vocat. Titus autem Liuius tam iniquus Sallustio fuit, sicut

ab Anneo Seneca scrbitur, vt quædā ex historia Thucydidis translata, & eleganter assumpta velut deprauata, & corrupta illi obiecerit. Idq; ipsum non in thucydidis gratiā effecit, vt Aurelius Fuscus dicebat: verum putauit se facilius Sallustium vincere, si prius Thucydidē ipsum præferet. Asinius quoq; Pollio librū scripsit, quo Sallustij scripta rephenderat, quod in ijs nimia quadam affectatione antiquitatē sequeretur. Fabius uerò Quinctilianus, uir maturo, & graui iudicio, asseruit oratione Sallustij, atq; breuitate nihil fieri posse perfectius præsertim ad vacuas, & eruditas aures. Neque veritus est idē Fabius autori Thucydidi in scribenda historia apud Græcos principi, Sallustium ipsum opponere, sicuti Titum Liuium Herodoto. Quo factum est, vt cum plures voluerint dicendi genus Sallustianum sequi, minimè sint assequuti. Est. n. eius oratio tam absoluta, tam casta, & innocens, vt meritò ab eruditis diuina breuitas censeatur. Nam & Aruntius, qui belli punici historiam scripsit, Sallustio tantū concessit, vt eius orationem maximo studio sequeretur: q̄d alibi diximus. Nec illud ignoratur, consueuisse Sallustiū magno labore, ac studio scribere, ut nihil nō absolutum, atq; perfectum videri posset: quod ex ipsa lectione facilè colligitur. Amicos in primis habuit doctrina & ingenio nobiles, vt Cornelium Nepotem, Messalā, & Nigidium Figulum, qui perijsse in exilio traditur. Iulium præterea Cæsarem magno studio dilexit: à quo etiam, ut creditur, dignitate præfecturæ honestatus est. Illud item à Suetonio refertur, Lenæum grammaticum Pompeij libertum Satyras contra Sallustium cō

posuis-

posuisse, eumq; mordaci & virulento carmine lacerasse, vt qui lurconem illum popinionemq;, & nebulonem ac lastaurum appellarit, tum vita scriptisq; monstrosum, ac M. Catonis furem ineruditissimum: ꝙ ipsum nõ alia ratione à Lenæo factum creditur, quam vt studiũ suum, atq; officium erga patronum Pompeium probaret, quẽ virum Crispus Sallustius ore probo, animo autem inuerecundo esse scripserat. Itaq; mirandum non est, si tam acerbè, atq; satyricè libertus Lenæus contra Sallustium aciem styli exacuit. Quantum odij, atq; inimicitiæ inter hunc, & M. Ciceronem exstiterit, notissimũ est. quod vtriusq; violentę, atq; acerrimę orationes ita demonstrant, vt neuter videri possit satis sui rationem habuisse, dum alteri malediceret. Qua in re non sunt multa referenda, cum ex Hieronymi, ac Fabij autoritate constet eos homines longè aberrasse qui confictas magis orationes ab alijs, quã à Sallustio, & Cicerone habitas crediderint. Et sanè tam corruptus moribus Sallustius, ingenio tã procliui ad luxum fuit, vt paternam domum viuente adhuc patre turpissima ratione venalẽ haberet: ꝙ illi inter alia vitia, à Marco Cicerone exprobatur. Sed à Verrone ẽt, & Gellio traditũ est, eundẽ fuisse in adulterio deprehensum ab Annio Milone, lorisq; cęsum, ac data pecunia dimissum. Qua ratione factũ est, vt Marcus Cicero appellare illum non dubitauit mensaram asséclã cubiculorũ pellicem, & adulterum. Dignitates publicas gessit, & quæsturę, ac tribunatus honorem assecutus est, sed nulla quidẽ laude aut cõmendatione, adeò libidine magis, q̃ oratione & publicè, & priuatim vixisse fertur: nã &

bis vocatus est in iudicium, & ad iudicum subsellia attractus, fortuna extrema (vt inquit Cicero) stetit. Scribunt autem grammatici ea causa de Senatu eiectum fuisse à censoribus, quod ingenti libidine matronas consectaretur. Illud quoque de Sallustio relatum est, patrocinio, & fauore C. Cæsaris consecutum fuisse præturam Africæ interioris: ex qua diues cùm in vrbem rediret, preciosissimos, atq; amœnissimos hortos in regione ad malum punicum comparauit, ac Tiburti villam, quæ à Cicerone itidem illi obijciuntur. Neque desunt qui scribant Terentiam Marci Ciceronis vxorem, ab eo repudiatam, Sallustio nupsisse, ac deinceps Messalę Coruino, viro in eloquentia clarissimo, quod etiam suo loco scripsimus. Sciendum est fuisse plures Sallustios. Nam & Cneus à Marco Tullio celebratur in Sallustiorum familia insignis, & M. Ciceroni, ac Cn. Pom. maximè familiaris. quod ex ijs epistolis colligitur, quas Cicero ad Pomponium Atticum scribit. Qua in re imprudenter quidam decepti sunt, cum Sallustij Empedoclea ignorarent, vt alibi demonstraui. Sunt qui tradãt ad annum secundum, & LX. eum vixiße, & in patria annis aliquot post obitum C. Cæsaris diem extremum obüsse. quod ex veterum commentarijs colligitur. Illud præterea de hoc ipso Crispo Romæ circunlatum est, vt multi testantur.

Hic erit, vt perhibent Doctorum corda virorum,
Crispus Romana primus in historia.

VETERVM SCRIPTORVM DE SALLVSTIO TESTIMONIA.

ab Aldo Manutio Paulli F. collecta

EX VELLEIO PATERCVLO.

AEMVLVS Thucydidis Sallustius:

Et paullo post: *Pæne stulta est inhærentium oculis ingenior. enumeratio: inter quæ maximè nostri æui eminent, princeps carminum* Virgilius, Rabiriusque, *& consecutus* Sallustiũ Liuius, Tibullusque, *&* Naso, *perfectissimi in forma operis sui. Nam,* viuor. *vt magna admiratio, ita censura difficilis est.* Hist. lib. 2.

EX QVINCTILIANO.

Liuius, *à pueris magis legendus, quam* Sallustius: & hic *historiæ maioris est auctor: ad quem tamen intelligendum, iam profectu opus sit.* Lib. 2. c. 5.

Crispus Sallustius in bello Iugurthino, & Catilinario, *nihil ad historiam pertinentibus principijs orsus est.* Lib. 3. c. 10

Vitanda illa Sallustiana *(quamquam in ipso virtutis locum obtinet)* breuitas, *& abruptum sermonis genus: quod otiosum fortasse lectorem minus fallit, audientem transuolat, nec, dum repetatur, exspectat.* Lib. 4. c. 2.

Nec minus noto Sallustius *epigrãmate incessitur:* Lib. 8. c. 3.

Et verba antiqui multum furate Catonis,

Crispe, Iugurthinæ conditor historiæ. Lib. 9 c. 3.

Ex Græco translata Sallustii *plurima: quale est,*

Vulgus amat fieri.

Neq.

Lib.10.c.1. *Neq; illa* Sallustiana breuitas, *qua nihil apud aures vacuas, atq; eruditas potest esse perfectius, apud occupatum varijs cogitationib. iudicem, & sæpius ineruditum, captanda nobis est: neq; illa Liuij lactea vbertas satis docebit eum, qui non speciem expositione, sed fidem, quærit.*

Ibidem. *At non historia cesserit* Græcis: *nec opponere* Thucydidi Sallustium *verear: nec indignetur sibi* Herodotus *æquari* T. Liuium; *cum in narrando miræ iucunditatis, clarissimiq; candoris, tum in concionibus, supra quam narrari potest eloquentem: ita dicuntur omnia cum rebus, tum personis, accõmodata: sed affectus quidem, præcipue eos, qui sunt dulciores, vt parcissime dicam, nemo historicorum commendauit magis. Ideoq; immortalem illam* Sallustii velocitatem, *diuersis virtutibus, consecutus est. Nam mihi egregie dixisse videtur* Seruilius Nonianus, *pares eos magis, quam similes: qui & ipse à nobis auditus est, clari vir ingenij, & sententijs creber, sed minus pressus, quam historiæ auctoritas postulat.*

Attici, *præcisis conclusionibus obscuri,* Sallustium, *atq;* Thucydidem *superant; tristes, ac ieiuni,* Pollionem *æmulantur; otiosi, & supini, si quid*
Lib.10.c.3. *modo longius cirumduxerunt, iurant,* Ciceronem, *ita locuturum fuisse.*

Sic scripsisse Sallustium *accepimus. & sane manifestus est etiam ex opere ipso labor.*

EX CORNELIO TACITO

Hist.lib.li.3. C. Sallustius, *rerum Romanarum florentissimus auctor.*

TV Q. *dubitas*, Cimber ne Annius, *an* Verrius Flaccus, *imitandi ſint tibi? ita, vt verbis, quæ* Criſpus Salluſtius *excerpſit ex* Originibus Catonis, *vtaris? an potius*, Aſiaticorum oratorum *inanib. ſententijs, verborum volubilitas in noſtrum ſermonem transferenda?* In A... vita

EX EODEM.

Aſinius Pollio librum ſcripſit, in quo Salluſtii ſcripta reprehendit, *vt nimia priſcor. verbor. affectatione oblita.* In lib. claris c.9. ... io Ph... go.

Coluit familiariſſime C. Salluſtium, *&, eo defuncto*, Aſinium Pollionem; *quos, hiſtoriam componere aggreſſos, alterum breuiario rer. omnium Romanarum, ex quibus, quas vellet, eligeret, inſtruxit; alterum præceptis de ratione dicendi. Quo magis miror*, Aſinium Pollionem *credidiſſe, antiqua cum verba, & figuras, ſolitum eſſe colligere* Salluſtio: *cum ſibi ſciat nil aliud ſuadere, quam vt noto, ciuilique, & proprio, ſermone vtatur, vitetq; maximè* obſcuritatem Salluſtii, & audaciam in translationibus. Ibide

Tanto amore erga patroni memoriam exſtitit, vt Salluſtium hiſtoricum, *quod eum oris improbi, animo inuerecundo, ſcripſiſſet*, acerbisſima ſatyra *lacerauerit, Laſtaurum, & Lurconem, & Nebulonem, Popinonemq; appellans, & vita, ſcriptisq; monſtroſum, præterea priſcorum*, Catonisq. *verborum ineruditiſſimum furem.* Ca... de Le...

EX IVSTINO.

Pompeius Trogus, in Liuio, & Salluſtio, *re-* Hiſt.

pre-

prehendit, quod; conciones directas, ac orationes, operi ſuo inſerendo, Hiſtoriæ modum exceſſerint.

EX SENECA.

3. Orationes Salluſtii in honorem Hiſtoriarum leguntur.

20. Salluſtio vigente, amputatæ ſententiæ, & verba ante expectatum cadentia, & obſcura breuitas fuere pro cultu. Arruntius, vir raræ frugalitatis, qui hiſtorias belli Punici ſcripſit, fuit Salluſtianus, & in illud genus nitens.

Quæ apud Salluſtium rara fuerunt, apud hūc crebra ſunt, & pæne continua. Nec ſine cauſſa. ille enim in hæc incidebat: at hic illa quærebat.

II. 5. Cum ſit præcipua in Thucydide virtus breuitatis, hac eum Salluſtius vicit, & in ſuis illum caſtris cecidit.

T. Liuius tam iniquus Salluſtio fuit, vt hanc ipſam ſententiam & tamquam traſlatam, & tamquam corruptam, dum transfertur, obijceret Salluſtio. nec hoc amore Thucydidis facit, vt illum præferat. Laudat, quem non timet; & facilius putat, poſſe à ſe Salluſtium vinci, ſi ante à Thucydide vincatur.

EX GELLIO.

c.15 Salluſtius, nouator verborum.

c.1. Salluſtius, vel ſubtiliſſimus breuitatis artifex.

c.15. Elegantia orationis Salluſtii, verborumque facundia, & nouandi ſtudium, cum multa prorſus inuidia fuit: multiq. non mediocri ingenio viri conati ſunt reprehendere pleraque, & obtrectare: in quibus plura inſcite, aut maligne, vellicant. Nonnulla tamen

men videri possunt non indigna reprehensione: quale illud, &c.

Sallustius, *proprietatum in verbis retinentissimus, consuetudini concessit.* Lib. 1 10.

Asinio Pollioni, in quadam epistola, quam ad Plancum scripsit, & quibusdam aliis, C. Sallustius *inique dignus nota visus est.* Lib. 1

Et paullo post: *Minus proprie, &* a nullo graui auctore *dictum.*

M. Varro, in litteris, atque vita, fide homo multa, & * grauis, in libro, quem inscripsit Pius, aut de Pace, C. Sallustium, scriptorem seriæ illius, & seueræ orationis, in cuius historia *notiones censorias fieri, atq; exerceri videmus, in adulterio deprehensum ab Annio Milone, loris bene cæsum, dicit; &, cum dedisset pecuniam, dimissum.* Lib. 1 cap. 1 graui Al in not. & qua u

EX HORATIO.

Libertinarum dico: Sallustius *in quas*
Non minus insanit, quam qui mœchatur. Ser. Sat. 2.

EX MACROBIO.

Sallustius, *grauissimus alienæ luxuriæ obiurgator, & censor:* Lib. 3.

Quattuor sunt genera dicendi; copiosum, in quo Cicero *dominatur; breue, in quo* Sallustius *regnat; siccum quod* Frontoni *adscribitur: pingue, et floridum; in quo* Plinius secundus *quondã, & nunc, nullo veterum minor,* noster Symmachus *luxuriatur.* Lib. 5.

EX VIBIO SEQVESTRE.

Sallustius, *auctor certissimus.* An. 1 Flum.

EX

EX ISIDORO.

c.21. Sallustius, *auctor certissimus*.

EX AELIO SPARTIANO.

a D. i. *Amauit genus dicendi vetustum, controuersias declamauit:* Ciceroni Catonem, Virgilio Enniũ, Sallustio Cœlium *prætulit: eademque iactatione, de* Homero, *ac* Platone, *iudicauit*.

EX FLAVIO VOPISCO.

a D. ani. *Nemo scriptorum, quantum ad historiam pertinet, non aliqud est mentitus. in quo* Liuius, *in quo* Sallustius, *in quo* Cornelius Tacitus, *in quo denique* Trogus *manifestis erroribus conuincerentur*.

a Pro Sallustius, Liuius, Tacitus, Trogus, *disertissimi viri*.

EX APPVLEIO.

s. *Neq;* Cato *grauitatem requirit, neq;* Lælius *lenitatem, neq;* Gracchus *impetum, nec* Cæsar *calorem, nec* Hortensius *distributionem, nec* Caluus *argutias, nec parcimoniam* Sallustius, *nec opulentiam* Cicero.

EX SIDONIO APOLLINARE.

Panegyr. *Et te, qui breuitate,* Crispe, *polles:*

Sallustius, *homo eruditus.* de falsa reg. lib. I. c. II 21

Sallustius, *homo nequam, ait: Sed omnis nostra uis in animo, & corpore, sita est: animi imperio, corporis seruitio, magis vtimur. Rectè, si ita vixisset, vt locutus est. seruiuit enim fœdissimis voluptatibus, suamque ipse sententiam vitæ prauitate dissoluit.* De orig. erroris lib. 2. c. 13.

Ex D. HIERONYMO.

Cicero, *rogatus ab Hirtio, vt, post repudium Terentiæ, sororem eius duceret: omnino facere supersedit; dicens non posse se vxori, & philosophiæ, pariter operam dare. Illa interim coniux egregia, & quæ de fontibus Tullianis hauserat sapientiam, nupsit* Sallustio, *inimico eius; & tertio,* Messallæ Coruino*: & quasi per quosdam gradus eloquentiæ deuoluta est.* Lib. I. aduersus Iouinianum.

EX PETRO BLÆSENSE.

Legimus, quod, cum Cicero *rogaretur, vt, post repudium Terentiæ, * vxorem Hirtij duceret, prorsus omne matrimonium renuit; dicens, se philosophiæ, & vxori, vacare non posse.* ep. LXXIX. * sororem.

EX EODEM HIERONYMO.

in Epitaphio Nepotiani, ad Heliodorum.

Non,

Non, mihi si linguæ centum sint, oraq. centum, Ferrea vox.

omnia pœnar. percurrere nomina possim. Neque enim historiam proposui scribere, sed nostras breuiter flere miserias. Alioquin ad hæc merito explicanda & Thucydides, & Sallustius, *muti sint.*

EX D. AVGVSTINO.

De Ciuit. Dei, lib. 1. c. 5. Sallustius, *nobilitate veritatis historicus.*

ep. 5. ad Marcellinum. Nobilissimus historicus.

EX MARTIALE.

Lib. 14. *Hic erit, vt perhibent doctor. corda virorum,*
Crispus, *Romana primus in historia.*

EX STATIO.

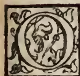
Sil. lib. 4. *Sed tuas artes puer ante discat:*
Omne queis mundi senium remensus,
Orsa Sallusti breuis, & Timaui.
Reddis alumnum.

De Sallustio, Dio lib. XLIII.

C. CRISPI SALLVSTII IN HISTORIAM DE CONIVRATIONE CATILINAE.

PROOEMIVM.

*OMNES homines, qui sese student præstare cęteris animantibus, summa ope niti decet, ne vitam silentio * transeant, veluti pecora, quæ natura prona, atq; ventri obedientia finxit. Sed omnis nostra vis in animo, & corpore sita est. Animi imperio, corporis seruitio magis vtimur. alterum nobis cum Dijs, alterum cum belluis commune est. Quo mihi rectius esse videtur ingenij, quàm virium opibus, gloriam quærere; &, quoniam vita ipsa, qua fruimur, breuis est, memoriam nostri quàm maximè lõgam efficere. Nam diuitiarum, & formæ gloria, fluxa, atq; fragilis est: virtus clara, æternaq; habetur. Sed diu magnum inter mortales certamen fuit, vi ne corporis, an virtute animi res magis militaris procederet. Nam & prius, quàm incipias, consulto; & vbi consulueris, maturè facto opus est. ita vtrumque per se indigens, alterum alterius auxilio eget. Igitur initio Reges (nam in terris nomen imperij id primum fuit) diuersi, pars ingenium, alij corpus exercebant. Etiam tum vita hoĩum sine cupiditate agitabatur. Sua cuiq; satis placebãt. Postea verò q̃ in Asia Cyrus, in Græcia*

Propositio ab officio hominis.

* transigant.

Amplificat ab exemplis hæc sententia Demosthenis est.

Lacedæmonij, & Athenienses cœpere vrbeis, atque nationes subigêre: libidinem dominandi caussam belli habere, maximam gloriam in maximo imperio putare; tum demum periculo atq; negotijs compertum est, in bello plurimum ingenium posse. Quòd si regum, atque Imperatorum animi virtus, in pace ita, vt in bello valeret: æquabilius, atq; constantius sese res humanæ haberent, neque aliud aliò ferri, neq; mutari, ac misceri omnia cerneres. NAM *imperium facilè his artibus retinetur, quibus initio partum est. Verum vbi pro labore desidia, pro continentia, & æquitate, libido, atque superbia inuasere; fortuna simul cum moribus immutatur, ita imperiũ semper ad optimum quemq; à minus bono transfertur.* QVAE *homines arant, nauigant, ædificant, virtuti omnia parent. Sed multi mortales dediti ventri, atq; somno, *indocti, niculti q;, vitã sicuti peregrinantes transiere: quibus profectò contra Naturam corpus voluptati, anima oneri fuit. Eorum ego vitam mortemq; iuxtà æstimo: quoniam de vtraque siletur.* VERVM *enim verò is demum mihi viuere, atq; frui anima videtur, qui aliquo negotio intentus, præclari facinoris, aut artis bonæ famã quærit. sed in magna copia rerum, aliud alij natura iter ostendit. Pulchrum est benefacere reipu. etiam benedicere haud absurdum est: vel pace, vel bello clarum fieri licet: & qui fecere, & qui facta aliorum scripsere multi laudantur. Ac mihi quidem, tametsi haudquaquam par gloria sequatur scriptorem, & auctorem rerum: tamen inprimis arduum videtur, res gestas scribere. Primum, quòd facta dictis sunt exæquanda: dehinc, quia*

Aliud exemplum.

γνώμη.

* *indoctè incultique*

Inuersio.

γνώμη.

tertiũ exẽplum à litteis: atq. ita digreditur ad institutũ

quia pleriq; quæ delicta reprehenderis, maleuolentia, & inuidia dicta putāt: vbi de magna virtute, atq; gloria bonorum memores, quæ sibi quisque facilia factu putat, æquo animo accipit: supra ea velut ficta pro falsis ducit. Sed ego adolescentulus initio, sicuti plerique à studio ad Remp. latus sum; ibique mihi aduersa multa fuere. nam pro pudore, pro abstinentia, pro virtute, audacia, largitio, auaritia, vigebant, quæ tametsi animus aspernabatur insolens malarum artium, tamen inter tanta vitia imbecilla ætas ambitione corrupta tenebatur. at me, cum ab reliquis malis moribus dissentirem, nihilominus honoris cupido eadem, quæ ceteros fama, atque inuidia vexabat. Igitur vbi animus ex multis miserijs, atque periculis requieuit, & mihi reliquam ætatem à Repub. procul habendam decreui, non fuit consilium, socordia, atq; desidia bonum otium conterere, neque verò colendo agrum, aut venando, seruilibusve officijs intentum ætatem agere. Sed à quo incepto, studioq; me ambitio mala detinuerat, eodē regressus, statui res gestas populi Romani carptim, vt quæque memoria digna videbatur, perscribere: eò magis, quòd mihi à spe, metu, partibus Reip. animus liber erat. Igitur de Catilinæ coniuratione, quàm verissimè potero, paucis absoluam. nam id facinus in primis ego memorabile existimo, sceleris, atque periculi nouitate. de cuius moribus pauca prius explananda sunt, quàm initium narrandi faciam.

Hæc sententia ex Thucydide est accepta lib. 2. de funebri Periclis oratione.

Nam in historico potissimum requiri solet fides: & M. Cicer. Lumen veritatis appellat historiam.

C. CRISPI SALLVSTII DE CONIVRATIONE CATILINAE

HISTORIA.

E Cornelio rum genere natus.

LVCIVS Catilina nobili genere natus, fuit *magna vi & animi, & corporis, sed ingenio malo, prauoq; . huic ab adolescentia bella intestina, cædes, rapinæ, discordia ciuilis grata fuere: ibiq; iuuentutem suam exercuit. Corpus patiens inediæ, vigiliæ, algoris, supra quàm cuiquam credibile est. Animus audax, subdolus, varius, cuiuslibet rei simulator, ac dissimulator, alieni appetens, sui profusus, ardens in cupiditatibus, satis loquentiæ, sapientiæ parũ.*

Occasio Catilinæ oblata affectandi imperii Syllę exemplo.

Vastus animus immoderata, incredibilia, nimis alta semper cupiebat. Hunc post dominationem L. Syllæ, libido maxima inuaserat Reipublicæ capiundæ: neque id quibus modis assequeretur, dum sibi regnum pararet, quicquam pensi habebat. Agitabatur magis, magisq; in dies animus ferox inopia rei familiaris, & conscię̃tia scelerum: quæ vtraq; his artibus auxerat, quas supra memoraui. Incitabant eũ preterea corrupti ciuitatis mores, quos pessima, ac diuersa inter se mala luxuria, atq; auaritia vexabant. Res ipsa hortari videtur (quoniam de moribus ciuitatis tempus admonuit) suprà repetere, ac paucis instituta maiorum domi, militiæque, quomodo Remp. habuerint, quantamq; reliquerint, vt paulatim immutata ex pulcherrima, & optima, pessima, ac flagitiosissima facta sit, differere.

Vrbem

VRbem Romã (sicuti ego accepi) condidere, atq; habuere initio Troiani, qui Aenea duce, profugi, incertis sedibus vagabãtur; cumq; his Aborigines, genus hoĩum agreste, sine legibus, sine imperio, liberũ, atque solutum. Hi postquàm in vna mœnia conuenere, dispari genere dissimili lingua, alius alio more uiuẽtes, incredibile memoratu est, quàm facile coaluerint. Sed postquàm res eorum ciuibus, moribus, agris, aucta, satis prospera, satisq; pollens videbatur (sicuti pleraque mortalium habentur (inuidia ex opulentia orta est. Igitur Reges, populiq; finitimi bello tẽtare, pauci ex amicis auxilio esse. nam ceteri metu perculsi à periculis aberant. At Romani domi, militiæq; intenti, festinare, parare, alius alium hortari, hostibus obuiam ire, libertatem, patriam, parentesq; armis * tegere. Post ubi pericula virtute populerant, socijs, atque amicis auxilia portabant, magisq; dandis, quàm accipiẽdis beneficijs, amicitias parabant: Imperium legitimum, nomen imperij regium habebant. Delecti, quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientia ualidũ erat, Reip. consultabãt: hi uel ætate, uel curæ similitudine Patres appellabantur. Pòst, ubi imperiũ regiũ quod initio cõseruandæ libertatis, atque caussa augendæ Reip. fuerat, in superbiã, dominationẽq; se conuertit: immutato more, annua imperia, binosq; imperatores, sibi fecere. Eo modo minimè posse putabant per licentiam insolescere animum humanum. Sed ea tempestate cœpere se quisque magis extollere, magisq; ingenium in promptu habere. NAM regibus boni, quàm mali suspectiores sunt, semperq; his aliena virtus formidolosa est. Sed ciui-

Ad hæc alludit. Virgil. lib. 7. Saturni gentem haud vincl◦

* gere

Elegans norma. Thucydidis.

Quia ita Rempubl. gererent, vt pater rem familiarem.

γνώμη.

Exempla bene constitutæ reip.

tas incredibile est memoratu, adepta libertate, quantum breui creuerit: tãta cupido gloriæ incesserat. Iam primũ iuuentus, simul ac belli patiẽs erat, in castris p laborẽ vsu militiam discebat: magisq́; indecoris armis & militaribus equis, q̃ in scortis, atq; in conuiuijs libidinem habebãt. Igitur talibus viris nõ labor insolitus, non locus vllus asper, aut arduus erat, non armatus hostis formidolosus. Virtus oĩa domuerat; sed gloriæ maximũ certamẽ inter ipsos erat. sic se quisq; hostem ferire, murũ ascendere, conspici, dum tale facinus faceret properabat: eas diuitias, eamq́; bonam famã, magnãq́; nobilitatem putabant. laudis auidi, pecuniæ liberales erant: gloriã ingentem, diuitias honestas volebant. Memorare possem, quibus in locis maximas hostiũ copias populus Romanus parua manu fuderit, quas vrbes natura munitas pugnando ceperit, ni ea res longius nos ab incepto traheret. SED *profectò Fortuna in omni re dominatur: ea res cunctas ex libidine magis, q̃ ex vero celebrat, obscuratq́;. Atheniensiũ res gestæ, sicuti ego existimo, satis amplæ, magnificæq́; fuere. verum aliquantò minores tamen quàm fama feruntur. sed quia prouenere ibi scriptorum magna ingenia, per terrarum orbem Atheniensium facta, pro maximis celebrantur. ita eorum, qui ea fecere, virtus tanta habetur, quantum verbis* ea potuere extollere præclara ingenia. At populo Rom. nunquàm ea copia fuit, quia prudentissimus quisque maximè negotiosus erat, ingeniũ nemo sine corpore exercebat: optimus quisq; facere, q̃ dicere, & sua ab alijs benefacta laudari, q̃ ipse aliorum narrare malebat. Igitur domi, militiæq́; bo-*

Collationes egregiæ. Nam raro plures diuitiæ honeste parantur. γνώμη.

* *eam*

Amplificat rem Romanam ab exẽplo, seu comparatione.

*ni mores colebantur, concordia maxima, minima auaritia erat. ius bonũq; apud eos nõ legibus magis, quã natura valebat. Iurgia, discordias, iras simultates cum hostibus exercebãt; ciues cum ciuibus de virtute certabant: in supplicijs Deorũ magnifici, domi parci, in amicos fideles erant. duabus his artibus, audacia in bello, vbi pax euenerat, æquitate, seq; remq; publicam curabant. Quarũ rerũ ego maxima documenta hæc habeo, ꝙ in bello sæpius vindicatũ est in eos, qui contra imperium in hostem pugnauerant, quique tardius reuocati prælio excesserãt, quã qui signa relinquere, aut pulsi loco cedere ausi erant. in pace verò beneficijs magis quã metu imperium agitabant: * & accepta iniuria ignoscere, quã persequi malebant. Sed vbi labore atq; iustitia Resp. creuit, reges magni bello domiti, nationes feræ, & populi ingentes vi subacti, Carthago æmula imperij Romani ab stirpe interijt, cuncta maria, terræq; patebant, sæuire fortuna, ac miscere oĩa cepit: qui labores, pericula, dubias, atq; asperas res facile tolerauerãt, ijs otium, diuitiæq; optandæ alijs, oneri, miseriæq; fuere. Igitur primò pecuniæ, deinde imperij cupido creuit: ea quasi materies oĩum malorũ fuere.* NAMQVE *auaritia fidem, probitatem cæterasq; bonas artes subuertit: pro his superbiam, crudelitatem, Deos negligere, omnia venalia habere edocuit. Ambitio multos mortales falsos fieri subegit: aliud clausum in pectore, aliud in lingua promptum habere, amicitias, inimicitiasq; non ex re, sed ex commodo æstimare, magisq; vultũ, quã ingeniũ bonũ habere. Hęc primò paulatim crescere, interdum vindicari, pòst vbi contagio*

Iure summo in castris actum est domi ex æquo, & bono.

* *acceptã iniuriã.*

γνώμη.

quasi pestilentia inuasit, ciuitas immutata, imperium ex iustissimo, atque optimo, crudele, intolerandumq; factum est. Sed primo magis ambitio, quàm auaritia animos hominum exercebat: quod tamen vitium propius virtuti erat. NAM, gloriam, honorem, imperium bonus, & ignauus æquè sibi exoptant. sed ille vera via nititur; huic, quia bonæ artes desunt, dolis, atq; fallacijs contendit. AVARITIA pecuniæ studiũ habet, quam nemo sapiens concupiuit: ea quasi venenis malis imbuta * corpus virile, animũq; effœminat, semper infinita, insatiabilis est, neq; copia, neque inopia minuitur. Sed post quam L. Sylla, armis recepta Rep. bonis initiis malos euentus habuit; rapere omnes, trahere, domum alius, alius agros cupere, neq; modũ, neq; modestiam victores habere; fœda, crudeliaq; in ciues facinora facere. huc accedebat, quòd L. Sylla exercitũ, quẽ in Asia ductauerat, quò sibi fidũ faceret, contra morẽ maiorũ, luxuriosè, nimisq; liberaliter habuerat. loca amœna, voluptaria, facilè in otio feroces militum animos mollierant. Ibi primũ insueuit exercitus populi R. amare, potare, signa, tabulas pictas, vasa cęlata mirari; ea priuatim, ac publicè rapere; delubra spoliare; sacra, profanaq; oĩa polluere. Igitur hi milites, postquã victoriã sunt adepti, nihil reliqui victis fecere. QVIPPE secundæ res sapientium animos fatigant, ne dum illi corruptis moribus victoriæ tẽperarent. Postquã diuitiæ honori esse cępere, & eas gloria, imperiũ, potẽtia sequebantur; hebescere virtus, paupertas probro haberi, innocentia pro maleuolentia duci cępit. Igitur ex diuitiis iuuentutem luxuria, atque auaritia, cũ superbia

Exemplum corruptæ ciuitatis ambitio.

γνώμη.

γνώμη.

* corpus animũq; virilem;

Luxus,

Præter disciplinam militarem.

γνώμη.

*bia inuasere: rapere, cõsumere, sua parui pendere, aliena cupere, pudorem, pudicitiam, diuina, atq; humana promiscua, nil pensi, neq; moderati habere. Operæ pretiũ est, cũ domos, atq; villas cognoueris in vrbium modũ ædificatas, visere tẽpla Deorũ, quæ nostri maiores religiosissimi mortales fecere. verũ illi delubra Deorũ pietate, domos suas gloria decorabãt; neq; victis quidquã præter iniuriæ licentiam eripiebant; at hi contrà ignauissimi homines per summũ scelus omnia ea socijs adimere, quæ fortissimi viri victores reliquerãt, * perinde quasi iniuriã facere, id demum esset imperio vti. Nã, qd ea memorẽ, quæ nisi ijs, qui videre, nemini credibilia sunt? à priuatis cõpluribus subuersos montes, maria cõstrata esse, quibus mihi vidẽtur ludibrio fuisse diuitiæ; quippe quas honestè licebat habere, abuti p turpitudinẽ properabãt. Sed libido stupri, ganeæ, ceterique cultus non minor incesserat; viri muliebria pati mulieres pudicitiã in propatulo habere: vescẽdi caussa terra, mariq; oĩa exquirere: dormire prius, quã somni cupido esset: nõ famẽ, non sitim, neq; frigus, neq; lassitudinẽ operiri, sed ea omnia luxu antecapere. Hæc iuuentutem, vbi familiares opes defecerant, ad facinora incendebant. Animus imbutus malis artibus haud facilè libidinibus carebat; eò profusius omnibus modis quæstui, atq; sumptui deditus erat. In tanta itaq; tamq; corrupta ciuitate, Catilina, quod factu facillimum erat, omnium flagitiosorum atque facinorosorum circum se, tanquam stipatorum, cateruas habebat. nam quicunq; impudicus, adulter, ganeo, alea, manu, ventre, pene, bona patria dissipauerat, quiq; alienum æs*

A exemplo.

* perinde

Propositio.

Distributo.

grande

grande conflauerat, quò flagitiũ, aut facinus redimeret: ꝑterea oẽs undiq; parricidiæ, sacrilegi, cõuincti iudicijs, aut ꝓ factis indiciũ timẽtes: ad hoc quos manus atq; lingua periurio, aut ciuili sanguine alebat: postremò oẽs, quos flagitiũ, egestas, cõscius aĩus exagitabat, hi Catilinæ ꝓximi familiares erãt. ꝙ si quis ẽt vacuus à culpa in amicitiam eius inciderat, quotidiano vsu, atque illecebris, facilè par similisq; ceteris efficiebatur. Sed maximè adolescentium familiaritates appetebat; eorum animi molles, & ætate fluxi, dolis haud difficulter capiebantur. nam, vt cuiusq; studium ex ætate flagrabat, alijs scorta præbere, alijs canes, atq; equos mercari: postremò neq; sumptui, neq; modestiæ suæ parcere, dũ illos obnoxios, fidosq; sibi faceret. Scio fuisse nonnullos, qui ita existimarent iuuentutẽ, q̃ domũ Catilinæ frequentabat, parũ honestè pudicitiã habuiße. sed ex alijs rebus magis quàm quòd cuiquam id compertum foret, hæc fama valebat. iam primùm adolescens Catilina multa nefanda stupra fecereat cũ virgine nobili, cum sacerdote Vestæ, & alia huiusmodi, contraius, fasq;: postremò captus amore Aureliæ Orestillæ, cuius præter formam nihil unquam bonus laudauit, quòd ea nubere illi dubitabat timens priuignum adultum ætate, pro certo creditur, necato filio, vacuam domum scelestis nuptijs feciße. quæ quidem res mihi in primis videtur caussa fuisse facinoris maturandi. namq; animus impurus, Dijs, hominibusq; infestus, neque vigilijs, neque quietibus sedari poterat, ita conscientia mentem * excitam vastabat. Igitur color eius exanguis, fœdi oculi, citus modò, modò tardus inceßus, prorsus

his artibus inescabat adolescentes.

Amplificat rem ab ætate etiam superioris ętatis Catilinę vitia. Ita vt præse ferret per turbatę mentis omnia indicia.

* exagitatam

in

in facie, vultuq; vecordia inerat. sed & iuuentutem quam (vt supra diximus) illexerat, multis modis mala facinora edocebat. Ex illis testes, signatoresque falsos commodare: fidem, fortunas, pericula uilia habere; pòst vbi eorũ famã, atq; pudorẽ atriuerat, maiora alia imperabat. Si caussa peccandi in p̃sens minus suppetebat, nihilominus insontes, sicuti sontes circunuenire, iugulare. s. ne per otium torpescerent manus, atq; animus, gratuitò potius malus, atq; crudelis erat. His amicis socijsq; confisus Catilina, simul, ꝙ ęs alienum per oẽs terras ingens erat: & ꝙ pleriq; Sillani milites largius suo vsi rapinarũ, & victoriæ veteris memores, ciuile bellũ exoptabant, opprimendæ reip. consilium cepit. In Italia nullus exercitus erat Cn. Põpeius in extremis terris bellũ gerebat, ipsi consulatũ petendi magna spes; senatus nihil sanè intentus; tutę, tranquillæq; res oẽs. sed ea prorsus opportuna Catilinæ* videbãtur. Igitur circiter Kalend. Iunias L. Cæsare, & C. Figulo consulibus, primò singulos appellare, hortari alios, alios tentare, opes suas, imparatam rempublicam, magna præmia coniurationis docere. Vbi satis explorata sunt, quæ voluit, in vnum omnes conuocat, quibus maxima necessitudo, & plurimum audaciæ inerat. eò conuenere senatorij ordinis, P. Lentulus Sura, P. Antonius, L. Cassius Longinus, C. Cethegus P. & Seruius Syllæ seruij, filij, L. Varguntius, Q. Annius, M. Porcius Lecca, L. Bestia, Q. Curius; præterea ex Equestri ordine M. Fuluius Nobilior, L. Statillus, P. Gambinius Capito, C. Cornelius. adhoc multi ex celonijs, & municipijs, domi nobiles. erant prætereà complu-*

Occasio & temporis opportunitas.

* Scilicet

* erant

complures paullò occultius consilij huiusce participes nobiles, quos magis dominationis spes hortabatur, quã inopia, aut alia necessitudo. Ceterũ iuuẽtus pleraque, sed maximè nobiliũ Catilinæ inceptis fauebat, quibus in otio vel magnificè, vel molliter viuere copia erat: incerta pro certis, bellũ quã pacẽ malebant. Fuere itẽ ea tẽpestate, qui crederent M. Liciniũ Crassũ nõ ignarum eius consilij fuisse: quia Cn. Põpeius inuisus ipsi, magnum exercitũ ductabat; cuiusuis opes voluisse contra illius potentiã crescere; simul cõfisum, si cõiuratio valuisset, facilè apud eos se principẽ fore. Sed antea item coniurauere pauci contra remp. in quib. Catilina fuit, de qua, quã uerissimè potero, dicã. L. Iulio, M. Lepido consulibus, P. Antonius, & P. Sylla designati cõsules, legibus ambitus interrogati, pœnas dederant: postpaullò Catilina pecuniarum repetundarũ reus, prohibitus erat petere consulatum, ꝗ intra legitimos dies profiteri nequiuerit. Erat eodẽ tpe Cn. Piso adolescens nobilis, summæ audaciæ, egens, factiosus: quẽ ad perturbãdã remp. inopia, atq; mali mores stimulabant. cum hoc Catilina, & Antonius, circiter nonas Decembris communicato consilio parabant in Capitolio Kalend. Ian. L. Torquatum, & L. Cottam consules interficere. ipsi fascibus correptis, Pisonem cũ exercitu ad obtinendas duas Hispanias mittere. Ea re cognita, rursus in nonas Februarias consilium cædis trãstulerunt. iam tum non consulibus modò, sed plerisque senatoribus perniciem machinabantur. Quòd ni Catilina maturasset pro Curia signum socijs dare, eo die post conditam vrbem Romam pessimũ facinus patratum foret:*

Duplex Catilinæ coniuratio.

* Tullo, vel Tulle

sed,

ſed, quia nondũ frequentes armati cõuenerant, ea res conſilium diremit: Poſteà Piſo in citeriorẽ Hiſpaniã quæſtor pro prætore miſſus eſt, adnitente Craſſo, quòd eum infeſtum inimicum Cn. Pompeio cognouerat. neque tamen ſenatus prouinciam inuitus dederat: quippe fœdum hominẽ à repub. procul eſſe volebat; ſimul quia boni complures præſidium in eo putabãt: & iam tum potentia Cn. Põpeij formidoloſa erat. ſed is Piſo in prouinciam, ab equitibus Hiſpanis, quos in exercitu ductabat, iter faciens, occiſus eſt. Sũt qui ita dicunt, imperia eius iniuſta, ſuperba, crudelia barbaros nequiuiſſe pati: alij autem equites illos Cn. Pompeij veteres, fidosq́; clientes, voluntate eius Piſonem aggreſſos: nunquã Hiſpanos preterea tale facinus feciſſe, ſed imperia ſæua multa anteà perpeſſos. Nos eam rẽ in medio relinquemus. De ſuperiori cõiuratione ſatis eſt dictum.

Hoc eſt, nõdum conuenerant, cum ſignũ daret.

Catilina vbi eos, quos paullò antè memoraui, cõueniſſe videt, tametſi multa cum ſingulis ſępe egerat, tamẽ in rẽ fore credens uniuerſos appellare, et cohortari, in abditã partẽ ædiũ ſecedit; atq; oĩbus arbitris procul amotis, orationem huiuſcemodi habuit. Ni uirtus, fidesq́; ueſtra ſatis ſpectata mihi foret, neqcquã opportuna res cecidiſſet, ſpes magna dominationis manibus fruſtra fuiſſent: neq; ego per ignauiam, aut uana ingenia, incerta pro certis captarẽ. ſed quia multis, & magnis tempeſtatibus vos cognoui fortes, fidosq́; mihi, eò animus auſus eſt maximũ, atq; pulcherrimum facinus incipere; ſimul quia vobis eadẽ, q̃ mihi, bona, malaq́; eſſe intellexi. NAM idẽ uelle, atq; idẽ nolle, ea demũ firma amicitia eſt. Sed ego, q̃ mente agitaui, oẽs iã

Catilinæ oratio. beneuolentiã captat à laude eorũ, quibus cum agit.

γνώμη.

antea

potentū uim — antea diuersi audistis. ceterùm mihi in dies magis animus accenditur, cùm consi dero, q̃ conditio vitæ futura sit, nisi nosmetipsos vindicemus in libertatē. nā post q̃ resp. in paucorum* potentum ius, atq; ditionē cōcessit, semper illis reges, Tetrarchę vectigales esse: populi, nationes stipendia pendere: ceteri oēs, strenui, boni, nobiles atq; ignobiles, vulgus fuimus sine gratia, sine auctoritate, his obnoxij, quibus si Resp. valeret, formidini essemus. Itaq; omnis gratia, potentia, honos diuitiæ apud illos sunt, aut vbi illi volunt, nobis reliquere pericula, repulsas, iudicia, egestatem. Quæ quousq; tandem patiemini ò fortissimi viri? non ne emori per virtutē præstat, quàm vitam miseram, atq; inhonestam, vbi alienæ superbiæ ludibrio fueritis, per dedecus amittere? verumenimuero prò Deum, atq; hominum fidē, victoria in manu nobis est; viget ætas, animus valet; contrà illis annis, atq; diuitijs omnia consenuere. Tantummodo incępto opus est: cetera res ipsa expediet. etenim quis mortaliū, cui virile ingenium est, tolerare potest, illis diuitias superare, quas profundant in extruendo mari, & montibus coæquandis; nobis rem familiarem etiam ad necessaria deesse? illos binas, aut amplius domos continuare; nobis Larem familiarem nusquā vllū esse? cùm tabulas, signa, toreumata emunt, vetera negligunt, noua diruunt, alia ędificāt: postremò omnibus modis pecuniam trahunt, vexant: tamen summa libidine diuitias suas vincere nequeunt. at nobis est domi inopia, foris ęs alienum, mala res, spes multò asperior: deniq; q̃d reliqui habemus, pręter miserā animā? Quin igitur expergiscimini? En illa, illa, quā sæpe optastis, libertas:

Margin notes: a possibili, vel facili. — ętiologia, itē & à syndeton. amplificat à contrario. — ab vtili. — perotatio.

bertas: præterea diuitiæ, decus, gloria in oculis sita
sunt. Fortuna omnia ea victoribus præmia posuit. res,
tempus, pericula, egestas, belli spolia magnifica magis,
quàm oratio mea vos hortentur: vel Imperatore, vel Priuatim de officio suo.
milite vtimini: neque animus, neq; corpus aberit à
vobis. Hæc ipsa, ut spero uobiscum vnà consul agam: ni
si fortè animus me fallit, & vos seruire magis, quã im
perare parati estis. Postquàm accepere ea homines,
quibus mala abundè omnia erant, sed neq; res, neque
spes bona vlla: tametsi illis quieta mouere magna mer
ces videbatur, tamen postulauere pleriq;, vt præpone
ret quæ conditio belli foret: quæ præmia armis pete-
rent: quid ubiq; opis, aut spei haberent. Tum Catilina
polliceri tabulas nouas, proscriptionem locupletum,
magistrabus, sacerdotia, rapinas, aliaq; omnia, quæ
bellũ, atq; victorum libido fert, prætereà esse in Hispa
nia Citeriore Pisonem dicebat, in Mauritania cũ exer-
citu P. Sitiũ Nuncerinum consilij sui participes. Pete-
re cõsulatũ C. Antonium, quem sibi collegam fore spe
raret, hominẽ, & familiarem, & omnibus necessitudini
bus circumuentum, cum eo se consule initium agendi* *cõsulem
belli facturum. Adhæc, maledictis increpabat omnes
bonos, suorũ vnumquẽq; nominãs laudare: admonebat
aliũ egestatis, aliũ cupiditatis suæ, complures periculi
aut ignominiæ, multos Syllanæ victoriæ, quibus ea præ
dæ fuerat. Postq̃ omniũ animos alacres videt: cohorta
tus, vt petitionẽ suã curæ haberent, dimisit conuentũ.
Fuere ea tempestate, q dicerẽt, Catilinã oratione habi
ta, cũ ad iusiurandum populares sceleris sui addiceret,
humani corporis sanguinẽ vino permistũ in pateris cir
cuntu-

cumtulisse; inde cùm post execrationem omnes degu-
stassent, sicuti in solennibus sacris fieri consueuit, aperuisse consilium suum, atq; eò dictam rem fecisse, quò inter se magis fidi forent, alius alij tanti facinoris cōscij. Non nulli ficta, & hæc, & multa præterea existimabant esse ab his, qui Ciceronis inuidiam, quæ postea orta est, leniri credebant atrocitate sceleris eorum, qui pœnas dederant: nobis ea res pro magnitudine parum comperta est. Sed in ea coniuratione fuit Q. Curius, natus haud obscuro loco, flagitijs, atque facinoribus coopertus; quem censores Senatu probri gratia mouerant. Huic homini non minor vanitas, quàm audacia inerat: neque reticere quæ audierat, neq; suamet ipse scelera occultare prorsus, neque dicere, neque facere quidquā pensi habebat. Erat ei cum Fuluia nobili muliere stupri vetus consuetudo: cui cum minus gratus esset, ꝙ inopia minus largiri poterat, repēte glorians, maria, mōtesq; polliceri cœpit, & minari interdum ferro, nisi sibi obnoxia foret; postremò ferocius agitare, quàm solitus erat. at Fuluia* insolentiæ Curij caussa cognita, tale periculum reip. haud occultum habuit; sed sublato auctore de Catilinæ coniuratione, quæ & qūo audierat, compluribus narrauit. Ea res in primis studia hominum accendit, ad consulatum mandandū M.T.Cic. nanque antea pleraq; nobilitas, inuidia æstuabat, & quasi pollui consulatum credebat, si eum, quamuis egregius, nouus homo adeptus foret. Sed ubi periculum aduenit, inuidia, atque superbia pòst fuere. Igitur comitijs habitis, consules declarantur M. Tullius, & C. Antonius: quod factum primo populares

De prodita coniuratione.

Non habebat ratione neq. facti neq. dicti.

*ex insolentia.

Qua occasione Catilina consulatu frustratus sit.

res cõiurationis cõcusserat. neq. tamẽ Catilinæ furor minuebatur: sed in dies plura agitare; arma p Italiã locis opportunis parare: pecuniam, sua, aut amicorũ fide sumptã mutuã, Fæsulas ad Mãliũ quẽdã portare: q postea princeps fuit belli faciũdi. ea tẽpestate plurimos cuiusq. generis hoĩes adsciuisse sibi dicitur, mulieres aliquot etiã: q̃ primo ingentes sumptus stupro corporis tolerauerant, post, vbi ætas tãtũmodo quæstui, neq. luxuriæ modũ fecerat, æs alienũ grãde cõflauerant. per eas se Catilina credebat posse seruitia vrbana solicitare, vrbẽ incendere, viros earum vel adiungere sibi, vel interficere. Sed in his erat Sẽpronia: quæ multa sæpe virilis audaciæ facinora cõmiserat. hæc mulier genere, atque forma, præterea viro, liberis satis fortunata fuit: litteris græcis & latinis docta: psallere, saltare elegantius, q̃ necesse est probæ: multa alia, quæ instrumenta luxuriæ sunt. sed ei semper cariora oĩa, q̃ decus, atq. pudicitia fuit. Pecuniæ, an famæ, minus parceret, haud facile discerneres. libidine sic accensa, vt sæpius peteret viros, q peteretur.* sed ea sæpe ante hac fidẽ prodiderat, creditũ abiurauerat, cædis cõscia fuerat, luxuria, atq. inopia præceps abierat. verũ ingeniũ eius haud absurdũ, posse versus facere, iocum mouere, sermone vti vel modesto, vel molli, vel procaci. prorsus multæ facetiæ, multusq. lepos inerat. His reb. cõparatis, Catilina nihilo minus in proximũ annũ cõsulatũ petebat; sperãs, si designatus foret, facile se ex volũtate Antonio vsurũ. neq. interea qetus erat, sed oĩbus modis insidias parabat Ciceroni. neq. illi tamẽ ad cauẽdũ dolus, aut astutiæ deerãt. nãq. à principio cõsulatus sui, multa pollicẽdo,*

Figura histori. Sallustio familiaris, quã infinitum pro indicatiuo ponit.

Mulieres in comitatu Catilinæ.

Semproniæ personæ descriptio valde elegans.

* *fuere*

* *sed &*

effecerat, vt Q. Curius, de quo paullo ante memoraui, consilia Catilinæ sibi proderet. ad hoc, collegã suũ Antonium pactione prouinciæ perpulerat, ne cõtra remp. sentiret: circum se præsidia amicorum, atq; clientium, occulte habebat. Postquam dies comitiorum venit; & Catilinæ neq; petitio, neq; insidiæ, quas consuli fecerat, prospere cessere: constituit bellum facere, & extrema omnia experiri; quoniã, quæ occulte tentauerat, aspera, fœdaq; euenerant. Igitur C. Manlium Fæsulas, atque in eam partem Etruriæ, Septimium quendam Camertem in agrum Picenum, C. Iulium in Apuliam dimisit, præterea alium aliò, quem vbiq; opportunum sibi fore credebat. Interea Romæ multa simul moliri; consuli insidias tendere: parare incendia: opportuna loca armatis hominibus obsidere: ipse cum telo esse, item alios iubere: hortari, vti semper intenti, paratiq; essent: dies, noctesq; festinare, vigilare: neq; * insomnia, neq; labore fatigari. postremò, vbi multa agitanti nihil procedit, rursus intempesta nocte coniurationis principes cõuocat per M. Porcium Leccam: ibiq; multa de ignauia eorum questus, docet se Manlium præmisisse ad eã multitudinem, quam ad capienda arma parauerat; itẽ alios in alia loca opportuna, qui initium belli facerent; seq; ad exercitum proficisci cupere, si prius Ciceronem oppressisset: eum suis consilijs multum officere. Igitur, perterritis, ac dubitantibus ceteris, C. Cornelius, eques Romanus, operam suam pollicitus, & cum eo L. Vargunteius Senator, constituere ea nocte paullo pòst cum armatis hominibus, sicuti salutatum, introire ad Ciceronem, ac de improuiso domi suæ imparatũ confodere.

Apparatus belli.

* aliàs, in somnijs

Curius,

Curius, vbi intelligit, quantum periculum consuli impendeat, propere per Fuluiam Ciceroni dolum, qui parabatur, enunciat. ita illi, ianua prohibiti, tantum facinus frustra susceperũt. Interea Manlius in Etruria plebem solicitare, egestate simul, ac dolore iniuriæ nouarũ rerum cupidã; quòd, Sullæ dominatione, agros, bonaq; omnia amiserat; præterea, latrones cuiusque generis, quorum in ea regione magna copia erat, non nullos ex Sullanis colonis, quibus libido, atq; luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant. ea cum Ciceroni nunciarentur; ancipiti malo permotus, quòd neque vrbem ab insidijs priuato consilio longius tueri poterat, neque exercitus Manlij quantus, aut quo consilio foret, satis compertum habebat, rem ad Senatum refert, iam antea vulgi rumoribus exagitatam. itaque, quod plerunque in atroci negotio solet, Senatus decreuit, darent operam consules, ne quid Resp. detrimenti caperet. ea potestas per Senatum more Romano magistratui maxima permittitur, exercitum parare, bellum gerere, coercere omnibus modis socios, atque ciues: domi, militiæq; imperium, atque iudicium summum habere. aliter, sine populi iussu, nulli earum rerum consuli ius est. Fascinus suscipere.

Post paucos dies L. Senius Senator in Senatu litteras recitauit, quas Fæsulis allatas sibi dicebat; in quibus scriptum erat, C. Manlium arma cepisse, cum magna multitudine, ante diem VI. Kal. Nouẽb. simul, id quod in tali re solet, alij portenta, atque prodigia nunciabant: alij, conuentus fieri, arma portari; Capuæ, atque in Apulia seruile bellum moueri. igitur Senati decreto, Q. Marcius Rex Fæsulas, Q. Metellus Creticus in

*Apuliam, circumq. ea loca missi sunt. Hi vtiq. ad vrbem Imperatores erant, impediti, ne triumpharent, calumnia paucorũ; quibus omnia honesta, atq. inhonesta vendere mos erat. sed prætores Q. Pompeius Rufus Capuam, Q. Metellus Celer in agrum Picenum: hisq́. permissum, vti pro tempore, atq. periculo exercitum compararent. ad hoc, si quis indicasset de coniuratione, quæ contra Remp. facta erat, præmium decreuere, seruo libertatẽ, H-S C. libero impunitatem eius rei, & H-S CC. Itemq́. decreuere, vti gladiatoriæ familiæ Capuam, & in cetera municipia, distribuerentur pro cuiusq. opibus, Romæ per totam vrbem vigiliæ haberentur; eisq́. minores magistratus præessent. Quibus rebus permota ciuitas, atq. immutata facies urbis erat: ex summa lætitia, atque lasciuia, * quæ diuturna quies pepererat, repente omnes tristitia inuasit. festinare, trepidare: neque loco, neque homini cuiquam satis credere: neque bellum gerere, neq. pacem habere: suo quisq. metu pericula metiri. Ad hoc, mulieres, quibus pro Reip. magnitudine belli timor insolitus incesserat, afflictare sese: manus supplices ad cælum tendere: miserari paruos liberos: rogitare: omnia pauere: superbia, atq. delicijs omissis, sibi, patriæq́. diffidere. At Catilinæ crudelis animus eadem illa mouebat: tametsi præsidia parabantur; & ipse lege Plautia interrogatus erat ab L. Paullo. Postremò, dissimulandi caussa, & quasi sui expurgandi, sicuti iurgio lacessitus foret, in Senatum venit. Tum Mar. Tullius consul, siue præsentiam eius timens, siue ira commotus, orationem habuit luculentã, atque vtilem Reipu. quam postea scriptam edidit. Sed*

Idest, cum iam redissent ex suis prouinciis.

* *aliàs, quam.*

Oratio luculenta M. Ciceronis.

vbi

vbi ille aſsedit, Catilina, vt erat paratus ad diſſimulanda omnia, demiſſo vultu, voce ſupplici, poſtulare à patribus cœpit, ne quid de ſe temere crederent: ea familia ortum, ita ſe ab adoleſcentia vitam inſtituiſſe, vt omnia bona in ſpe haberet: ne exiſtimarent, ſibi, patricio homini, cuius ipſius, atq. maiorũ plurima beneficia in plebem R. eſſent; perdita Rep. opus eſſe; cum eã ſeruaret M. Tullius, inquilinus ciuis vrbis Romæ. Ad hęc maledicta alia cum adderet; obſtrepere omnes, hoſtẽ, atq. parricidam vocare. Tum ille furibundus, Quoniã quidẽ circumuentus, inquit, ab inimicis pręceps agor; incendium meum ruina reſtinguam. Deinde ſe ex curia domum pro ripuit. ibi multa ſecum ipſe voluens, quod neq. inſidiæ conſuli procedebant, & ab incendio intelligebat vrbem vigilijs munitam, optimum factu credẽs exercitum augere, ac prius, quàm legiones ſcriberentur, multa ante capere, quæ bello vſui forent, nocte intẽpeſta cũ paucis in Manliana caſtra profectus eſt. Sed Cethego, atq. Lentulo, ceteriſq., quorum cognouerat promptam audaciã, mãdat, quibus rebus poßent, opes factionis confirment; inſidias cõſuli maturent; cædem, incendia, aliaq. belli facinora parent: ſeſe propediem cũ magno exercitu ad vrbem acceſſurũ. Dum hæc Romæ geruntur, C. Manlius ex ſuo numero legatos ad Q. Marcium regem mittit cum mandatis huiuſcemodi.

Legatorum oratio.

Deos, homineſque teſtamur, Imperator, nos arma neque contra patriam cepiße, neque quo periculum alijs faceremus, ſed vti corpora noſtra ab iniuria tuta forent: qui miſeri, egentes, violentia, atq. crudelitate fœneratorum pleriq. patria, ſed omnes fama, atque

fortunis expertes sumus:neq; cuiquam nostrum licuit, more maiorum, lege vti, neq; amisso patrimonio, corpus liberum habere: tanta sæuitia fœneratorum, atque prætoris fuit. sæpe maiores vestrum, miseriti plebis Romanæ, decretis suis inopiæ eius opitulati sunt: ac nouissimè, memoria nostra, propter magnitudinẽ æris alieni, volentibus omnibus bonis, argentum ære solutum est. sæpe ipsa plebes, aut dominandi studio permota, aut superbia magistratuũ armata, à patribus secessit. At nos non imperium, neque diuitias, petimus; quarum rerum caussa, bella, atque certamina omnia inter mortales sunt; sed libertatem; quam nemo bonus, nisi cum anima simul, amittit. Te, atq; Senatum obtestamur, consulatis miseris ciuibus; legis præsidiũ, quod iniquitas prætoris eripuit, restituatis; ne ve nobis eam necessitudinẽ imponatis, vt quæramus, quonam modo maximè vlti sanguinem nostrum pereamus. Ad hæc Q. Marcius respondit: si quid ab Senatu petere vellent, ab armis discedant, Romam supplices proficiscantur: ea misericordia, ac mansuetudine Senatum, populumq. Romanum semper fuisse, vt nemo vnquam ab eo frustra auxilium petiuerit. At Catilina ex itinere plerisq; consularibus, præterea optimo cuiq; litteras mittit: se, falsis criminibus circumuentum, quoniam factioni inimicorum resistere nequiuerit, fortunæ cedere, Massiliam in exilium proficisci; non quo sibi tanti sceleris conscius esset; sed vti Resp. quieta foret; ne ve ex sua contentione seditio oriretur. Ab his longe diuersas litteras Q. Catulus in Senatu recitauit; quas sibi nomine Catilinæ redditas dicebat. Earum exemplum infra scriptum est.

L. CA-

L. CATILINA Q. V. L. CATVLO SALVTEM.

EGREGIA tua fides, re cognita, grata mihi magnis in meis periculis, fiduciã cõmendationi meæ tribuit. quamobrem defensionem in nouo consilio non statui parare: satisfactionem ex nulla cõscientia de culpa proponere decreui: quam medius fidius licet veram cognoscas: Iniurijs, contumelijsq. concitatus, quòd fructu laboris, industriæq. meæ priuatus, statum dignitatis nõ obtinebam, publicã miserorum caussam pro mea consuetudine suscepi: non, quin æs alienum meis nominibus ex possessionibus soluere possem; cum & aliis nominibus liberalitas Aureliæ Orestillæ, suis, filiæq. copijs persolueret: sed, quod non dignos homines honore honestatos videbam; meq. falsa suspicione alienatum esse sentiebã. Hoc nomine satis honestas pro meo casu spes reliquæ dignitatis conseruandæ sum secutus. Plura cum scribere vellem, nunciatum est mihi vim parari. Nunc Orestillam tibi commendo, tuæq. fidei trado. eam ab iniuria defendas, per liberos tuos rogatus, aueto. Sed ipse, paucos dies commoratus apud C. Flaminium in agro Reatino, dum ciuitatem antea solicitatã armis exornat, cum fascibus, atq. alijs imperij insignibus in castra ad Manlium contendit. Hæc vbi Romæ comperta sunt; Senatus Catilinam, & Manlium hostes indicat; ceteræ multitudini diem statuit, ante quam liceret sine fraude ab armis discedere, præter rerum capitalium condemnatis: præterea, decernit, vti consules delectũ habeant; Antonius cũ exercitu Catilinã per-

Exordium. Occupatio. Narratio.

ſequi maturet; Cicero vrbi præſidio ſit. Ea tẽpeſtate mihi Imperium populi R. multo maximè miſerabile viſum eſt: cui cũ ad occaſum ab ortu ſolis omnia domita armis parerent; domi otium, atque diuitiæ, quæ prima mortales putãt, affluerent; fuere tamen ciues, qui ſeq. Remq. publicam obſtinatis animis perditũ irent. Nãq. duobus Senati decretis, ex tanta multitudine neq. præmio inductus coniurationem patefecerat, neque ex caſtris Catilinæ quiſquam omnium diſceſſerat: tanta vis morbi, atq. vti tabes pleroſque ciuium animos inuaſerat. Neq. ſolum illis aliena mens erat, qui conſcij coniurationis fuerant; ſed omnino cuncta plebs, nouarũ rerum ſtudio, Catilinæ incepta probabat. Id adeo more ſuo videbatur facere. nam ſemper in ciuitate, quibus opes nullæ ſunt, bonis inuident, malos extollunt: vetera odere, noua exoptant; odio ſuarũ rerum mutari omnia ſtudent: turba, atq. ſeditionibus ſine cura aluntur: quoniam egeſtas facile* habetur ſine damno. Sed vrbana plebs ea vero præceps * erat multis de cauſſis. Primũ omnium qui vbique probro, atque petulantia maximè præſtabant, itẽ alij, per dedecora patrimonijs amiſſis, poſtremò omnes, quos flagitium, aut facinus domo expulerat, hi Romam, ſicuti in ſentinam, confluxerant. Deinde multi, memores Sullanæ victoriæ, quòd ex gregarijs militibus alios Senatores videbant, alios ita diuites, vt regio victu, atq. cultu ætatẽ agerent, ſibi quiſq. ſi victoria in armis foret, talia ſperabat. Præterea, iuuentus, quæ in agris manuũ mercede inopiam tolerauerat, priuatis, atq. publicis largitionibus excita, vrbanum otium ingrato labori prætulerat. Eos, atq. alios

Diſcurſus, quo illorũ tempora, & ſtatum deplorat.

Epiphonema.

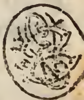
γνώμη.

* habet potius erat legendum.

omnes malum publicum alebat. quo minus mirandum est, homines egentes, malis moribus, maxima spe, reip. iuxta ac sibi consuluisse. præterea, quorũ, victoria Sullæ, parentes proscripti, bona erepta, ius libertatis imminutum erat, haud sane alio animo belli euentũ exspectabant. ad hoc, quicumq; aliarum, atq; senatus, partium erant, conturbari remp. quàm minus valere ipsi, malebãt. id adeo malũ multos post annos in ciuitatem reuerterat. nam, postquã Cn. Põpeio, & M. Crasso cos. tribunicia potestas restituta est; homines adolescentes, summã potestatem nacti, quib. ętas, animusq; ferox erat, cœpere, senatum criminando, plebem exagitare; deinde, largiendo, atq; pollicitando, magis incendere; ita ipsi clari, potentesq; fieri. contra eos summa ope nitebatur pleraq; nobilitas senatus, * specie reip. pro sua magnitudine. namque, vti paucis verum absoluam, per illa tempora quicumq; remp. agitauere, honestis nominibus, alij, sicuti iura populi defenderent, pars, quò senatus auctoritas maxima foret, bonum publicum simulantes, pro sua quisq; potentia certabat: neq; illis modestia, neq. modus contentionis erat: vtiq. victoriam crudeliter exercebat. sed, postquã Cn. Pompeius ad bellum maritimũ, atq. Mithridaticum missus est; plebis opes imminutæ; paucorum potentia creuit. hi magistratus, prouincias, aliaq. omnia tenere: ipsi innoxij, florẽtes, sine metu ætatẽ agere, ceterosq. iudicijs terrere, quò plebẽ in magistratu placidius tractarent. sed, vbi primũ, dubijs reb. nouandis, spes oblata est; vetus certamen animos eorũ arrexit. quod si primo prælio Catilina superior, aut æqua manu discessisset profecto

Nam Sylla cauerat, ne ad magistratus ad mitterentur filii pro scriptorum.

* specie Reip.

stò magna clades, atq; calamitas Remp. oppressisset: neq; illis qui victoriã adepti forent, diutius ea vti licuisset: quin defessis, & exãguibus, qui plus posset, imperium, atq; libertatẽ extorqueret. Fuere tamen extra coniurationẽ cõplures, qui ad Catilinã initio profecti sunt. In his erat Fuluius Senatoris filius, quẽ retractũ ex itinere iussit parẽs necari. Iisdẽ tẽporib. Romæ Lentulus, sicuti Catilina præceperat, quoscunq; moribus, aut fortuna nouis rebus idoneos credebat, aut per se, aut per alios solicitabat: neq; solũ ciues, sed cuiusq; modi genus hominum, quod modò bello vsui foret. Igitur P. Vmbreno cuidam negotium dat, uti legatos Allobrogum requirat, eosq; si possit, impellat ad societatem belli, existimans publicè priuatimq; ære alieno oppressos: præterea, quòd natura Gallica gẽs bellicosa esset, facilè eos ad tale consilium adduci posse. Vmbrenus quòd in Gallia negotiatus erat, plerisq; principibus ciuitatũ notus erat, atq; eos nouerat. Itaq; sine mora vbi primũ legatos in foro cõspexit, percontatus pauca de statu ciuitatis, & quasi dolens eius casũ, cœpit *requirere, quẽ exitũ tantis malis sperarent. Postquã illos videt, queri de auaritia magistratuum, accusare Senatũ, ꝙ in eo auxilij nihil esset, miserijs suis remediũ mortem expectare. At ego, inquit, vobis, (si modò viri esse vultis.) rationem ostendam, qua tanta ista mala effugiatis. Hæc vbi dixit, Allobroges in maximã spem adducti, Vmbrenũ orare, vt sui misereretur: nihil tam asperũ, neq; tam difficile esse, quod non cupidissimè facturi essent, dum ea res ciuitatem ære alieno liberaret. Ille eos in domum D. Bruti perducit, quòd foro pro-

Hactenus exequitur in tractandam occasionem ꝓpter quã plebem habuerit, Catilina.

Mercaturã olim Romæ equites exercebant.

*exquirere

propinqua erat, neq; aliena cõsilij propter Semproniã. Nam tum Brutus Roma aberat. Præterea Gabinium arcessit; quo maior auctoritas sermoni inesset. eo præsente coniurationem aperit, nominat socios, præterea multos cuiusq; generis innoxios; quo legatis animus amplior esset: deinde eos, pollicitus operã suã, domũ dimittit. Sed Allobroges diu in incerto habuere, quidnã cõsilij caperent. in altera parte erat æs alienũ, studiũ belli, magna merces in spe victoriæ: at in altera maiores opes, tuta cõsilia, pro incerta spe certa præmia. hæc illis voluentibus, tandem vicit fortuna Reipu. itaque Q. Fabio Sangæ, cuius patrocinio plurimum ciuitas vtebatur, rem omnẽ, vti cognouerant, aperiunt. Cicero, per Sangam consilio cognito, legatis præcipit, vt studium coniurationis vehementer simulent; ceteros adeant; bene polliceantur; dentq; operã, vti eos quammaxime manifestos habeant. Iisdem fere temporibus, in Gallia citeriore, atq; vlteriore, item in agro Piceno, Bruttio, Apulia motus erat. namq; illi, quos ante Catilina dimiserat, inconsulte, ac veluti per dementiam, cuncta simul agebant: nocturnis consilijs, armorũ, atque telorũ portationibus, festinando, agitando omnia, plus timoris, quàm periculi, effecerant. ex eo numero complures Q. Metellus Celer prætor, ex S. C caussa cognita, in vincula coniecerat: item in citeriore Gallia C. Murena, qui ei prouinciæ legatus præerat. At Romæ Lentulus cum ceteris, qui principes coniurationis erant, paratis, vt videbatur, magnis copijs, constituerat, vti, cum Catilina in agrum Fæsulanum cum exercitu venißet, L. Bestia tribunus pleb. con-*

Consilia perdendæ vrbis, & inferẽdi belli.

*partici-pes

cione habita, quereretur de actionibus Ciceronis, belliq. grauissimi inuidiam optimo consuli imponeret; eo signo, proxima nocte cetera multitudo coniurationis suũ quisq. negotiũ exsequeretur. sed ea diuisa hoc modo dicebãtur: Statilius, & Gabinius vti cũ magna manu duodecim simul opportuna loca vrbis incenderent; quo tumultu facilior aditus ad consulẽ, ceterosque, q̃bus insidiæ parabantur, fieret: Cethegus Ciceronis ianuã obsideret, eumq. vti aggrederetur, alius aũt aliũ; sed filij familiarum, quorũ ex nobilitate maxima pars erat, parentes interficerent; simul, cæde, & incendio ꝑculsis omnibus, ad Catilinã erumperent. Inter hæc parata, atq. decreta, Cethegus semꝑ querebatur de ignauia sociorum: illos, dubitando, & dies prolatando, magnas opportunitates corrumpere: facto, non consulto, in tali periculo opus esse: seque, si pauci adiuuarent, languentibus alijs, impetum in curiã facturum. natura ferox, vehemens, manu ꝓmptus erat: maximum bonum in celeritate putabat. Sed Allobroges ex præcepto Ciceronis ꝑ Gabinium ceteros cõueniunt: ab Lentulo, Cethego, Statilio, item Cassio postulant iusiurãdum, quod signatum ad ciues perferant: aliter haud facile eos ad tantum negotium impelli posse. Ceteri, nihil suspicantes, dant. Cassius semet eo breui venturum pollicetur, ac paullo ante legatos ex vrbe proficiscetur. Lentulus cum his P. Vulturtium quendam Crotoniensem mittit: vt Allobroges, prius quam domum pergerent, cũ Catilina, data, atq. accepta fide, societatem confirmarent. ipse Vulturtio litteras ad Catilinam dat: quarũ exemplum infra scriptum est. Qui sim, ex eo, quem*

* *aliàs dicebatur*

Id est, nisi illi intellexissent rem certã esse.

ad

ad te misi, cognosces. fac cogites, in quanta calamitate sis: & memineris, te virum esse. consideres, quid tuę rationes postulent: auxilium petas ab omnibus, etiam infirmis. Ad hoc, mandata verbis dat: cum ab senatu hostis iudicatus sit, quo consilio seruitia repudiet: in vrbe parata esse, quæ iusserit: ne cunctetur ipse propius accedere. His rebus ita actis, constituta nocte, qua proficiscerentur, Cicero, per legatos cuncta edoctus, L. Valerio Flacco, & C. Pomptinio prætorib. imperat, vt in ponte Miluio per insidias Allobrogum comitatus deprehendant: rem omnẽ aperit, cuius rei gratia mittebantur: cetera, vti facto opus sit, ita agant, permittit illis. homines milites, sine tumultu præsidijs collocatis, sicuti pręceptum erat, occulte pontem obsidẽt. Postquam ad id loci legati cum Vulturtio venerunt; & simul vtrimq. clamor exortus est: Galli, cito cognito consilio, sine mora prætorib. se tradunt, Vulturtius primo, cohortatus ceteros, gladio se à multitudine defendit; deinde, vbi à legatis desertus est, multa prius de salute sua Pōptinium obtestatus, quod ei notus erat, postremo timidus, ac vitæ diffidens, velut hostibus, sese prætorib. dedit. quib. reb. confectis, omnia propere per nuncios cōsuli declarantur. At illum ingens cura, atq. lætitia simul occupauere. nam lætabatur intelligens, coniuratione patefacta, ciuitatem periculis ereptam esse. porro autem anxius erat, dubitans, in maximo scelere tantis ciuibus deprehensis, quid facto opus esset. pœnam illorum sibi oneri, impunitatem perdundæ reipub. fore credebat. igitur, confirmato animo, vocari ad sese iubet Lentulum, Cethegum, Statiliũ, Gabinium,

γνώμη.

Futurum vt se magna inuidia oneraret si de tantis ciuibus sumpsisset suppliciũ id quod & postea consul. Pilo ꝓscripto Cice. interrogatus sententiam.

Respōdit sinimium crudelem videri in ciues.

nium, itemq; Ceparium Terraninensem; qui in Apuliam, ad concitanda seruitia, proficisci parabat. ceteri sine mora veniunt: Ceparius, paullo ante domo egressus, cognito indicio, ex vrbe profugerat. cōsul Lētulū, quòd prętor erat, ipse manu tenens in senatū perducit; reliquos cū custodib. in ædem Concordiæ venire iubet. eo senatū aduocat; magnaq; frequentia eius ordinis, Vulturtiū cū legatis introducit; Flacum prætorem scrinium cum litteris, quas à legatis acceperat, eodem afferre iubet. Vulturtius, interrogatus de itinere, de litteris, postremo quid, aut qua de caussa, consilij habuisset, primo fingere alia omnia, dissimulare de coniuratione, post, vbi fide publica dicere iussus est, ōīa, uti gesta erāt, aperit; docetq; se paucis āte dieb. à Gabinio, & Cepario sociū accitū: nihil amplius scire, quā legatos: tantū modo audire solitū ex Gabinio, P. Antoniū, Ser. Sullam, L. Vargunteiū, multos præterea in ea coniuratione esse. Eadē Galli fatentur. At Lentulū dissimulātē coarguūt, præter litteras, sermonibus, quos ille habere solitus erat: ex libris Sibyllinis, regnū Romæ trib. Cornelijs portendi: Cinnam, atq; Sullam antea, se tertiū esse, cui fatū foret vrbis potiri: præterea, ab incenso Capitolio illū esse vigesimū annū, quē sępe ex prodigijs haruspices respōdissent bello ciuili cruētū fore. Igitur, perlectis litteris, cum prius omnes signa sua* cognouissent, senatus decernit, vti, abdicato magistratu, Lētulus, itēq; ceteri in liberis custodijs habeātur. itaq; Lentulus P. Lētulo Spintheri, qui tum ædilis erat, Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Cæsari, Gabinius M. Crasso, Ceparius (nā is paullo antè ex fuga retractus

*Signa sua idest sigilla. *agnouissent.*

erat)

erat) Cn. Terentio senatori traditur. Interea plebes, cōiuratione patefacta, quæ primo cupida nouarū rerum nimis bello fauebat, mutata mente Catilinæ cōsilia execrari, Ciceronē ad cælum tollere; veluti ex seruitute erepta, gaudiū, atq; lętitiā agitabat. nāq; alia belli facinora prædæ magis, quàm detrimento, fore, incēdiū vero crudele, immoderatū, ac sibi maxime calamitosum putabat; quippe cui omnes copiæ in vsu quotidiano, & cultu corporis erant. Post eum diem quidam L. Tarquinius ad senatum adductus erat: quem, ad Catilinā proficiscentem, ex itinere retractum aiebant. is cum se diceret indicaturū* de coniuratione, si fides publica data esset; iussus à consule, quæ sciret, edicere, eadē fere, quæ Vulturtius, de paratis incendijs, de cæde bonorū, de itinere hostiū senatum edocet: præterea, se missum à M. Crasso, qui Catilinæ nunciaret, ne eum Lentulus, & Cethegus, aliiq; ex coniuratione deprehensi terrerēt: eoq; magis properaret ad vrbem accedere, quo & ceterorum animos reficeret, & illi facilius è periculo eriperentur. Sed, vbi Tarquinius Crassum nominauit, hominē nobilē, maximis diuitijs, summa potentia; alij rem incredibilem rati; pars, tametsi verum existimabat, tamen, quia in tali tēpore tanta vis hominis magis leniūda, quam exagitanda, videbatur, pleriq; Crasso ex priuatis negotijs obnoxij, conclamant, indicem falsum esse; deq; ea re postulant vti referatur. itaque, consulente Cicerone, frequens senatus decernit, Tarquinij indicium falsum videri; eumq. in vinculis retinendum; neq. amplius potestatem faciundam, nisi de eo indicaret, cuius consilio tantam rem esset mentitus. Erant

ex Vt referatur de indice, de indicis loco an pro vero haberi, debeat.

*eo tempore, qui existimarent, indicium illud à P. Antronio machinatum; quo facilius, appellato Crasso, per societatem periculi reliquos illius potẽtia tegeret. alij Tarquinium immissum à Cicerone, aiebant; ne Crassus, more suo suscepto malorum patrocinio, rem conturbaret. ipsum Crassum ego postea prædicantem audiui, tantam illam contumeliam sibi ab Cicerone impositam. Sed iisdem temporib. Q. Catulus, & Cn. Piso neq; precibus, neq; gratia, neq; pretio Ciceronẽ impellere potuere, vti per Allobroges, aut per aliũ indicem, C. Cæsar falso nominaretur. nã vterq; cum illo graues inimicitias exercebant; Piso, oppugnatus in indicio repetundarũ, propter cuiusdam traspadani supplicium iniustum; Catulus, ex petitione pontificatus odio incensus; quod extrema ætate, maximis honorib. vsus, ab adolescentulo Cæsare victus discesserat. res autem opportuna videbatur; quod is, priuatim egregia liberalitate, publice maximis muneribus, grandẽ pecuniã debebat. Sed, vbi consulem ad tantum facinus impellere nequeũt, ipsi, sigillatim circumeũdo, atq; ementiẽdo q̃ se ex Vulturtio, aut Allobrogib. audisse dicerent, magnã illi inuidiã conflauerant; vsq; eo, vt non nulli eqtes R. qui præsidij caussa cum telis erant circum ædem Concordiæ, seu periculi magnitudine, seu animi*mobilitate impulsi, quo studium suum in remp. clarius esset, egredienti ex senatu Cæsari gladio minitarentur. Dum hæc in senatu aguntur; & dum legatis Allobrogum, & T. Vulturtio, comprobato eorum indicio, præmia decernuntur: libertini, & pauci ex clientib. Lentuli, diuersis itineribus, opifices, atque seruitia, in vicis ad*

Simile vero confingi posse quod in magno ære esset Caius Cæsar.

** mobilitate.*

** liberti*

eum eripiendum solicitabant: partim exquirebant duces multitudinum, qui pretio Remp. vexare soliti erãt. Cethegus aũt per nuncios familiam, atq. libertos suos, lectos, & exercitatos in audaciam, orabat, vt, grege facto, cum telis ad sese irrumperent. Consul, vbi ea parari cognouit, dispositis præsidijs, vti res, atq. tempus monebat, conuocato Senatu, refert, quid de ijs fieri placeat, qui in custodijs traditi erant. Sed eos paullo ante frequens Senatus iudicauerat contra contra Remp. fecisse. Tum D. Iunius Syllanus, primus sententiã rogatus, quòd eo tempore consul designatus erat, de ijs, qui in custodijs tenebantur, & præterea de L. Cassio, P. Furio, P. Vmbreno, Q. Annio, si deprehensi forent, supplicium sumendum decreuerat: isq́. postea, permotus oratione C. Cæsaris, pedibus in sententiam Ti. Neronis iturum se dixerat; qui de ea re, præsidijs additis, referundum censuerat. Sed Cæsar, vbi ad eum ventũ est, rogatus sententiam à consule, huiuscemodi verba locutus est.

Id est, se simpliciter probaturũ sententiam.

CAESARIS ORATIO.

OMnes homines P.C. qui de rebus dubijs consultant, ab odio, amicitia, ira, atq. misericordia vacuos esse decet. haud facile animus verum prouidet, vbi illa officiunt; neq; quisquam omnium libidini, simul, & vsui paruit. vbi intenderis ingenium; valet. si libido possidet; ea dominatur; animus nihil valet. Magna mihi copia est memorandi P.C. qui reges, aut qui populi, ira, aut misericordia impulsi, malè cõsuluerint: sed ea malo dicere, quæ maiores nostri, contra libidi-

Insinuatio qua simul suspicione cõceptam de se purgat, & ad æquitatẽ iudicũ animos deflectit.

nẽ animi sui, recte, atq. ordine fecere. Bello Macedonico, quod cũ rege Perse gessimus, Rhodiorũ ciuitas magna, atq. magnifica, quæ populi Ro. opibus creuerat, infida, atq. aduersa nobis fuit: sed postquã, bello cõfecto, de Rhodijs cõsultũ est; maiores nostri, ne quis diuitiarũ magis, quam iniuriæ caussa bellum inceptũ diceret, impunitos eos dimisere. Item, bellis Punicis omnibus, cũ sæpe Carthaginenses & in pace, & per inducias multa nefaria facinora fecißent, numquã ipsi per occasionem talia fecere: magis, quod se dignũ foret, quã quod in illos iure fieri posset, quærebant. Hoc item vobis prouidendũ est P.C. ne plus apud vos valeat P. Lentuli, & cæterorũ scelus, quã vestra dignitas; neu magis iræ vestræ, quã famæ, consulatis. nam, si digna pœna pro factis eorũ reperitur: nouũ consiliũ approbo. Sin magnitudo sceleris oĩum ingenia exuperat: ijs vtendum censeo, quæ legibus comparata sunt. Pleriq. eorũ, qui ante me sententias dixerunt, cõposite, atq. magnifice casum Reipu. miserati sunt: quæ belli sæuitia esset, quæ victis acciderent, enumerauere: rapi virgines, pueros: diuelli liberos à parentũ cõplexu: matres familiarũ pati, quæ victorib. collibuissent: fana, atq. domos, spoliari: cædẽ, incendia fieri: postremo, armis, cadaueribus, cruore, atque luctu oĩa cõpleri. sed, per deos immortales, quò illa oratio pertinuit? an, vti vos infestos cõiurationi facęret? s. quem res tãta, atq. tam atrox non permouit, eũ oratio accendet. non ita est: neq. cuiquã mortalium iniuriæ suæ paruæ videntur: multi eas grauius æquo habuere. sed alijs in alia licentia est, P.C. qui demissi in obscuro vitam agunt, si quid iracundia deliquere, pauci sciunt;

Rhodiorum ciuitas opulentißima.

Propositio.

Schema, quo eleuat auctoritatẽ aliorum qui contra coniuratos dixerant sententias liberiores.

Primum argumẽtũ a decoro perso-

sciunt;fama,atq. fortuna eorũ pares sunt: qui magno imperio præditi, in excelso ætatem agunt;eorum facta cũcti mortales nouere.ita in maxima fortuna minima licentia est.neq. studere, neq. odisse,sed minimè irasci, decet. quæ apud alios iracundia dicitur, ea in imperio superbia,atq. crudelitas,appellatur. Equidem ego sic existimo P.C.oẽs cruciatus minores, quã facinora illorum,esse.sed pleriq. mortales postrema meminere, & in hominib.impijs,sceleris eorũ obliti,de pęna disserũt, si ea paullo s uior fuerit. D.Syllanum, virum fortem, atque strenuum,certo scio,quæ dixerit,studio Reip.dixisse,neq. illum in tanta re gratiã,aut inimicitias exercere.eos mores,eamq́. modestiam viri cognoui.verum sententia eius mihi non crudelis,(quid enim in tales homines crudele fieri potest?)sed aliena à Rep.nostra videtur. Nam profectò aut metus, aut iniuria te subegit,Syllane,consulem designatum, genus pęnæ nouum decernere.de timore, superuacaneum est differere; cũ præsertim, diligentia clarissimi viri consulis,tanta præsidia sint in armis.de pœna,possum equidem dicere id, quod res habet;in luctu,atque miserijs, mortẽ ærumnarum requiem,non cruciatum,esse;eam cuncta mortalium mala dissoluere; vltra neq. curæ,neque gaudio, locum esse.Sed,per deos immortales,quamobrẽ in sententiam non addidisti, vti prius verberibus in eos animaduerteretur?an,quia lex Porcia vetat? at aliæ leges item condemnatis ciuibus non animam eripi, sed exilium permitti iubent.an,quia grauius est verberari,quam necari?quid aut acerbum,aut nimis graue,est in homines tanti facinoris conuictos? sin, quia leuius

næ uos, qui in imperio etiã, iniustã pęnam temperare conuenit ne crudelitas esse uideatur potius quam pęna.

A conditione pęna q. d. quod uti hoc genere, pęnæ nolint non coniuratorum. Reipub. caussa nolunt.

*est: quî conuenit in minore negotio legem timere, cum eam in maiore neglexeris? At enim quis reprehendet, quod in parricidas Reip. decretum erit? tempus, dies, fortuna; cuius libido gentibus moderatur. illis meritò accidet, quidquid euenerit: ceterum vos P.C. quid in alios statuatis, considerate. omnia mala exempla ex bonis initijs orta sunt: sed, vbi Imperium ad * ignaros ciues, aut minus bonos, peruenit; nouum illud exemplum ab dignis, & idoneis ad indignos, & non idoneos transfertur. Lacedæmonij, deuictis Atheniensibus, triginta viros imposuere, qui Remp. eorum tractarêt. Hi primo cœpere pessimum quemque, & omnibus inuisum indemnatum necare. Ea populus lætari, & meritò dicere fieri. Post, vbi paullatim licentia creuit; iuxta bonos & malos libidinose interficere, ceteros metu terrere. Ita ciuitas, seruitute oppressa, stultæ lætitiæ graues pœnas dedit. Nostra memoria victor Sulla, cũ Damasippum, & alios eiusmodi, qui malo Reip. creuerant, iugulari iussit; quis non factum eius laudabat? homines scelestos, factiosos, qui seditionibus Remp. exagitauerant, meritò necatos aiebant. Sed ea res magnæ initiũ cladis fuit. Nam, vti quisq; aut domũ, aut villã, postremo vas, aut vestimentum alicuius concupiuerat; dabat operam, vti is in proscriptorũ numero esset. Ita illi, quibus Damasippi mors lætitiæ fuerat, paullo pòst ipsi trahebantur: neq; prius finis iugulandi fuit, quam Sulla omnes suos diuitijs expleuit. Atque ego hoc non in M. Tullio, neq; his temporibus vereor. sed in magna ciuitate multa, & varia ingenia sunt. Potest alio tempore, alio consule, cui itẽ exercitus in manu sit, falsum*

A consequẽtibus.
Ab exẽplo.
* ignauos
Aliud exemplum.
Occupatio.

aliquid pro vero credi. vbi hoc exẽplo, per Senatus decretum, gladium consul eduxerit; quis illi finẽ statuet? aut quis moderabitur? Maiores nostri P.C. neque consilij, neque audaciæ vnquam eguere: neq; illis superbia obstabat, quo minus aliena instituta, si modò proba erant, imitarentur. Arma, atq; tela militaria ab Samnitibus, insignia magistratuum ab Tuscis pleraq; sumpserunt: postremò, quod vbique apud socios, aut hostes idoneum videbatur, cũ summo studio domo exequebantur. Imitari, quàm inuidere bonis, malebant. Sed eodẽ illo tẽpore, Græciæ morẽ imitati, verberibus animaduertebant in ciues, de condẽnatis summũ suppliciũ sumebant. Postquam Resp. adoleuit: & multitudine ciuium factiones valuere; circumueniri innocentes, alia huiuscemodi fieri cœpere: tunc lex Porcia, aliæq; leges paratæ sunt; quibus legibus exilium dãnatis permissũ est. Hanc * ego caussam P.C. quo minus nouum consilium capiamus, in primis magnam puto. Profectò virtus, atque sapientia maior in illis fuit, qui ex paruis opibus tantum imperium fecere, quam in nobis, qui ea bene parta vix retinemus. Placet igitur eos dimitti, & augeri exercitum Catilinæ? minimè: sed ita censeo: publicandas eorum pecunias; ipsos in vinculis habendos per municipia, quæ maximè opibus valent: Neu quis de his postea ad Senatum referat, ne ve cum populo agat: qui aliter fecerit, Senatum existimare, eũ contra Remp. & salutem omnium facturum. Postquam Cæsar dicendi finem fecit, ceteri verbo, alius alij varie assentiebantur. At M. Porcius Cato, rogatus sententiam, huiuscemodi orationem habuit.

A maiorum exemplo.

Peroratio.

* ego Occupatio.

Attentos reddit à magnitudine causę simul reprehēdēs omnium superiorum orationes.

Longè mihi alia mens est P.C. cum res, atque pericula nostra considero, & cum sententias non nullorum ipse mecum reputo. Illi mihi dißeruisse videntur de pœna eorum, qui patriæ, parentibus, aris, atque focis suis bellum parauere. Res autem monet, cauere ab illis magis, quam, quid in illos statuamus, consultare. Nam cetera maleficia tum persequare, vbi facta sunt: hoc, nisi prouideris, ne accidat, vbi euenit, frustra iudicia implores. Capta vrbe, nihil reliqui fit victis. Sed, per deos immortales, (vos ego appello, qui semper domos, villas, signa, tabulas vestras pluris, quam Remp. fecistis) si ista, cuiuscumque modi sint, quæ amplexamini, retinere, si voluptatibus vestris otium præbere vultis: expergiscimini aliquando, & capessite Remp. nō agitur de vectigalibus, neq. de sociorum iniurijs: libertas, & anima nostra in dubio est. Sæpenumero P.C. multa verba in hoc ordine feci: sæpe de luxuria, atque auaritia nostrorum ciuium questus sum; multosq́; mortales ob eam caussam aduersos habeo. Qui mihi, atque animo meo nullius vnquam delicti gratiam fecißem, haud facile alterius libidini malefacta condonabam. Sed, ea tametsi vos paruipendebatis: tamen Resp. firma erat: opulentia negligentiam tolerabat. Nunc vero non id agitur, bonis ne, an malis moribus viuamus; neque, quantum, aut quàm magnificum imperium populi Romani sit; sed, cuius hæc cumque modi videntur, nostra, an, nobiscum vnà, hostium futura sint. Hic mihi quisquam mansuetudinem, & misericordiam nominat? iam pridem equidem nos vera rerum vocabula amisimus. quia, bona aliena largiri, liberalitas; malarum rerum

Scilicet, quę maxime faceretis, si essetis bonis ciues.

A tempore.

Reiectio Mutatio nominis Concelsio.

audacia,

audacia, fortitudo vocatur; eo Respub. in extremo sita est. Sint sane, quoniam ita se mores habent, liberales ex sociorum fortunis: sint misericordes in furibus ærarij: ne illi sanguinem nostrum largiantur; &, dum paucis scelestis parcunt, bonos omnes perditum eant. Bene, & composite C. Cæsar paullo ante in hoc ordine de vita, & morte disseruit, credo falsa existimans ea, quæ de inferis memorantur; diuerso itinere malos à bonis loca tetra, inculta, fœda, atq. formidolosa habere. Itaque censuit, pecunias eorũ publicandas, ipsos per municipia in custodijs habẽdos; uidelicet timens, ne, si Romæ sint, aut à popularibus cõiurationis, aut à multitudine conducta, per vim eripiantur. Quasi verò mali, atque scelesti tantũmodo in vrbe, & non per totã Italiã, sint; aut non ibi plus possit audacia, ubi ad defendendũ opes minores sunt. Quare unum equidem hoc consilium est, si periculum ex illis metuit. sin in tanto omnium metu solus non timet: eo magis refert, me mihi, atq. uobis timere. Quæ de P. Lentulo, ceterisq́. statuetis; pro certo habetote, vos simul de exercitu Catilinæ, & de omnibus coniuratis, decernere. Quanto vos attentius ea agetis; tanto illis animus infirmior erit. Si paullulum modò vos languere viderint; iam omnes feroces aderunt. Nolite existimare, maiores nostros armis Remp. ex parua magnam fecisse. si ita res esset; multo pulcherrimam eas haberemus. Quippe sociorum, atque ciuium, præterea armorum, atque equorum, maior nobis copia, quam illis, est. Sed alia fuere, quæ illos magnos fecere; quæ nobis nulla sunt; domi industria, foris iustum imperium; animus in consulendo liber, neque

Propositio continens narrationẽ sententiæ Cæsaris.

Argumentatur pro diuersa sententia a consequentibus. i. ab expectation., huius iudicii.

do liber, neque delicto, neq; libidini, obnoxius. Pro his nos habemus luxuriã, atq; auaritiam, publicè egestatem, priuatim opulentiam: laudamus diuitias, sequimur inertiã: inter bonos & malos nullum discrimẽ est; oĩa virtutis præmia ambitio possidet. neq; mirum; vbi vos separatim sibi quisq; consiliũ capitis; vbi domi voluptatibus, hic pecuniæ, aut gratiæ seruitis. Eò fit, vt impetus fiat in vacuã Remp. Sed ego hæc omitto. Coniurauere nobilissimi ciues patriã incendere: Gallorum gentẽ, infestissimã Romano nomini, ad bellũ accersiunt: dux hostium cũ exercitu supra caput est: vos cunctamini, * etiã nũc? & dubitatis, quid, intra mœnia deprehensis hostibus, faciatis? misereamini, censeo: deliquere homines adolescentuli per ambitionẽ: atq; etiã armatos dimittatis. Næ ista vobis mãsuetudo, & misericordia, si illi arma ceperint, in miseriam vertet. Scilicet res ipsa aspera est; sed uos non timetis eam. Imò vero maximè; sed inertia, & mollitia animi, alius alium expectantes, cunctamini; videlicet dijs immortalibus confisi, qui hanc Remp. in maximis sæpe periculis seruauere. Non votis, neq; supplicijs muliebribus auxilia deorum parantur. vigilando, agendo, bene consulendo, prospere oĩa cedũt. Vbi socordiæ tete, atq. ignauiæ tradideris; nequidquam deos implores. Irati, infestique sunt. Apud maiores nostros A. Manlius Torquatus bello Gallico filium suum, quòd is contra imperiũ in hostẽ pugnauerat, necari iussit. atq. ille egregius adolescens immoderatæ fortitudinis morte pœnas dedit. Vos de crudelissimis parricidis quid statuatis cunctamini? videlicet cetera vita eorũ huic sceleri obstat. Verũ parcite dignitati

γνώμη. Quale oporteat esse bene constitutam ciuitatem.

πάθος. A circunstãtiis.

* etiãnũ.

εἰρωνία Occupatio.

γνώμη.

Ab exemplo adeóque a maiore.

tati Lētuli, si ipse pudicitiæ, si famæ suæ, si dijs, aut hominib. vnquā vllis pepercit. ignoscite Cethegi adolescētiæ, nisi iterū iā patriæ bellū fecit. Nā quid ego de Gabinio, Statilio, Cepario loquar? quib. si quidq̄ fuisset, non ea cōsilia de Rep. habuissent. Postremò P.C. si me hercle peccato locus esset; facilè paterer vos ipsa re corrigi, quoniam verba mea contemnitis: sed vndiq. circumuenti sumus: Catilina cū exercitu in faucib. vrget: alij intra mœnia, atq. in sinu vrbis sunt hostes: neq. parari, neq. consuli quidquā potest occulte. quo magis properandū est. Quare ita censeo: cum nefario cōsilio sceleratorum ciuiū Resp. in maxima pericula venerit; hiq. indicio T. Vulturtij, & legatorū Allobrogū conuicti, confessiq. sint, cædem, incendia, aliaq. fœda, atque crudelia facinora in ciues, patriamq́ue parauisse; de confessis sicuti de manifestis rerum capitalium, more maiorum supplicium sumendum. Postquam Cato assedit; consulares omnes, itemq. senatus magna pars, sententiam eius laudant, virtutem animi ad cælum ferūt: alij alios increpantes, timidos vocant: Cato magnus, atq. clarus habetur: senati decretū fit, sicuti ille cēsuerat. Sed mihi, multa legēti, multa audiēti, quæ populus R. domi, militiæ que, mari, atq. terra præclara facinora fecit, forte libuit attēdere, quæ res maximè tanta negotia sustinuisset. Sciebā, sæpenumero parua manu cū magnis legionibus hostiū contendisse: cognoueram, paruis copijs bella gesta cum opulentis regibus: ad hoc, sæpe fortunæ violentiam tolerauisse: facundia Græcos, gloria belli Gallos, Romanos antefuisse. ac mihi, multa agitanti, constabat, paucorum ciuium egregiam virtutem

A persona quid de eis expectandū sit si dimittantur.

Si Res. tantum malum perferre posset.

Orationis finis.

Censere proprie Senatus verbum fuit.

Quòd mihi argumentū erat viribus non esse cōstitutum imperium.

γνώμη.

cun-

cuncta patrauisse; eoq. factum, vti diuitias paupertas, multitudinem paucitas superaret. sed, postq̃ luxu, atq. desidia ciuitas corrupta est; rursus resp. magnitudine sua imperatorum, atq. magistratuũ vitia sustentabat; ac, veluti effœta parente, multis tempestatib. haud sane quisquam Romæ virtute magnus fuit. sed, memoria mea, ingenti uirtute, diuersis morib. fuere viri duo, M. Cato, & C. Cæsar: quos quoniam res obtulerat, silentio præterire non fuit cõsilium, quin vtriusq. naturam & mores, quantum ingenio possem, aperirem. Igitur his genus, ætas, eloquentia prope æqualia fuere: magnitudo animi par, item gloria, sed alia alij. Cæsar beneficijs, ac munificentia magnus habebatur; integritate vitæ Cato. ille mansuetudine, & misericordia clarus factus: huic seueritas dignitatem addiderat. Cæsar, dando, subleuando, ignoscendo; Cato, nihil largiendo, gloram adeptus est. in altero miseris* perfugium erat; in altero malis pernicies. illius facilitas, huius constantia laudabatur. postremo Cæsar in animum induxerat, laborare, vigilare; negotijs amicorum* intentus, sua negligere; nihil denegare, quod dono dignum esset; sibi magnum imperium, exercitum, nouum bellum exoptabat, vbi virtus enitescere posset. at Catoni studium modestiæ, & decoris, sed maxime seueritatis erat. non diuitijs cum diuite, nec factione cum factioso, sed cum strenuo virtute, cum modesto pudore, cum innocente abstinentia certabat: esse, quam videri, bonus malebat: ita, quo minus gloriam petebat, eo magis illam assequebatur. Postquam, vt dixi, senatus in Catonis sententiam

intẽdere. bono. γνώμη.

tiam

*tiam discessit; consul optimum factu ratus, noctem, quæ instabat, ante capere, nc quid eo spatio nouaretur, triumuiros,*quæ ad supplicium postulabãt, parare iubet: ipse, dispositis præsidijs, Lentulum in carcerem deducit: ceteris idem fit per prætores. Est locus in carcere, quod Tullianum appellatur, vbi paullulũ adscenderis ad læuam, circiter* XII. *pedes humi depressus. eum muniunt vndiq. parietes, atque insuper camera lapideis fornicib. iuncta: sed inculta tenebris, odore fœda, atque terribilis eius facies est. in eum locum postquam demißus est Lentulus; iudices rerum capitalium, quibus præceptum erat, laqueo gulum fregere. ita ille patricius, ex gente clarissima Corneliorum, qui consulare imperium Romæ habuerat, dignum moribus, factisq. suis*exitum vitæ venit. De Cethego, Statilio, Gabinio, Cepario eodem modo suppliciũ sumptum est. Dum ea Romæ geruntur. Catilma ex omni copia, quam & ipse adduxerat, & Manlius habuerat, duas legiones instituit, cohortes pro numero militum complet: deinde, vt quisque voluntarius, aut ex socijs in castra venerat, æqualiter distribuerat; ac breui spatio legiones numero hominum expleuerat; cum initio non amplius duobus millibus habuißet. sed ex omni copia circiter pars quarta erat militaribus armis instructa: ceteri, ut quemque casus armauerat, sparos, aut lanceas, alij præacutas sudes portare. sed postquam Antonius cum exercitu aduentabat; Catilina per montes iter facere; modo ad vrbem, modo in Galliam versus castra mouere: hostibus occasionem pugnandi non dare. sperabat, propediem magnas copias*

* *quæ supplicium.*

* *exinum*

se habiturum, si Romæ socij incepta patrauissent: interea seruitia repudiabat; cuius initio ad eum magnæ copiæ concurrebant, opibus coniurationis fretus, simul alienum suis rationibus existimans, videri caussam ciuium cum seruis fugitiuis communicasse. Sed, postquam in castra nuncius peruenit, Romæ coniurationem patefactam, de Lentulo, & Cethego, ceterisque, quos supra memoraui, supplicium sumptum: plerique, quos ad bellum spes rapinarum, aut nouarum rerum studium illexerat, dilabuntur: reliquos Catilina per montes asperos magnis itineribus in agrũ Pistoriensem abducit; eo consilio, vti per tramites occulte profugeret in Galliam transalpinam. At Q. Metellus Celer cum tribus legionibus in agro Piceno præsidebat, ex difficultate rerum eadem illa existimans, quæ supra diximus, Catilinam agitare. Igitur, vbi iter eius ex perfugis cognouit, castra propter mouit, ac sub ipsis radicibus montium consedit; quà illi descensus erat in Galliam properanti. Neque tamen Antonius procul aberat, vtpote qui magno exercitu locis æquioribus expeditos in fugam sequeretur. Sed Catilina, postquam videt montibus, atque copijs hostium sese clausum, in vrbe res aduersas; neque fugæ, neque præsidij vllam spem; optimum factu ratus, in tali re fortunam belli tentare, statuit cum Antonio quamprimum confligere: itaque, concione aduocata, huiuscemodi orationem habuit.

Voluit enim ciuium caussam videri quam agarent, proinde cum seruis communicanda non videbantur, quo res minus suspecta esset,

Insinuatione à caussa cur putauerit ad hortandos.

Compertum ego habeo, milites, verba virtutem non addere, neque ex ignauo strenuum, neque fortem ex timido exercitum oratione imperatoris fie-

ri. quanta cuiusque animo audacia natura, aut mo-
ribus inest, tanta in bello patere solet. Quem neque
gloria, neque pericula excitant, nequidquam horte-
re. timor animi auribus officit. sed ego vos, quo pau
ca monerem, aduocaui, simul vti caussam mei consi-
lij aperirem. Scitis equidem, milites, socordia, atque Narratio.
ignauia Lentuli quantum ipsi, nobisque cladis attule
rit; quoque modo, dum ex vrbe præsidia opperior, in
Galliam proficisci nequiuerim. nunc vero, quo in loco
res nostræ sint, iuxta mecum omnes intelligitis. exer-
citus hostium duo, vnus ab vrbe, alter à Gallia, ob- Propositio.
stant: diutius in his locis esse, si maximè animus fe-
rat, frumenti, atque aliarum rerum egestas prohibet:
quocumque ire placet, ferro iter aperiendum est.
Quapropter vos moneo, vti forti, atque parato animo
sitis; &, cum prœliũ inibitis, memineritis, vos diuitias, Cõfirmatio.
decus, gloriam, præterea libertatem, atque patriam
in dextris vestris portare. si vincimus; omnia nobis tu
ta erunt: commeatus abunde, municipia, atque colo-
niæ patebunt. sin metu cesserimus; eadem illa aduersa Cõtentio.
fient: neque locus, neq. amicus quisquam teget, quem
arma non texerint. Præterea, milites, non eadem no- A cussa pugnandi.
bis, & illis necessitudo impendet. nos pro patria, ꝓ li-
bertate, pro vita certamus: illis superuacaneum est pro
potentia paucorum pugnare. quo audacius aggredimi
ni, memores pristinæ virtutis. Licuit nobis cum sum- A decoro.
ma turpitudine in exilio ætatem agere. potuistis non
nulli Romæ, amissis bonis, alienas opes expectare. quia
illa fœda, atque intoleranda viris videbantur, hęc se-
qui decreuistis. si hæc relinquere vultis; audacia opus
est.

est. nemo, nisi victor, pace bellum mutauit. nam, in fuga salutem sperare, cum arma, queis corpus tegitur, ab hostibus auerteris, ea vero dementia est. semper in prœlio ijs maximum est periculum, qui maxime timent: audacia pro muro habetur. Cum vos conside ro, milites; & cum facta vestra æstimo: magna me spes victoriæ tenet. animus, ætas, virtus vestra me hortantur: præterea, necessitudo, quæ etiam timidos fortes facit. nam, multitudo hostium ne circumuenire queat, prohibent angustiæ loci. quod si virtuti vestræ fortuna inuiderit: cauete, ne inulti animam amittatis, neu capti potius, sicuti pecora, trucidemini, quam, virorum more pugnantes, cruentam, atque luctuosam victoriam hostibus relinquatis. Hæc vbi dixit paullulum commoratus, signa cauere iubet, atq. instructos ordines in locum æquum deducit: dein, remotis omnium equis, quo militibus, exæquato periculo, animus amplior esset, ipse pedes exercitum pro loco, atq. copijs instruit. nam, vti planities erat inter sinistros montes, & ab dextera rupe aspera, octo cohortes in fronte constituit; reliqua signa in subsidijs artius collocat. ab his centuriones omnes lectos, & euocatos, præterea ex gregarijs militib. optimum quemque armatum in primã aciem subducit: C. Manlium in dextra, Fæsulanum quendam in sinistra parte curare iubet: ipse cum liberis, & colonis propter Aquilam adsistit; quam bello Cymbrico C. Marius in exercitu habuisse dicebatur. At ex altera parte C. Antonius, pedibus æger, quod prœlio adesse nequibat, M. Petreio legato exercitum permittit. ill.e cohortes veteranas,

Durat bellũ donec venerit. Epilogus Ab occasione.

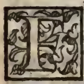
Verba desperantis. Hoc factũ est ex disciplina militari Romana, qua periclitante pedite solebat opem ferre eques relicti equis

Propter aquilã antiquus mos loquendi.

*nas, quas tumulti caussa conscripserat, in fronte, post
eas ceterum exercitum in subsidijs locat. ipse equo
circuiens, vnumquemque nominans, appellat, horta-
tur, rogat, vt meminerint, se contra latrones iner-
mes, pro patria, pro liberis, pro aris, atque focis suis
certare. homo militaris, quod amplius annos* xxx. *tri* * XX.
*bunus, aut præfectus, aut legatus, aut prætor, cũ ma
gna gloria in exercitu fuerat, plerosq. ipsos, factaque,
eorum fortia nouerat; ea commemorando, militũ an
mos accendebat. sed, vbi, omnib. reb. exploratis, Pe-
treius tuba signum dat; cohortes paullatim incedere
iubet; idem facit hostium exercitus. Postquam eo ven
tum est, vnde à ferentarijs prælium committi posset,
maximo clamore, infestis signis concurrunt: pila omit
tunt; res gladijs geritur. veterani, pristinæ virtutis
memores, comminus acriter instare: illi haud timidi re
sistunt: maxima vi certatur. interea Catilina cum ex
peditis in prima acie versari: laborantibus succurrere:
integros pro saucijs accersere: omnia prouidere: mul-
tum ipse pugnare, sæpe hostem ferire: strenui militis,
& boni imperatoris officia simul exsequebatur. Pe-
treius, vbi videt Catilinam contra, ac ratus erat, ma
gna vi contendere; cohortem prætoriam in medios ho
stes inducit; eosq. perturbatos, atq. alios alibi resisten
tes, interficit; deinde vtrimq. ex lateribus ceteros ag
greditur. Manlius, & Fæsulanus in primis pugnantes
cadunt. Postquam fusas copias, seq. cum paucis reli-
ctum videt Catilina; memor generis, atq. pristinæ di
gnitatis suæ, in confertissimos hostes incurrit, ibique
pugnans confoditur. Sed, confecto prælio, tum vero*

cer-

C. CRISPI SALLVSTII DE BELLO IVGVRTHINO HISTORIA.

ALSO queritur de natura sua genus hu manum; quod imbecilla, atque æui breuis, sorte potius, quam virtute, regatur. Nã, contrà reputando, neque maius aliud, neq. præstabilius inuenias; magisque naturæ industriam hominum, quàm vim, aut tempus, deesse. Sed dux, atque Imperator vitæ mortalium, animus est. Qui vbi ad gloriam virtutis via graßatur; abunde pollens, potensque, & clarus est, neque fortunæ eget; quippe quæ probitatem, industriam, ceterasque bo nas artes neque dare, neque eripere cuiquam potest. Sin, captus prauis cupidinibus, ad inertiam, & uo luptates corporis peßumdatus est, perniciosa libidine paulisper vsus: vbi per socordiam vires, tempus, ætas ingenium defluxere, naturæ infirmitas accusatur: suam quippe culpam auctores ad negocia transferunt. Quòd si hominibus bonarum rerum tanta cura esset, quanto studio aliena, ac nihil profutura, multumque etiam periculosa, petunt: neque regerentur magis casibus, quàm regerent casus; & eò magnitudinis procederent, vbi pro mortalibus, gloria æterni fierent. Nam, vti genus hominum compositum è corpore, & anima est: ita res cunctæ, studiaque om nia nostra, corporis alia, alia animi naturam sequuntur. Igitur præclara facies, magnæ diuitiæ, ad hoc

Orditur à loco cõmuni, de hominis natura, vnde postea ratioẽ otii reddit.

vis corporis, & alia huiuscemodi omnia breui dilabuntur. AT ingenij egregia facinora, sicuti anima, immortalia sunt. postremò, corporis, & fortunæ bonorum, vti initium, sic finis est; omniaq; orta occidunt, & aucta senescunt. animus incorruptus, æternus, rector humani generis, agit, atq; habet cuncta, neq; ipse habetur. Quo magis prauitas eorum admiranda est, qui, dediti corporis gaudijs, per luxum, atq; ignauiam ætatem agunt; ceterum ingeniũ, quo neq; melius, neq; amplius aliud in natura mortaliũ est, incultu, atq. socordia torpescere sinunt; cum præsertim tam multę, varięq. sint artes animi, quibus summa claritudo paratur. Verum ex his magistratus, & imperia, postremò omnis cura rerum publicarum, minimè mihi hac tempestate cupienda videntur: quoniã neq. virtuti honos datur; neq. illi, quibus per fraudem ius fuit, vtiq. tuti, aut eo magis honesti sunt. Nam, vi quidem regere patriam, aut parentes, quãquam & possis, & delicta corrigas, tamen importunum est; cum præsertim omnes rerum mutationes cædem, fugam, aliaq. hostilia portendant. Frustra autẽ niti, neq. aliud, se fatigando, nisi odium quærere, extremæ dementiæ est: nisi fortè quem inhonesta, & perniciosa libido tenet, potentiæ paucorum decus, atq. libertatem suam gratificari. Ceterum ex his negotiis, quæ ingenio exercentur, in primis magno vsui est memoria rerum gestarum: cuius de virtute quia multi dixere, prætereundum puto; simul, ne per insolentiã quis existimet, memet studium meum laudando extollere. Atque ego credo fore, qui, quia decreui procul à Rep. ætatem agere, tanto, tamque vtili labori meo nomen

γνώμη.

Non est obnoxius mortalitati animus.

De ocio suo

γνώμη.

De historia.

Vide lib. de Oratore Ciceronis.

Inertiæ imponant: certe, quibus maxima industria videtur, salutare plebem, & conuiuijs gratiam quærere. Qui si reputauerint, & quibus ego temporibus magistratum adeptus sum; & quales viri idem assequi nequiuerint; & postea, quæ genera hoīum in Senatū peruenerint: profectò existimabūt, me magis meritò, quā ignauia, iudicium animi mei mutauisse; maiusq. commodum ex otio meo, quàm ex aliorum negotijs, Reip. venturum. Nam sæpe audiui, Q. Maximum, P. Scipionē, præterea ciuitatis nostræ præclaros viros solitos ita dicere: cùm maiorum imagines intuerentur, vehementissimè sibi animum ad virtutem accendi: scilicet non ceram illam, neq. figuram tantam vim in sese habere; sed memoria rerum gestarum eam flammam egregijs viris in pectore crescere, neq. prius sedari, quā virtus eorum famam, atque gloriam adæquauerit. At cōtra, quis est omnium, his moribus, quin diuitijs, & sumptibus, non probitate, neq; industria, cum maioribus suis contendat? Etiam homines noui, qui antea per virtutē soliti erant nobilitatem anteuenire, furtim, & per latrocinia potius, quàm bonis artibus, ad imperia, & honores nituntur. proinde quasi prætura, & consulatus, atque alia omnia huiuscemodi per se ipsa clara, & magnifica sint, ac non perinde habeantur, vt eorum, qui ea sustinent, virtus est. Verum ego liberius, altiusque processi, dum me ciuitatis morum piget, tædetq. nunc ad inceptum redeo.

Reprehensio motum.

BEllum scripturus sum, quod pop. Ro. cum Iugurtha rege Numidarum gessit: primum, quia magnum, & atrox, variaq; victoria fuit: deinde, quia tum

Propositio.

primùm superbiæ nobilitatis obuiam itum est. quæ con tentio diuina & humana cuncta permiscuit; eoq. væcordiæ processit, vt studijs ciuilibus bellum, atq. vastitas Italiæ finem faceret. Sed, prius quàm huiuscemodi rei initium expedio, pauca supra repetam; quo, ad cognoscendum, omnia illustria magis, magisq. in aperto sint. Bello Punico secundo, quo dux Carthaginensium Hannibal, post magnitudinem nominis Romani, Italiæ opes maximè attriuerat; Massanisa, rex Numidarum, in amicitiā receptus à P. Scipione, cui postea cognomē Africano ex virtute fuit, multa & præclara rei militaris facinora fecerat: ob quæ, victis Carthaginēsibus, & capto Syphace, cuius in Africa magnum, atq. late imperium valuit; pop. R. quascumq. vrbes, & agros manu ceperat, regi dono dedit. Igitur amicitia Massanisæ bona, atq. honesta nobis permansit; sed imperij, vitæq. eius finis idem fuit. Deinde Micipsa filius regnum solus obtinuit, Manastabale, & Gulussa fratribus morbo absumptis. Is Adherbalem, & Hiempsalem ex sese genuit; Iugurthamq. Manastabalis fratris filium, quē Massanisa, quia ortus ex concubina erat, priuatum reliquerat, eodē cultu, quo liberos suos domi habuit. Qui vbi primū adoleuit, pollens viribus, decora facie, sed multo maximè ingenio validus, non se luxu, neq. inertia corrumpendum dedit, sed, vti mos gentis illius est, equitare, iaculari, cursu cū æqualibus certare: &, cū oēs gloria anteiret, omnibus tamen carus esse: ad hoc, pleraq. tempora in venando agere: leonem, atq. alias feras, primus, aut in primis ferire: plurimū facere, & minimum ipse de se loqui. Quibus rebus Micipsa, tametsi

Docilitas.

Narratio de ortu Iugurthæ.

Studia adolescentiæ.

Laus Iugurthæ.

Sine inuidia laudem inuenit, quæ laus modestia est.

metsi initio lætus fuerat, existimans Iugurthæ virtutẽ regno suo gloriæ fore: tamen postquam hominem adolescentẽ, exacta sua ætate, & paruis liberis, magis magisq́; crescere intelligit, vehementer eo negotio permotus, multa cum animo suo voluebat. Terrebat eum natura mortaliũ, auida imperij, & præceps ad explendã animi cupidinem; præterea, opportunitas suæq́; & liberorũ ætatis, quæ ẽt mediocres viros spe prædæ transuersos agit: ad hoc, studia Numidarum in Iugurtham accensa; ex quibus, si talem virũ dolis interfecisset, ne qua seditio, aut bellum oriretur, anxius erat. His difficultatibus circumuentus, vbi videt neq; per vim, neq; insidijs opprimi posse hominem tam acceptum popularibus; quod erat Iugurtha manu promptus, & appetens gloriæ militaris, statuit eum obiectare periculis, & eo modo fortunã tẽtare. Igitur bello Numãtino Micipsa, cũ pop. Ro. equitum, atq; peditum auxilia mitteret; sperans vel ostentando virtutem, vel hostium sæuitia facile eum occasurum, præfecit Numidis, quos in Hispaniam mittebat. Sed ea res longè aliter, ac ratus erat, euenit. Nã Iugurtha, vt erat impigro, atq; acri ingenio, vbi naturã P. Scipionis, qui tum Romanis Imperator erat, & morẽ hostiũ cognouit; multo labore, multaque cura, præterea modestissimè parẽdo, & sæpe obuiã eundo periculis, in tantã claritudinẽ breui peruenerat, vt nostris vehementer carus, Numãtinis maximo terrori eßet. ac sanè, quod difficillimũ in primis est, & prælio strenuus erat, & bonus consilio: quorum alterum ex prouidentia timorem, alterum ex audacia temeritatem plerumque afferre solet. Igitur Imperator omnes

quæ res vulgo admirationi est, & fere maximi latrones.

Virtus Iugurthæ.

nes ferè res asperas per Iugurthã agere, in amicis habere, magis magisq. eum in dies amplecti, quippe cuius neq. consilium, neq. inceptum vllum frustra erat. Huc accedebat munificentia animi, ingenij solertia; quibus rebus sibi multos ex Romanis familiari amicitia cõiunxerat. Ea tẽpestate in exercitu nostro fuere cõplures noui, atq; nobiles, quibus diuitiæ bono, honestoq; potiores erant, factiosi, domi potentes, apud socios clari magis, quam honesti: qui Iugurthæ non mediocrẽ animum pollicitando accendebant, si Micipsa rex occidisset, fore vti solus imperio Numidiæ potiretur: in ipso maximã virtutem, Romæ omnia venalia esse. Sed postquam, Numantia deleta, P. Scipio dimittere auxilia, & ipse reuerti domum decreuit: donatum, atq; laudatum magnificè pro concione Iugurthã in prætoriũ adduxit; ibiq; secreto monuit, vt potius publicè, quã priuatim, amicitiam populi R. coleret; nec quibus largiri insuesceret: periculosè à paucis emi, quod multorũ esset: si permanere vellet in suis artibus, vltro illi & gloriam, & regnũ venturum: sin properantius pergeret, pecuniã, & ipsum præcipitẽ casurum. Sic locutus, cum litteris eum, quas Micipsæ redderet, dimisit. Earũ sententia hæc erat. Iugurthæ tui bello Numantino longè maxima virtus fuit. quam rem certò scio tibi gaudio esse. Nobis ob merita sua carus est: ut idem Senatui, populoq. R. sit, summa ope nitemur. Tibi quidem pro nostra amicitia gratulor. En habes virũ dignum te, atque auo suo Massanisa. Igitur rex, vbi ea quæ fama accepe rat, ex litteris Imperatoris ita esse cognouit, tum virtute, cum gratia viri permotus, flexit animũm suũ, &

Prætorium.

Finis epistolæ.

Iugurtham

Iugurtham beneficijs vincere aggreßus est; statimque eum adoptauit, & testamento pariter cũ filijs hærede instituit. Sed ipse paucos post annos, morbo, atq. ætate confectus, cum sibi finẽ vitæ adesse intelligeret, coram amicis, & cognatis, itemq. Adherbale, & Hiempsale filijs, huiuscemodi verba cũ Iugurtha fertur habuisse.

MICIPSAE VERBA.

Exordiũ cõmemoratione beneficiorum.

*PAruũ ego te, Iugurtha, amisso patre, sine spe, sine opibus, in meũ regnum accepi, existimans nõ minus me tibi, quàm liberis, si genuißem, ob beneficia, carum fore: neq. ea res falsum me habuit. Nam, ut alia magna, & egregia tua facinora omittã, nouissimè rediẽs Numantia, meq. regnũq. meum gloria decorasti, tuaq. virtute nobis Romanos ex amicis amicissimos fecisti: in Hispania nomen familiæ nostræ *renouatum est.* *renouasti *Postremò, qđ difficillimũ inter mortales est, gloria inuidiã vicisti.*

Propositio.

Nunc, quoniã mihi natura finẽ vitæ facit, ꝑ hanc dextrã, per regni fidem moneo, obtestorq. vti hos, qui tibi genere propinqui, beneficio meo fratres sunt, caros habeas; neu malis alienos adiungere, quam sanguine coniunctos retinere.

γνώμη. Cõfirmatio

Munimenta regnorum sunt boni amici inquit Cicero.

NON exercitus, neq; thesauri præsidia regni sunt, verum amici: quos neque armis cogere, neq. auro parare queas: officio, & fide pariuntur. Quis autem amicior, quam frater fratri? aut quem alienum fidũ inuenies, si tuis hostis fueris?

Adhortatio Iugurtham ptiuata.

Equidem ego regnum vobis trado firmum, si boni eritis; sin mali, imbecillum. NAM concordia paruæ res crescunt, discordia maximæ dilabuntur. Ceterum ante hos te, Iugurtha, qui ætate, & sapientia prior es, ne aliter quid eueniat, prouidere decet. NAM in omni certa-

mine, qui opulentior est, etiam si accipit iniuriã, tamẽ, quia plus potest, facere videtur. Vos autẽ, Adherbal, & Hiempsal, colite, obseruate talem hunc virum: imitamini virtutem: & enitimini, ne ego meliores liberos sumpsisse videar, quàm genuisse. Ad ea Iugurtha, tametsi regem ficta locutum intelligebat, & ipse longè aliter animo agitabat: tamen pro tempore benignè respondit. Micipsa paucis post diebus moritur. Postq̃ illi more regio iusta magnifice fecerant, reguli in vnũ conuenere, ut inter se de cunctis negotijs disceptarent. Sed Hiempsal, qui minimus ex illis erat, natura ferox, etiã antè ignobilitatem Iugurthæ, quia materno genere impar erat, despiciens, dextera Adherbalẽ adsedit: ne medius ex tribus, quod apud Numidas honori ducitur, Iugurtha foret. Dein tamen, ut ætati concederet, fatigatus à fratre, vix in alteram partẽ trãsductus est. Ibi cum multa de administrando imperio dissererẽt, Iugurtha inter alias res iacit, oportere quinquẽnij cõsulta, & decreta omnia rescindi. Nã per ea tempora confectũ annis Micipsam parum animo ualuiße. Tum idẽ Hiempsal placere sibi respondit. Nam ipsum illũ tribus his proximis annis adoptione in regnum peruenisse. Quod verbum in pectus Iugurthæ altius, quã quisq̃ ratus, descendit. Itaq. ex eo tempore ira, & metu anxius, moliri, parare, atq. ea modo in animo habere, quibus per dolum Hiempsal caperetur. Quæ vbi tardius procedunt, neque lenitur animus ferox: statuit, quouis modo inceptum perficere. Primo conuentu, quem ab Regulis factum supra memoraui, propter dissensionẽ placuerat diuidi thesauros, finesq́; Imperij singulis

Adhortatio filiorum.

Finis orationis.

Iusta facere.

Occasio sęuiendi Iugurthæ oblata.

gulis

gulis constitui. Itaq. tempus ad vtrãque rem decernitur, sed maturius ad pecuniam distribuendam. Reguli interea in loca propinqua thesauris, alius aliò cõcessere. Sed Hiempsal in opido Thirmida forte eius vtebatur domo, qui proximus lictor Iugurthæ, carus, acceptusq. ei semper fuerat: quem ille casu ministrum oblatum promissis onerat, impellitque, vti tamquam suam domũ visens eat: portarũ claues adulterinas paret: nã veræ ad Hiẽpsalem referebantur: ceterum, ubi res postularet, se ipsum cum magna venturum manu. Numida mandata breui conficit: atque, vti doctus erat, noctu Iugurthæ milites introducit: qui postquam in ædes irrupere, diuersi regẽ quærere, dormientes alios, alios occursantes interficere, scrutari loca abdita: clausa effringere: strepitu & tumultu omnia miscere: cum interim Hiempsal reperitur, occultans se in tugurio mulieris ancillæ, quò initio pauidus, & ignarus loci profugerat. Numidæ caput eius, uti iussi erãt, ad Iugurthã referunt. Ceterũ fama tanti facinoris per omnẽ Africam breui diuulgatur. Adherbalẽ, omnesque, qui sub Micipsæ imperio fuerunt, metus inuadit. In duas partes discedunt Numidæ: plures Adherbalẽ sequuntur, sed illum alterũ bello meliores. Igitur Iugurtha q̃ maximas põt copias armat: vrbes partim vi, alias voluntate imperio suo adiungit: omni Numidię imperare parat. At Adherbal, tametsi Romam legatos miserat, q Senatũ doceret de cæde fratris, & fortunis suis; tamẽ, fretus multitudine militũ, parabat armis cõtẽdere. sed vbi res ad certamẽ venit, victus ex ꝑlio ꝓfugit ĩ ꝓuinciã, ac deinc Romam contendit. Tũ Iugurtha, patratis consi-

Scilicet infensi Iugurthę propter crudelitatẽ.

Contendere armis.

consilijs postquam omni Numidia potiebatur, in otio facinus suum cum animo reputans, timere populum R. neque aduersus iram eius vsquam, nisi in auaritia nobilitatis, & pecunia sua, spem habere: itaque, paucis diebus, cum argento, & auro multo legatos Romam mittit: queis præcipit, vti primum veteres amicos munerib. expleant: deinde nouos acquirant: postremò, quemcumque possint largiendo parare, ne cunctentur. Sed, vbi Romam legati venere, & ex præcepto regis hospitibus, alijsque, quorum ea tempestate in senatu auctoritas pollebat, magna munera misere: tanta commutatio incessit, vti ex maxima inuidia in gratiam, & fauorem nobilitatis Iugurtha veniret: quorũ pars spe, alij præmio inducti, singulos ex senatu ambiundo nitebantur, ne grauius in eũ consuleretur. Igitur, vbi legati satis confidunt, die constituto senatus vtrisque datur. Tum Adherbalem hoc modo locutũ accipimus. Patres conscripti, Micipsa pater meus moriens mihi præcepit, vti regni Numidiæ tantummodo procurationem existimarem meam; ceterũ ius, & imperium penes vos esse: simul eniterer domi militiæque quam maximo vsui esse populo R. vos mihi cognatorum, vos affinium loco ducerem: si ea fecissem, in vestra amicitia exercitum, diuitias, munimenta regni, me habiturum. Quæ præcepta patris cum agitarem; Iugurtha, homo omnium, quos terra sustinet, sceleratissimus, contempto imperio vestro, Massanisæ me nepotem, etiam ab stirpe socium, atque amicum populi Ro. regno, fortunisque omnibus expulit. Atque ego, P. C. quoniam eo miseriarum venturus eram,

vellem,

Explere muneribus.

Exordium ab officio, & a persona conditione.

* Ita.

Propositio.

Cõfirmatio à sua perso na meritis.

vellem, potius ob mea, quā ob maiorū meorū beneficia me posse à vobis auxiliū petere, ac maxime deberi mihi beneficia à populo R. quib. non egerem; secundū ea, si desiderāda erāt, vti debitis vterer. sed, quoniam parum tuta per se ipsa probitas est; neque mihi in manu fuit, Iugurtha qualis foret: ad vos confugi, P. C. quibus, quod mihi miserrimum est, cogor prius oneri, quā vsui esse. Ceteri reges, aut bello victi in amicitiā à vobis recepti sunt, aut in suis dubijs reb. societatem vestram adpetiuerunt. Familia nostra cum populo Ro. bello Carthaginiensi amicitiam instituit: quo tempore magis fides eius, quā fortuna, pendenda erat. Quorū progeniē vos, P. C. nolite pati me nepotem Massanissæ frustra à vobis auxilium petere. si ad impetrandū nihil caussæ haberem, præter miserandā fortunā: quòd paullo ante rex genere, fama, atq. copijs potens, nunc, deformatus ærumnis, inops, alienas opes expecto: tamen erat maiestatis populi R. prohibere iniuriam; neq. pati, cuiusquam regnū per scelus crescere. Verùm ego ijs finibus eiectus sum, quos maiorib. meis populus R. dedit: vnde pater, & auus meus vnà vobiscum expulere Syphacem, & Carthaginienses. Vestra beneficia mihi erepta sunt, P. C. vos in mea iniuria despecti estis. Eheu me miserum. huccine, Micipsa pater, beneficia tua euasere, vt, quem tu parem cū liberis tuis, regniq; participē fecisti, is potissimū stirpis tuæ exstinctor sit? Nunquā ne ergo familia nostra quieta erit? semper ne in sanguine, ferro, fuga, versabimur? dum Carthaginiēses incolumes fuere, iure omnia sæua patiebamur. hostis ab latere: vos amici procul: spes omnis in armis erat.

A meritis familiæ ab ipso uasu.

γνώμη. à beneficiis Micipsæ erga Iugurthā. Ac regni illius calamitatib. aliis.

erat. quoſtquã illa peſtis ex Africa eiecta eſt, læti pacē agitabamus: quippe, queis nullus hoſtis erat, niſi forte quem vos iuſſiſſetis. Ecce autem ex improuiſo Iugurtha, intoleranda audacia, ſcelere, atq. ſuperbia ſeſe efferens, fratre meo, atq. eodem propinquo ſuo, interfecto, primum regnũ eius ſceleris ſui prædã fecit: poſt, vbi me iiſdẽ dolis nequit capere, nihil minus, quã uim, aut bellum expectantẽ, in imperio veſtro, ſicuti videtis, extorrem patria, domo, inopẽ, & coopertũ miſeriis effecit, vt ubiuis tutius, quam in meo regno, eſſem. Ego ſic exiſtimabam, P. C: uti prædicantẽ audieram patrẽ meum; qui ueſtram amicitiam diligenter colerẽt, eos multum laborem ſuſcipere, ceterũ ex omnib. maximè tutos eſſe. quod in familia noſtra fuit, præſtitit, uti in omnib. bellis adeſſet uobis: nos uti per otiũ tuti ſimus, in manu veſtra eſt, P. C. Pater nos duos fratres reliquit: tertium Iugurtham beneficiis ſuis ratus eſt nobis coniunctum fore. alter eorum necatus: alter ipſe ego manus impias vix effugi. Quid agam? aut quò potiſſimũ infelix accedã? generis præſidia omnia exſtincta ſunt. pater, uti neceſſe erat, naturæ conceſſit: fratri, quem minime decuit, propinquus per ſcelus vitam eripuit: affines, amicos, propinquos ceteros meos aliũ alia clades oppreſſit: capti ab Iugurtha, pars in crucẽ acti, pars beſtiis obiecti ſunt: pauci, quib. relicta eſt anima, clauſi in tenebris cum mærore, & luctu, morte grauiorem uitam exigunt. Si omnia, quę aut amiſi, aut ex neceſſariis aduerſa facta ſunt, incolumia manerent: tamen, ſi quid ex improuiſo mali accidiſſet, uos implorarem, P. C. quib. pro magnitudine imperii ius & iniu-

A facili.

Amplificatio ſceleris.

A neceſſario cui cõfugiat ad Romanos.

Amplificatio ſuperioris argumenti.

rias

rias omnes curæ eſſe decet, nunc vero, exul patria, domo, ſolus, atq; omnium honeſtarum egens rerũ, quò accedam? aut quos appellem? nationes ne, an reges, qui omnes familiæ noſtræ ob ueſtram amicitiã infeſti sũt? an quoquam mihi adire licet, vbi non maiorum meorũ hoſtilia monumenta plurima ſint? an quiſquam noſtri miſereri poteſt, qui aliquando nobis hoſtis fuit? Poſtremo Maſſaniſa nos ita inſtituit, P. C. ne quem coleremus, niſi populum R. ne ſocietates, ne fœdera noua acciperemus: abunde magna præſidia nobis in ueſtra amicitia fore: ſi huic imperio fortuna mutaretur, vnà occidẽdum nobis eſſe. virtute, ac dijs uolentibus, magni, & opulenti eſtis, omnia ſecunda, & obedientia ſunt. quo facilius ſociorum iniurias curare licet. tantum illud uereor, ne quos priuata amicitia Iugurthæ, parum cognita, trãſuerſos agat: quos ego audio ſumma ope niti, ambire, fatigare vos ſingulos, ne quid de abſente, incognita cauſſa, ſtatuatis: fingere me verba, & fugam ſimulare, cui licuerit in regno manere. Quod vtinam illum, cuius impio facinore in has miſerias proiectus ſum, eadem hæc ſimulantem videam: & aliquando aut apud vos, aut apud Deos immortales rerum humanarũ cura oriatur: vt ille, qui nunc ſceleribus ſuis ferox, atque præclarus eſt, omnibus malis excruciatus, impietatis in parentem noſtrum, fratris mei necis, mearũq; miſeriarum graues pœnas reddat. Iamiã frater animo meo cariſſime, quanquàm tibi immaturo, et, unde mini me decuit, vita erepta eſt, tamen lętandum magis, quã dolendum puto caſum tuum. Non. n. regnum, ſed fugam, exilium, egeſtatem, & omnes has, quæ me premunt,

A neceſſario.

Cõfutatio.

A voto.

γνώμη.

Per apoſtrophem.

Idest, osten do quam instabiles sint res humanę

Peroratio.

munt, ærumnas cũ anima simul amisisti. At ego infelix, in tãta mala præcipitatus, pulsus ex patrio regno, rerũ humanarũ spectaculũ præbeo; incertus quid agã, tuas ne iniurias persequar, ipse auxilij egens; an regno consulã, cuius vitæ, necisq. potestas ex alienis opib. pẽdet. Vtinã, emori, fortunis meis honestus exitus esset: ne viuere contemptus viderer, si defessus malis iniurię concessissem. Nunc, quoniã neq. viuere libet, neq. mori licet sine dedecore, P.C. per vos, per liberos, atque parentes vestros, per maiestatem populi R. subuenite mihi misero: ite obuiam iniuriæ: nolite pati, regnũ Numidiæ, quod vestrũ est, per scelus, & sanguinem familiæ nostræ tabescere. Postquã rex loquendi finẽ fecit, legati Iugurthæ largitione magis, quã caussa, freti, paucis respondent: Hiempsalẽ, ob sæuitiam suam, ab Numidis interfectum: Adherbalem, ultro bellũ inferentẽ, postquã superatus sit, queri, quod iniuriã facere neq;sset: Iugurthã ab senatu petere, ne se aliũ putarent, ac Numantiæ cognitus esset; neu verba inimici ante facta sua ponerent. Deinde vtriq. curia egrediuntur. Setus statim consulitur: fautores legatorũ, præterea magna pars gratia deprauata, Adherbalis dicta contemnere: Iugurthæ virtutẽ laudib. extollere; gratia, voce, deniq. omnib. modis, pro alieno scelere, & flagitio, sua quasi pro gloria, nitebantur. At contrà pauci, quibus bonum & æquum diuitijs carius erat, subueniundum Adherbali, & Himpsalis mortem seuere vindicandã censebant. Sed ex omnibus maximè Aemilius Scaurus, homo nobilis, impiger, factiosus, auidus potentiæ, honoris, diuitiarum, ceterum vitia sua callide occul-

cultans. is postquã videt regis largitionem famosam, impudentemque, veritus, quod in tali re solet, ne polluta licentia inuidiam accenderet; animum à consueta libidine continuit. vicit tamen in senatu pars illa, quæ vero pretium, aut gratiam anteferebat. Decretum fit, vti decem legati regnum, quod Micipsa obtinuerat, inter Iugurtham, & Adherbalem diuiderent. cuius legationis princeps fuit L. Opimius, homo clarus, & cũ in senatu potens, quia consul, C. Graccho, & M. Fuluio Flacco interfectis, acerrime victoriam nobilitatis in plebem exercuerat. eum Iugurtha, tametsi Romæ in amicis habuerat, tamen accuratissime* accepit: dando, & pollicendo multa perfecit, uti famæ, fidei, postremò omnib. suis reb. commodum regis anteferret. reliquos legatos eadem via agressus, plerosque capit: paucis carior fides, quam pecunia, fuit. in diuisione, quæ pars Numidiæ Mauritaniam attingit, agro virisque opulentior, Iugurthæ traditur: illam alteram, specie, quam vsu, potiorem, quæ portuosior, & ædificijs magis exornata erat, Adherbal possedit. Res postulare videtur, Africæ situm paucis exponere, & eas gentes, quibus cum nobis bellum, aut amicitia fuit, attingere. Sed, quæ loca, & nationes ob calorem, aut asperitatem, item solitudines minus frequentata sunt, de ijs haud facile compertum narrauerim: cetera quampaucissimis absoluam. In diusione orbis terræ plerique in parte tertia Africam posuere: pauci, tantummodo Asiam, & Europam esse; sed Africam in Europa. Ea fines habet ab Occidente, fretum nostri maris, & Oceani; ab ortu solis decliuem latitudinem:*

Vicit pars maior, melior.

* quia

* recepit.

Idest habebat, plus portuum.

Excursus quo amplificat historiam.

quem

quem locum Catabathmon incolæ appellantur. mare sæuum, importuosum: ager frugũ fertilis, bonus pecori, arbori infecundus: cælo, terraq. penuria aquarum: genus hominum, salubri corpore, velox, patiens laborum: plerosq. senectus dissoluit, nisi qui ferro, aut bestijs interiere. nam morbus haud sæpe quẽquã superat. Ad hoc, malefici generis plurima animalia. Sed, qui mortales initio Africam habuerint, quiq. postea accesserint, aut quo modo inter se permixti sint: quanquam ab ea fama, quæ plerosq. obtinet, diuersum est; tamen, vti ex libris Punicis, qui regis Hiẽpsalis dicebantur, interpretatũ nobis est, vtiq; rem sese habere cultores eius terræ putant, quãpaucissimis dicã: ceterum fides eius rei penes auctores erit. Africã initio habuere Getuli, & Libyes, asperi, incultiq;: queis cibus erat caro ferina, atq. humi pabulũ, vti pecoribus. hi neq. moribus, neq. lege, aut imperio cuiusquam regebantur: vagi, palantes, quà vox coegerat, sedes habebãt. Sed, postquã in Hispania Hercules, sicuti Afri putant, interijt: exercitus eius cõpositus ex varijs gentibus, amisso duce, ac passim multis sibi imperium petentibus, breui dilabitur. ex eo numero Medi, Persæ, & Armenij, nauib. in Africam transuecti, proximos nostro mari locos occupauere: sed Persæ intra Oceanum magis: hiq. alueos nauiũ inuersos pro tugurijs habuere: quia neq. materia in agris, neq. ab Hispanis emendi, aut mutãdi copia erat. mare magnũ, & ignara lingua cõmercia prohibebãt. hi paullatim per connubia Getulos secũ miscuere. &, quia sæpe tentantes agros, alia deinde, atque alia loca petiuerant, semet ipsi Numidas appellauere. Ceterum

Neque pluuia ibi multa est neque flumina pp mare falsũ.

* secum

A greca voce pascere, vnde Nomades dicti sũt i. vagabundi & pascentes. & Virg. Et Nomadũ gentes.

adhuc

adhuc ædificia Numidarum agrestium, quæ Mapalia illi vocant, oblonga, incuruis lateribus tecta, quasi nauium carinæ sunt. Medis autẽ, & Armenijs accessere Libyes. Nã hi propius mare Africũ agitabant. Getuli sub sole magis haud procul ab ardoribus: hiq. mature oppida habuere. nã freto diuisi ab Hispania, mutare res inter se instituerãt. Nomẽ eorũ paullatim Libyes corrupere, barbara lingua Mauros pro Medis appellãtes. Sed res Persarũ breui adoleuit: ac postea, Numidię nomine, propter multitudinem à parentibus digressi, possedere ea loca, quæ proxime Carthaginẽ Numidia appellatur. Deinde vtrique, alteris freti, finitimos armis, aut metu sub imperium suum cogoere; nomen, gloriãq. sibi addidere; magis hi, qui ad nostrũ mare processerãt: quia Libyes, quã Getuli, minus bellicosi: denique Africæ pars inferior, pleraq. ab Numidis possessa est: victi oẽs in gentẽ, nomenq. imperantium concessere. Postea Phœnices, alij multitudinis domi minuẽdæ gratia, pars imperij cupidine solicitata plebe, & alijs nouarum rerum auidis, Hipponem, Adrumetum, Leptim, aliasq. vrbes, in ora maritima condidere: hæq. breui multum auctæ, pars originib. suis præsidio, aliæ decori fuere. nã de Carthagine silere melius puto, quã parum dicere: quoniã aliò properare tẽpus monet. Igitur ad Catabathmon, qui locus Aegyptũ ab Africa diuidit, secundo mari prima Cyrene est, colonia Thereon, ac deinceps duæ Syrtes, interq. eas Leptis: deinde Aræ Philenon, quẽ locũ Aegyptũ versus finẽ imperij habuere Carthaginiẽses: post alię Punicę urbes. cetera loca vsq. ad Mauritaniã Numidę tenẽt. Proximè Hispaniã Mauri sunt.

Mapalia.

Super Numidiam Getulos accepimus, partim in tugurijs, alios incultius uagos agitare: post eos Aethiopas esse: Dein loca exusta solis ardoribus. Igitur bello Iugurthino pleraque ex Punicis oppida, & fines Carthaginensium, quos nouissimè habuerant, pop. Ro. per magistratus administrabat: Getulorum magna pars, & Numidiæ vsque ad flumen Mulucham sub Iugurtha erant: Mauris omnibus rex Bocchus imperitabat, præter nomen, cetera ignarus pop. Ro. itemq. nobis neque bello, neque pace antea cognitus. De Africa, & eius incolis, ad necessitudinem rei satis dictum. Postquam diuiso regno, legati Africa decessere; & Iugurtha contra timorem animi præmia sceleris adeptũ sese videt; certum esse ratus, quod ex amicis apud Numantiam acceperat, omnia Romæ venalia esse; simul & illorum pollicitationibus accensus, quos paullo ante muneribus expleuerat; in regnum Adherbalis animum intendit. Ipse acer, bellicosus: at is, quem petebat, quietus, imbellis, placido ingenio, opportunus iniuriæ, metuẽs magis, quàm metuendus. Igitur ex improuiso fines eius cum magna manu inuadit: multos mortales cum pecore, atque alia præda, capit: ædificia incendit; pleraq. loca hostiliter cum equitatu accedit: deinde cum omni multitudine in regnum suũ conuertit; existimans, dolore percitum Adherbalem iniurias suas manu vindicaturum, eamq. rem belli caussam fore. At ille, quòd neque se parem armis existimabat, & amicitia populi Rom. magis, quàm Numidis, fretus erat; legatos ad Iugurtham de iniurijs questum misit: qui tametsi contumeliosa dicta retulerant, prius tamẽ omnia pati decreuit, quàm bellum

Immo iam ante erat Carthago redacta in formam prouinciæ.

Occasio inuadendi regni Adherbalis.

Intendere animum.

bellum sumere: quia tentatum antea secus cesserat. Neque eo magis cupido Iugurthæ minuebatur: quippe qui totum eius regnum animo iam inuaserat. Itaq; non, vti antea, cum prædatoria manu, sed magno exercitu comparato, bellum gerere cœpit, & apertè totius Numidiæ imperium petere. Ceterum, quà pergebat, vrbes, agros vastare, prædas agere; suis animum, hostibus terrorem augere. Adherbal, vbi intelligit eò processum, vti regnum aut relinquendum, aut retinendum armis esset; necessario copias parat, & Iugurthæ obuius procedit. Interim haud longè à mari prope Cirthã oppidũ vtriusq; exercitus consedit: &, quia diei extremum erat, prælium non inceptum. Sed vbi plerumque noctis processit, obscuro etiam tum lumine; milites Iugurthini, signo dato, castra hostium inuadunt; semisomnos partim, alios arma sumentes fugant, funduntque. Adherbal cũ paucis equitibus Cirtham profugit: &, ni multitudo togatorũ fuisset, quæ Numidas insequentes mœnibus prohibuit, vno die inter duos Reges cœptum, atq. patratum bellum foret. Igitur Iugurtha oppidũ circumsedit: uineis, turribusq. & machinis oĩum generũ expugnare aggreditur: maximè festinãs tẽpus legatorũ antecapere, quos ante præliũ factũ ab Adherbale Romã missos audiuerat. Sed postq̃ Senatus de bello eorũ accepit; tres adolescentes in Africam legantur; qui ambos reges adeant; Senatus, populiq. Ro. verbis nunciẽt, velle, & censere eos ab armis discedere: ita seque, illisq. dignũ esse. Legati in Africã maturãtes ueniunt, eò magis, ꝙ Romæ, dũ proficisci parant, de prælio facto, & oppugnatione Cirthæ, audiebatur. Sed is

Bellum sumere.

Prædas agere.

rumor clemẽs erat. Quorum Iugurtha accepta oratio ne, respõdit: sibi neq. maius quidquam, neq. carius au ctoritate Senatus esse: ab adolescentia ita se enisum, vt ab optimo quoq; probaretur: virtute, non malitia, P. Scipioni, summo viro, placuisse: ob easdẽ artes à Micipsa, nõ pęnuria liberorum, in regnũ adoptatũ esse: cete rũ, quò plura bene, atq. strenue fecisset, eò aĩum suum iniuriam minus tolerare: Adherbalem dolis vitæ suæ insidiatum: ꝙ vbi comperisset, eius sceleri obuiam isse: pop. Ro. neq. recte, neque pro bono facturum, si ab iu re gentium sese prohibuerit: postremò, de oĩbus rebus legatos Romam breui missurum. Ita vtriq. digrediun tur. Adherbalis copia appellandi non fuit. Iugurtha vbi eos Africa decessisse ratus est, neque propter natu ram loci Cirtham armis expugnare potest: vallo, atque fossa mœnia circumdat: turres extruit, easq́. præsidijs firmat: præterea dies noctesq́. aut per vim, aut dolis tentare: defensoribus męnium præmia modò, modò for midinem, ostentare: suos hortando ad virtutem arrige re: prorsus intentus cuncta parare. Adherbal, vbi in telligit oẽs suas fortunas in extremo sitas, hostẽ infestũ spẽ auxilij nullã, pœnuria rerum necessariarum bellum trahi non posse; ex ijs, qui vnà Cirtham profugerant, duos maximè impigros delegit: eos, multa pollicendo, ac miserando casum suũ, confirmat, vti per hostiũ mu nitiones noctu ad proximũ mare, dein Romam pergerent. Numidæ paucis diebus iussa efficiũt: litteræ Ad herbalis in Senatu recitatæ: quarũ sententia hæc fuit.

Magna ingenia nõ ferũt iniuriam.

Captatio beneuolentiæ.

Non mea culpa sępe ad vos oratum mitto P. C. sed vis Iugurthæ subigit: quem tanta libido extinguendi me inuasit,

inuasit, vt neq. vos, neq. deos immortales, in animo habeat; sanguinẽ meũ, quàm oĩa, malit. Itaq. quinctũ iam mensem socius & amicus populi R. armis obsessus teneor: neq. mih Micipsæ patris mei beneficia, neque vestra decreta, auxiliãtur: ferro, an fame, acrius vrgear, incertus sum. Plura de Iugurtha scribere dehortatur fortuna mea: etiã ante expertus sum, parum fidei miseris esse. nisi tamẽ intelligo illum, supra quam ego sum, petere; neq. simul amicitiam vestrã, & regnum meum sperare. Vtrum grauius existimet, nemini occultũ est. nam initio occidit Hiempsalem, fratrem meum: deinde patrio regno me expulit. quæ sanè fuerint nostræ iniuriæ, nihil ad uos. verũ nunc regnum vestrum armis tenet: me, quem vos imperatorẽ Numidis posuistis, clausum obsidet: legatorum verba quanti fecerit, pericula mea declarant. Quid est reliquum, nisi vis vestra, qua moueri possit? nam ego quidẽ vellẽ, & hæc, quæ scribo, & illa, quæ antea in Senatu questus sum, vana forent potius, quã miseria mea fidẽ verbis faceret. Sed, quoniã eò natus sum, vt Iugurthæ scelerũ ostentui essem: non iam mortẽ, neq. ærumnas, tãtũmodo inimici Imperium, & cruciatus corporis deprecor. Regno Numidæ, quod vestrum est, vti libet consulite: me ex manib. impijs eripite, per vos, per maiestatem imperij, per amicitiæ fidem: si vlla apud uos memoria remanet aui mei Massanisæ. His litteris recitatis, fuere, qui exercitũ in Africam mittendum censerent, & quamprimũ Adberbali subueniendũ: de Iugurtha interim uti consuleretur; quoniam non paruisset legatis. Sed ab ijsdem illis fautoribus regis summa ope enisum est, ne tale de-

Narratio. Amplificatio a circumstantiis. A pop. Ro. commodo. Propositio. Amplificatio.

cretum fieret. Ita bonum publicum, vt in plerisq; negotijs solet, priuata gratia deuictum. Legantur tamen in Africā maiores natu nobiles, amplis honoribus vsi, in queis fuit M. Scaurus, de quo supra memorauimus, consularis, & tum in Senatu princeps. Hi, quòd in inuidia res erat, simul & à Numidis obsecrati, triduo nauim adscendere: deinde, breui Vticā adpulsi, litteras ad Iugurthā mittunt, quàm ocissime ad prouinciā accedat; se ad eum ab Senatu missos. Ille, vbi accepit, homines claros, quorū auctoritatē Romæ pollere audierat, cōtra inceptum suū uenisse; primo commotus metu, atq. libidine, diuersus agitabatur. Timebat irā Senatus, ni prauißet legatis. porrò animus cupidine cæcus, ad inceptū scelus rapiebatur. vicit tamen in auido ingenio prauū consiliū. Igitur, exercitu circūdato, summa vi Cirthā irrūpere nititur; maximè sperans, diducta manu hostium, aut vi, aut dolis sese casum victoriæ inuenturum. Quod vbi secus procedit, neq. quod intenderat, efficere potest, vt prius, quàm legatos cōueniret, Adherbalis potiretur; ne, amplius morando, Scaurum, quē plurimum metuebat, incenderet, cum paucis equitibus in prouinciam venit. Ac tametsi Senatus verbis graues minæ nūciabantur, quòd ab oppugnatione non desisteret: multa tamē oratione consumpta, frustra legati discessere. Ea postquā Cirthæ audita sunt, Italici, quorū virtute mœnia defensabantur, confisi, deditione facta, propter magnitudinē populi Ro. inuiolatos sese fore, Adherbali suadent, vti seque, & oppidum Iugurthæ tradat: tantum ab eo vitam paciscatur: de ceteris Senatui curæ fore. At ille, tametsi omnia potiora fide Iugurthæ rebatur, tamen,

γνώμη.

Scilicet ad vulgus quod nobilitas plebis animos iritasset desertos affecto rege.

præsidium Romanum. cum non dubitaret de inuidia Iugurthæ.

tamen, quia penes eosdem, si aduersaretur, cogendi potestas erat, ita, uti cēsuerant Italici, deditionē facit. Igitur Iugurtha in primis Adherbalem excruciatū necat: deinde oēs puberes Numidas, atq. negotiatores promiscue, vti quisq. armatus obuius fuerat, interfecit. Quod postquā Romæ cognitū est, & res in Senatu agitari cœpta: ijdē illi ministri regis interpellādo, ac sæpe gratia, interdū iurgijs trahendo tēpus, atrocitatem facti leniebant: & ni C. Memmius Tribunus pleb. designatus, vir acer, & infestus potentiæ nobilitatis, populum Romanum edocuisset id agi, uti per paucos factiosos Iugurthæ scelus condonaretur: profectò omnis inuidia prolatandis consultationibus, dilapsa foret: tanta vis gratiæ, atq. pecuniæ regis erat. Sed, vbi Senatus delicti conscientia populū timet, lege Sempronia prouinciæ futuris consulibus Numidia, atq. Italia decretæ sunt: consules declarati P. Scipio Nasica, L. Bestia Calpurnius: Numidia Calpurnio, Scipioni Italia obuenit: deinde exercitus, qui in Africam portaretur, scribitur; stipendium, aliaque, quæ bello vsui forent, decernuntur. At Iugurtha, contra spem nuncio accepto, quippe cui, Romæ omnia venum ire, in animo hæserat; filium, & cum eo duos familiares ad Senatum legatos mittit: ijsque, vti illis, quos Hiempsale interfecto miserat, præcepit, omnes mortales pecunia aggrediantur. Qui postquam Romam aduentabant; Senatus à Bestia consultus est, placeret ne legatos Iugurthæ recipi mœnibus: ijq; decreuere, ni regnum, ipsumq; deditū venissent, vti diebus proximis decem Italia decederent. Consul Numidis ex senatus decreto nunciari iubet e*

epiphonema.

apparatu belli primū suscepti aduersus Iugurtham.

ita infectis rebus, illi domum discedunt. Interim Calpurnius, parato exercitu, legat sibi hoĩes nobiles factiosos, quorũ auctoritate, quæ deliquißet, munita fore sperabat: in queis fuit Scaurus, cuius de natura, & habitu supra memorauimus. Nã in consule nostro multæ, bonæq. artes animi, & corporis erant: quas oẽs auaritia præpediebat. patiẽs laborũ, acri ingenio, satis prouidens, belli haud ignarus, firmißimus contra pericula, & insidias. Sed legiones per Italiã Rhegium, atq. inde in Siciliã, porrò ex Sicilia in Africam transuectæ. Igitur Calpurnius, initio paratis cõmeatibus, acriter Numidiã ingreßus est; multos mortales, & vrbes aliquot pugnando cepit. Sed vbi Iugurtha pecunia per legatos tentare, belliq́ue, quod administrabat, asperitatẽ ostendere cœpit: animus æger auaritia facile conuersus est. Ceterum socius, & administer omniũ consiliorum aßumitur Scaurus: qui tametsi à principio, plerisq. ex factione eius corruptis, acerrime regem impugnauerat; tamen magnitudine pecuniæ à bono, honestoq. in prauum abstractus est. Sed Iugurtha primum tantummodo belli moram redimebat, existimans sese interim aliquid Romæ pretio, aut gratia effecturum: postea verò quã participẽ negotij Scaurũ accepit; in maximã spem adductus recuperandę pacis, statuit, cũ eis de omnibus pactionibus præsens agere. Ceterũ interea fidei caußa mittitur à consule Sextius quæstor in oppidum Iugurthæ Vaccam: cuius rei species erat acceptio frumenti, quod Calpurnius palam legatis imperauerat: quoniã deditionis mora induciæ agitabantur. Igitur Rex, vti cõstituerat, in castra venit: ac pauca pręsenti cõsilio locutus,

In vltima ora Italię.

cutus,

cutus de inuidia sui facti, atque vti in deditionem acciperetur; reliqua cum Bestia, & Scauro secreta transegit: dein postero die, quasi per saturam sententijs exquisitis, in deditionem accipitur. Sed vti pro consilio imperatum erat, elephanti xxx, pecus, atq; equi multi, non cum paruo argenti pondere, quæstori tradũtur. Calpurnius Romam ad magistratus rogandos proficiscitur. in Numidia & exercitu nostro pax agitabatur. Postquã res in Africa gestas, quoque modo actæ forent, fama diuulgauit: Romæ per omnes locos, & cõuentus, de facto consulis agitari: apud plebem grauis inuidia: patres soliciti erant: probarent ne tantum flagitium, an decretum consulis subuerterent, parum constabat. At maximè eos potentia Scauri, quòd is auctor, & socius Bestiæ ferebatur, à vero, bonoque impediebat. At C. Memmius, cuius de libertate ingenij, & odio potentiæ nobilitatis supra diximus, inter dubitationem & moras senatus, concionib. populum ad vindicandum hortari: monere, ne Remp. ne libertatem suam desererent: multa superba, & crudelia facinora nobilitatis ostendere: prorsus intentus omni modo plebis animum accendebat. Sed quoniã ea tempestate Romę Memmij facũdia clara, pollensq; fuit; decere existimaui vnam ex tam multis orationem eius perscribere. Ac potissimum eam dicam, quam in concione post reditũ Bestiæ huiuscemodi verbis dißeruit. Multa me dehortantur à vobis, Quirites, nisi studium Reip. oĩa superet; opes factionis, vestra patientia, ius nullum, ac maximè, quòd innocentiæ plus periculi, q̃ honoris est. nã illa quidẽ piget dicere, his annis

xx. *quàm ludibrio fueritis superbiæ paucorũ; q̃ fœde, quamq; multi perierint vestri defensores; vt vobis animus ab ignauia, atq; socordia corruptus sit: qui ne nũc quidem, obnoxij inimicis, exsurgitis; atq; etiam nunc timetis eos, quib. vos decet terrori esse. Sed, quamquam hæc talia sunt, tamẽ, obuiã ire factionis potentiæ, animus subigit. Certe ego libertatem, quæ mihi à parente meo tradita est, experiar: verũ, an frustra, an ob rem faciã, in vestra manu sitũ est, Quirites. Neq. ego vos hortor, quod sæpe maiores vestri fecere, vti cõtra iniurias armati eatis. Nihil ui, nihil secessione opus est: necesse est, suo met ipsi more præcipites eant. Occiso Tib. Graccho, quem regnum sibi parare aiebant, in plebem Romanã quæstiones graues habitæ sunt. Post C. Gracchi, & M. Fuluij cædem, vestri item ordinis multi mortales in carcere necati sunt. Vtriusque cladis non lex, verum libido eorũ finem fecit. Sed sanè fuerit regni paratio, plebi sua restituere: quidquid sine sanguine ciuiũ vlcisci nequitur, iure factum sit. Superioribus annis taciti indignabamini, ærarium expilari: reges, & populos liberos paucis nobilib. vectigal pendere: penes eosdem & summam gloriam, & maximas diuitias esse: tamen, hæc talia facinora impune suscepisse, parum habuere: itaq; postremo leges, maiestas vestra, diuina, & humana omnia hostibus tradita sunt. neq; eos, qui ea fecere, pudet, aut pænitet: sed incedunt per ora vestra magnifice, sacerdotia, & consulatus, pars triumphos suos ostentantes: perinde quasi ea honori, non prædæ, habebant. Serui, ære parati, iniusta imperia dominorũ nõ perferuntur: vos, Quirites, in imperio nati, æquo*

Occupatio.

Narratio calamitatum plebis.

Adhortatio ad recuperandum libertatem, & est à minori

animo seruitutẽ toleratis? At, qui sunt hi, qui Remp. occupauere? homines sceleratissimi, cruentis manibus, immani auaritia, nocẽtissimi, iidemq. superbissimi, quib. fides, decus, pietas, postremò honesta, atq. inhonesta omnia quæstui sunt. Pars eorũ, occidisse tribunos pl. alij q̃stiones iniustas, pleriq. cædem in vos fecisse, pro munimento habent. ita, quam quisq; pessime fecit, tam maximè tutus est: metũ à scelere suo ad ignauiã vestrã transtulere. Quos omnes eadẽ cupere, eadem odisse, eadem metuere in vnũ coegit. Sed hæc inter bonos amicitia, inter malos factio est. Quod si tam vos libertatis curã haberetis, quàm illi ad dominationem accensi sunt: profectò neq; Resp. sicuti nunc, vastaretur; & beneficia uestra penes optimos, non audacissimos, forent. Maiores vestri, parandi iuris, & maiestatis constituendæ gratia, bis per secessionem armati Auentinum montẽ occupauere: vos pro libertate, quam ab illis accepistis, non ne summa ope nitemini? atq; eo vehementius, quo maius dedecus est, parta amittere, quam omnino nõ parauisse? Dicet aliquis, quid igitur censes? Vindicandum in eos, qui hosti prodidere Remp. non manu, neq; vi; quod magis, uos fecisse, quã illis accidisse, indignũ est verũ quæstionibus, & indicio ipsius Iugurthæ. q si dediticius est; pfectò iussis uestris obediens erit: sin ea cõtẽnit; scilicet existimabitis, qualis illa pax, aut deditio sit, ex qua ad Iugurthã scelerũ impunitas, ad paucos potẽtes maximæ diuitiæ, ad Rẽp. damna, atq; dedecora puenerint. Nisi forte dominationis eorũ satietas nondum etiam vos tenet: & illa, quàm hæc tempora, magis placent, cum regna, prouinciæ, leges, iura, iudicia, bella, atq;

Ab exẽplo maiorũ itẽ a minoribus

Consilium.

Ab incommodo.

atq; paces, postremo diuina, & humana omnia penes paucos erant: vos autem hoc est populus R. inuicti ab hostibus, imperatores omniũ gẽtiũ, satis habebatis animã retinere. Nã seruitutẽ quidẽ quis vestrum recusare audebat? Atq; ego tametsi virum flagitiosissimũ existimo impune iniuriam accepisse: tamen, vos sceleratissimis hominib. ignoscere, quoniam ciues sunt, æquo animo paterer, ni misericordia in perniciem casura esset. Nã & illis, quantũ importunitatis habent, parum est impune male fecisse, nisi deinde faciundi licentia eripitur: & vobis æterna solicitudo remanebit, cum intelligetis, aut seruiendũ esse, aut *per manus libertatem retinendã. Nam fidei quidem, aut cõcordiæ quæ spes est? dominari illi volunt, vos liberi esse: facere illi iniurias, vos prohibere: postremo socijs vestris veluti hostibus, hostib. pro socijs vtuntur. Põt ne in tam diuersis mentibus pax, aut amicitia, esse? Quare moneo, hortorq. vos, ne tantum scelus impunitũ dimittatis. Non peculatus ærarij factus est, neq. per vim socijs ereptæ pecuniæ. Quæ quãquã grauia sunt, tamen cõsuetudine iam pro nihilo habentur. hosti acerrimo prodita senatus auctoritas, proditum imperiũ vestrũ: domi, militiæq; Resp. venalis fuit. Quæ nisi quæsita erunt, nisi vindicatum in noxios: quid erit reliquũ, nisi vt illis, q ea fecere, obediẽtes viuamus? nã, impune qdlibet facere, id est regẽ esse. Neq; ego vos, Quirites, hortor, vt iam malitis ciues vestros perperam, quã recte, fecisse, sed ne, ignoscendo malis, bonos pditũ eatis. At hoc in Rep. multo præstat, beneficij, quàm maleficij, immemorem esse. Bonus tantummodo segnior fit, vbi negligas; at malus improbio

Virum superfluum videtur.

Ab exẽplo facti.

* alias vim.

Petorario. Amplificatio, per collationem.

γνώμη.

At discernatis bonos a malis.

ad hoc, si iniuriæ non sint, haud sæpe auxilij egeas. Hæc, atq; alia huiuscemodi sæpe dicendo, C. Memmius pop. R. persuadet, vti L. Cassius, qui tum prætor erat, ad Iugurtham mitteretur. eumque, interposita fide publica, Romam duceret; quo facilius, indicio regis, Scauri, & reliquorum, quos pecuniæ captæ arcessebant, delicta patefierent. Dum hæc Romæ geruntur; qui in Numidia relicti à Bestia exercitui præerant, secuti morem imperatoris sui, plurima, & flagitiosissima facinora fecere: fuere, qui auro corrupti, elephātes Iugurthæ traderēt; alij perfugas venderent; pars ex pacatis prædas agerent. tāta vis auaritiæ in animos eorum, veluti tabes, inuaserat. At Cassius prætor, perlata rogatione à C. Memmio, ac perculsa omni nobilitate, ad Iugurtham proficiscitur: eique timido, & ex conscientia diffidenti reb. suis, persuadet, quoniam se populo R. dedidisset, ne vim, quàm misericordiã eius, experiri malit: priuatim præterea fidem suam interponit, quam ille nõ minoris, quam publicam, ducebat: talis ea tempestate fama de Cassio erat. Igitur Iugurtha, contra decus regium, cultu quammaxime miserabili cum Cassio Romam venit. Ac, tametsi in ipso magna vis animi erat; confirmatus ab omnibus, quorum potentia, aut scelere cuncta ea gesserat, quæ supra diximus, C. tamen Bæbium tribunũ pl. magna mercede parat, cuius impudentia contra ius, & iniurias omnes munitus foret. At C. Memmius, aduocata concione; quamquam regi infesta plebes erat; & pars in vincula duci iubebat; pars, ni socios sceleris sui aperiret, more maiorum de hoste supplicium sumi; dignitati magis, quàm iræ, consulens, se

qui iam ante Romam ad comitia profectus fuerat.

quos corriperat.

dare

dare motus,& animos eorũ mollire; postremo cõfirmare, fidem publicam per sese inuiolatam fore. post, ubi silentiũ cœpit, producto Iugurtha, uerba facit: Romæ, Numidięq; facinora eius memorat: scelera in patrem, fratresq; ostendit: quib. iuuantibus, quibusq; ministris ea egerit, quanquã intelligat populus Ro. tamen velle manifesta magis ex illo habere: si verum aperiat, in fide, & clemẽtia populi R. magnã spem illi sitam: sin reticeat, non socijs saluti fore, sed se, suasq; *spes corruptũ. Deinde, vbi Memmius dicendi finẽ fecit, & Iugurtha respondere iussus est, C. Bæbius tribunus pl. quem pecunia corruptum supra diximus, regẽ tacere iubet: ac tametsi multitudo, quæ in concione aderat, vehemẽter accensa, terrebat eum clamore, vultu, sæpe impetu, atq; alijs omnibus, quæ ira fieri amat; vicit tamen impudentia. Ita populus, ludibrio habitus, ex concione discedit: Iugurthæ, Bestiæque, & ceteris, quos illa quæstio exagitabat, animi augescunt. Erat ea tempestate Romæ Numida quidam, nomine Massiua, Gulussæ filius, Massanissæ nepos: qui, quia in dissensione regũ Iugurthæ aduersus fuerat, dedita Cirtha, & Adherbale interfecto, profugus ex Africa abierat. huic Sp. Albinus, is qui proximo anno post Bestiam cum Q. Minucio Rufo cõsulatũ gerebat, persuadet, quoniam è stirpe Massanissæ sit, Iugurthã ob scelera inuidia cum metu vrgeat, regnũ Numidiæ ab senatu petat. Auidus consul belli gerendi, moueri, quam senescere, omnia malebat. Ipsi prouincia Numidia, Minucio Macedonia euenerat. Quæ postquam Massiua agitare cępit: neq; Iugurthæ in amicis satis præsidij est; quòd eorũ aliũ conscien-

* Aliter opes, quod alioquin di cimus frustrari spe.

Re infecta interceden- te Bebio.

Occasio sequentis belli dimissio, Iugurthæ.

scientia, aliũ mala fama, & timor impediebat: Bomilcari proximo, ac maximè fido sibi imperat, pretio, sicut multa confecerat, insidiatores Massiuæ paret, ac maximè occulte: sin id parũ procedat, quo vis modo Numidã interficiat. Bomilcar mature regis mandata exseqtur: et per homines, talis negotij artifices, itinera, egressusq; eius, postremo loca, atq; tẽpora cuncta explorat: deinde, vbi res postulabat, insidias tendit. igitur vnus ex eo numero, qui ad cædem parati erant, paullo inconsultius Massiuam aggreditur, illũ obtruncat: sed ipse, deprehensus, multis hortantibus, & in primis Albino consule, indicium profitetur. fit reus magis ex æquo bonoque, quã ex iure gentiũ, Bomilcar, comes eius, q Romã fide publica venerat. At Iugurtha, manifestus tanti sceleris, non prius omisit contra verum niti, quã animaduertit, super gratiam, atq; pecuniã suam inuidiam facti esse. Igitur, quamquam in priore actione ex amicis quinquaginta vades dederat, regno magis, quã vadibus, consulens, clam in Numidiã Bomilcarem dimittit, ueritus, ne reliquos populares metus inuaderet parendi sibi, si de illo supplicium sumptum foret. & ipse paucis dieb. profectus est, iussus à Senatu Italia decedere. sed, postquã Roma egressus est, fertur, eò sæpe tacitus respiciens, postremo dixisse: Vrbem venalem, & mature perituram, si emptorem inuenerit. Interim Albinus, renouato bello, commentum, stipendium, aliaq;, quæ militib. vsui forent, maturat in Africam portare; ac statim ipse profectus, vti ante comitia, quod tempus haud longe aberat, armis, aut deditione, aut quouis modo bellum conficeret. At contrà Iugurtha trahere

Oderunt peccare, mali formidine pœnæ, Ne si res pala fiat contra publicam fidẽ egisse iudicetur. insidias tendere, q nos struerẽ dicimus.

Plutarchus dicit eũ hoc dixisse. cum inductus sit, in trunphũ Romę.

omnia,& alias, deinde alias moræ caußas facere: polliceri deditionem, ac de inde metum simulare: instanti cedere, & paullo post, ne sui diffiderent, instare: ita belli modò, modò pacis mora consulem ludificare. Ac fuere, qui tum Albinum haud ignarum consilij regis existimarent; neq; ex tanta properantia tam facile tractũ bellũ socordia magis, quã dolo crederẽt. Sed, postquã, dilapso tempore, comitiorũ dies aduentabat; Albinus, Aulo fratre in castris proprętore relicto, Romã decessit. Ea tempestate Romæ seditionib. tribunicijs atrociter Resp. agitabatur. L. Lucilius, & L. Annius, tribuni pl. resistentib. collegis, continuare magistratum nitebãtur, quę dissensio totius anni comitia impediebat. Ea mora in spem adductus Aulus, quem proprætorem in castris relictum supra diximus, aut cõficiendi belli, aut terrore exercitus ab rege pecuniæ capiende, milites mẽse Ianuario ex hibernis in expeditionẽ euocat; magnisque itinerib. hieme aspera peruenit ad oppidũ Suthul, vbi regis thesauri erant. Quod quãquã & sæuitia temporis, & opportunitate loci, neq; capi, neq; obsideri poterat: (nam circum situm in pręrupti montis extremo planities limosa hiemalib. aquis paludem fecerat) tamen, aut simulandi gratia, quo regi formidinem adderet, aut cupidine cæcus ob thesauros oppidi potiũdi, vineas agere, aggerem iacere, aliaque, quæ cœpto vsui forẽt, properare. At Iugurtha, cognita vanitate, atq; imperitia legati, subdolus eius augere amẽtiã: missitare supplicãtes legatos: ipse, quasi vitabundus, p saltuosa loca, & tramites exercitũ ductare: deniq; Aulũ spe pactionis ppulit, vti, relicto Suthule, in abditas regiones

Liuius ludificari dicii, sed antiquitas vsupat vtrunque.

Quod legitimo tempore non mittebatur successor.

nes

luti cedentẽ, insequeretur: ita delicta occultiora fore. Interea per hoĩes callidos die, noctuq. exercitũ tentabat: cẽturiones, ducesq. turmarũ partim, vti trãsfugerent, corrũpere; alij, signo dato, locũ vti desererẽt. Quæ postquã ex sentẽtia instruxit; intẽpesta nocte de improuiso multitudine Numidarum Auli castra circumuenit. Milites Romani, perculsi tumultu insolito, arma capere: alij sese abdere: pars territos confirmare. trepidare: omnibus locis vis magna hostiũ: cœlũ nocte, atq; nubibus obscuratũ: periculũ anceps: postremò, fugere, an manere, tutius foret, in incerto erat. Sed ex eo numero, quos paullo antè corruptos diximus, cohors vnà Ligurũ, cũ duab. turmis Thracũ, & paucis gregarijs militibus trãsire ad regẽ: & Centurio primi pili tertiæ legionis per munitionẽ, quã vti defenderet, acceperat, locũ hostibus introeundi dedit: eoq. Numidæ cũcti irrupere. nostri fœda fuga, pleriq. abiectis armis, proximũ collẽ occupauere. nox, atq; præda castrorũ, hostes, quo minus victoria vterẽtur, remorata sunt. Deinde Iugurtha postremo die cũ Aulo in colloquio verba facit: tametsi ipsum cũ exercitu fame, ferroq. clausum tenet, tamen se humanarũ rerũ memorẽ: si secum fœdus faceret, incolumes oẽs sub iugum missurum: præterea, vti diebus decẽ Numidia decederet. Quæ quãquã grauia, & flagitij plena erant: tamen, quia mortis metu mutabantur, sicuti regi libuerat, pax conuenit. Sed, vbi ea Romæ comperta sunt: metus, atque mœror ciuitatem inuasere: pars dolere pro gloria imperij: pars insolita rerum bellicarum timere libertati: Aulo omnes infesti ac maximè qui bello sæpe præclari fuerant, quod ar-

Illi maximè metuebant, qui imperiti rerum nescie bant vsu venire, vt aliàs vincant.

matus dedecore potius, quàm manu, salutē quæsierit. Ob ea consul Albinus, ex delicto fratris inuidiā, ac demum periculum timēs, Senatum de fœdere cōsulebat: & tamen interim exercitui supplementum scribere, ab socijs & nomine Latino auxilia accersere, deniq. omnibus modis festinare. Senatus ita, vti par fuerat, decernit, suo atq. populi iniussu nullum potuisse fœdus fieri. Consul impeditus à tribunis pl. ne, quas parauerat copias, secum portaret, paucis diebus in Africam proficiscitur. Nam omnis exercitus, vti conuenerat, Numidia deductus in prouincia hiemabat. Pōstquā eò venit; quanquā persequi Iugurtham, & mederi fraternæ inuidiæ animo ardebat; cognitis militibus, quos, præter fugā, soluto imperio, licentia, atq. lascinia corruperat, ex copia rerum statoit nihil * sibi agitandum. Interea Romæ C. Mamilius Limitanus trib. pl. rogationem ad populum promulgat, vti quæreretur in eos, quorū consilio Iugurtha Senati decreta neglexisset; quique ab eo in legationibus, aut imperijs, pecunias accepissent; qui elephantos, quique perfugas tradidissent; item, qui de pace, aut bello, cū hostibus pactiones fecissent. Huic rogationi partim conscij sibi, alij ex partiū inuidia pericula metuentes, quoniā apertè resistere nō poterāt, quin illa, & alia talia placere sibi faterētur, occulte per amicos, ac maximè per hoīes noīs Latini, & socios Italicos impedimenta parabant. Sed plebs, incredibile memoratu est, quàm intenta fuerit, quantaq. vi rogationē iusserit, decreuerit, voluerit, magis odio nobilitatis, cui mala illa parabantur, quàm cura Reip. tanta libido in partibus erat. Igitur, ceteris metu perculsis, M. Scaurus,

quem

*subito

Rogationē iubere.

quem legatum Bestiæ fuiße supra docuimus, inter læti-tiam plebis, & suorum fugã, trepida etiam tum ciuitate, cum ex Mamilij rogatione tres quæsitores rogarentur, effecerat, vt ipse in eo numero crearetur. Sed quæstione exercita aspere, violenterq. ex rumore, & libidine plebis, vt sæpe nobilitatem, sic ea tempestate plebem ex secundis rebus insolentia ceperat. Ceterũ mos partium popularium, & Senatus factionum, ac deinde omnium malarum artium, paucis ante annis Romæ ortus est, ocio, atq. abundantia earum rerum, quæ prima mortales ducunt. Nã ante Carthaginẽ deletam, populus, & Senatus Ro. placide, modesteq. inter se Rempu. tractabant: neq. gloriæ, neque dominationis certamen inter ciues erat: metus hostilis in bonis artibus ciuitatem retinebat. Sed vbi illa formido mentibus decessit; s. ea, quæ secundæ res amant, lasciuia, atq. superbia incesßere. Ita, q̃d in aduersis rebus optauerunt, otiũ postquã adepti sunt, asperius, acerbiusq. fuit. Namq. cœpere nobilitas dignitatẽ in superbiã, plebes libertatẽ in libidinẽ vertere: sibi quisq. ducere, trahere, rapere. Ita oĩa in duas partes abstracta sunt: Resp. quæ media fuerat, dilacerata. Ceterum nobilitas factione magis pollebat: plebis vis, soluta, atq. in multitudine dispersa, minus poterat. Paucorum arbitrio belli, domiq. agitabatur: penes eosdem ærarium, prouinciæ, magistratus, gloriæ, triumphiq. erant: populus militia, atq. inopia vrgebatur, prædas bellicas imperatores cum paucis diripiebant. Interea parentes, aut parui liberi militum, vti quisque potentiori confinis erat, sedibus pellebantur. Ita cum potentia auaritia sine modo modestiaque

Excursus de ciuilibus factionibus.

Picum.

inuadere, polluere, & vastare omnia: nihil pensi, neque sancti habere, quoad semetipsa præcipitauit. Nam vbi primum ex nobilitate reperti sunt, qui veram gloriam iniustæ potentiæ anteponerent: moueri ciuitas, & dissensio ciuilis, quasi permixtio terræ, oriri cœpit. Nam, postquam Tiberius, & C. Gracchus, quorum maiores Punico, atq. alijs bellis multum Reip. addiderant, vindicare plebem in libertatem, & paucorum scelera patefacere cœpere: nobilitas noxia, atq. eo perculsa, modò per socios, ac nomen Latinum, interdum per equites Romanos, quos spes societatis à plebe dimouerat, Gracchorum actionibus obuiam ierat: & primo Tiberium, dein paucos post annos eadem ingredientem Caium, Tribunum pleb. alterum, alterum triumuirum colonijs deducendis, cum M. Fuluio Flacco ferro necauerat. Et sanè Gracchis, cupidine victoriæ, haud satis moderatus animus fuit. Sed bono vinci satius est, quàm malo more iniuriam vincere. Igitur ea victoria nobilitas ex libidine sua vsa, multos mortales ferro aut fuga extinxit; plusq; in reliquum sibi timoris, quàm potentiæ, addidit. Quæ res plerumq. magnas ciuitates pessum dedit: dũ alteri alteros vincere quouis modo, & victos acerbius vlcisci volunt. Sed de studijs partium, & omnibus ciuitatis moribus si singillatim, aut pro magnitudine parem disserere; tempus, quàm res, maturius me deseret. Quamobrem ad incœptum redeo.

Id est nullius rei ratio nẽ habebãt.

Modo inter dum.

Abusi sunt victoria.

Vtrinq. peccatum est, Gracchi nimis magno motu rẽ agebãt Senatus nimis crudeliter vindicabat.

Post Auli fœdus, exercitusq. nostri fœdam fugã, Metellus, & Silanus consules designati, prouincias inter se partiuerãt: Metelloq. Numidia euenerat, acri viro, & quanquam aduerso populi partibus, fama

tamen

tamen æquabili, & inuiolata. is, vbi primum magistratum ingressus est; alia oĩa sibi cum collega cõia ratus ad bellum, quod gesturus erat, animum intendit. Igitur diffidens veteri exercitui, milites scribere: præsidia vndiq. accersere: arma, tela, equos, & cetera instrumenta militiæ, parare, ad hoc commeatũ affatim, denique omnia, quæ in bello vario, & multarum rerũ egenti, vsui esse solent. Ceterum ad ea patranda Senatus auctoritate, socij, nomenq́. Latinũ, & reges vltro auxilia mittendo, postremò omnis ciuitas summo studio adnitebatur. Itaq; ex sententia omnibus rebus paratis, compositisq́;, in Numidiã proficiscitur, magna spe ciuium, cũ propter bonas artes, tum maximè, ꝙ aduersum diuitias inuictum animum gerebat; & auaritia magistratuum ante id tempus in Numidia nostræ opes contusę, hostiumq́. auctæ erant. Sed, vbi in Africã venit, exercitus ei traditur à Sp. Albino proconsule, iners, imbellis, neq; periculi, neq; laboris patiens, lingua, quàm manu, promptior, prædator ex socijs, & ipse præda hostiũ, sine imperio, & modestia habitus. Ita imperatori nouo plus ex malis moribus solicitudinis, quàm ex copia militum auxilij, aut bonæ spei, accedebat. Statuit tamen Metellus, quamq̃ & æstiuorum tempus comitiorum mora imminuerat; &, expectatione euentus, ciuium animos intentos putabat; non prius bellum attingere, quã maiorũ disciplina milites laborare coegisset. Nam Albinus, Auli fratris, exercitusq́. clade perculsus, postquã decreuerat non egredi prouincia, quantũ temporis æstiuorum in imperio fuit, plerumque milites in statiuis castris habebat; nisi cum odor, aut pabuli

Ingredi magistratũ alioquin inire & suscipere. Magistratũ.

Nomen Romanum vbique male audit propter auaritiam.

quanquam: propter comitia sero in Africam venit, vt in æstiuis exercitus diu esse non potuerit.

egestas, locum mutare subegerat. Sed neq. more militari vigiliæ ducebātur: vti cuiq. libebat, ab signis aberat. Lixæ permixti cū militibus diu, noctuq. vagabantur: & palantes agros vastare, villas expugnare, pecoris, & mancipiorū prædas certatim agitare: eaq. mutare cum mercatoribus, vino aduectitio, & alijs talibus: præterea, frumentū publice datū vendere, panē in dies mercari: postremò quæcunq. dici, aut fingi queunt ignauiæ, luxuriæq. probra, in illo exercitu cuncta fuere, & alia amplius. Sed in ea difficultate Metellum nō minus quàm in rebus hostilibus, magnum, & sapientem virū fuisse comperior, tanta tēperantia inter ambitionē, sæuitiamq. moderatum: namq. edicto primum adiumenta ignauiæ sustulisse, ne quisquā in castris panem, aut quē alium coctum cibum venderet: ne lixæ exercitum sequerentur: ne miles gregarius in castris, ne ve agmine seruum, aut iumentum haberet: ceteris arte modum statuisse: præterea, transuersis itineribus quotidie castra mouere: iuxta ac si hostes adessent, uallo, atq. fossa munire: vigilias crebras ponere, & eas ipse cum legatis circuire: item in agmine in primis modò, modò in postremis, sæpe in medio adesse, ne quisquam ordine egrederetur: ut, cum signis frequentes incederent, miles cibum, & arma, portaret. Ita, prohibendo à delictis magis, quàm vindicando, exercitum breui confirmauit. Interea Iugurtha, vbi, quæ Metellus agebat, ex nuncijs accepit; simul de innocentia eius certior Romæ factus, diffidere suis rebus, ac tum demum veram deditionem facere conatus est. Igitur legatos ad consulem cum supplicijs mittit, qui tantummodo ipsi, liberisque

Neq. nimis indulgebat militi, quod est ambitionis: neq. defatigabat quod sæuitiæ est.

Nam disciplina Romana suas sibi sarcinas ferebant singuli milites.

vitam peterent, alia omnia dederent pop. Ro. Sed Metello iam antea experimẽtis cognitum erat, genus Numidarum infidum, ingenio mobili, nouarum rerum auidum eße. Itaque legatos alium ab alio diuersos aggreditur: ac paullatim tentando, postquàm opportunos sibi cognouit, multa pollicendo persuadet, vti Iugurthã maximè viuum; sin id parum procedat, necatum sibi traderent: ceterum palam, quæ ex voluntate forent, regi nunciari iubet. Deinde ipse paucis diebus, intento, atque infesto exercitu, in Numidiam procedit: vbi, contra belli faciem, tuguria plena hominum, pecora, cultoresq. in agris erant: ex oppidis, & mapalibus, præfecti regis obuiam procedebant, parati frumẽtum dare, commeatum portare, postremò omnia, quæ imperarentur, facere. Neque Metellus iccirco minus, sed pariter ac si hostes adeßent, munito agmine incedere, late explorare omnia, illa deditionis signa ostentui credere, & insidijs locum tentare. Itaq; ipse cum expeditis cohortibus, item funditorum, & sagittariorum delecta manu apud primos erat: in postremo C. Marius legatus cum equitibus curabat: in vtrunque latus auxiliarios equites tribunis legionum, & præfectis cohortium dispertiuerat: vt cum his permixti velites, quocumque accederent, equitatus hostium propulsarent. Nam in Iugurtha tantus dolus, tantaq. peritia locorum, & militiæ, inerat, vt, absens an præsens, pacem an bellum gerens perniciosior esset, in incerto haberetur. Erat haud longè ab eo itinere, quo Metellus pergebat, oppidum Numidarum, nomine Vacca, forum rerum venalium totius regni maximè celebratum; vbi & incolere, &

Numidarũ descriptio.

Vacca, frequens emporium.

 mercari,

mercari, consueuerant Italici generis multi mortales. Huic Cnosul, simul tentandi gratia, & si paterentur opportunitates loci, præsidium imposuit: præterea imperauit frumentũ, & alia, quæ bello vsui forent, cõportare; ratus id, quod res monebat, frequentiã negotiatorũ, & cõmeatum iuuaturum exercitũ, & iam paratis rebus munimento fore. Inter hæc negotia Iugurtha impensius modo legatos supplices mittere, pacem orare: præter suam, liberorumq́; vitã, oĩa Metello dedere. Quos item Cõsul, vti priores, illectos ad proditionẽ, domum dimittebat: regi pacem, quam postulabat, neq; abnuere, neq; polliceri, & inter eas moras promissa legatorum expectare. Iugurtha vbi Metelli dicta cum factis cõposuit, ac suis se artibus tentari animaduertit; quippe cui verbis pax nunciabatur, ceterum re bellum asperrimum erat, vrbs maxima alienata, ager hostibus cognitus, animi popularium tentati; coactus rerũ necessitudine, statuit armis certare. Igitur, explorato hostiũ itinere, in spem victoriæ adductus ex opportunitate loci, quam maximas potest copias omnium generum parat, ac per tramites occultos exercitũ Metelli anteuenit. Erat in ea parte Numidiæ, quã Adherbal in diuisione possederat, flumen, à meridie oriens, nomine Muthul: à quo mons aberat fermè millia paßuum XX. tractu pari, vastus ab natura, & humano cultu: sed ex eo medio quasi collis oriebatur, in immẽsum pertingẽs, vestitus oleastro, ac myrtetis, alijsq́. generibus arborũ, quæ humo arido, atq; arenoso, gignuntur. Media autẽ planities deserta, pænuria aquæ, præter flumini propinqua loca. Ea cõsita arbustis, pecore, atq. cultoribus

Muthul neque colebatur, neque natura ferebat aliqaid.

toribus frequentabatur. igitur in eo colle, quem transuerso itinere porrectum docuimus, Iugurtha, extenuata suorum acie consedit: elephantis, & parti copiarũ pedestrium Bomilcarem præfecit: eumque edocet, quę ageret: ipse propior montem cum omni equitatu, & pedibus delectis suos collocat: dein singulas turmas, & manipulos circumiens monet, atq; obtestatur, vti memores pristinæ virtutis, & victoriæ, sese, regnumq; suũ, ab Romanor. auaritia defendãt: cũ iis certamẽ fore, quos antea victos sub iugũ miserint: ducem illis, nõ animum, mutatum: quæ ab imperatore decuerint, omnia suis prouisa: locum superiorẽ, vti prudentes cũ imperitis, ne pauciores cum pluribus, aut rudes cum bello melioribus manum cõsererent: proinde parati, intentique essent, signo dato, Romanos inuadere: illum diem aut oẽs labores, & victorias, cõfirmaturũ, aut maximarũ ærumnarũ initiũ fore. ad hoc viritim, vti quẽq; ob militare facinus pecunia, aut honore extulerat, cõmonefacere beneficij sui, & cũ ipsum alijs ostẽtare: postremo, pro cuiusq; ingenio pollicẽdo, minitãdo, obtestãdo, aliũ alio modo excitare: cũ interim Metellus, ignarus hostium, monte digrediens cum exercitu conspicatur. primo dubius, q̃dnã insolita facies ostenderet; (nã inter virgulta equi, Numidæq; consederant; neq; planè occultati humilitate arborũ; & tamẽ, quidnã esset, incerti, cũ natura loci, tũ dolo, ipsi, atq; signa militaria, obscurati) dein, breui cognitis insidijs, paullisper agmen constituit. Ibi commutatis ordinibus, in dextro latere, quod proximum hostibus erat, triplicibus subsidijs aciem instruxit: inter manipulos funditores, &

Argumentũ a necessario.

Græca constructione dixit, obscurati signa militaria, p̃ obscuritatis signis militaribus.

ſagittarios diſpertit: equitatum omnẽ in cornib. locat: ac pauca pro tempore milites cohortatus, aciem, ſicuti inſtruxerat, tranſuorſis principijs in planum deducit. Sed, vbi Numidas quietos, neq; colle digredi animaduertit, veritus ex anni tempore, & inopia aquæ, ne ſiti conficeretur exercitus, Rutilium legatũ cum expeditis cohortibus, & parte equitum præmiſit ad flumen, vti locum caſtris ante caperet, exiſtimans hoſtes crebro impetu, & tranſuorſis prælijs iter ſuum remoraturos, et, quoniam armis diffiderent, latitudinem, & ſitim militum tentaturos. Deinde ipſe pro re, atq; loco, ſicuti mõte deſcenderat, paullatim procedere: Marium poſt principia habere: ipſe cum ſiniſtræ alæ equitib. eſſe, qui in agmine principes facti erãt. At Iugurtha, vbi extremum agmẽ Metelli primos ſuos prætergreſſum videt, præſidio quaſi duum millium peditum montẽ occupat, quà Metellus deſcenderat: ne forte cedentib. aduerſarijs receptui, ac poſt munimento foret: dein, repente ſigno dato, hoſtes inuadit. Numidæ alij poſtremos cædere: pars à ſiniſtra, ac dextra tentare: infenſi adeſſe, atq; inſtare, omnib. locis Romanos ordines conturbare. quorum etiam qui firmiorib. animis obuij hoſtib. fuerant, ludificati incerto prælio, ipſi modò eminus ſauciabantur, neq; contra feriendi, aut conferendi manum copia erat. ante iam docti ab Iugurtha equites, vbi Romanorum turma inſequi cœperat, non confertim, neq; in vnum ſeſe recipiebant, ſed alius aliò quam maximè diuerſi. Ita numero priores, ſi à perſequendo hoſtes deterrere nequiuerant, diſiectos ab tergo, aut laterib. circumueniebant: ſin opportunior fugæ collis, q̃ cãpi ſuc-

Exiſtimans ſutu rum vt Romanum exercitũ crebro inuadẽdo, & ludi ficando diutius eo loco teneat Iugurtha, atq. ita tandem ſiti cõficiat. extremum agmen carpebãt infenſi, id eſt hoſtiliter.

fuerant; eo vero consueti Numidarũ equi facilè inter virgulta euadere; nostros asperitas, & insolẽtia loci retinebat: ceterum facies totius negotij varia, incerta, fœda, atq; miserabilis. dispersi à suis, pars cedere, alij insequi: neque signa, neq; ordines obseruare: vbi quẽque periculum ceperat, ibi resistere, ac propulsare: arma, tela, equi, viri, hostes, ciues permixit: nihil consilio, neq; imperio, agi: fors omnia regere. Itaque multum diei processerat, cum etiam tum euẽtus in incerto erat. deinde, omnib: labore, & æstu languidis, Metellus, vbi videt, Numidas minus instare, paullatim milites in vnum conducit: ordines restituit, & cohortes legionarias quattuor aduersus pedites hostium collocat. eorũ magna pars superiorib. locis fessa consederat. Simul orare, & hortari milites, ne deficerent, neu paterentur hostes fugientes vincere: neq; illis castra esse, neq; munimentum ullum, quò cedentes tenderent: in armis omnia sita. Sed nec Iugurtha quidem interea quietus erat: circuire, hortari, renouare prælium; & ipse cũ delectis tentare oĩa, subuenire suis, hostib. dubijs instare; quos firmos cognouerat, eminus pugnando retinere. Eo modo inter se duo imperatores, summi viri, certabant. ipsi pares, ceterũ opib. disparibus. Nã Metello virtus militũ erat, locus aduersus: Iugurthæ alia oĩa, prẹter milites, opportuna. Deniq; Romani, vbi intelligitur, neq; sibi pfugiũ esse, neq; ab hoste copiã pugnã di fieri; & iam die vesper aderat; aduerso colle, sicuti præceptũ fuerat, euadunt. amisso loco Numidæ fusi, fatigatiq; pauci interiere: plerosq; velocitas, & regio hostib. ignara tutata sũt. Interea Bomilcar, quẽ elephãtis*

Bona pars diei erat exacta.

* vt

&

& parti copiarum pedestrium præfectũ ab Iugurtha supra duximus, vbi eum Rutilius prætergressus est, paulatim suos in æquũ locũ deducit: ac, dum legatus ad flumen, quo præmissus erat, festinans pergit, quietus, vti respostulabat, aciẽ exornat: neq; remittit interim, quid vbiq; hostis ageret, explorare. Postquã Rutiliũ consedisse iam, & animo vacuum accepit, simulq; ex Iugurthæ prælio clamorem augeri, veritus ne legatus, cognita re, laborantib. suis auxilio foret, aciem, quam diffidens virtuti militum arte statuerat, quo hostium itineri officiret, latius porrigit, eoq; modo ad Rutilij castra procedit. Romani ex improuiso pulueris vim magnam animaduertũt. nam prospectum ager arbustis consitus prohibebeat. & primo rati humũ aridã vento agitari: post, vbi æquabilẽ manere, &, sicuti acies mouebatur, magis magisq; appropinquare vident; cognita re properantes arma capiunt, ac pro castris, sicuti imperabatur, consistunt. deinde, vbi propius ventũ est, vtrinq; magno clamore concurritur. Numidæ tãtũ modo remorati, dũ in elephãtis cuxiliũ putant, postquã eos impeditos ramis arborũ, atq; ita disiectos circũuenire vident, fugã faciunt: ac pleriq;, abiectis armis, collis, aut noctis, quæ iã aderat, auxilio integri abeũt: elephanti quattuor capti, reliqui omnes, XL numero, interfecti. At Romani, quãquã itinere, atq; opere castrorũ, & prælio fessi, lassiq; erant: tamen, quod Metellus amplius opinione morabatur, instructi, intentique obuiam procedunt. nam dolus Numidarum nihil languidi, neq; remissi patiebatur. Ac primo obscura nocte, postquã haud procul inter se erant, strepitu, velut

Aciem exornat.

quo occurret hosti cõtendenti ad flumen.

Non ceperunt præliũ Romano more procursu hostes inuadentes.

hostes

hostes aduentarent, alteri apud alteros formidinem si mul,& tumultũ facere: & penè imprudẽtia admissũ facinus miserabile,ni vtrimq;præmissi equites rẽ explo rauissent.igitur pro metu repente gaudiũ exortũ: mi lites alius aliũ læti appellãt,acta edocẽt,atq; audiunt: sua quisq;fortia facta ad cælum effert. quippe res humanæ ita sese habent:in victoria vel ignauis gloriari licet:aduorsæ res etiã bonos detractãt.Metellus in ijsdẽ castris quattriduo moratus,saucios cũ cura reficit,meritos in prælijs more militiæ donat, vniuersos in concione laudat,atq; agit gratias: hortatur, ad cetera, quæ leuia sunt,parẽ animum gerant: pro victoria satis iam pugnatum,reliquos labores pro præda fore. tamen interim transfugas, & alios opportunos. Iugurtha vbi gẽtium,aut quid agitaret,cum paucis ne esset, an exercitum haberet,vt sese victus gereret, exploratũ misit. At ille sese in loca saltuosa, & natura munita,receperat:ibiq; cogebat exercitum numero hominum ampliorẽ,sed hebetẽ,infirmũ,agri,ac pecoris magis, quã belli cultorẽ.Id ea gratia eueniebat, quòd præter regios eqtes nemo omniũ Numidarum ex fuga regẽ sequitur: quo cuiusq.animus fert,eo discedunt:neq; id flagitium militiæ ducitur. Ita se mores habent. Igitur Metellus, vbi videt animum regis etiam tum ferocem esse; bellum renouari, quod nisi ex illius lubidine geri non posset; præterea,iniquum certamen sibi cum hostib.esse: minore detrimẽto illos vinci,quã suos vincere; statuit, non prælijs,neque acie,sed alio more, bellum gerundũ.Itaq;in loca Numidiæ opulentissima pergit:agros vastat:multa castella,& oppida,temere munita,

Alii metum incutere.

aut

aut ſine præſidio, capit, incenditque: puberes interfici iubet, alia oĩa militum eſſe prædam. Ea formidine multi mortales Romanis dediti obſides: frumentũ, & alia, quæ vſui forent, affatim præbita: vbicumq; res poſtulabat, præſidium impoſitum. Quæ negotia multo magis, quã præliũ male pugnatũ ab ſuis, regem terrebãt. quippe cuius ſpes omnis in fuga ſita erat, ſequi cogebatur; &, qui ſua loca defendere nequiuerat, in alienis bellũ gerere. tamen ex inopia, quod optimũ videbatur, conſiliũ capit: exercitũ plerũq; in iiſdem locis opperiri iubet: ipſe cũ delectis equitib. Metellũ ſequitur: nocturnis, & auijs itinerib. ignoratus, Romanos palantes repente aggreditur. eorũ pleriq; inermes cadunt, multi capiuntur: nemo omnium intactus profugit: & Numidæ prius, quã ex caſtris ſubueniretur, ſicuti iuſſi erant, in proximos colles diſcedunt. Interim Romæ gaudiũ ingens ortũ, cognitis Metelli rebus: vt ſeſeque, & exercitum more maiorum gereret: in aduerſo loco victor tamen virtute fuiſſet: hoſtium agro potiretur: Iugurthã, magnificũ ex Auli ſocordia, ſpem ſalutis in ſolitudine, aut fuga coegiſſet habere. Itaq; ſenatus ob ea feliciter acta dijs immortalib. ſupplicia decernere: ciuitas, trepida antea, ſollicita de belli euentu, læta agere: de Metello fama præclara eſſe. Igitur eo intentior ad victoriam niti: omnib. modis feſtinare: cauere tamen, necubi hoſti opportunus fieret: meminiſſe, poſt gloriam inuidiam ſequi. Ita, quò clarior, eò magis anxius erat: neq; poſt inſidias Iugurthæ effuſo exercitu prædari. vbi frumẽto, aut pabulo opus erat, cohortes cũ omni equitatu præſidiũ agitabãt: exercitus partẽ ipſe, reliquos Ma-

In quæ loca ipſe Metellum ſecutus fuerat.

γνώμη.

Ideſt, agebant, excubias, & erãt inſtatione.

rius ducebat. Sed igni magis, q̃ præda, ager uastabatur duob. locis haud longe inter se castra faciebant. vbi vi opus erat, cuncti aderant: ceterũ, quo fuga, atq. formido latius cresceret, diuersi agebãt. Eo tẽpore Iugurtha per colles sequi: tẽpus, aut locum pugnæ quærere: quà venturũ hostẽ audierat, pabulũ, & aquarũ fontes, quorũ pænuria erat, corrumpere: modò se Metello, interdũ Mario ostẽdere: postremos in agmine tentare, ac statim in colles regredi: rursus alijs, post alijs minitari: neq; p̃lium facere, neq; otium pati, tantummodo hostem ab incepto retinere. Romanus imperator vbi se dolis fatigari videt, neq; ab hoste copiam pugnandi fieri; vrbẽ magnam, & in ea parte, qua sita erat, arcem regni, nomine Zamã, statuit oppugnare; ratus id, quod negotiũ poscebat, Iugurtham laborantib. suis auxilio venturum, ibiq; prælium fore. At ille, quæ parabantur, à perfugis edoctus, magnis itinerib. Metellũ anteuenit: oppidanos hortatur, mœnia defendant, additis auxilio perfugis: quod genus ex copijs regis, quia fallere nequibat firmissimum erat, præterea pollicetur, in tempore semet cum exercitu adfore. Ita cõpositis rebus, in loca quãmaximè occulta discedit; ac post paullo cognoscit, Marium ex itinere frumenta tum cũ paucis cohortib. Siccam missum. quod oppidũ primum omniũ post malã pugnam ab rege defecerat. cò cũ delectis equitib. noctu pergit, & iam egredientib. Romanis in porta pugnam facit: simul magna voce Siccenses hortatur, vti cohortes ab tergo circumueniant: fortunam illi præclari facinoris causam dare, si id fecerint: postea sese in regno, illos in libertate sine metu ætatem acturos. ac, ni Ma-

Castra facere.

Metellus Zamam obsidere parat

Verbum historicũ frumentatũ pugnam facere.

rius

rius ſigna inferre, atq; euadere oppido properauiſſet: profectò cūcti, aut magna pars Siccenſium fidem mutauiſſent: tanta mobilitate ſeſe Numidæ gerunt. Sed milites Iugurthini, paulliſper ab rege ſuſtentati, poſtquam maiore vi hoſtes vrgent, paucis amiſſis profugi diſcedunt. Marius ad Zamam peruenit. id oppidum, in campo ſitum, magis opere, quàm natura munitum erat, nullius idoneæ rei egens, armis viriſq; opulentū, igitur Metellus, pro tempore, atq; loco paratis rebus, cūcta mœmia exercitu circumuenit: legatis imperat, vbi quiſque curaret: deinde, ſigno dato, vndiq: ſimul clamor ingens oritur. neq. ea res Numidas terrere: infenſi, intentiq. ſine tumultu manent: præliū incipitur. Romani, pro ingenio quiſque, pars eminus glande, aut lapidibus pugnare: alij ſuccedere, ac murum modo ſuffodere, modo ſcalis aggredi, cupere prælium manibus facere. Contra ea oppidani in proximos ſaxa voluere, ſudes, pilas, præterea picem, & ſulphure tædam mixtam ardenti mittere. Sed ne illos quidem, qui procul manſerant, timor animi ſatis muniuerat. nam pleroſq; iacula, tormentis, aut manu emiſſa, vulnerabant: parique periculo, ſed fama impari, boni, atq; ignaui erant. Dum apud Zamā ſic certatur, Iugurtha ex improuiſo caſtra hoſtium cum magna manu inuadit: remiſſis, qui in præſidio erant, & omnia magis, quam prælium, expectantibus, portam irrupit. At noſtri, repentino metu perculſi, ſibi quiſq; pro morib. conſulūt: alij fugere, alij arma capere: magna pars vulnerari, aut occiſi. ceterum ex omni multitudine non amplius XL, memores nominis Romani, grege facto locum capere

Qui permetum sibi ꝑſpexerant, vt abeſſent à mœnibus adeo que à pericolo, q̄ longiſſimæ.

A tergo irrumpit in caſtra. facilius de monte pugnatur quam aduerſus mōtem.

pere paullo, quàm alij, editiorem: neq; inde maxima vi depelli quiuerunt: sed tela eminus missa remittere, pauci in pluribus minus frustrari: sin Numidæ propius accessissent, ibi verò virtutẽ ostendere, & eos maxima ui cædere, fundere, atq; fugare. Interim Metellus, cũ acerrime rem gereret, clamorẽ & tumultũ hostilẽ à tergo accepit: dein, conuerso equo, animaduertit fugã ad se versum fieri: quæ res indicabat populares esse. Igitur equitatũ oẽm ad castra propere misit, ac statim C. Mariũ cũ cohortibus sociorũ; eumq; lacrymãs per amicitiã, perq. Remp. obsecrat, ne quã cõtumeliã remanere in exercitu victore, ne ue hostes inultos abire sinat. Ille breui mandata efficit. At Iugurtha munimento castrorũ impeditus, cũ alij super vallũ præcipitarentur, alij in angustijs ipsi sibi properãtes officerent, multis amissis in loca munita sese recipit. Metellus, infecto negotio, postq̃ nox aderat, in castra cum exercitu reuertitur. Igitur postero die, prius quã ad oppugnandũ egrederetur, equitatum omnem in ea parte, qua regis aductus erat, pro castris agitare iubet: portas, & proxima loca tribunis dispertit: deinde ipse pergit ad oppidũ, atq;, vti superiore die, murũ aggreditur. Interim Iugurtha ex occulto repẽte nostros inuadit. Qui in proximo locati fuerãt, paulisper territi perturbantur, reliqui citò subueniunt. Neque diutius Numidæ resistere quiuißent, ni pedites, cum equitibus permixti, magnã cladem congressu facerent: quibus illi freti, non uti equestri prælio solet, sequi, dein cedere, sed aduersis equis cõcurrere, implicare, ac perturbare, aciẽ: ita, expeditis peditibus suis hostes penè victos dare. Eodẽ tẽ-

Virtute peditum res defensa est.

Egregia hypotipoſis, quæ iterũ, atque iterũ eſt legenda.

pore apud Zamã.magna vi certabatur. Vbi quiſq; Legatus, aut Tribunus curabat, eò acerrime niti, neque alius in alio magis, quàm in ſe, ſpem habere: pariterq; oppidani agere, oppugnare, aut parare omnibus locis, auidius alteri alteros ſauciare, quã ſemet tegere. Clamor permixtus hortatione, lætitia, gemitu: item ſtrepitus armorum ad cœlũ ferri: tela vtrimq. volare. Sed illi, qui mœnia defenſabant, vbi hoſtes paullulum modò pugnã remiſerant, intenti prœlium equeſtre proſpectabãt. Eos, vti quæq. Iugurthæ res erat, lætos modò, modò pauidos animaduerteres: ac, ſicuti à ſuis audiri, aut cerni poſſent, monere alij, alij hortari; aut manu ſignificare, aut niti corporibus: huc, & illuc, quaſi vitabũdi, aut iaciẽtes tela, agitare. Quod vbi Mario cognitũ eſt; (nam is in ea parte curabat) conſultò lenius agere, ac diffidentiam rei ſimulare: pati Numidas ſine tumultu regis prœlium viſere. Ita, illis ſtudio ſuorum adſtrictis, repente magna vi murum aggreditur: & iam ſcalis egreſſi milites, propè ſumma ceperant, cũ oppidani concurrunt, lapideſq., & ignẽ, præterea alia tela ingerũt. Noſtri primo reſiſtere: deinde, vbi vnæ, atq; alteræ ſcalæ comminutæ, qui ſuperſteterant afflicti ſunt: ceteri, quo modo potuere, pauci integri, magna pars confecti vulneribus, abeunt. Denique vtrimq. prælium nox diremit. Metellus poſtquam videt fruſtra inceptum, neq. oppidum capi, neq. Iugurtham, niſi ex inſidijs, aut ſuo loco pugnam facere, & iam æſtatem exactam eſſe, ab Zama diſcedit; & in ijs vrbibus, quæ ab rege defecerant, ſatiſq. munitæ loco, aut mœnibus erant, præſidia imponit: ceterum exercitum in prouincia, quæ proxi-

ma est Numidiæ, hyemandi gratia collocat. Neque id tempus ex aliorum more quieti, aut luxuriæ concedit, sed, quoniam armis bellum parum procedebat, insidias regi per amicos tēdere, & eorū perfidia pro armis vti parat. Igitur Bomilcarē, qui Romæ cum Iugurtha fuerat, & inde, vadibus datis de Massiuæ nece, clam iudicium fugerat, quòd ei per maximā amicitiā, maxima copia fallēdi erat, multis pollicitationibus aggreditur; ac primo efficit, vti ad se colloquendi gratia occultus veniat: deinde, fide data, si Iugurtham viuum, aut necatū sibi tradidisset, fore, vt illi Senatus impunitatē, et sua omnia, concederet, facile Numidæ persuadet, cùm ingenio infido, tum metuenti, ne, si pax cū Romanis fieret, ipse per conditiones ad supplicium traderetur. Is, vbi primum opportunū fuit, Iurguthā anxium, ac miserantē fortunas suas, accedit: monet, atq; lacrymans obtestatur, vti aliquādo sibi, liberisq;, & genti Numidarum, optime merite, prouideat: omnibus prælijs sese victos, agrū vastatū, multos mortales captos, occisos, Prouidere mihi.
regni opes comminutas esse: satis sæpe iam & virtutē militum, & fortunam tentatam: caueat, ne, illo cūctante, Numidæ sibi consulant. His, atq. talibus alijs ad deditionē animum regis impellit. Mittuntur ad imperatorem legati, qui Iurguthā imperata facturum dicerēt, ac sine vlla pactione sese, regnumq. suum, in illius fidē tradere. Metellus propere cunctos Senatorij ordinis ex hybernis accersiri iubet: eorum, atq. aliorum, quos idoneos ducebat, consilium habet. Ita more maiorum, ex consilij decreto, per legatos Iugurthæ imperat, argenti pondo ducenta millia, Elephantos omnes, equorum, &

armorum aliquantulum. Quæ postquàm sine mora facta sunt, iubet omnes perfugas vinctos adduci. Eorum magna pars, vti iussum erat, adducti: pauci, cũ primũ deditio cœpit, ad Regem Bocchum in Mauritaniã abierãt. Igitur Iugurtha, vbi armis, virisq; et pecunia spoliatus est, cũ ipse * ad imperandũ Tisdrum vocaretur, rursus cœpit flectere animum suum, & ex mala conscientia digna timere. Deniq; multis diebus per dubitationẽ consumptis, cum modò tedio rerum aduersarũ oĩa bello potiora duceret; interdum secum ipse reputaret, quàm grauis casus in seruitiũ ex regno foret; multis, magnisq. præsidijs nequidquam perditis, de integro bellum sumit. Et Romæ Senatus, de prouincijs consultus, Numidiam Metello decreuerat. Per idem tempus Vticæ fortè C. Mario, per hostias dijs supplicanti, magna, atq; mirabilia portendi haruspex dixerat: proinde, quæ animo agitabat, fretus dijs ageret: fortunam quam sæpissime experiretur, cuncta prospere euẽtura. at illum iam antea consulatus ingens cupido exagitabat: ad quem capiundum, præter vetustatem familiæ, alia oĩa abundè erant, industria, probitas, militiæ magna scientia, animus belli ingens, domi modicus: libidinis, & diuitiarum victor, tantummodo gloriæ auidus. Sed, is natus, & per oẽm pueritiam Arpini alitus, vbi primum ætas militiæ patiens fuit, stipendijs faciundis, non Græca facundia, neq. vbanis munditijs, sese exercuit: ita inter artes bonas integrũ ingenium breui adoleuit. Ergo, vbi primum tribunatum militum à populo petit, plerisq. faciem eius ignorantibus, facilè notus per omnes tribus declaratur. Deinde ab eo magistratu

* imperatorum

alium post alium sibi peperit: semperq. in potestatibus eo modo agitabat, vt ampliore, q̄ gerebat, dignus habe retur. Tamē is ad id locorum talis vir (nam postea am bitione præceps datus est.) Consulatum appetere nō au debat. Etiā tum alios magistratus plebes, Consulatum nobilitas inter se per manus tradebat. Nouus nemo tā clarus, neq; tā egregius factis erat, quin is indignus illo honore, et quasi pollutus, haberetur. Igitur, vbi Ma rius haruspicis dicta eodē, quò cupido animi hortaba- tur, intēdere videt, ab Metello petendi gratia missionē rogat: cui quamquā virtus, gloria, atq. alia optāda bo nis superabāt, tamen inerat contemptor animus, & su perbia, cōe nobilitatis malum. Itaque primum commo tus insolita re, mirari eius consilium, & quasi per ami citiā monere, ne tam praua inciperet, neu super fortu- nā animum gereret: non omnia omnibus cupienda esse: debere illi res suas satis placere: postremò caueret id petere à pop. Ro. quod illi iure negaretur. Post quā hæc atq. alia talia dixit, neque animus Marij flectitur; re- spondit, vbi primum potuisset, per negotia publica, fa- cturum sese, quæ peteret. At postea sæpius eadem po- stulanti fertur dixisse, ne festinaret abire: satis mature illum cum filio suo consulatum petiturum. Is eo tēpore contubernio patris ibidē militabat, annos natus circi- ter XX. quæ res Marium cum pro honore, quem affe- ctabat, tum contra Metellum vehementer accende- rat. Ita cupidine, atque ira, pessimis consultoribus, grassari: neque facto vllo, neque dicto, abstinere, quod modò ambitiosum foret. Milites, quibus in hiber- nis præerat, laxiore imperio, quàm antea, habere:

Appetere cō sulatum.

Debere se continere in tra suā pel- liculam.

apud negotiatores, quorum magna multitudo Vticæ erat, criminose simul ac magnifice de bello loqui: dimidia pars exercitus si sibi permitteretur, paucis diebus Iugurthã in catenis habiturũ: ab imperatore consultò bellũ trahi, quòd homo inanis, & regiæ superbiæ, imperio nimis gauderet. Quæ oĩa illis eo firmiora videbantur, quòd diuturnitate belli res familiares corruperant. Et animo cupienti nihil satis festinatur. Erat præterea in exercitu nostro Numida quidam, nomine Gauda, Manastabilis filius, Massanissæ nepos, quem Micipsa testamento secundum hæredem scripserat, morbis cõfectus, & ob eã caussam mente paullulum imminuta. Cui Metellus petenti regum more, ut sellam iuxta poneret, itẽ postea custodiæ caussa turmam equitum Romanorum, vtrumq. negauerat; honorẽ, quòd eorum modo foret, quos populus Romanus reges appellauisset; præsidiũ, quòd contumeliosum iu eos foret, si equites Romani, satellites Numidæ traderentur. Hunc Marius anxiũ aggreditur, atq; hortatur, vt contumeliarum in Imperatorẽ cum suo auxilio pœnas petat: hominem ob morbos animo parũ ualido, secunda oratione extollit: illum Regẽ, ingentẽ virũ, Massanissæ nepotẽ esse: si Iugurtha captus, aut occisus foret, Imperium Numidiæ sine mora habiturum: id adeo mature posse euenire, si ipse consul, ad id bellum missus foret. Itaq. & illũ, & equites Romanos, milites, & negotiatores, alios ipse, plerosq. spes pacis impellit, vti Romam ad suos necessarios aspere in Metellum de bello scribant, Marium imperatorem poscant. Sic à multis illi mortalibus honestissima suffragatione consulatus petebatur. Simul ea tẽpestate plebes,

Res familiaris multum acceperat detrimenti.

γνώμη.

bes, nobilitate fusa, per legem * Mamiliam nouos extollebat. ita Mario cũcta procedere. Interim Iugurtha postquàm, omissa deditione, bellum incipit, cum magna cura parare omnia, festinare, cogere exercitum, ciuitates, quæ ab se defecerant, formidine, aut ostentando præmia affectare: communire suos locos: arma, tela, aliaq́;, q̃ spe pacis amiserat, reficere, aut cõmercari, seruitia Romanorum allicere, & eos ipsos, qui in præsidijs erant, pecunia tentare: prorsus nihil intactũ, neq. quietum pati: cuncta agitare. Igitur Vaccenses, quò Metellus initio, Iugurtha pacificante, præsidium imposuerat, fatigati regis supplicijs, neq; antea voluntate alienati, principes ciuitatis inter se coniurant: (Nam vulgus, vti plerũq; solet, & maximè Numidarum, ingenio mobili, seditiosum, atq; discordiosum erat, cupidum nouarum rerum, quieti & otio aduersum) dein, compositis inter se rebus, in diem tertium constituunt, q̃ is festus celebratusq́. per omnem Africã ludum & lasciuiam magis, q̃ formidinem ostentabat. Sed, vbi tempus fuit, centuriones, tribunosq́. militares, & ipsum præfectum oppidi T. Turpilium Syllanum, alius alium domos suas inuitant: eos omnes, præter Turpilium, inter epulas obtruncant: postea milites palantes, inermos, quippe in tali die, & sine imperio, aggrediuntur. Idem plebes facit, pars edocti ab nobilitate, alij studio talium rerũ incitati, queis acta, consiliũq́. ignorantib. tumultus ipse, & res nouæ satis placebant. Romani milites, perculsi improuiso metu, incerti, ignariq́. quid potissimum facerent, * trepidare. arcem oppidi, vbi signa, & scuta erant, præsidium hostium, portæ ante clausæ fugam probi-

* aliter Mâliã, qua lege cautum erat, ut re male gestæ a nobilitate mandarétur nouis hominibus magistratus, verbum historicum pacificare, ut legati ueniũt pacificatum, & tamen nos possumus vbiuis vti. γνώμη.

Numidæ.

* aliter trepidare ad arcem

probibebant. Ad hoc mulieres, puerique pro tectis ædificiorum saxa, & alia, quæ locus præbebat, certatim mittere. Ita neq. caueri anceps malum, neq. à fortissimi in firmissimo generi resisti posse: iuxta boni, maliq;, strenui, & imbecilles multi obtruncari. In ea tanta asperitate, sæuissimis Numidis, & oppido vndiq. clauso, Turpilius præfectus vnus ex oĩbus Italicis profugit intactus. Id misericordia ne hospitis, an pactione, an casu ita euenerit, parum comperimus: nisi, quòd illi in tanto malo turpis vita integra fama potior fuit, improbus intestabilisq. videtur. Metellus, postq̃ de rebus Vaccæ actis comperit, paulisper mœstus è conspectu abijt: deinde, vbi ira, & ægritudo permixta sunt, cum maxima cura vltum ire iniurias festinat. Legionẽ, cum qua hyemabat, & quàm plurimos potest Numidas equites pariter cum occasu solis expeditos educit: & postera die circiter horam tertiam peruenit in quandam planitiem, locis paulò superioribus circumuentã. Ibi milites fessos itineris magnitudine, & iam abnuentes omnia, docet oppidum Vaccã non amplius mille passuũ abesse: decere illos reliquũ laborem æquo animo pati, dum pro ciuibus suis, viris fortissimis, atq. miserrimis, pœnas caperent, præterea prædam benigne ostentat. Sic, animis eorum arrectis, equites in primo latere, pedites quàm artissimè pergere, & signa occultare iubet. Vaccenses vbi animaduertere ad se versum exercitum pergere, primò, vti res erat, Metellum esse rati, portas clausere: deinde, vbi neq. agros vastari, & eos, qui primi aderãt, Numidas equites vidẽt; rursum Iugurthã arbitrati, cum magno gaudio obuij procedunt. Equi-

Romani milites apud Vaccam occiduntur.

Intestabilis, idest, infamis.

In vellem quandã peruenit.

Pœnas capere.

tes, peditesque, repente signo dato, alij vulgum effusũ oppido cædere: alij ad portas festinare: pars turres capere: ira, atq; spes prædæ amplius, quã lassitudo, posse. Ita Vaccenses biduum modò ex perfidia lætati: ciuitas magna, atq; opulens pœnæ cuncta aut prædæ fuit. Turpilius, quem præfectum oppidi vnũ ex omnib. pro fugisse supra ostendimus, iussus à Metello caussam dicere, postquam sese parum expurgat, condemnatus, verberatusq; poenas capite soluit. nam is ciuis ex Latio erat. Per idem tempus Bomilcar, cuius impulsu Iugurtha deditionem, quam metu deseruit, inceperat, suspectus regi, & ipse eum suspiciens, nouas res cupere: ad perniciem eius dolum quærere: diu noctuque fatigare animũ. denique, omnia tentando, socium sibi adiungit Nabdalsam, hominẽ nobilem, magis opib. clarum, acceptumq; popularib. suis: qui plerumq; seorsum ab rege exercitum ductare, & omnes res exsequi solitus erat quæ Iugurthę fesso, aut maiorib. adstricto, superauerant: ex quo illi gloria, opesq; inuentæ. Igitur vtriusque cõsilio dies insidijs statuitur: cetera, vti res posceret, ex tẽpore parari placuit. Nabdalsa ad exercitum profectus, quẽ inter hiberna Romanorum iussus habebat, ne ager inultis hostib. vastaretur. is postquam, magnitudine facinoris perculsus, ad tempus nõ venit: metusq; rem impediebat; Bomilcar simul cupidus incepta patrandi, & timore socij anxius, ne, omisso vetere cõsilio, nouum quæreret; litteras ad eum per homines fideles mittit: in queis mollitiem, socordiamque viri accusare: testari deos, per quos iurasset: monere, ne præmia Metelli in pestem suam conuerteret: Iurgu-

Anxium cõuertere animum in omnes partes si aut in rebus periculosis fit.

gurthæ exitium adesse:ceterũ,sua ne,an virtute Metelli periret,id modo agitari: ꝑinde reputaret cum animo mo suo,præmia,an curiatum,mallet. Sed, cum eæ litteræ allatæ,forte Nabdalsa,exercito corpore fessus,in lecto quiescebat:vbi,cognitis Bomilcaris uerbis,primo cura eum, deinde, vti ęgrum animũ solet,somnus cepit. erat ei Numida quidã negotiorum curator fidus,acceptusque,& omnium consiliorum,nisi nouissimi, particeps. Qui postquam allatas litteras audiuit; ex consuetudine ratus opera,aut ingenio suo opus esse, in tabernaculum introiuit;&, dormiente illo, epistolã, sup caput in puluino temere positã, sumit, ac perlegit;dein propere,cognitis insidijs, ad regẽ pergit. Nabdalsa; post paullo experrectus,vbi neq; epistolam reperit, & rem omnem,vti acta erat,ex perfugis cognouit;primò indicem persequi conatus;postquã id frustra fuit,Iugurtham placandi gratia accedit:dicit,quæ ipse parauisset facere,perfidia clientis sui præuenta: lacrymans obtestatur per amicitiã, perq; sua antea fideliter acta, ne super tali scelere suspectum sese haberet. Ad hæc rex aliter,atque animo gerebat, placide respondit. Bomilcare,alijsq; multis,quos socios insidiarum cognouerat, interfectis, iram oppresserat, ne qua ex eo negotio seditio oriretur. neq; post id locorum Iugurthæ dies,aut nox vlla quieta fuit: neq; loco,neq; mortali cuiquam, aut tempori satis credere:ciues, hostesq; iuxta metuere: circumspectare omnia, & omni strepitu pauescere: alio, atq; alio loco sæpe contra decus regium noctu requiescere:interdum somno excitus,arreptis armis tumultum facere:ita formidine,quasi vacordia, exagitari.

Elegans affectus.

In caussa honesta vtimur indice. Proditor turpi causa dicitur.

Animus tyrãni nusquã quietus,aut securus esse potest,timetur enim ab omnibus & contra ipse omnes timet.

ri.

ri. Igitur Metellus, vbi de casu Bomilcaris, & indicio patefacto ex perfugis cognouit, rursus tăquam ad integrum bellum cuncta parat, festinatque. Marium, fatigantem de profectione, simul & inuitum, & offensum, sibi parum idoneum ratus, domũ dimittit. & Romæ plebes, litteris, quæ de Metello, ac Mario missę erãt, cognitis, volenti animo de ambob. acceperunt. imperatori nobilitas, quæ antea decori fuerat, inuidiæ esse: at illi alteri generis humilitas fauorem addiderat: ceterum in vtroq; magis studia partium, quàm bona, aut mala sua, moderari. præterea seditiosi magistratus vulgus exagitare, Metellum omnib. concionib. capitis arcessere, Marij virtutem in maius celebrare. deniq; plebes sic accensa, vti opifices, agrestesq; omnes, quorũ res, fidesq; in manib. sitæ erant, relictis operib. frequentare Marium, & sua necessaria post illius honorem ducere. Ita, perculsa nobilitate, post multas tempestates nouo homini consulatus mandatur: & post ea populus à tribuno pl. L. Manlio Mantio rogatus, quem vellet Iugurtha bellum gerere, frequens Marium iussit. Sed Senatus paullo ante Metello Numidam decreuerat. Ea res frustra fuit. Eodem tempore Iugurtha, amissis amicis, quorum plerosq; ipse necauerat, ceteri formidine, pars ad Romanos, alij ad regem Bocchũ profugerant; cum neque bellum geri sine administris posset, & nouorum fidem in tanta perfidia veterum experiri periculosum duceret, varius incertusq; agitabatur: neque illi res, neque consilium, aut quisquam hominum satis placebat: itinera, præfectosque in dies mutare: modo aduorsum hostes, interdum in solitudines, per-

Vulgus omnia mauult quã morã.

Romana forma loquendi.

Nouus homo, qui inclarescit virtute sua.

pergere: sæpe in fuga, ac post paullo, spem in armis habere: dubitare, virtuti, an fidei popularium minus crederet. ita, quocumq; intenderat, res aduersæ erant. Sed inter eas moras repente sese Metellus cũ exercitu ostendit. Numidæ ab Iugurtha pro tpe parati, instructiq; sunt: dein prælium incipitur. qua in parte rex pugnæ adfuit, ibi aliquandiu certatum: ceteri omnes eius milites primo congressu pulsi, fugatique: Romani signorum, & armorum, & aliquanto numero hostiũ potiti. nam ferme Numidas in omnib. prælijs magis pedes, quàm arma, tutati sunt. Ea fuga Iugurtha impẽsius modò reb. suis diffidens, cum perfugis, & parte equitatus in solitudines, dein Thalam peruenit, in oppidum magnum, & opulentum: ibiq; pleriq; thesauri, filiorum eius multus pueritię cultus erat. Quę postquã Metello comperta sunt; quamquã inter Thalam, flumenq. proximum, in spatio millium quinquaginta, loca arida, atq. vasta esse cognouerat; tamen spe patrandi belli, si eius oppidi potitus foret, omnes asperitates superuadere, ac naturã etiam vincere aggreditur. igitur omnia iumenta sarcinis leuari iubet, nisi frumento dierum x; ceterum vtres modò, & alia aquæ idonea, portari. præterea conquirit ex agris quam plurimum potest domiti pecoris: eoq; imponit vasa cuiusque modi, pleraq. lignea, collecta ex tugurijs Numidarum. Ad hoc, finitimis imperat, qui se post regis fugam Metello dediderant, quamplurimum quisq; aquæ portaret: diẽ, locumque, vbi præsto forent, prædicit. Ipse ex flumine quam proximam oppido aquam esse supra diximus, iumenta onerat. Eo modo instructus ad Thalam proficiscitur

Thala.

Non solum rusticus strumentis, verum etiam a popularibus portatur aqua.

scitur. deinde, vbi ad id loci ventum, quò Numidis prę ceperat; & castra posita, munitaque sunt: tanta repen te cęlo missa vis aquæ dicitur, vt ea modò exercitui sa tis superq; foret. Præterea commeatus spe amplior: quia Numidæ, sicuti pleriq; in noua deditione, officia intenderant. Ceterum milites religione pluuia magis vsi; eaq. res multum animis eorum addiderat. Nam rati sese dijs immortalib. curæ esse. deinde postero die, contra opinionem Iugurthæ, ad Thalam perueniunt. Oppidani, qui se locorū asperitate munitos crediderāt, magna atq. insolita re perculsi, nihilo segnius bellū parare: idem nostri facere. Sed rex, nihil iam Metello in fectum credens, quippe qui omnia arma, tela, locos, tempora, denique naturam ipsam, ceteris imperitātem industria vicerat, cum liberis, & magna parte pecunię ex oppido noctu profugit; neq. postea in vllo loco amplius vna die, aut vna nocte, moratus, simulabat sese negotij gratia properare; ceterum proditionem timebat, quam vitare posse celeritate putabat: nam talia cōsilia per otium ex opportunitate capi. At Metellus, vbi oppidanos prælio intentos, simul oppidū & operibus, & loco munitum videt, vallo, fossaq. mœnia cir cumuenit: deinde iubet locis ex copia maximè idoneis vineas agere, superq. aggerem iacere, & super aggerem impositis turribus opus & ministros tutari. Cōtra hæc oppidani festinare, parare, prorsus ab vtrisque nihil reliquum fieri. Deniq. Romani, multo ante labore prælijsq. fatigati, post dies quadraginta, quàm eo ven tum erat, oppido modò potiti: præda omnis à perfugis corrupta est. Hi postquam murū arietib. feriri, resque

Certabant inter se officiis.

suas

suas afflictas vident, aurum, argentumque, & alia, quæ prima ducuntur, domum regiam cõportant: ibi vino & epulis onerati, illaque, & domum, & semet igni corrumpũt: &, quas victi ab hostib. pœnas metuerãt, eas ipsi volentes pependere. Sed pariter cum capta Thala legati ex oppido Lepti ad Metellũ venerãt, orãtes vti præsidium, præfectumq; eo mitteret: Hamilcarem quendam, hominẽ nobilẽ, factiosum, nouis reb. studere, aduersum quem neque imperia magistratuum, neq; leges valerent: id ni festinaret, in summo periculo suam salutem, illorum socios, fore. nam Leptitani iam inde à principio belli Iugurthini ad Bestiam consulẽ, & postea Romam miserant, amicitiam, societatemq; rogatum. deinde, vbi ea impetrata fuere, semper boni, fidelesq. mansere, & cuncta Bestia, Albino, Metelloq. imperata gnauiter fecerant: itaque ab imperatore facile, quæ petebant, adepti. Missæ eò cohortes Ligurum quattuor, & C. Annius præfectus. Id oppidum ab Sidonijs conditum est, quos accepimus profugos ob discordias ciuiles, nauibus in eos locos venisse: ceterum situm inter duas Syrtes: quib. nomen ex re inditum. nã duo sunt sinus propè in extrema Africa, impares magnitudine, pari natura: quorum proxima terræ præalta sunt; cetera, vti fors tulit, alta; alia in tempestate vadosa. nam, vbi mare magnum esse, & sæuire coepit ventis, limum, arenamque, & saxa ingentia fluctus trahunt: ita facies locorum cum vẽtis simul mutatur: Syrtes ab tractu nominare. eius ciuitatis lingua modo conuersa connubio Numidarum: legum, cultusq. pleraque Sidonica: quæ eo facilius retinebant, quod procul

Thala a Sidoniis condita.

cul

cul ab imperio regis ætatem agebant. Inter illos, & frequentem Numidiam multi, vastiq. loci erant. Sed, quoniam in has regiones per Leptitanorum negotia venimus, non indignũ videtur, egregium, atq. memorabile facinus duorũ Carthaginiensium memorare. eã rem nos locus admonuit. Qua tempestate Carthaginienses pleræq. Africæ imperitabant, Cyrenenses quoq; magni, atque opulẽti fuere. Ager in medio arenosus vna specie. neque flumen, neque mons erat, qui fines eorũ discerneret. quæ res eos in magno, diuturnoque bello inter se habuit. postquam vtrimq; legiones, item classes sæpe fusæ, fugatæque, & alteri alteros aliquantulum attriuerant, veriti ne mox victos, victoresque defessos alius aggrederetur, per inducias sponsionem faciunt, vti certo die legati domo proficiscerentur: quo in loco inter se obuij fuissent, is communis vtriusq. populi finis haberetur. igitur Carthagine duo fratres missi, quibus nomen Philænis erat, maturauere iter pergere: Cyrenenses tardius iere. Id socordia ne, an casu, acciderit, parum cognoui. Ceterum solet in illis locis tempestas haud secus, atque in mari, retinere. Nam, vbi per loca æqualia, & nuda gignentium, ventus coortus arenam humo excitauit, ea magna vi agitata, ora oculosque implere solet, ita, prospectu impedito, morari iter. postquã Cyrenenses aliquanto posteriores sese vident, & ob rem corruptã domi pœnas metuunt; criminari Carthaginienses ante tẽpus domo digressos; cõturbare rẽ; deniq; omnia malle, quàm victi abire. Sed cum Pœni aliã conditionem, tantũmodo æquam, peterent, Græci optionẽ Carthaginiensib. faciũt; vt vel illi, quos

Memorabile facinus duorũ Carthaginiẽsiũ.

Valerius Max. lib. 5. cap. 6.

fines

fines populo suo peterēt, ibi viui obruerētur; vel eadem conditione sese, quē in locū vellent, ꝓcessuros. Philæni, cōditione probata, seque, vitamq; suam Reip. cōdonauere: ita viui obruti. Carthaginienses in eo loco Philænis fratrib. aras consecrauere: aliiq; illis domi honores instituti. nunc ad rem redeo. Iugurtha postquā, amissa Thala, nihil satis firmū cōtra Metellum putat; per magnas solitudines cum paucis ꝓfectus, peruenit ad Getulos, genus hominum ferū, incultumque, & eo tꝑe ignarum nominis Romani. eorum multitudinem in vnum cogit: ac paullatim consuefacit ordines habere, signa sequi, imperiū obseruare, item alia militaria facere. præterea regis Bocchi ꝓximos magnis muneribus, & maiorib. promissis ad studiū sui perlicit: queis adiutorib. regē aggressus, impellit, vti aduersum Romanos bellū suscipiat. id ea gratia facilius, procliuiusq; fuit. quòd Bocchus initio huiusce belli legatos Romam miserat, fœdus, & amicitiam petitum. Quā rē opportunissimā incepto bello pauci impediuerant, cæci auaritia, queis omnia honesta, atq; inhonesta vendere mos erat. etiam antea Iugurthæ filia Boccho nupserat. verum ea necessitudo apud Numidas, Maurosq; leuis ducitur: quia singuli pro opibus, quisq; quamplurimas vxores, denas alii, alii plures habent; sed reges eo amplius. ita animus multitudine distrahitur: nullā pro socia obtinet: pariter oēs viles sunt. Igitur in locum ambob. placitum exercitus conueniunt: ibi. fide data, & accepta, Iugurtha Bocchi animum oratione accendit: Romanos iniustos, profunda auaritia, communes omnes oīum hostes esse: cādē illos causam belli cū Boccho habe-

Vt permitteretur, quod iure erat permissum.

Genus, cui nullus erat usus ciuilis

Pauci, id est nobiles a Iugurtha corrupti.

πλεονασμός.

habere, quã secũ, & cum alijs gentibus, libidinẽ imperitandi, queis oĩa regna aduersa sint, tũ sese, paullo ante Charthaginienses, itẽ regẽ Persen, post, vti quisq. opulentissimus videatur, ita Romanis hostẽ fore. His, atq. alijs talibus dictis, ad Cirtham oppidũ iter cõstituunt: quòd ibi Q. Metellus prædam, captiuosq́. & impedimenta locauerat. Ita Iugurtha ratus, aut, capta vrbe, pretium fore; aut, si Romanus auxilio suis venißet, prælio sese certaturos. Nam callidus id modo festinabat, Bocchi pacem imminuere; ne, moras agitando, aliud, q̃ bellum, mallet. Imperator postquam de regum societate cognouit, non temere, neq. vti sæpe iam victo Iugurtha consueuerat, omnibus locis pugnandi copiã facit; ceterum, haud procul ab Cirtha castris munitis, reges opperitur, melius eße ratus, cognitis Mauris, quoniam is nouus hostis acceßerat, ex cõmodo pugnam facere. Interim Roma per litteras certior fit, prouinciam Numidiam Mario datam: nam cõsulem factum antea acceperat. Quibus rebus supra bonum, atque honestum perculsus, neq. lacrymas tenere, neq. moderari linguã vir egregius in alijs artibus, nimis molliter ægritudinem pati. Quam re alij in superbiam vortebant: alij, bonum ingenium contumelia accensum eße: multi, q̃ iam parta victoria ex manibus eriperetur. Nobis satis cognitum est, illum magis honore Marii, quàm iniuria sua, excruciatum; neque tam anxie laturum fuisse, si adempta prouincia alii, quàm Mario, traderetur. Igitur eo dolore impeditus, & quia stultitiæ videbatur, alienã rẽ periculo suo curare, legatos ad Bocchum mittit, postulatum, ne sine caussa hostis pop. Ro.

M.C. dixisset præter decorum, antiqua forma sermonis. quod rectæ, & libera ingenia impatientius ferant iniuriã.

fieret: habere eũ magnam copiã societatis, amicitiæq; coniungendæ, quæ potior bello esset: & quãquam opibus suis confideret, tamen non debere incerta pro certis mutare: omne bellũ sumi facile, ceterum ægerrimè desinere: non in eiusdem potestate initium eius, & finem esse: incipere, cuiuis etiam ignauo licere; deponi, cum victores velint: proinde sibi, regnoq. consuleret: neu florentes res suas cum Iugurthæ perditis misceret. Ad ea rex satis placide verba facit: sese pacem cupere, sed Iugurthæ fortunarum misereri: si eadem illi copia fieret, omnia conuentura. Rursus imperator, cõtra postulata Bocchi, nuncios mittit. Ille probare partim, alia abnuere. Eo modo sæpe ab vtroq. missis, remissisq. nuncijs, tẽpus procedere, & ex Metelli voluntate bellum intactum trahi. At Marius, vt supra diximus, cupientissima plebe Consul factus, postq̃ ei prouinciã Numidiam populus iussit, antea iam infestus nobilitati, tũ verò multus, atque ferox instare: singulos modò, modò vniuersos lædere: dictitare, sese consulatum ex victis illis spolia cepisse: alia præterea, magnifica pro se, & illis dolentia: interim, quæ bello opus erant, prima habere: postulare legionibus supplementum: auxilia à populis, & regibus, sociisq. arcessere: præterea ex Latio fortissimum quemque, plerosq. militiæ, paucos fama cognitos accire, & ambiendo cogere homines emeritis stipendijs secum proficisci. Neq. illi Senatus, quamquã aduersus erat, de vllo negotio abnuere audebat: ceterum supplementum etiam lætus decreuerat: quia, neq. plebe militiam volẽte, putabatur Marius aut belli vsum, aut studia vulgi amissurus. Sed ea res frustra sperata.

tanta

γνώμη.

Hic redit ad Marium.

quando legiones explebantur, supplementum dicitur.

tanta libido cum Mario eundi plerosque inuaserat. sese quisque præda locupletem fore, victorem domum rediturum, alia huiuscemodi animis trahebant: & eos non paullum oratione sua Marius arrexerat. Nam postquam, omnibus, quæ postulauerat, decretis, milites scribere vult: hortandi caußa, simul & nobilitatem, vti consueuerat, exagitandi, concionem populi aduocauit; deinde hoc modo dißeruit.

ORATIO MARII.

*Scio ego, Quirites, plerosq. non ijsdẽ artibus Imperium à vobis petere, & postquã adepti sunt, gerere: primo industrios, supplices, modicos eße, dehinc per ignauiam, & supurbiam ætatem agere. Sed mihi cõtra videtur: nam quo uniuersa Resp. pluris est, quàm consulatus, aut prætura, eo maiore cura illam administrari, quàm hæc peti, debere. Neq. me fallit, quantũ cum vestro maximo beneficio negotij sustineam. Bellum parare simul & ærario parcere; cogere ad militiam eos, quos nolis offendere; domi, forisq. omnia curare; & ea agere inter inuidos, occursantes, factiosos; opinione, Quirites, asperius est. Ad hoc; alij si deliquere, vetus nobilitas, maiorum fortia facta, cognatorum, et affiniũ opes, multæ clientelæ, omnia hæc præsidio adsunt: mihi spes omnes in memet sitæ: quas neceße est, & virtute, & innocentia tutari: nam alia infirma sunt. Et illud intelligo, Quirites, oĩum ora in me conuersa eße; æquos, bonosq. fauere: quippe mea benefacta Reip. * procedunt: nobilitatem inuadendi me quærere locum. Quò migis acrius adnitẽdũ est, vti neq. vos capiamini, et illi *frustra sint. Ita ad hoc ætatis à pueritia fui, vt oẽs la-*

Exordium, quo captat beneuolẽtiã a ratione regendi magistratus.

A sua persona.

γνώμη.

* præcedunt

*frustrati

I 2 bores,

Scilicet nōdum collato in me honore.

*bores, pericula, cōsueta habeam. Quę ante vestra beneficia gratuito faciebā, ea vti, accepta mercede, deserā, nō est cōsilium, Quirites. Illis difficile est in potestatib. temperare, qui per ambitionē sese probos simulauere: mihi, qui omnē ætatem in optimis artibus egi, bene facere iam ex cōsuetudine in naturam vertit. Bellum me gerere cū Iugurtha iussistis: quam rem nobilitas ęgerrimè tulit. Quæso, reputate cum animis vestris, num id mutari melius sit, si quē ex illo globo nobilitatis ad hoc aut aliud tale negotium mittatis, hoīem veteris prosapiæ, ac multarum imaginum, & nullius stipendij, s. vt in tanta re ignarus oīum trepidet, festinet, sumat aliquem ex populo monitorē officij sui. Ita plerumq. euenit, vt, quem vos imperare iussistis, is sibi imperatorem alium quærat. atq. ego scio, Quirites, qui, postquā Consules facti sunt, acta maiorum, & Græcorum militaria præcepta, legere, cœperint, præposteri hoīes. Nam legere, q̄ fieri, tempore posterius, re, atq; vsu prius est. Comparate nunc, Quirites, me hoīem nouum cum illorum superbia. Quæ illi audire, & legere solent, eorum partem vidi, alia egomet gessi. quæ illi litteris, ea ego didici militando. Nunc vos existimate, facta, an dicta, pluris sint. Contemnunt nouitatē meā, ego illorū ignauiam: mihi fortuna, illis probra obiectantur. q̄q̄ ego naturam vnam, & cōem omnium existimo, sed fortissimū quemq. generosum esse. Ac si iam ex patribus Albini, aut Bestiæ quęri posset, me ne, an illos, ex se gigni maluerint: quid responsuros creditis, nisi, sese liberos quā optimos *voluisse? Quod si iure despiciunt me; faciant idem maioribus suis; quibus, vti mihi, ex virtute nobilitas*

Propositio.

In imperio, nihil perniciosius, q̄ ex alio sapere.

Præposteri homines, q. inuerso ordine rem aggrediuntur: elegans dilutio.

*maluisse

litas cœpit. Inuident honori meo: ergo inuideant labori, innocentiæ, periculis etiã meis: quoniã per hæc illum cepi. Verum hoïes, corrupti superbia, ita ætatẽ agunt, quasi vestros honores contemnant; ita hos petũt, quasi honeste vixerint. Ne illi falsi sunt, qui diuersissimas res pariter expetant, ignauiæ voluptatem, & præmia virtutis. Atq. etiam cum apud vos, aut in Senatu verba faciunt, pleraq. oratione maiores suos extollunt; eorũ fortia facta memorando clariores sese putãt: quod contra est. Nam, quantò vita illorũ præclarior, tantò horũ socordia flagitiosior. Et profectò ita se res habet. Maiorum gloria posteris quasi lumen est, neq. bona eorum, neq. mala in occulto patitur. Huiusce rei ego inopiam patior, Quirites. Verũ id, qđ multo præclarius est, meamet facta mihi dicere licet. Nunc videte, quam iniqui sint. Quod ex aliena virtute sibi arrogant, id mihi ex mea non concedunt: scilicet quia imagines non habeo, & quia mihi noua nobilitas est: quam certe peperisse, q̃ acceptam corrupisse, melius est. Equidem ego nõ ignoro, si iam mihi respondere velint, abunde illis facundã, & cõpositã orationẽ fore. Sed in maximo vestro beneficio, cũ oïbus locis me, vosq. maledictis lacerent, nõ placuit reticere: ne quis modestiã in conscientiã duceret. Nam me quidẽ, ex animi mei sñia, lædere nulla oratio põt. quippe vera, necesse est, bene prædicẽt: falsã vita, moresq. mei superãt. Sed quoniã vestra cõsilia accusantur, q mihi summũ honorẽ, & maximũ negotiũ imposuistis, ẽt atq. ẽt reputate, nũ eorũ pœnitẽdũ sit. Non possũ, fidei caussa, imagines, neq. triũphos, aut consulatus maiorũ meorũ, ostẽtare; at, si res postulet, hastas, uexillum,

Elegans. γνώμη.

Locus communis. γνώμη.

Caulatur se quoque nobilem est, si quidem virtus nobilitatem parit.

Id est, afferrent me conscium maleficiorum, si modeste reticerem.

πάθος.

xillum, phaleras, alia militaria dona, præterea cicatrices aduerso corpore. Hæc sunt meæ imagines, hæc mea nobilitas, nō hæreditate relicta, vt illa illis, sed quæ ego plurimis meis laboribus, et periculis, quæsiui. Nō sunt cōposita verba mea: parui id facio: ipsa se virtus satis ostendit: illis artificio opus est, vt turpia facta oratione tegant. Neq. litteras Græcas didici. parum placebat eas discere, quippe quæ ad virtutē doctoribus nihil profuerunt. At illa multo optima Reip. doctus sum, hostē ferire, præsidia agitare, nihil metuere, nisi turpē famā; hiemē, & æstatē, iuxta pati, humi requiescere, eodem tpe inopiam, & laborē, tolerare. His ego præceptis milites hortabor: neq. illos arcte colā, me opulenter; neq; gloriam meam, labore illorum faciā. Hoc est vtile, hoc ciuile imperium. Namq;, cum tute per mollitiē agas, exercitum supplicio cogere, id est dominum eße, nō imperatorem. Hæc, atq. alia, maiores vestri faciendo, seque, & Remp. celebrauere. Queis nobilitas freta, ipsa dissimilis moribus, nos illorū æmulos contemnit; & oēs honores, non ex merito, sed quasi debitos, à uobis repetit. Ceterum homines superbissimi procul errāt. Maiores eorum omnia, quæ licebat, illis reliquere, diuitias, imagines, memoriam sui præclarā: virtutem non reliquere: neq; poterant: ea sola neq; datur dono, neque accipitur. Sordidū me, & incultis morib. aiūt: quia parum scitè conuiuiū exorno, neq; histrionem vllum, neq; pluris pretij coquū, quā villicū, habeo. quæ mihi lubet confiteri, Quirites. Nā & ex parente meo, & alijs sanctis viris, ita accepi, munditias mulieribus, viris laborem conuenire; omnibusq. bonis oportere plus gloriæ,

Occupatio.

Mollicies, & vanitas apud Græcos tunc temporis summo probro erat.

Dominus & Tyrannus.

Collatio.

γνώμη.

De priuato cultu.

Strenui militis exemplum.

γνώμη.

quam

quam diuitiarum, eſſe; arma, non ſupellectilẽ, decori eſſe. Quin ergo, quod iuuat, quod carũ æſtimãt, id ſemper faciãt: amẽt, potent: vbi adoleſcentiã habuere, ibi ſenectutẽ agant, in conuiuijs, dediti ventri, & turpiſſimæ parti corporis: ſudorem, puluerem, & alia talia, relinquant nobis, quibus illa epulis iucundiora ſunt. Verum nõ eſt ita. Nã, vbi ſe oĩbus flagitijs dedecorauere turpiſſimi viri, bonorum præmia ereptum eunt. Ita iniuſtiſſimè luxuria, & ignauia, peſſimæ artes, illis, qui coluere eas, nihil officiunt, Reipub. innoxiæ cladi ſunt. Nunc, quoniã illis, quantũ mores mei, nõ illorum flagitia poſcebant, reſpondi; pauca de Rep. loquar. Primum omniũ de Numidia bonũ habetote animum, Quirites: Nã, quæ ad hoc tp̃s Iugurthã tutata ſunt, oĩa remouiſtis, auaritiã, imperitiã, atq. ſuperbiam. Deinde exercitus ibi eſt, locorũ ſciens, ſed mehercule magis ſtrenuus, q̃ felix: nã magna pars eius, auaritia, aut temeritate, ducum attrita eſt. Quamobrẽ vos, quibus militaris eſt ætas, adnitimini mecum, & capeſſite Remp. neq. quemquam ex calamitate aliorum, aut imperatorum ſuperbia metus ceperit. Egomet in agmine, in prælio, conſultor idem, & ſocius periculi vobiſcum adero; me, voſq; in omnibus rebus iuxtà geram. Et profectò, dijs iuuantibus, omnia matura ſunt, victoria, præda, laus: quæ ſi dubia, aut procul eſſẽt, tamẽ oĩs bonos Reip. ſubuenire decebat. Etenim nemo ignauia immortalis factus: neq; quiſquã parens liberis, vti æterni forent, optauit; magis, vti boni, honeſtiq. vitam exigerent. Plura dicerẽ, Quirites, ſi timidis virtutẽ verba adderent: nam ſtrenuis abunde dictum puto. Huiuſcemodi oratione habi-

Peroratio, qua nobilitati per ironiam præcipitur, ſuos ſibi mores retineat.

Trãſitio qua ſecundã partem orationis de ratione gerendi belli auſpicatur.

A ſua perſona.

A præmiis.

γνώμη.

Concluſio.

ta, Marius postquàm plebis animos arrectos videt; pro pere commeatu, stipendio, armis, alijsq. vtilibus naues onerat: cũ his A. Manlium legatum proficisci iubet. Ipse interea milites scribere non more maiorum, neq. ex classibus, sed vti cuiusq. libido erat, capite cẽsos plerosque. Id factum alij inopia bonorum, alij per ambitionẽ consulis memorabant; quod ab eo genere celebratus, auctusq; erat; & homini potentiã quærenti egentissimus quisq. opportunissimus; cui neq. sua curæ, quippe quæ nulla sunt, & oĩa cum pretio honesta videntur. Igitur Marius cum aliquãto maiore numero, q̃ decretũ erat, in Africam profectus, paucis diebus Vticam aduehitur. Exercitus ei traditur à P. Rutilio legato. Nã Metellus conspectum Marij fugerat; ne videret ea, quæ audita animus tolerare nequiuerat. Sed consul expletis legionibus, cohortibusq. auxiliarijs, in agrum fertilem, & præda onustum, proficiscitur. Oĩa ibi capta militibus donat: dein castella, & oppida, natura, & viris parum munita, aggreditur: prælia multa, cæterum alia leuia alijs locis facere. Interim noui milites sine metu pugnæ adesse: videre fugientes capi, aut occidi; fortissimum quemq. tutissimum: armis libertatẽ, patriã, parentesq;, & alia omnia tegi. gloriam, atq. diuitias quęri. Sic breui spatio noui, veteresq. coaluere, & virtus omnium æqualis facta. At reges, vbi de aduẽtu Marij cognouerunt, diuersi in locos difficiles abeunt. Ita Iugurthæ placuerat, speranti; mox effusos hostes inuadi posse; Romanos, sicuti plerosque remoto metu, laxius licentiusq. futuros. Metellus, interea Romã profectus, contra spem suam lætissimis animis accipitur, plebi, pa-

quod delectus solebat haberi pro rõne census. γνώμη. Vide de classibus Liuiũ lib. 1.

patribusque, postquã inuidia decesserat, iuxta carus. Sed Marius impigere, prudenterq. suorum, & hostium res pariter attendere, cognoscere quid boni vtrisque, aut cõtra esset: explorare itinera regũ, consilia & insidias eorũ anteuenire: nihil apud se remissũ, neq. apud illos tutum pati. itaq. & Getulos, & Iugurtham, ex socijs nostris prædas agentes, sæpe aggressus in itinere fuerat, ipsumq. regem haud procul ab oppido Cirtha armis exuerat. Quæ post q̃ gloriosa modo, neq. belli patrãdi copiã cognouit; statuit vrbes, quæ viris, aut loco ꝓ hostibus, & aduersum se opportunissimæ erant, singulas circumuenire; ita ratus Iugurthã aut præsidijs nudatum iri, si ea pateretur, aut prælio certaturum. Nã Bocchus nuncios sæpe ad eum miserat, velle populi R. amicitiam, ne quid ab se hostile timeret. id simulauerit ne, quo improuisus grauior accederet, an mobilitate ingenij pacem, atq. bellum mutare solitus, parum exploratum est. Sed consul, vti statuerat, oppida, castellaq. munita adire: partim vi, alia metu, aut præmia ostentãdo, auertere ab hostibus. Ac primò mediocria gerebat; existimans Iugurtham ob suos tutandos in manus venturum. Sed, vbi illum procul abesse, & alijs negotijs intentũ accepit; maiora, & magis aspera aggredi tẽpus visum est. Erat inter ingentes solitudines oppidũ magnum atq; validum, nomine Capsa: cuius conditor Hercules Libys memorabatur. eius ciues apud Iugurtham immunes, leni imperio, & ob ea fidelissimi habebantur: muniti aduersum hostes non mœnibus modo, & armis, atque viris, verum etiam multo magis locorum asperitate. Nam, præter oppido propinqua, alia

Quo imprudẽtibus. Romanis & nescientibus sibi cum duobus Regibus rem esse maiori cladi esset.

omnia

omnia vaſta, inculta, egentia aquę, infeſta ſerpentibus: quarũ vis, ſicuti omnium ferarum, inopia cibi acrior: ad hoc, natura ſerpentium ipſa pernicioſa, ſiti magis, quàm alia re, accenditur. eius oppidi potiundi Marium maxima cupido inuaſerat, cum ꝓpter vſum belli, tum q̃a res aſpera videbatur: & Metellus oppidũ Thalam magna gloria ceperat, haud diſſimiliter ſitũ, munitũq́; niſi quod apud Thalã nõ lõge à mœnib. aliquot fontes erãt. Capſenſes vna modo, atq. ea intra oppidum iugi aqua, cetera pluuia vtebantur. idque ibi, & in omni Africa, quæ procul à mare incultius agebat, eo facilius tolerabatur, quia Numidæ plerumq. lacte, & ferina, veſcebantur, neq. ſalem, neq. alia gulæ irritamenta, quęrebant. cibus illis aduerſum famẽ, atq. ſitim, nõ libidini, neq. luxuriæ, erat. Igitur conſul, omnibus exploratis, credo dijs fretus, (nam contra tantas difficultates conſilio ſatis prouidere non poterat) quippe etiã frumenti inopia tentabatur, quòd Numidæ pabulo pecoris magis, quàm aruo, ſtudent, &, quodcumq. natũ fuerat, iuſſu regis in loca munita contulerant: ager autem aridus, & frugum vacuus ea tempeſtate: (nam æſtatis extremum erat) tamen pro rei copia ſatis prouidenter exornat: pecus omne, quod ſuperiorib. diebus prædæ fuerat, equitib. auxiliariis agendum attribuit: A. Manlium legatum cum cohortib. expeditis ad oppidum Laris, vbi ſtipendium, & commeatum locauerat, ire iubet: dicitque ſe prædabundum poſt paucos dies eadem venturum. ſic incepto ſuo occultato, pergit ad flumen Thanam. ceterum in itinere quotidie pecus exercitui per centurias, item per turnas æqualiter di-

Locus talis erat, vt ſerpentes infeſtiorem redderent.

[illegible] quædam auſus, vt videatur imprudenter.

distribuerat; &, ex coriis vtres vti fierent, curabat: simul & inopiam frumenti lenire, &, ignaris omnibus, parare, quæ mox vsui forent. Denique sexto die, cũ ad flumen ventum est, maxuma vis vtrium effecta. ibi castris leui munimento positis, milites cibum capere, atque, vti simul cum occasu solis egrederentur, paratos esse iubet, omnibus abiectis sarcinis, aqua modo seque, & iumenta onerare. dein, postquam tempus visum, castris egreditur: noctemque totam itinere facto consedit. idem proxima facit. dein tertia multo ante lucis aduentum peruenit in locum tumulosum, à Capsa non amplius duum millium interuallo: ibique quam occultissime potest, cum omnibus copiis opperitur. Sed, vbi dies cœpit; & Numidæ, nihil hostile metuentes, multi oppido egressi; repente omnem equitatum, & cum his velocissimos pedites cursu tendere ad Capsam, & portas obsidere iubet: deinde ipse intentus propere sequi, neque milites prædari sinere. Quæ postquam oppidani cognouere; res trepidæ, metus ingens, malum improuisum, ad hoc pars ciuium extra mœnia in hostium potestate, coegere, vti deditionem facerent. Ceterum oppidum incensum: Numidæ puberes interfecti, alii omnes venundati: præda militibus diuisa. Id facinus contra ius belli non auaritia, neque scelere consulis admissum; sed, quia locus Iugurthæ opportunus, nobis aditu difficilis; genus hominum mobile, infidum, ante neque beneficio, neque metu coercitum. Postquam tantam rem Marius sine vllo suorum incommodo peregit; magnus, & clarus antea, maior, atque clarior haberi cœpit: omnia non bene

Cum pro frumẽto tãtum pecora mactarent.

Crudelis victoria.

Excusãt crudelitatẽ Romanam.

con-

consulta in virtutem trahebantur. milites modeste imperio habiti, simul & locupletes, ad cælũ ferre. Numidæ magis, quam mortalẽ, timere: postremo oẽs socij, atque hostes, credere, illi aut mentem diuinã esse, aut deorum nutu cuncta portendi. Sed consul, vbi ea res bene euenit, ad alia oppida pergit: pauca, repugnantib. Numidis, capit: plura, deserta propter Capsensiũ miserias igni corrumpit: luctu, atq. cæde oĩa complentur. denique multis locis potitus, ac plerisque exercitu incruento, aliam rem aggreditur, non eadem asperitate, qua Capsensium, ceterum haud secus difficilem. Namque haud longe à flumine Mulucha, quod Iugurthæ, Bocchiq. regnum disiungebat, erat inter ceteram planitiẽ mons saxeus, mediocri castello, satis patens, in immensum editus, vno perangusto aditu relicto: nã omnis natura, velut opere, atq. consulto, præceps. quem locum Marius, quòd ibi regis thesauri erant, summa vi capere intendit: sed ea res forte, quàm cõsilio, melius gesta. nã castello virorũ, atq. armorũ, satis magna vis erat, & frumenti, & fons aquæ: aggeribus, turribusque, & alijs machinationib. locus importunus: iter castellanorũ angustũ admodũ, vtrimq. præcisum: vineæ cum ingenti periculo frustra agebantur. nã cũ eæ paullo processerant, igni, aut lapidib. corrumpebãtur. Milites neque pro opere cõsistere, ꝓpter iniquitatẽ loci; neq; inter vineas sine periculo administrare: optumus quisq. aut cadere, aut sauciari; ceteris metus augeri. At Marius multis diebus, & laborib. consumptis, anxius trahere cum animo suo, omitteret ne inceptum; quoniã frustra erat, an fortunã opperiretur, qua sæpe prospere vsus fue-

Alii disponi dixissent.

* per omnia.

Vere Latine dictum.

fuerat. Quæ cum multos dies noctesq. æstuans agitaret, forte quidã Ligus, ex cohortibus auxiliarijs miles gregarius, castris aquatum egressus, haud procul ab latere castelli, quod aduersum prælianti b. erat, animaduertit inter saxa repentes cochleas: quarum cũ vnam, atq. alteram, dein plures, peteret, studio legendi paullatim prope ad summũ montis egressus est. Vbi post quã solitudinem intellexit; more humanæ cupidinis ignara visundi, animum aduertit. Et forte in eo loco grandis ilex coaluerat inter saxa, paullum modò prona, deindè influxa, atq. aucta in altitudinem, quò cuncta gignentium natura fert: cuius ramis modò, modò eminentib. saxis nisus Ligus, castelli planitiem perscribit; quòd cuncti Numidæ, intenti prælian tibus, aberant. Exploratis omnibus, quæ mox vsui fore ducebat, eadẽ regreditur, nõ temere, vti adscenderat, sed tẽtans omnia, & circumspiciẽs. Itaq. Mariũ propere adit: acta edocet: hortatur, ab ea parte, qua ipse descenderat, castellum tentet: pollicetur sese itineris, periculiq. ducẽ. Marius cum Ligure promißa eius cognitum ex præsentib. misit: quorum vti cuiusque ingenium erat, ita rem difficilem renunciauere. Consulis animus tamen paullulũ arrectus est. Itaque ex copia tubicinum, cornicinum, numero quinq. quã & uelocißimos delegit, & cũ his, præsidio qui forent, quattuor centuriones: omnesque Liguri parere iubet: & ei negotio proximum diem cõstituit. Sed, vbi ex præcepto tempus visum est: paratis, compositisque omnibus, ad locum pergit. Ceterum illi, qui centurijs præerant, prædocti ab duce, arma, ornatumque matauerunt, capite, atque pedib. nudis,

Cũ fluctuaret huc atq. illuc.

dis, vti prospectus, nisusq; per saxa facilius foret: super terga gladij, & scuta, verũ ea Numidica ex corijs ponderis gratia, simul & offensa, quo leuius streperẽt: igitur prægrediens Ligus, saxa, & si quæ vetustate radices eminebant, laqueis uinciebat, quibus alleuati milites facilius adscenderent: interdũ timidos insolentia itineris leuare manu: vbi paullo asperior adscensus erat, singulos præ se inermes mittere, deinde ipse cum illorũ armis sequi: quæ dubia nisui videbãtur, potissimũ tẽtare: ac sępius eadẽ adscendẽs, descendẽsque, deinstatim degrediẽs, ceteris audaciã addere. igitur diu, multumq. fatigati, tandẽ in castellum perueniunt, desertum ab ea parte: quod oẽs, sicuti alijs diebus, aduersum hostes aderant. Marius, vbi ex nuncijs, quæ Ligus egerat, cognouit, quamquã toto die intentos prælio Numidas habuerat, tum verò cohortatus milites, & ipse extra vineas egressus, testudine acta succedere, & simul hostem tormentis, sagittarijsque, & funditorib. eminus terrere. at Numidæ, sępe antea vineis Romanorũ subuersis, item incensis, non castelli mœnib. sese tutabantur, sed pro muro dies noctesq. agitare; maledicere Romanis; ac Mario væcordiã obiectare; militibus nostris Iugurthæ seruitium minari; secũdis rebus feroces esse. interim, omnib. Romanis, hostibusq. prælio intentis, magna vi vtrimq. pro gloria atq. imperio his, illis pro salute certantibus, repente à tergo signa canere. Ac primò mulieres, & pueri, qui visum processerant, fugere, deinde, vti quisque muro proximus erat, postremò cuncti armati, inermesque. Quod vbi accidit; eò acrius Romani instare, fundere, ac plerosque tantummodo

quæ non videbantur facile euadibosse.

sauci-

sauciare, dein super occisorum vadere corpora, auidi gloriæ certantes murum petere; neque quemquam omnium præda morari. sic forte correcta Marij temeritas gloriam ex culpa inuenit. Ceterum, dum ea res geritur, L. Sylla quæstor cum magno equitatu in castra venit: qui, vti ex Latio, & socijs, cogeret exercitum, Romæ relictus erat. Sed, quoniam nos tanti viri res admonuit; idoneum visum est, de natura, cultuque eius paucis dicere. neq. enim alio loco de Syllæ reb. dicturi sumus: & L. Sisenna, optime, & diligentissime omniũ, qui eas res dixere, persecutus historiam, parum mihi libero ore locutus videtur. Igitur Sylla gentis patriciæ nobilis fuit, familia propè iam exstincta maiorũ ignauia, litteris Græcis, atque Latinis iuxta, atque doctissime eruditus, animo ingenti; cupidus voluptatum, sed gloriæ cupidior: otio luxurioso esse; tamen ab negotijs nunquam voluptas remorata, nisi quòd de vxore potuit honestius consuli: facundus, callidus, & amicitia facilis: adsimulanda negotia altitudo ingenij incredibilis: multarum rerum, ac maxime pecuniæ largitor. atq. illi, felicissimo omnium ante ciuilem victoriã, nunquam super industriam fortuna fuit: multiq. dubitauere, fortior, an felicior, esset. Nã, postea quæ fecerit; incertũ habeo, pudeat magis, an pigeat, disserere. Igitur Sylla, vti supra dictum est, postquã in Africã, atq. in castra Marij, cum equitatu venit, rudis antea, & ignarus belli, solertissimus omnium in paucis tẽpestatib. factus est. ad hoc, milites benigne appellare: multis rogantibus, alijs p se ipse beneficia dare, inuitus accipere; sed ea properantius, q̃ æs mutuũ, reddere, ipse

Syllę descriptio.

Parum sancte coluit matrimoniũ

ab nullo repetere: magis id laborare, uti illi quamplurimi deberent: ioca, atq. seria cũ humillimis agere: in operibus, in agmine, atq. ad vigilias, multus adesse: neque interim, quod praua ambitio solet, cõsulis, aut cuiusq̃ boni, famã lædere: tãtũmodo neq, cõsilio, neq. manu, alium priorẽ pati: plerosq. anteuenire. quib. rebus, & artib. breui Mario, militibusq. carissimus factus.

Duo bella describũtur hic.

At Iugurtha postquã oppidũ Capsam, aliosq. locos munitos, & sibi vtiles, simul & magnã pecuniã amiserat; ad Bocchũ nuncios mittit, quãprimũ in Numidiam copias adduceret: prœlij faciũdi tempus adesse. quem vbi cunctari accepit, & dubium belli, atq. pacis rationes trahere: rursus, vti antea, proximos eius donis corrumpit: ipsiq. Mauro pollicetur Numidiæ tertiã partem, si aut Romani Africa expulsi, aut, integris suis finibus, bellum cõpositum foret. eo præmio illectus Bocchus cum magna multitudine Iugurthã accedit. Ita amborum exercitu coniuncto, Marium, iam in hiberna proficiscentem, vix decima parte die reliqua inuadũt; rati noctem, quæ iam aderat, & victis sibi munimento fore, &, si vicissent, nullo impedimento, quia locorum scientes erant; contra Romanis vtrumq. casum in tenebris difficiliorem fore. Igitur simul consul ex multis de hostium aduentu cognouit: & ipsi hostes aderant: & prius quam exercitus aut instrui, aut sarcinas colligere, deniq., ante quam signũ, aut imperiũ ullum accipere quiuit, equites Mauri, atque Getuli, non acie, neque vllo more prælij, sed cateruarim, uti quosque fors conglobauerat, in nostros concurrunt. Qui oẽs trepidi improuiso metu, attamen virtutis memores, aut arma

Stratagema Iugurthę.

capie-

capiebant, aut capientes alios ab hostibus defensabāt: pars equos adscendere, ire obuiā hostibus: pugna latrocinio magis, quā prælio, similis fieri: sine signis, sine ordinibus, equites, pedites permixti cædere alios, obtruncare multos: contra aduersos acerrime pugnantes à tergo circumuenire: neq. virtus, neq. arma satis tegere; quia hostes numero plures, et vndiq. circūfusi erāt. Deniq. Romani veteres, nouiq;, & ob ea sciētes belli, si quos locus, aut casus cōiunxerat, orbem facere: atq. ita ab omnibus partibus simul tecti, & instructi, hostiū vim sustentabant. Neque in eo tam aspero negotio Marius territus, aut magis, quàm antea, demisso animo fuit; sed cum turma sua, quàm ex fortissimis magis, q̃ familiarissimis, parauerat, vagari passim: ac modò laborantibus suis succurrere, modò hostes, vbi confertissimi obstiterant, inuadere manu: consulere militibus, quoniam imperare conturbatis omnibus non poterat. Iamq. dies consumptus erat, cum tamen Barbari nihil remittere: atq;, vti reges præceperant, noctem pro se rati acrius instare. Tum Marius ex copia rerū consilium trahit: atque, vti suis receptui locus esset, colles duos inter se propinquos occupat. Quorū in uno, castris parum amplo, fons aquæ magnus erat: alter * vsui opportunus, quia, magna parte editus, & præceps, pauca munimenta quærebat. Ceterū apud aquā Syllam cum equitibus noctē agitare iubet. Ipse paullatim dispersos milites, neq. minus hostibus cōturbatis, in vnum cōtrahit: dein cūctos pleno gradu in collem subducit. Ita reges loci difficultate coacti, prælio deterrentur; neq. tamen suos longius abire sinunt, sed, vtroq. colle multitu-

Elegās Hyppotyposis. Qui assueuerunt Numidarū more, qui non nisi ex insidiis congrediuntur.

* vi sui

dine circundato, effusi consedere. dein, crebris ignibus factis, plerumq. noctis barbari more suo lætari, exultare, strepere vocibus: & ipsi duces feroces, quia nō fugere, ac pro victoribus agere. Sed ea cuncta Romanis ex tenebris, & editioribus locis facilia visu, magnoq́. hortamento erant. Plurimum verò Marius hostium imperitia confirmatus, quàm maximum silentium haberi iubet: ne signa quidē, vti per vigilias solebant, canere: deinde, vbi lux aduentabat, defessis iam hostibus, ac paullo ante somno captis, de improuiso vectigales, item cohortium, turmarum, legionum tubicines simul omnes signa canere, milites clamorē tollere, atq. portis erumpere iubet. Mauri, atq. Getuli, ignoto, & horribili sonitu repente exciti, neq. fugere, neq. arma capere, neq. omnino facere, aut prouidere quidquā poterāt: ita cunctos strepitu, clamore, nullo subueniente, nostris instantibus, tumultu, terrore, formidine, quasi væcordia, ceperat. Deniq. oēs fusi, fugatiq́; arma, & signa militaria pleraq. capta: pluresq́. eo prœlio, quàm omnib. superioribus, interempti. Nam somno, & metu insolito, impedita fuga. Dein Marius, vti cęperat, in hiberna proficiscitur, quæ propter commeatum in oppidis maritimis agere decreuerat: neq. tamē victoria socors, aut insolens, factus, sed pariter, atq. in conspectu hostium, quadrato agmine incedere. Sylla cum equitatu apud dextimos, in sinistra parte Aulus Manlius cum funditoribus, & sagittarijs, præterea cohorte Ligurum curabat: proximos, & extremos cum expeditis manipulis locauerat tribunos. Perfugæ, regionum scientissimi, hostium iter explorabant. Simul cōsul, quasi nullo imposito,

Vetus codex sic habet, pedibus, & vocibus, ipsi Reges feroces, ac quod sui non fugerant, pro victoribus se agere.

Eleganter dictum.

posito,

posito, omnia prouidere: apud omnes adesse, laudare, increpare mœrentes. Ipse armatus, intentusq. item milites cogebat, neque secus, atque si hostes adesset, iter facere, castra munire, excubitum in porta cohortes ex legionibus, pro castris equites auxiliarios mittere; prætereà alios super vallum in munimentis locare, vigilias ipse circuire, non tam diffidentia futurorum, quæ imperauisset, quàm vti militibus exequatus cum Imperatore labor volentibus esset. Et sane Marius illoq. aliisq. temporibus Iugurthini belli, pudore magis, quàm malo, exercitum coercebat: quod multi per ambitionem fieri aiebant: quod à pueritia consuetam duritiam, & alia, quæ ceteri miserias vocant, voluptati habuisset: nisi tamen Resp. pariter, ac sæuissimo imperio, bene atque decore gesta. Igitur quarto deniq. die haud longe ab oppido Cirtha vndique simul speculatores citi sese ostendunt. Quare hostis adesse intelligitur. Sed, quia diuersi redeuntes, alius ab alia parte, atq. omnes idem significabant; consul incertus, quonam modo aciem instrueret, nullo ordine commutato, aduersum omnia paratus ibidem opperitur. Igitur Iugurtham spes frustrata, qui copias in quattuor partes distribuerat; ratus ex omnib. æque aliquos ab tergo hostib. venturos. Interim Sylla quem primum hostes attigerant, cohortatus suos, turmatim, & quammaximè cõfertis equis, ipseque aliiq. Mauros inuadunt: ceteri in loco manentes, ab iaculis eminus emissis corpora tegere, &, si qui in manus venerant, obtruncare. Dum eo modo equites præliantur, Bocchus cũ peditibus, quos Volux filius eius adduxerat, neq. in priore pugna, in itinere morati

Exempli boni principis.

Commissa ante quatriduum.

adfuerant, postremã Romanorum aciem inuadit. Tum Marius apud primos agebat, quòd ibi Iugurtha cũ plurimis erat. Dein Numida, cognito Bocchi aduentu, clã cum paucis ad pedites conuertit: ibi Latine (nam apud Numantiã loqui didicerat) exclamat, nostros frustra pugnare: paullo ante Marium sua manu interfectum: simul gladium sanguine oblitum ostendere, quem in pugna, satis impigre occiso pedite nostro, cruentauerat. Quod vbi milites accepere, magis atrocitate rei, quam fide nuncij, terrentur: simulq. Barbari animos tollere, & in perculsos Romanos acrius incedere. Iamq. paullum à fuga aberãt, cũ Sylla, profligatis ijs, quos aduersum ierat, rediens ab latere Mauris incurrit. Bocchus statim auertitur. At Iugurtha, dum sustẽtare suos, & propè iam adeptam victoriã retinere cupit, circumuentus ab equitibus dextera & sinistra, omnibus occisis, solus inter tela hostium vitabundus erumpit. Atq. interim Marius, fugatis equitibus, accurrit auxilio suis, quos pelli iam acceperat. Deniq. hostes iã vndiq. fusi. Tum spectaculum horribile in cãpis patentibus; sequi, fugere; occidi, capi; equi, atq. viri afflicti: ac multi, vulneribus acceptis, neq. fugere posse, neq. quietem pati, niti modo, ac statim concidere: postremo omnia, quà visus erat, constrata telis, armis cadaueribus, & inter ea humus infecta sanguine. Postea loci consul, haud dubie iam victor, peruenit in oppidum Cirtham, quo initio profectus intenderat. eò post diem quinctum, quàm iterum Barbari malè pugnauerant, legati à Boccho veniunt: qui regis verbis ab Mario petiuere, duos quam fidissimos ad eum mitteret: velle de suo, & de pop. Ro.

Egregia Hypotyposis.

Verbum Sallustianũm alii tẽderat dixissent.

commodo

commodo cũ ijs differere. Ille statim L. Syllam, & A. Manlium ire iubet. Qui quanquam acciti ibant; tamen placuit, verba apud regẽ facere; vti ingeniũ aut auersum flecterent, aut cupidum pacis vehementius accenderent. Itaq. Sylla, cuius facundiæ, non ætati, à Manlio concessum est, pauca verba huiuscemodi locutus.

SYLLAE ORATIO AD BOCCHVM.

Rex Bocche, magna lætitia nobis est, cũ te, talem virũ, dij monuere, vti aliquando pacem, q̃ bellũ, malles; neu te optimum cũ pessimo omnium Iugurtha miscendo commaculares; simul nobis demeres acerbã necessitudinẽ, pariter & te errantẽ, & illũ sceleratissimum persequi. Ad hoc po. Ro. iam à principio inopi, melius visum est, amicos, q̃ seruos, quærere: tutiusque rati, volentibus, q̃ coactis, imperitare. Tibi verò nulla opportunior amicitia nostra: primum, ꝙ procul absumus; in quo offensæ minimum, gratia par, ac si propè adessemus: dein, quòd parẽtes abunde habemus. Amicorum neque nobis, neq. cuiquam omnium satis fuit. Atq. hoc vtinam à principio tibi placuisset: profectò ex populo Romano, ad hoc tempus multo plura bona accepisses, quàm mala perpessus es. Sed, quoniam humanarum rerum fortuna pleraq. regit; cui scilicet placuit & vim, & gratiam nostrã te experiri: nunc, quando per illam licet, festina, atque, vti cœpisti, perge. Multa, atque opportuna habes, quò facilius errata officijs superes. Postremò hoc in pectus tuum demitte, nunquam populum Romanum beneficijs victum esse. Nam, bello quid valeat, tute scis.

Propositio figurata affectibus.

Probatio à regis commodo.

A populi Romani commodo.

γνώμη.

Excusatio temeritatis.

Conclusio.

Ad ea, Bocchus placide, & benigne simul, pauca pro delicto suo verba facit: se non hostili animo, sed ob regnum tutandum arma cepisse: nam Numidiæ partem, vnde Iugurtham expulerit, iure belli suam factam: eã vastari à Mario, pati nequiuisse: præterea, missis ante Romã legatis, repulsum ab amicitia: ceterum vetera omittere, ac tum, si per Mariũ liceret, legatos ad Senatum missurum. Dein, copia facta, animus Barbari ab amicis flexus, quos Iugurtha, cognita legatione Syllæ, & Manlij, metuens id, quod parabatur, donis corruperat. Marius interea, exercitu in hibernaculis composito, cũ expeditis cohortibus, & parte equitatus proficiscitur in loca sola, obsessum turrim regiam, quò Iugurtha perfugas oẽs præsidium imposuerat. Tum rursus Bocchus scilicet, seu reputando, quæ sibi duobus prelijs euenerant, seu admonitus ab alijs amicis, quos incorruptos Iugurtha reliquerat, ex omni copia necessariorũ quinque delegit, quorum & fides cognita, & ingenia validissima erant. Eos ad Marium, ac dein, si placeat, Romam Legatos ire iubet: agendarum rerum, & quocumq. modo belli componendi, licentiam illis ipsis permittit. Illi mature ad hiberna Romanorum proficiscuntur, Deinde, à latronibus Getulis in itinere circumuenti, spoliatique, pauidi, sine decore, ad Syllã profugiunt; quem consul, in expeditionem proficiscens, pro prætore reliquerat. Eos ille non pro vanis hostibus vti meriti erant, sed accurate, & liberaliter habuit: quare Barbari, & famam Romanorum auaritiæ falsam, & Syllã ob munificentiam in sese amicum rati. Nam etiã tum largitio multis ignota erat: munificus nemo putabatur,

Marginal notes: qui legati renouarẽt mẽtionem de societate. — Rati Syllam candide agere.

*tur, nisi pariter volens: dona omnia in benignitate habebātur. Igitur quæstori mandata Bocchi patefaciunt: simul ab eo petunt, vti fautor, consultorq́. sibi adsit: copias, fidem, magnitudinem regis sui, & alia, quæ aut vtilia, aut beneuolentiæ esse credebant, oratione extollunt: dein, Sylla oīa pollicito, docti quo modo apud Marium, item apud Senatum verba facerent, circiter dies XL. ibidem opperiuntur. Marius vbi, cōfecto negotio, quo intenderat, Cirtham rediit; de aduentu legatorum certior factus, illosq́ue, & Syllam ad se venire iubet: itemq. L. Bellienum prætorē ab Vtica, præterea omnes vndiq. Senatorij ordinis; quibus cum mandata Bocchi cognoscit: legatis potestas eundi Romam fit: ab consule interea indutiæ postulabantur. Ea Syllæ, & plerisque placuere: pauci verò ferocius decernunt, scilicet ignari humanarum rerum, quæ fluxæ, & mobiles, sæpius in aduersa mutantur. Ceterum Mauri, impetratis oībus, tres Romam profecti sunt cum C. Octauio Rufone, qui quæstor stipendium in Africam portauerat: duo ad Regem redeunt. Ex his Bocchus cum cetera, tum maximè benignitatem, & studium Syllæ lubens accepit. Romæ quoque legatis eius, postquam, errasse regem, & Iugurthæ scelere lapsum, * deprecati sunt, amicitiam & fœdus petentibus, hoc modo respondetur. Senatus & populus Romanus beneficij, & iniuriæ memor esset solet: ceterum Boccho, quoniam pœnitet delicti, gratiam facit: fœdus, & amicitia dabuntur, cum promeruerit. Quibus rebus cognitis, Bocchus per litteras à Mario petiuit, vt Syllam ad se mitteret; cuius arbitratu de communibus negotijs consuleretur. Is missus cum pre-*

* *deplorati sunt*,

Bellum non continuat.

* aliâs, ballista-riorum: sidio equitum, atq. peditum, funditorũ* baleariorum: prætereа iere sagittarij, & cohors Pæligna cum velitarib. armis, itineris properandi caussa: neq. his secus, atq. alijs armis, aduersus tela hostiũ, ꝙ ea leuia sunt, muniti. Sed in itinere quincto deniq. die Volux, filius Bocchi, repente in cãpis patentib. cũ mille non amplius equitibus sese ostendit: qui temere & effusè eũtes, Syllæ, alijsq. oĩbus & numerum ampliorem vero, & hostilem metum efficiebãt. Igitur se quisq. expedire: arma, atq. tela, tentare, intendere: timor aliquantus, sed spes amplior, quippe victoribus, & aduersum eos, quos sæpe vicerant. Interim equites, exploratũ præmissi, rem, vti erat, quietã nunciant. Volux adueniens quæstorem appellat; dicitq. se à patre Boccho obuiã illi simul, & præsidio missum. Deinde eum, & proximũ diẽ sine metu cõiuncti erant. Post, vbi castra locata, & diei vesper erat: repente Maurus, incerto vultu pauens, ad Syllã accurrit; dicitq. sibi à speculatoribus cognitum, Iugurthã haud procul abesse; simul, uti noctu clã secum profugeret, rogat, atq. hortatur. Ille animo feroci negat se toties fusum Numidam pertimescere: virtuti suorũ satis credere: ẽt si certa pestis adesset, mansurum potius, q̃, proditis quos ducebat, turpi fuga incertæ, ac forsitã post paullo morbo interituræ vitæ parceret. Ceterum, ab eodẽ monitus, vti noctu proficiscerentur, cõsiliũ adprobat: ac statim milites cænatos esse in castris, ignesq. quã creberrimos fieri, deinde prima vigilia silẽtio egredi iubet. Iamq. nocturno itinere fessis oĩbus, Sylla pariter cũ ortu solis castra metabatur; cum equites Mauri nunciant, Iugurthã, circiter duũ milliũ interuallo, ante

eos

eos cõsedisse. Quodpostq̃ auditum est; tum vero ingẽs metus nostros inuadit: credere se proditos à Voluce, & insidijs circumuentos. Ac fuere, qui dicerent manu vindicãdum, neq; apud illum tantum scelus inultũ relinquẽdũ. At Sylla, quãquã eadem existimabat, tamẽ ab iniuria Maurum prohibet: suos hortatur, vti fortẽ animũ gererẽt: sæpe ãte à paucis strenuis aduersus multitudinẽ bene pugnatũ: q̃to sibi in p̃lio minus pepercissent, tanto tutiores fore: nec decere, quẽ manus armauerit, ab inermis pedib. auxilium petere, in maximo metu nudum, & cæcum corpus ad hostes vertere. dein Volucem, quoniam hostilia faceret, Iouem maximum obtestatus, vt sceleris, atq. perfidiæ Bocchi testis adesset, castris abire iubet. Ille lacrymans orare, ne ea crederet: nibil dolo factũ, ac magis calliditate Iugurthæ; cui videlicet speculanti iter suum cognitũ esset: ceterũ, quoniam neq. ingentem multitudinẽ haberet; & spes, opesq. eius omnes ex patre suo penderent; credere, illũ nihil ausurum palam, cum ipse filius testis adeßet: quare optimum factu videri, per media eius castra palam transire; sese, vel præmissis, vel ibidem relictis Mauris, solum cum Sylla iturum. Ea res, vti in tali negotio, p̃bata: ac statim profecti, quia de improuiso accesserãt, dubio, atq. hæsitante Iugurtha, incolumes transeunt. deinde paucis diebus, quò ire intẽderãt, p̃uentum est. Ibi cum Boccho Numida quidam, Aspar nomine, multum, & familiariter agebat, præmissus ab Iugurtha, postquam Syllam accitum audierat, orator, & sob dole speculatum Bocchi consilia: præterea Dabar, Maßugradæ filius, ex gente Massanisæ, ceterum mater-

Potius Boccho legendũ

Perturbatis iam rationibus, quibus instituerat congredi.

materno genere impar, (nam mater eius ex cõcubina orta erat) ob ingenij multa bona Mauro carus, acceptusq;: quẽ Bocchus fidum Romanis multis antea tempestatib. expertus, illicò ad Syllã nunciatum mittit, paratũ sese facere, quæ populus R. vellet: colloquio diem, locũ, tẽpus, ipse deligeret: consulta sese oĩa cum illo integra habere: neu Iugurthæ legatum pertimesceret: accitum esse, quo res communis licentius gereretur: nam ab insidijs eius aliter caueri nequiuisse. Sed ego comperior, Bocchum magis Punica fide, quam ob ea, quæ prædicabat, simul Romanos, & Numidã spe pacis detinuisse: multumq. cum animo suo voluere solitum, Iugurtham Romanis, an illi Syllam traderet: libidinem aduersum nos, metũ pro nobis, suasisse. Igitur Sylla respondit, pauca se coram Aspare locuturum, cetera occulte, aut nullo, aut quã paucissimis præsentibus: simul edocet, quæ responderent. Postquã, sicuti voluerant, congressi; dicit se missum à consule uenisse quæsitum ab eo, pacẽ, an bellum, agitaturus foret. Tunc rex, vti prę ceptum fuerat, post diem decimũ redire iubet: ac nihil etiam nunc decreuisse, sed, illo die responsurum. Deinde ambo in sua castra digressi. Sed, vbi plerumq. noctis processit; Sylla à Boccho occulte accersitur: ab vtroque tantummodo fidi interpretes adhibentur. præterea Dabar internuncius, sanctus vir, iurat ex sententia amborum: ac statim sic rex incipit.

Nihil dum ab inducijs ab regno suo mutatũ esse, omnia eo loco esse quo fuerint cum inducię darentur.

Sancte iurat.

ORATIO BOCCHI.

Orditur ab opinione sua à præsẽti casu.

NVmquam ego ratus fore, vti rex maximus in hac terra, & omnium, quos noui, opulentissimus, priuato homini gratiam deberem. Et meher-

cule

cule Sylla, ante te cognitum, multis orantibus aliis vltro egomet opem tuli, nullius indigus. Id immutatum, quod ceteri dolere solent, ego lætor. Fuerit mihi pretium, eguisse aliquando tuæ amicitiæ; qua apud animum meum nihil carius habeo. Id adeo experiri licet: arma, viros, pecuniam, postremo quidquid animo libet, sume, utere: & , quoad viues, numquam tibi redditam gratiam putaueris: semper apud me integra erit: denique nihil me sciente frustra voles. nam, vt ego existimo, regem armis, quam munificentia, vinci, minus flagitiosum. Ceterum de Rep. vestra, cuius huc curator missus es, paucis accipe. Bellum ego populo Ro. neque feci, neque factum vmquam volui: fines meos aduersum armatos armis tutatus sum. Id omitto: quando vobis ita placet. Gerite, vti vultis, cum Iugurtha bellum: ego flumen Mulucham, quod inter me, & Micipsam, fuit, nõ egrediar, neque intrare Iugurtham sinam. præterea, si quid meq. vobisq. dignum petieris, haud repulsus abibis. Ad ea Sylla pro se breuiter, & modice, de pace, & de communib. reb. multis disseruit. Denique regi patefecit, quod polliceatur, Senatum & populum Romanum quoniam amplius armis valuissent, non in gratia habituros: faciendum aliquid, quod illorum magis, quam sua, retulisse videretur: id adeo in promptu esse; quoniam Iugurthæ copiam haberet: quem si Romanis tradidißet, fore, vt illi plurimum deberetur: amicitiam, fœdus, Numidiæ partem, quam nunc peteret, tum vltro aduenturam. Rex primum negitare: affinitatem, cognationẽ, præterea fœdus, interueniße: ad hoc metuere, ne flu-

γνώμη.

Narratio.

quando victoria penes Ro. esset, nõ esse facturos fœdus cum rege.

dis, vti prospectus, nisusq; per saxa facilius foret: super terga gladij, & scuta, verũ ea Numidica ex corijs ponderis gratia, simul & offensa, quo leuius streperẽt; igitur prægrediens Ligus, saxa, & si quæ vetustate radices eminebant, laqueis uinciebat, quibus alleuati milites facilius adscenderent: interdũ timidos insolentia itineris leuare manu: vbi paullo asperior adscensus erat, singulos præ se inermes mittere, deinde ipse cum illorũ armis sequi: quæ dubia nisui videbãtur, potissimũ tẽtare: ac sępius eadẽ adscendẽs, descendẽsque, deinstatim degrediẽs, ceteris audaciã addere. igitur diu, multumq. fatigati, tandẽ in castellum perueniunt, desertum ab ea parte: quod oẽs, sicuti alijs diebus, aduersum hostes aderant. Marius, vbi ex nuncijs, quæ Ligus egerat, cognouit, quamquã toto die intentos prælio Numidas habuerat, tum verò cohortatus milites, & ipse extra vineas egressus, testudine acta succedere, & simul hostem tormentis, sagittarijsque, & funditorib. eminus terrere. at Numidæ, sępe antea vineis Romanorũ subuersis, item incensis, non castelli mœnib. sese tutabantur, sed pro muro dies noctesq. agitare; maledicere Romanis; ac Mario væcordiã obiectare; militibus nostris Iugurthæ seruitium minari; secũdis rebus feroces esse. interim, omnib. Romanis, hostibusq. prælio intentis, magna vi vtrimq. pro gloria atq. imperio his, illis pro salute certantibus, repente à tergo signa canere. Ac primò mulieres, & pueri, qui visum processerant, fugere, deinde, vti quisque muro proximus erat, postremò cuncti armati, inermesque. Quod vbi accidit; eò acrius Romani instare, fundere, ac plerosque tantummodo sauci-

quæ non videbantur facile euadi posse.

ſauciare, dein ſuper occiſorum vadere corpora, auidi gloriæ certantes murum petere; neque quemquam omnium præda morari. ſic forte correcta Marij temeritas gloriam ex culpa inuenit. Ceterum, dum ea res geritur, L. Sylla quæſtor cum magno equitatu in caſtra venit: qui, vti ex Latio, & ſocijs, cogeret exercitum, Romæ relictus erat. Sed, quoniam nos tanti viri res admonuit; idoneum viſum eſt, de natura, cultuque eius paucis dicere. neq. enim alio loco de Syllæ reb. dicturi ſumus: & L. Siſenna, optime, & diligentiſſime omniũ, qui eas res dixere, perſecutus hiſtoriam, parum mihi libero ore locutus videtur. Igitur Sylla gentis patriciæ nobilis fuit, familia propè iam exſtincta maiorũ ignauia, litteris Græcis, atque Latinis iuxta, atque doctiſſime eruditus, animo ingenti; cupidus voluptatum, ſed gloriæ cupidior: otio luxurioſo eſſe; tamen ab negotijs nunquam voluptas remorata, niſi quòd de vxore potuit honeſtius conſuli: facundus, callidus, & amicitia facilis: adſimulanda negotia altitudo ingenij incredibilis: multarum rerum, ac maxime pecuniæ largitor. atq. illi, feliciſſimo omnium ante ciuilem victoriã, nunquam ſuper induſtriam fortuna fuit: multiq. dubitauere, fortior, an felicior, eſſet. Nã, poſtea quæ fecerit, incertũ habeo, pudeat magis, an pigeat, diſſerere. Igitur Sylla, vti ſupra dictum eſt, poſtquã in Africã, atq. in caſtra Marij, cum equitatu venit, rudis antea, & ignarus belli, ſolertiſſimus omnium in paucis tẽpeſtatib. factus eſt. ad hoc, milites benigne appellare: multis rogantibus, alijs ꝑ ſe ipſe beneficia dare, inuitus accipere; ſed ea properantius, q̃ æs mutuũ, reddere, ipſe

Syllę deſcriptio.

Parum ſanctè coluit matrimoniũ

ab nullo repetere: magis id laborare, uti illi quamplurimi deberent: ioca, atq. seria cũ humillimis agere: in operibus, in agmine, atq. ad vigilias, multus adesse: neque interim, quod praua ambitio solet, cõsulis, aut cuiusq̃ boni, famã lædere: tãtũmodo neq, cõsilio, neq. manu, alium priorẽ pati: plerosq. anteuenire. quib. rebus, & artib. breui Mario, militibusq. carissimus factus.

Duo bella describũtur hic.

At Iugurtha postquã oppidũ Capsam, aliosq. locos munitos, & sibi vtiles, simul & magnã pecuniã amiserat; ad Bocchũ nuncios mittit, quãprimũ in Numidiam copias adduceret: prælij faciũdi tempus adesse. quem vbi cunctari accepit, & dubium belli, atq. pacis rationes trahere: rursus, vti antea, proximos eius donis corrumpit: ipsiq. Mauro pollicetur Numidiæ tertiã partem, si aut Romani Africa expulsi, aut, integris suis finibus, bellum cõpositum foret. eo præmio illectus Bocchus cum magna multitudine Iugurthã accedit. Ita amborum exercitu coniuncto, Marium, iam in hiberna proficiscentem, vix decima parte die reliqua inuadũt; rati noctem, quæ iam aderat, & victis sibi munimento fore, &, si vicissent, nullo impedimento, quia locorum scientes erant; contra Romanis vtrumq. casum in tenebris difficiliorem fore. Igitur simul consul ex multis de hostium aduentu cognouit: & ipsi hostes aderant: & prius quam exercitus aut instrui, aut sarcinas colligere, deniq., ante quam signũ, aut imperiũ ullum accipere quiuit, equites Mauri, atque Getuli, non acie, neque vllo more prælij, sed cateruarim, uti quosque fors conglobauerat, in nostros concurrunt. Qui oẽs trepidi improuiso metu, attamen virtutis memores, aut arma

Stratagema Iugurthæ.

capie-

*capiebant, aut capientes alios ab hostibus defensabãt: pars equos adscendere, ire obuiã hostibus:pugna latro cinio magis,quã prælio,similis fieri:sine signis,sine ordinibus,equites, pedites permixti cædere alios,obtruncare multos : contra aduersos acerrime pugnantes à tergo circumuenire:neq. virtus,neq. arma satis tegere;quia hostes numero plures,et vndiq. circũfusi erãt. Deniq. Romani veteres,nouiq;, & ob ea sciẽtes belli, si quos locus,aut casus cõiunxerat,orbem facere: atq. ita ab omnibus partibus simul tecti,& instructi,hostiũ vim sustentabant. Neque in eo tam aspero negotio Marius territus, aut magis, quàm antea, demisso animo fuit;sed cum turma sua, quàm ex fortissimis magis, q̃ familiarissimis,parauerat,vagari passim:ac modò laborantibus suis succurrere,modò hostes,vbi confertissimi obstiterant, inuadere manu : consulere militibus, quoniam imperare conturbatis omnibus non poterat. Iamq. dies consumptus erat, cum tamen Barbari nihil remittere:atq;,vti reges præceperant, noctem pro se rati acrius instare. Tum Marius ex copia rerũ consilium trahit:atque,vti suis receptui locus esset, colles duos inter se propinquos occupat. Quorũ in uno,castris parum amplo, fons aquæ magnus erat:alter * vsui opportunus,quia,magna parte editus,& præceps,pauca munimenta quærebat. Ceterũ apud aquã Syllam cum equitibus noctẽ agitare iubet. Ipse paullatim dispersos milites,neq. minus hostibus cõturbatis,in vnum cõtrahit:dein cũctos pleno gradu in collem subducit. Ita reges loci difficultate coacti,prælio deterrentur;neq. tamen suos longius abire sinunt,sed,vtroq. colle multitu*

Elegãs Hypotyposis.

Qui assueuerunt Numidarũ more, qui non nisi ex insidiis congrediuntur.

* *vi sui*

dine circundato, effusi consedere. dein, crebris ignibus factis, plerumq. noctis barbari more suo lætari, exultare, strepere vocibus: & ipsi duces feroces, quia nō fugere, ac pro victoribus agere. Sed ea cuncta Romanis ex tenebris, & editioribus locis facilia visu, magnoq́. hortamento erant. Plurimum verò Marius hostium imperitia confirmatus, quàm maximum silentium haberi iubet: ne signa quidē, vti per vigilias solebant, canere: deinde, vbi lux aduentabat, defessis iam hostibus, ac paulo ante somno captis, de improuiso vectigales, item cohortium, turmarum, legionum tubicines simul omnes signa canere, milites clamorē tollere, atq. portis erumpere iubet. Mauri, atq. Getuli, ignoto, & horribili sonitu repente exciti, neq. fugere, neq. arma capere, neq. omninò facere, aut prouidere quidquā poterāt: ita cunctos strepitu, clamore, nullo subueniente, nostris instantibus, tumultu, terrore, formidine, quasi vęcordia, ceperat. Deniq. oēs fusi, fugatiq́; arma, & signa militaria pleraq. capta: pluresq́. eo prælio, quàm omnib. superioribus, interempti. Nam somno, & metu insolito, impedita fuga. Dein Marius, vti cęperat, in hiberna proficiscitur, quæ propter commeatum in oppidis maritimis agere decreuerat: neq. tamē victoria socors, aut insolens, factus, sed pariter, atq. in conspectu hostium, quadrato agmine incedere. Sylla cum equitatu apud dextimos, in sinistra parte Aulus Manlius cum funditoribus, & sagittarijs, præterea cohorte Ligurum curabat: proximos, & extremos cum expeditis manipulis locauerat tribunos. Perfugæ, regionum scientissimi, hostium iter explorabant. Simul cōsul, quasi nullo impo-

Vetus codex sic habet, pedibus, & vocibus, ipsi Reges feroces, ac quod sui non fugerant, pro victoribus sese agere.

Eleganter dictum.

posito,

posito, omnia prouidere: apud omnes adesse, laudare, increpare mœrentes. Ipse armatus, intentusq. item milites cogebat, neque secus, atque si hostes adesset, iter facere, castra munire, excubitum in porta cohortes ex legionibus, pro castris equites auxiliarios mittere; præterea alios super vallum in munimentis locare, vigilias ipse circuire, non tam diffidentia futurorum, quæ imperauisset, quàm vti militibus exequatus cum Imperatore labor volentibus esset. Et sane Marius illoq. alijsq. temporibus Iugurthini belli, pudore magis, quàm malo, exercitum coercebat: quod multi per ambitionem fieri aiebant: quod à pueritia consuetam duritiam, & alia, quæ ceteri miserias vocant, voluptati habuisset: nisi tamen Resp. pariter, ac sæuissimo imperio, bene atque decore gesta. Igitur quarto deniq. die haud longe ab oppido Cirtha vndique simul speculatores citi sese ostendunt. Quare hostis adesse intelligitur. Sed, quia diuersi redeuntes, alius ab alia parte, atq. omnes idem significabant; consul incertus, quonam modo aciem instrueret, nullo ordine commutato, aduersum omnia paratus ibidem opperitur. Igitur Iugurtham spes frustrata, qui copias in quattuor partes distribuerat; ratus ex omnib. æque aliquos ab tergo hostib. venturos. Interim Sylla quem primum hostes attigerant, cohortatus suos, turmatim, & quammaximè cõfertis equis, ipseque alijq. Mauros inuadunt: ceteri in loco manentes, ab iaculis eminus emissis corpora tegere, &, si qui in manus venerant, obtruncare. Dum eo modo equites præliantur, Bocchus cũ peditibus; quos Volux filius eius adduxerat, neq. in priore pugna, in itinere morati

Exempli boni principis.

Commissa ante quatriduum.

adfuerant, postremã Romanorum aciem inuadit. Tum Marius apud primos agebat, quòd ibi Iugurtha cũ plurimis erat. Dein Numida, cognito Bocchi aduentu, clã cum paucis ad pedites conuertit: ibi Latine (nam apud Numantiã loqui didicerat) exclamat, nostros frustra pugnare: paullo ante Marium sua manu interfectum: simul gladium sanguine oblitum ostendere, quem in pugna, satis impigre occiso pedite nostro, cruentauerat. Quod vbi milites accepere, magis atrocitate rei, quam fide nuncij, terrentur: simulq. Barbari animos tollere, & in perculsos Romanos acrius incedere. Iamq. paullum à fuga aberãt, cũ Sylla, profligatis ijs, quos aduersum ierat, rediens ab latere Mauris incurrit. Bocchus statim auertitur. At Iugurtha, dum, sistẽtare suos, & propè iam adeptam victoriã retinere cupit, circumuentus ab equitibus dextera & sinistra, omnibus occisis, solus inter tela hostium vitabundus erumpit. Atq. interim Marius, fugatis equitibus, accurrit auxilio suis, quos pelli iam acceperat. Deniq. hostes iã vndiq. fusi. Tum spectaculum horribile in cãpis patentibus; sequi, fugere; occidi, capi; equi, atq. viri afflicti: ac multi, vulneribus acceptis, neq. fugere posse, neq. quictem pati, niti modo, ac statim concidere: postremo omnia, quà visus erat, constrata telis, armis cadaueribus, & inter ea humus infecta sanguine. Postea loci consul, haud dubie iam victor, peruenit in oppidum Cirtham, quo initio profectus intenderat. eò post diem quinctum, quàm iterum Barbari malè pugnauerant, legati à Boccho veniunt: qui regis verbis ab Mario petiuere, duos quam fidissimos ad eum mitteret: velle de suo, & de pop. Ro. commodo

Egregia Hypotyposis.

Verbum Sallustianũm alii tẽderat dixissent.

commodo cũ ijs differere. Ille ſtatim L. Syllam, & A. Manlium ire iubet. Qui quanquam acciti ibant; tamen placuit, verba apud regẽ facere; vti ingeniũ aut auerſum flecterent, aut cupidum pacis vehementius accenderent. Itaq. Sylla, cuius facundiæ, non ætati, à Manlio conceſſum eſt, pauca verba huiuſcemodi locutus.

SYLLAE ORATIO
AD BOCCHVM.

REx Bocche, magna lætitia nobis eſt, cũ te, talem virũ, dij monuere, vti aliquando pacem, q̃ bellũ, malles; neu te optimum cũ peſſimo omnium Iugurtha miſcendo commaculares; ſimul nobis demeres acerbã neceſſitudinẽ, pariter & te errantẽ, & illũ ſceleratiſſimum perſequi. Ad hoc po. Ro. iam à principio inopi, melius viſum eſt, amicos, q̃ ſeruos, quærere: tutiusque rati, volentibus, q̃ coactis, imperitare. Tibi verò nulla opportunior amicitia noſtra: primum, ꝙ procul abſumus; in quo offenſæ minimum, gratia par, ac ſi propè adeſſemus: dein, quòd parẽtes abunde habemus. Amicorum neque nobis, neq. cuiquam omnium ſatis fuit. Atq. hoc vtinam à principio tibi placuiſſet: profectò ex populo Romano, ad hoc tempus multo plura bona accepiſſes, quàm mala perpeſſus es. Sed, quoniam humanarum rerum fortuna pleraq. regit; cui ſcilicet placuit & vim, & gratiam noſtrã te experiri: nunc, quando per illam licet, feſtina, atque, vti cœpiſti, perge. Multa, atque opportuna habes, quò facilius errata officijs ſuperes. Poſtremò hoc in pectus tuum demitte, nunquam populum Romanum beneficijs victum eſſe. Nam, bello quid valeat, tute ſcis.

Propoſitio figurata affectibus.

Probatio à regis commodo.

A populi Romani commodo.

γνώμη.

Excuſatio temeritatis.

Concluſio.

Ad ea, Bocchus placide, & benigne simul, pauca pro delicto suo verba facit: se non hostili animo, sed ob regnum tutandum arma cepisse: nam Numidiæ partem, vnde Iugurtham expulerit, iure belli suam factam: eã vastari à Mario, pati nequiuisse: præterea, missis ante Romã legatis, repulsum ab amicitia: ceterum vetera omittere, ac tum, si per Mariũ liceret, legatos ad Senatum missurum. Dein, copia facta, animus Barbari ab amicis flexus, quos Iugurtha, cognita legatione Syllæ, & Manlij, metuens id, quod parabatur, donis corruperat. Marius interea, exercitu in hibernaculis composito, cũ expeditis cohortibus, & parte equitatus proficiscitur in loca sola, obsessum turrim regiam, quò Iugurtha perfugas oẽs præsidium imposuerat. Tum rursus Bocchus scilicet, seu reputando, quæ sibi duobus prelijs euenerant, seu admonitus ab aliis amicis, quos incorruptos Iugurtha reliquerat, ex omni copia necessariorũ quinque delegit, quorum & fides cognita, & ingenia validissima erant. Eos ad Marium, ac dein, si placeat, Romam Legatos ire iubet: agendarum rerum, & quocumq. modo belli componendi, licentiam illis ipsis permittit. Illi mature ad hiberna Romanorum proficiscuntur, Deinde, à latronibus Getulis in itinere circumuenti, spoliatique, pauidi, sine decore, ad Syllã profugiunt; quem consul, in expeditionem proficiscens, pro prætore reliquerat. Eos ille non pro vanis hostibus vti meriti erant, sed accurate, & liberaliter habuit: quare Barbari, & famam Romanorum auaritiæ falsam, & Syllã ob munificentiam in sese amicum rati. Nam etiã tum largitio multis ignota erat: munificus nemo putabatur,

qui legati renouarẽt mẽtionem de societate.

Rati Syllam candide agere.

*tur, nisi pariter volens: dona omnia in benignitate habebātur. Igitur quæstori mandata Bocchi patefaciunt: simul ab eo petunt, vti fautor, consultorq́. sibi adsit: copias, fidem, magnitudinem regis sui, & alia, quæ aut vtilia, aut beneuolentiæ esse credebant, oratione extollunt: dein, Sylla oīa pollicito, docti quo modo apud Marium, item apud Senatum verba facerent, circiter dies XL. ibidem opperiuntur. Marius vbi, cōfecto negotio, quo intenderat, Cirtham rediit; de aduentu legatorum certior factus, illosq́ue, & Syllam ad se venire iubet: itemq. L. Bellienum prætorē ab Vtica, præterea omnes vndiq. Senatorij ordinis; quibus cum mandata Bocchi cognoscit: legatis potestas eundi Romam fit: ab consule interea indutiæ postulabantur. Ea Syllæ, & plerisque placuere: pauci verò ferocius decernunt, scilicet ignari humanarum rerum, quæ fluxæ, & mobiles, sæpius in aduersa mutantur. Ceterum Mauri, impetratis oībus, tres Romam profecti sunt cum C. Octauio Rufone, qui quæstor stipendium in Africam portauerat: duo ad Regem redeunt. Ex his Bocchus cum cetera, tum maximè benignitatem, & studium Syllæ lubens accepit. Romæ quoque legatis eius, postquam, errasse regem, & Iugurthæ scelere lapsum, * deprecati sunt, amicitiam & fœdus petentibus, hoc modo respondetur. Senatus & populus Romanus beneficij, & iniuriæ memor esset solet: ceterum Boccho, quoniam pœnitet delicti, gratiam facit: fœdus, & amicitia dabuntur, cum promeruerit. Quibus rebus cognitis, Bocchus per litteras à Mario petiuit, vt Syllam ad se mitteret; cuius arbitratu de communibus negotijs consuleretur. Is missus cum præ-*

* *deplorati sunt*,

Bellum non continuat.

alias, ballistariorum: *ſidio equitum, atq. peditum, funditorũ balleariorum: præterea iere ſagittarij, & cohors Pæligna cum velitarib. armis, itineris properandi cauſſa: neq. his ſecus, atq. alijs armis, aduerſus tela hoſtiũ, ꝙ ea leuia ſunt, muniti. Sed in itinere quincto deniq. die Volux, filius Bocchi, repente in cãpis patentib. cũ mille non amplius equitibus ſeſe oſtendit: qui temere & effusè eũtes, Syllæ, alijsq. oĩbus & numerum ampliorem vero, & hoſtilem metum efficiebãt. Igitur ſe quiſq. expedire: arma, atq. tela, tentare, intendere: timor aliquantus, ſed ſpes amplior, quippe victoribus, & aduerſum eos, quos ſæpe vicerant. Interim equites, exploratũ præmiſſi, rem, vti erat, quietã nunciant. Volux adueniens quæſtorem appellat; dicitq. ſe à patre Boccho obuiã illi ſimul, & præſidio miſſum. Deinde eum, & proximũ diẽ ſine metu cõiuncti erant. Poſt, vbi caſtra locata, & diei veſper erat: repente Maurus, incerto vultu pauens, ad Syllã accurrit; dicitq. ſibi à ſpeculatoribus cognitum, Iugurthã haud procul abeſſe; ſimul, uti noctu clã ſecum profugeret, rogat, atq. hortatur. Ille animo feroci negat ſe toties fuſum Numidam pertimeſcere: virtuti ſuorũ ſatis credere: ẽt ſi certa peſtis adeſſet, manſurum potius, q̃, proditis quos ducebat, turpi fuga incertæ, ac forſitã poſt paullo morbo interituræ vitæ parceret. Ceterum, ab eodẽ monitus, vti noctu proficiſcerentur, cõſiliũ adprobat: ac ſtatim milites cænatos eſſe in caſtris, ignesq. quã creberrimos fieri, deinde prima vigilia ſilẽtio egredi iubet. Iamq. nocturno itinere feſſis oĩbus, Sylla pariter cũ ortu ſolis caſtra metabatur; cum equites Mauri nunciant, Iugurthã, circiter duũ milliũ interuallo, ante*

eos

eos cōsedisse. Quod postquā auditum est; tum vero ingēs metus nostros inuadit: credere se proditos à Voluce, & insidijs circumuentos. Ac fuere, qui dicerent manu vindicādum, neq; apud illum tantum scelus inultū relinquēdū. At Sylla, quāquā eadem existimabat, tamē ab iniuria Maurum prohibet: suos hortatur, vti fortē animū gererēt: sæpe āte à paucis strenuis aduersus multitudinē bene pugnatū: q̄to sibi in p̄lio minus pepercissent, tanto tutiores fore: nec decere, quē manus armauerit, ab inermis pedib. auxilium petere, in maximo metu nudum, & cæcum corpus ad hostes vertere. dein Volucem, quoniam hostilia faceret, Iouem maximum obtestatus, vt sceleris, atq. perfidiæ Bocchi testis adesset, castris abire iubet. Ille lacrymans orare, ne ea crederet: nihil dolo factū, ac magis calliditate Iugurthæ; cui videlicet speculanti iter suum cognitū esset: ceterū, quoniam neq. ingentem multitudinē haberet; & spes, opesq. eius omnes ex patre suo penderent; credere, illū nihil ausurum palam, cum ipse filius testis adeßet: quare optimum factu videri, per media eius castra palam transire; sese, vel præmissis, vel ibidem relictis Mauris, solum cum Sylla iturum. Ea res, vti in tali negotio, p̄bata: ac statim profecti, quia de improuiso accessērāt, dubio, atq. hæsitante Iugurtha, incolumes transeunt. deinde paucis diebus, quò ire intēderāt, p̄uentum est. Ibi cum Boccho Numida quidam, Aspar nomine, multum, & familiariter agebat, præmissus ab Iugurtha, postquam Syllam accitum audierat, orator, & sobdole speculatum Bocchi consilia: præterea Dabar, Masugradæ filius, ex gente Massanisæ, ceterum mater-

Potius Boccho legendū

Perturbatis iam rationibus, quibus instituerat congredi.

materno genere impar, (nam mater eius ex cõcubina orta erat) ob ingenij multa bona Mauro carus, acceptusq;: quẽ Bocchus fidum Romanis multis antea tempestatib. expertus, illicò ad Syllã nunciatum mittit, paratũ sese facere, quæ populus R. vellet: colloquio diem, locũ, tẽpus, ipse deligeret: consulta sese oĩa cum illo integra habere: neu Iugurthæ legatum pertimesceret: accitum esse, quo res communis licentius gereretur: nam ab insidijs eius aliter caueri nequiuisse. Sed ego comperior, Bocchum magis Punica fide, quam ob ea, quæ prædicabat, simul Romanos, & Numidã spe pacis detinuiße: multumq. cum animo suo voluere solitum, Iugurtham Romanis, an illi Syllam traderet: libidinem aduersum nos, metũ pro nobis, suasisse. Igitur Sylla respondit, pauca se coram Aspare locuturum, cetera occulte, aut nullo, aut quã paucissimis præsentibus: simul edocet, quæ responderent. Postquã, sicuti voluerant, congressi; dicit se missum à consule ueniße quæsitum ab eo, pacẽ, an bellum, agitaturus foret. Tunc rex, vti prę ceptum fuerat, post diem decimũ redire iubet: ac nihil etiam nunc decreuiße, sed, illo die responsurum. Deinde ambo in sua castra digressi. Sed, vbi plerumq. noctis processit; Sylla à Boccho occulte accersitur: ab vtroque tantummodo fidi interpretes adhibentur. præterea Dabar internuncius, sanctus vir, iurat ex sententia amborum: ac statim sic rex incipit.

Nihil dum ab inducijs ab regno suo mutatũ esse, omnia eo loco esse quo fuerint cum inducię darentur.

Sancte iurat.

ORATIO BOCCHI.

Orditur ab opinione sua à præsẽti casu.

NVmquam ego ratus fore, vti rex maximus in hac terra, & omnium, quos noui, opulentissimus, priuato homini gratiam deberem. Et meher-

cule

cule Sylla; ante te cognitum, multis orantibus aliis vltro egomet opem tuli, nullius indigus. Id immutatum, quod ceteri dolere solent, ego lætor. Fuerit mihi pretium, eguisse aliquando tuæ amicitiæ; qua apud animum meum nihil carius habeo. Id adeo experiri licet: arma, viros, pecuniam, postremo quidquid animo libet, sume, utere: &, quoad viues, numquam tibi redditam gratiam putaueris: semper apud me integra erit: denique nihil me sciente frustra voles. nam, vt ego existimo, regem armis, quam munificentia, vinci, minus flagitiosum. Ceterum de Rep. vestra, cuius huc curator missus es, paucis accipe. Bellum ego populo Ro. neque feci, neque factum vmquam volui: fines meos aduersum armatos armis tutatus sum. Id omitto: quando vobis ita placet. Gerite, vti vultis, cum Iugurtha bellum: ego flumen Mulucham, quod inter me, & Micipsam, fuit, nõ egrediar, neque intrare Iugurtham sinam. præterea, si quid meq. vobisq. dignum petieris, haud repulsus abibis. Ad ea Sylla pro se breuiter, & modice, de pace, & de communib. reb. multis disseruit. Denique regi patefecit, quod polliceatur, Senatum & populum Romanum quoniam amplius armis valuissent, non in gratia habituros: faciendum aliquid, quod illorum magis, quam sua, retulisse videretur: id adeo in promptu esse; quoniam Iugurthæ copiam haberet: quem si Romanis tradidißet, fore, vt illi plurimum deberetur: amicitiam, fœdus, Numidiæ partem, quam nunc peteret, tum vltro aduenturam. Rex primum negitare: affinitatem, cognationẽ, præterea fœdus, interueniße: ad hoc metuere, ne flu-

γνώμη. (beside "ci, minus flagitiosum")

Narratio. (beside "lo Ro. neque feci")

quando victoria penes Ro. esset, nõ esse facturos fœdus cum rege. (beside "piam haberet")

xa fide vsus popularium animos auerteret; queis & Iugurtha carus, & Romani inuisi essent. Denique sæpius fatigatus, leniter ex voluntate Syllæ omnia se facturum promittit. Ceterum ad simulandam pacem, cuius Numida, defessus bello, auidissimus erat, quæ vtilia visa, constituunt. Ita, composito dolo, digrediuntur. At rex postero die Asparem, Iugurthæ legatũ, appellat: dicitque sibi per Dabarem ex Sylla cognitũ, posse conditionibus bellum componi: quamobrem regis sui sententiam exquireret. Ille lætus in castra Iugurthæ venit: deinde ab illo cuncta edoctus, properato ininere, post diem octauum redit ad Bocchum; & ei nunciat, Iugurtham cupere omnia, quę imperarentur, facere, sed Mario parum confidere: sępe antea cum imperatoribus Romanis pacem conuentam frustra fuisse: ceterum Bocchus, si ambob. consultum, & ratam pacem, vellet, daret operam, ut vnà ab omnibus, quasi de pace, in colloquium veniretur; ibique sibi Syllam traderet. Cum talem virum in potestatem habuisset; tum fore, vti iussu Senatus, populique R. foedus fieret; neque hominem nobilem non sua ignauia, sed ob Remp. in hostium potestate relictum iri. Hæc Maurus secum ipse diu voluens, tandem promisit: ceterum dolo, an vero cunctatus, parũ comperimus. Sed plerumque regiæ voluntates, vt vehementes, sic mobiles, sæpe ipsæ sibi aduersæ. Postea, tempore, & loco constituto, in colloquium vti de pace veniretur, Bocchus Syllam modò, modò Iugurthæ legatum, appellare: benigne habere: idem ambob. polliceri. Illi pariter læti, ac spei bonæ pleni esse. Sed nocte ea, quæ proxima fuit a

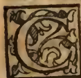
te diem, colloquio decretum, Maurus, adhibitis amicis, ac statim immutata voluntate, remotis ceteris, dicitur secum ipse multa agitauisse, vultu, colore, ac motu corporis pariter atque animo varius: quæ scilicet, tacente ipso, occulta oris immutatione patefecisse. Tamen postremo Syllam accersiri iubet; & ex eius sententia Numidæ insidias tendit. Deinde, vbi dies aduenit; & ei nunciatum est, Iugurtham haud procul abesse; cum paucis amicis, & quæstore nostro, quasi obuius, honoris caussa procedit in tumulum facillimum visu insidiantibus. Eodem Numida cum plerisque necessariis suis, inermis, vti dictum erat, accedit: ac statim, signo dato, vndique simul ex insidiis inuaditur. Ceteri obtruncati: Iugurtha Syllæ vinctus traditur, & ab eo ad Marium deductus est. Per idem tempus aduersum Gallos ab ducibus nostris Q. Cæpione, & C. Manlio male pugnatum. quo metu Italia omnis contremuerat. Illique, & inde vsque ad nostram memoriam Romani sic habere; alia omnia virtuti suæ prona esse; cum Gallis pro salute, non pro gloria, certare. Sed, postquam bellum in Numidia confectum; & Iugurtham Romã vinctum adduci, nunciatum est: Marius consul absens factus est; & ei decreta prouincia Gallia: isque Kalendis Ian. magna gloria consul triumphauit. Ea tempestate spes, atque opes ciuitatis in illo sitæ.

ORA-

M. AEMILII LEPIDI COS. AD POPVLVM R.

VT ARMA SVMANTVR contra Syllam dict.

EX LIB. I. HISTORIARVM teste Frontone.

LEMENTIA, & probitas vestra, Quirites, quib. per ceteras gentes maximi, & clari estis, plurimum timoris mihi faciunt, aduersus tyrannidem L. Syllæ: ne aut ipsi, nefanda, quę non æstimatis, ea parum credēdo de alijs, circumueniamini; præsertim cum illi spes omnis in scelere, atq. perfidia, sit, neq. se aliter tutum putet, quam si peior, atq. intestabilior metu vestro fuerit; quo captiuis libertatis curam miseria eximat: aut, si prouideritis, in tutandis periculis magis, quam vlciscendo, teneamini. Satellites quidem eius, homines maximi nominis, non minus optimis maiorum exemplis, nequeo satis mirari. dominationis in vos seruitium suū mercedem dant; & vtrumq; per iniuriam malunt, quam optimo iure liberi agere. præclara Brutorum, atq. Aemiliorum, & Lutatiorum, proles, geniti ad ea, quæ maiores virtute peperere, subuertenda. nā quid à Pyrrho, Hannibale, Philippoque, & Antiocho, defensum est aliud, quam libertas, & suæ cuiq. sedes, neu cui, nisi legibus, pareremus? quæ cuncta sæuus iste Romulus,

quasi ab externis rapta, tenet; nō tot exercituum cladē; neq. consulis, & aliorū principum, quos fortuna belli consumpserat, satiatus; sed tum crudelior, cum plerosque secundæ res in miserationem ex ira vertunt. quin solus omnium, post memoriā hominū, supplicia in post futuros composuit: queis prius iniuria, quam vita, certa esset: prauissimeq. per sceleris immanitatem adhuc tutus furit, dum vos metu grauioris seruitij à repetenda libertate terremini. Agendum, atq. obuiam eundū est, Quirites, ne spolia vestra penes illum sint. non prolatandum, neq. votis paranda auxilia. nisi forte speratis, per tædium iam, aut pudorem tyrannidis, esse eum per scelus occupata periculosius dimissurū. At ille eò processit, vt nihil gloriosum, nisi tutum, & omnia retinendæ dominationis honesta æstimet. Itaq. illa quies, & otium cum libertate, quæ multi probi potius, quam laborem cum honoribus, capessebant, nulla sunt. Hac tēpestate seruiendum, aut imperitandum: habendus metus est, aut faciendus, Quirites. Nam, quid vltra? quæ ve humana superant, aut diuina impolluta sunt? Populus R. paullo ante gentium moderator, exutus imperio, gloria, iure, cogitandi inops, despectusque, ne seruilia quidem alimenta reliqua habet. Sociorum, & Latij magna uis ciuitate, pro multis, & egregijs factis à vobis data, per vnum prohibentur: & plebis innoxiæ patrias sedes occupauere pauci satellites, mercedem scelerum; leges, iudicia, ærarium, prouinciæ, reges penes vnum. Deniq. necis ciuium, & vitæ licentia. simul humanas hostias vidistis, & sepulcra infecta sanguine ciuili. Est ne viris reliqui aliud, quam soluere

iniu-

iniuriam, aut mori per virtutem? quoniã quidem vnũ omnib. finem natura vel ferro sæptis statuit: neq. quisquam extremam necessitatem, nihil ausus, nisi muliebri ingenio, expectat. Verum ego seditiosus, vti Sylla ait, qui præmia turbarum queror; & bellum cupiens, quia iura pacis repeto. scilicet, quia non aliter salui, satisque tuti in imperio eritis, nisi Vettius Picens, scriba Cornelius, aliena bene parta prodegerint: nisi approbaritis omnes proscriptiones innoxiorum ob diuitias, cruciatus virorum illustrium, vastã vrbem fuga, & cædibus, bona ciuium miserorum, quasi Cimbricam prædam, venum, aut dono datã. At obiectat mihi poßeßiones ex bonis proscriptorum. quod quidem scelerum illius vel maximum est, non me, neq. quemquam omnium satis tutum fuisse, si recte faceremus. Atque illa, quæ tum formidine mercatus sum pretio, soluto iure, dominis tamen restituo: neq. pati consilium est, vllam ex ciuibus prædam esse. Satis illa fuerint, quæ rabie contracta tolerauimus, manus conferentes inter se Romanos exercitus, & arma ab externis in nosmet versa. scelerum, & contumeliarũ, omnium finis sit: quorum adeo Syllam non pænitet, vt & facta in gloria numeret, &, si licet, auidius faceret. Neque iam, quid existimetis de illo, sed quantũ vos audeatis, vereor: ne alius alium principem expectantes ante capiamini, non opib. eius, quæ futiles, & corruptæ sunt, sed vestra secordia, quam raptum iri licet, & quam audeat, tam videri felicem. Nam præter cõmaculatos, quis eadem vult? aut quis non omnia mutata, præter victoriam? scilicet milites: quorum sangui

ne

ne Tarulæ, Scyrrhoque, pessimis seruorũ, diuitiæ partæ sunt. An quib. prælatus in magistratib. capiendis Fufidius, ancilla turpis, honorũ omniũ dehonestamentũ? itaq; maximã mihi fiduciam parit victor exercitus, cui per tot vulnera & labores nihil, p̃ter tyrãnũ, quæsitũ est. Nisi forte tribuniciã potestatẽ euersum ꝑfecti sunt per arma, conditã à maiorib. suis: vtiq; iura; & iudicia sibimet extorquerent: egregia scilicet mercede, cũ, relegati in paludes, & siluas, cõtumeliã, atq. inuidiam suã, pœmia penes paucos intelligerent. Quare igitur tanto agmine, atq; animis, incedit? Quia secũdæ res mire sunt vitijs obtentui: quib. labefactatis, q̃ formidatus antea est, tam contemnetur: nisi forte specie concordiæ, & pacis, quæ sceleri, & parricidio suo nomina indidit. Neq; aliter Romanus P. esse belli finẽ ait, nisi maneat expulsa agris plebes, prǽda ciuilis acerbissima, ius iudiciumq; oĩum rerũ penes se, quod populi R. fuit. quæ si vobis pax, & concordia intelliguntur: maxima turbamẽta Reip. atq; exitia, probate: annuite legib. impositis: accipite otiũ cum seruitio: & tradite exẽplũ posteris ad populũ R. suimet sanguinis mercede circumueniendũ. Mihi quamquã per hoc summũ imperium satis quæsitum erat, nomini maiorum, dignitati, atq; etiam præsidio; tamen non fuit consilium priuatas opes facere; potiorq; visa est periculosa libertas quieto seruitio Quæ si probatis; adeste, Quirites; &, bene iuuantib. dijs, M. Aemilium consulem ducem, & auctorem sequimini, ad recipiendam libertatem.

PHILIPPI IN SENATV vt Lepido, bellum mouenti, resistant.

EX LIB. I. HISTORIARVM: Prisciano, & Nonio testibus.

AXIME vellem, P. C. Remp. quietam esse, aut periculis promptissimo quoque defendi; deniq; praua incepta consultoribus noxæ esse. Sed contra, seditionib. omnia turbata sunt, & ijs, quos prohibere magis decebat: postremò, quæ pessimi, & stultissimi decreuere, ea nobis, & sapientibus, facienda sunt. Nam bellum atq; arma, quamquã vobis inuisa, tamen, quia Lepido placent, sumenda sunt. Nisi forte cui pacem præstare, & bellũ pati, consiliũ est. Pro dij boni, qui hanc vrbẽ, omissa cura, adhuc regitis. M. Aemilius, omnium flagitiosorum postremus, qui peior, an ignauior, sit, deliberari, non potest, exercitum opprimẽdæ libertatis habet, & se e cõtẽpto metuẽdũ effecit: vos mussantes, & retractãtes, verbis & vatũ carminib. pacẽ optatis magis, quam defenditis: neq; intelligitis, mollitia decretorum vobis dignitatẽ, illi metũ detrahi. Atq; id iure: quoniã ex rapinis cõsulatũ, ob seditionẽ ꝓuinciã cum exercitu adeptus est. Quid ille ob benefacta cepisset, cuius scelerib. tanta præmia tribuistis? At scilicet ijs, qui ad postremũ vsq; legatos, pacem, concordiã, & alia huiuscemodi decreuerunt, gratiã ab eo peperere. Immo despecti, & indigni Rep. habiti, prædæ loco æstimantur: quippe metu pacẽ repetentes, quo habitã amiserant. Equidẽ à

prin-

principio, cũ, Etruriã coniurare; ꝑscriptos accẽsiri, largitionib. Remp. lacerari, uidebã, maturandũ putabam, & Catuli cõsilia cũ paucis secutus sum. Ceterum illi, qui gentis Aemiliæ benefacta extollebant, & ignoscẽdo populi R. magitudinẽ auxisse, nusquã etiã tũ Lepidũ ꝓgressum aiebãt, &, cũ priuata arma opprimendæ libertatis cepisset, sibi quisq; opus aut patrocinia quærendo, cõsiliũ publicũ corruperunt. Attamen erat Lepidus latro cum calonibus, & paucis sicarijs: quorum nemo non diurna mercede vitã mutauerit. Nunc est ꝓconsul cũ imperio, non empto, sed dato à vobis, cũ legatis adhuc iure parentib. & ad eũ concurrere homines omniũ ordinũ corruptissimi, flagrantes inopia, & cupidinibus, scelerũ conscientia exagitati: quib. quies in seditionibus, in pace turbæ sunt: hi tumultum ex tumultu, bellum ex bello, serunt, Saturnini olim, post Sulpicij, dein Marij, Damasippique, nũc Lepidi, satellites. Præterea Etruria, atq; oẽs reliquiæ belli arrectæ: Hispaniæ armis solicitatæ: Mithridates in latere vectigalium nostrorũ, quib. adhuc sustentamur, diẽ bello circumspicit: quin, præter idoneũ ducẽ, nihil abest ad subuertẽdũ imperiũ. Quod, ego vos oro, atq; obsecro, P.C. vt animaduertatis, neu patiamini licentiã scelerũ, quasi rabiẽ, ad integros ꝓcedere. Nã, vbi malos p̃mia sequũtur, haud facile quisquã gratuito bonus est. An expectatis, dũ, exercitu rursus admoto, ferro, atq; flamma, vrbẽ inuadat? quod multo ꝓpius est ab eo, quo agitat, statu, q̃ ex pace, & cõcordia ad arma ciuilia, quę ille aduersum diuina, & humana oĩa, cepit, non pro sua, aut quorũ simulat, iniuria, sed legũ, ac libertatis sub-

uertendæ. Angitur enim, ac laceratur, animi cupidine & noxarum metu, expers cõsilij, inquies: hæc atq; illa tentans metuit otiũ, odit bellũ: luxu, atq; licentia, carẽ dũ videt: atq; interim abutitur vestra secordia. Neq; mihi satis cõsilij est, metũ, an ignauiã, an dementiam, eum appellem: qui videmini intenta mala, quasi fulmen, optare se quisq; ne attingat, sed prohibere ne conari quidẽ. Et, quæso, cõsiderate, quã conuersa rerum natura sit. Antea malum publicũ occulte, auxilia palam instruebantur: et eo boni malos facile anteibãt: nunc pax, & concordia disturbantur palam, defendun tur occulte: quib. illa placent, in armis sunt, vox in me tu. Quid expectatis? nisi forte pudet, aut piget, rectè facere? An Lepidi mandata animos mouent? qui placere ait, sua cuiq; reddi, & aliena tenet: belli iura rescindi, cum ipse armis cogat: ciuitatẽ confirmari, qui ademptã negat: concordiæ gratia tribuniciã potestatẽ restitui, ex qua oẽs discordiæ accensæ. Pessime oĩum, atq; impudentissime, tibi ne egestas ciuium, & luctus, curæ sunt, cui nihil est domi, nisi armis partum, aut ꝑ iniuriam? alterum consulatum petis, quasi primũ red dideris: bello concordiã quæris, quo parta disturbatur: nostri proditor, istis infidus, hostis oĩum bonorum: vt te neq; hominum, neq; deorum, pudeat, quos perfidia, aut periurio, violasti. qui quando talis es; maneas in senten tia, & retineas arma, te hortor; neu prolatãdis seditionib. inquies ipse, nos in sollicitudine retineas. neq; te ꝓuinciæ, neq; leges, neq; dij penates ciuem patiuntur. Per ge, qua coepisti; vt quãmaturrime merita inuenias. Vos autẽ, P. C. quousq; cunctando Remp. intutam patiemi-

tiemini, & verbis arma tentabitis? Delectus aduersũ vos habiti: pecuniæ publice, & priuatim extortæ: præsidia deducta, atq; imposita: ex libidine leges imperantur: cum interim vos legatos, & decreta paratis. Et, quanto mehercules auidius pacem petieritis, tãto bellum acrius erit: cum intelliget se metu magis, quam æquo, & bono, sustentatũ. Nã, qui turbas, & cædem ciuium, odisse ait, & ob id armato Lepido vos inermos retinet: quæ victis toleranda sunt, ea cum facere possitis, patiamini potius censet: ita illi à vobis pacem, vobis ab illo bellũ suadent. Hæc si placent; si tanta torpedo animos oppressit, vt, obliti scelerũ Cinnæ, cuius in vrbẽ reditu decus, atq; ordines oẽs interierunt, nihilominus vos, atq; coniuges, & liberos, Lepido permissuri sitis: quid opus decretis? quid auxilio Catuli? quin is, & alij boni Remp. frustra curant. Agite, vt libet: parate vobis Cethegos, atq; alia ꝓditorũ patrocinia, qui rapinas, & incendia instaurare cupiunt, et rursum aduersum deos penates manus armare. sin libertas & bella magis placent: decernite digna nomine, & augete ingeniũ viris fortibus. ad est nouus exercitus, & ad hoc coloniȩ veterũ militũ, nobilitats oĩs, duces optimi. Fortuna meliores sequitur. Iã illa, quæ secordia nostra collecta sunt, dilabentur. Quare ita censeo: quoniam Lepidus exercitum, priuato consilio paratum, cum pessimis, & hostib. Reip. contra huius ordinis auctoritatem ad vrbem ducit; vti Ap. Claudius interrex cum Q. Catulo proconsule, & ceteris, quib. imperium est, vrbi præsidio sint; operamq; dent, ne quid Resp. detrimenti capiat.

ORATIO C. COTTAE COS. AD QVIRITES,

vt tolerent aduorsa,

Incertum, ex quo Historiar libro.

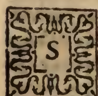
VIRITES, multa mihi pericula domi, militiæ, multa aduersa fuere: quorũ alia toleraui, partim repuli deorũ auxiliis, & virtute mea: in queis oĩbus, neq; animus negotio defuit, neq; decretis labos. Malæ secundæq. res opes, non ingeniũ, mihi mutabãt. At cõtra in his miseriis cuncta me cũ fortuna deseruere. Præterea senectus, ꝑ se grauis, curã duplicat: cui misero, acta iam ætate, ne mortẽ quidẽ honestã sperare licet. Nam, si parricida vestri sum, & vobis genitus hic, deos penates meos, patriãque, & summũ imperiũ, vilia habeo: quis mihi viuo cruciatus satis est, aut quæ pœna mortuo? cũ omnia memorata apud inferos supplicia scelere meo vici: à prima adolescẽtia in ore vestro priuatus, & in magistratib. egi: qui lingua, qui consilio meo, qui pecunia voluere, vsi sunt: neq; ego callidã facundiam, neq; ingenium, ad male faciendum exercui: auidissimus priuatæ maximas inimicitias pro Rep. suscepi, qui victus cũ illa simul, cum egens alienæ opis plura mala expectarem; vos, Quirites, rursus mihi patriam, deos penates cum ingenti dignitate dedistis. Pro quib. beneficiis vix satis gratus videar, si singulis animam, quã nequeo, cõcesserim. Nam vita, & mors iure naturæ sunt: vt sine

de-

dedecore cũ ciuib. fama & fortunis integer agas, id do no datur, atq; accipitur. consules nos fecistis, Quirites domi, belliq; impeditissima Rep. nãq; imperatores Hispaniæ stipẽdiũ, milites, arma, frumẽtũ, poscunt: & id res cogit: quoniã defectione sociorum, & Sertorij per montes fuga, neq; manu certare possunt, neq; utilia parare: exercitus in Asia, Ciliciaq; ob nimias opes Mithridatis aluntur: Macedonia plena hostiũ est: nec minus Italiæ maritima, & prouinciarum: cum interim vectigalia parua, & bellis incerta, vix partẽ sumptuũ sustinent: ita classe, qua cõmeatus vehebatur, minore, q̃ antea, nauigamus. Hæc si dolo, aut secordia nostra cõ tracta sunt; agite vti libet, & ita suppliciũ sumite: sin fortuna cõmunis asperior est; quare indigna vobis, nobisq́;, & Rep. incipitis? Atq; ego, cuius ætati mors propior est, nõ depcor, si qd ea vobis incõmodi demitur: neque mox ingenuo corpori honestius, q̃ ꝑ vostra salute, finẽ vitæ fecerint. Adsum en C. Cotta cos. facio quod sæpe maiores asperis bellis fecere: voueo, dedoq; me ꝑ Rep. q̃ deinde cui mandetis, circumspicite, nã talẽ honorẽ bonus nemo volet: cũ fortunæ, & pacis, & belli ab alijs acti rõ reddẽda, aut turpiter moriẽdũ sit. Tantum modo in animis habetote, nõ me ob scelus, aut auaritiã, cæsum, sed volentẽ pro maximis beneficijs animã dono dedisse. Per vos igitur, Quirites, & gloriã maiorũ, tolerate aduorsa, et consulite Reip. multa cura summo imperio inest, multi ingentes labores: quos nequidquã abnuitis, & pacis opulentiam quæritis: cum omnes prouinciæ, regna, maria terræq; aspera, aut fessa bellis sint.

MACRI TRIB. PL. AD PLEBEM DE TRIBVNICIA POTESTATE RECVPERANDA.

EX LIB. III. HISTORIARVM teste Frontone.

I, QVIRITES, parum existimaretis, quid inter ius à maiorib. relictum vobis, & hoc à Sylla paratum seruitiũ interesset: multis mihi disserẽdum fuisset, docendumq. quas ob iniurias, & quoties à patrib. armata plebes secessisset, vtiq; vindices parauisset omnis iuris sui tribunos pl. nunc hortari modò reliquum est, & ire primum via, qua capessendam arbitror libertatẽ. neq. me præterit, quantas opes nobilitatis solus impotens inani specie magistratus pellere dominatione incipiam; quantoq; tutius factio noxiorum agat, quam soli innocentes. Sed præter spem bonam ex vobis, quæ metum vicit, statui certaminis aduersa pro libertate potiora esse forti viro, quam omnino non certauisse. Quamquam omnes alij creati pro iure vestro vim cunctam, & imperia sua gratia, aut spe, aut præmijs, in vos conuertẽre, meliusq; habent mercede delinquere, quã gratis recte facere. Itaq; oẽs concessere iã in paucorũ dominationem, qui per militare nomen, ærarium, exercitus, regna, prouincias occupauere, & arcẽ habent

bent ex spolijs vestris: cum interim more pecorum vos multitudo singulis habendos, fruendosq. præbetis, exuti omnibus, quæ maiores reliquere: nisi quia vosmetipsi per suffragia, vt præsides olim nunc dominos destinatis. Itaq. concessere illuc omnes: & mox, si vestra receperitis, ad vos redibunt pleriq. rarus enim animus est ad ea, quæ placent, defendenda: cetera validiorũ sunt. An dubium habetis, ne officere quid vobis vno animo pergentib. possit, quos languidos, secordesq. pertimuere? nisi forte C. Cotta ex factione media consul aliter quã metu iura quædã trib. pl. restituit. Et quamquam L. Cincius, primus de potestate trib. loqui ausus, mussantib. vobis circumuentus erat: tamen prius illi inuidiã metuere, quam vos iniuriæ pertęsum est. Quæ ego nequeo satis mirari, Quirites. Nã spẽ frustra fuiße intellexistis. Sylla mortuo, qui scelestũ imposuerat seruitium, finẽ mali credebatis. Ortus est longè sæuior Catulus. Tumultus intercessit Bruto, & Aemilio Mamerco cos. dein C. Curio ad exitium vsque insontis tribuni dominatus est. Lucullus superiore anno quantis animis ierit in L. Quinctium, vidistis; quantæ deniq. nunc mihi turbæ concitantur. Quæ profectò incaßum agerentur, si prius, quam vos seruiendi finem, illi dominationis facturi erant: præsertim cum bis ciuilibus armis dicta alia, sed certatim vtrimq. de dominatione in vobis sit. Itaq. cetera ex licẽtia, aut odio, aut auaritia, in tẽpus arsere: permãsit una res modo, quæ vtrimq. quæsita est: & erepta in posterũ vis tribunicia, telũ à maiorib. libertati paratũ. Quod, ego uos moneo, quæsoq;, ut animaduertatis; neu nomina rerum ad ignauiam mutantes,

tantes,

tantes, otium pro seruitio appelletis, quo iam ipso frui, si vera, & honesta flagitium superauit, non est conditio. Fuisset, si omnino quiessetis. Nunc animum aduertite: &, nisi viceritis, quoniam omnis iniuria grauitate tutior est, arctius habebunt. Quid censes igitur? aliquis vestrum subiecerit. Primum omnium, omittendū morem hunc, quem agitis, impigræ linguæ, animi ignaui, non vltra concionis locum memores libertatis: deinde, ne vos ad virilia illa vocem, quo tribunos plebei modo patricium magistratum, libera ab auctoribus patricijs suffragia maiores vestri parauere. Quamuis, Quirites, in vobis sit, vt, quæ iussa nunc pro alijs toleratis, pro uobis agere, aut non agere, certe possitis. Iouem, aut aliū quem Deum, consultorem expectatis? magna illa consulum imperia, & patrum decreta vos exequendo rata efficitis, Quirites: vltroq. licentiam in vos auctum, atque adiutum properatis. Neque ego vos vltum iniurias hortor; magis, vti requiem cupiatis: neq. discordias, vt illi criminantur, sed earum finem volens, iure gentium res repeto: & si pertinaciter retinebunt, non arma, neq. secessionem, tantummodo ne amplius sanguinem vestrum præbeatis, censeo. Gerant, habeantq. suo modo imperia, quærant triumphos: Mithridatem, Sertorium, & reliquias exulum, persequantur cū imaginibus suis: absit periculū, & labos, quibus nulla pars fructus est: nisi fortè repentina ista frumentaria lege munia vestra pensantur: cum tamen, qui his modis libertatem omnium æstimauere, hi profectò nō amplius possunt alimentis carere: namq. vtilis exiguitate mors prohibetur. Senescunt vires, sic, vt neque absolui cura

fami-

familiari tam parua res possit. At & ignauissimi quique tenuissima spe frustrantur: quæ tamen quamuis ampla, quoniam seruitij pretium ostentarent, cuius torpedinis erat decipi, & vestrarum rerum vltro iniuria gratiam debere? namque alio modo neque valent in vniuersos, neque conabuntur. Cauendus tamen dolus est. Itaque simul comparant delenimenta, & differunt vos in aduentum Cn. Pompeij: quem ipsum, vbi pertimuere sublatū in ceruices suas, mox dempto metu lacerant: neque eos pudet, vindices, vti se ferunt, libertatis, tot viros sine vno aut remittere iniuriam non audere, aut ius non posse defendere. Mihi quidem satis spectatum est, Pompeium, tantæ gloriæ adolescentem, malle principem volentibus vobis esse, quam illis dominationis & socium, auctoremque in primis fore tribunitiæ potestatis. Verum, Quirites, antea singuli ciues in pluribus, non in vno cuncti præsidia habebatis: neq. mortalium quisquam dare, aut eripere, talia vnus poterat. Itaque verborum satis dictum est. Neque enim ignorantia res claudit: verum occupauit nescio quæ vos torpedo: quia neque gloria mouemini, neque flagitio: cunctaque præsenti ignauia mutastis, abunde libertatem rati, quia tergis abstinetur, & huc ire licet, atq. illuc, munera ditium dominorum. Atque hæc eadem non sunt agrestibus, sed cæduntur inter potentium inimicitias, donoque dantur in prouincias magistratibus. Ita pugnatur, & vincitur à paucis: plebes, quodcumque accidit, pro victa est, & in dies magis erit: siquidē maiore cura dominationem illi retinuerunt, quam vos repetiueritis libertatem.

EPISTOLA CN. POMPEII AD SENATVM.

EX LIB. III. HISTORIARVM Diomede teste.

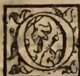
SI aduersus vos, patriamque, & Deos penates, toties labores, & pericula suscepissem, quoties à prima adolescentia ductu meo scelestissimi hostes fusi, & vobis salus quæsita est: nihil amplius in absentem me statuissetis, quam adhuc agitis, P. C. quem contra ætatem proiectum ad bellum sæuissimum, cum exercitu optime meritò, quantum est in vobis, fame, miserrima omnium morte, confecistis. Hac in spe populus Romanus liberos suos ad bellum misit? hæc sunt præmia pro vulneribus, & toties ob Rempub. fuso sanguine? fessus scribendo, mittendoque legatos, omnes opes, & spes priuatas meas consumpsi: cum interim à vobis per triennium vix annuus sumptus datus est. Per Deos immortales, vtrum censetis me vicem ærarij præstare, an exercitum sine frumento, & stipendio, habere posse? equidem fateor, me ad hoc bellum maiore studio, quã consilio, profectum: quippe, qui nomine modò imperij à vobis accepto, diebus quadraginta exercitum paraui: hostesque in ceruicibus, iam Italiæ agentes ab alpibus in Hispaniam summoui, per eas iter aliud, atque Hannibal, nobis opportunius patefeci: recepi Galliam, Pyrenæum, Lacetaniam, Ilergetum: & primum impetum Sertorij victoris, nouis quidem militibus, &

multo

multo paucioribus sustinui: hyememque in castris inter sæuissimos hostes, non per oppida, neque ex ambitione mea, egi. Quid deinde prælia, aut expeditiones hybernas, oppida excisa, aut recepta, enumerem? quando res plus valent, quam verba. Castra hostium apud Sucronem capta, & prælium apud flumen Durium, & dux hostium C. Herennius cum Vrbe Valentia, & exercitus deleti, satis clara vobis sunt. Pro queis, ò grati patres, egestatem, & famem, redditis. Itaque meo, & hostium, exercitui par conditio est. Namque stipendium, neutri datur: victor vterque in Italiam venire potest. Quod, ego vos moneo, quæsoque, vt animaduertatis; neu cogatis necessitatibus priuatim mihi consulere. Hispaniam citeriorem, quæ non ab hostibus tenetur, nos, aut Sertorius ad internecionem vastauimus, præter maritimas ciuitates, quæ vltro nobis sumptui, onerique. Gallia, superiore anno, Metelli exercitum stipendio, frumentoque aluit: & nunc malis fructibus ipsa vix agitat. Ego non rem familiarem modò, verum etiam fidem, consumpsi. Reliqui vos estis: qui nisi subuenitis, inuito, & prædicente me, exercitus hinc, & cum eo omne bellum Hispaniæ, in Italiam transgredientur.

REX MITHRIDATES REGI ARSACI S.

EX LIB. IV. HISTORIARVM CARISIO TESTE.

MNES, *qui, secundis rebus suis, ad belli societatem orantur, considerare debent, liceat ne tum pacẽ agere: deinde, quod quæritur, satis ne pium, tutum, gloriosum, an indecorum, sit. Tibi perpetua pace frui liceret, nisi hostes opportuni, & sceleratissimi. Egregia fama, si Romanos oppreßeris, futura est. Neque petere audeam societatem: & frustra mala mea cum bonis tuis misceri sperem. Atqui ea, quæ te morari poße videntur, ira in Tigranem recentis belli, & meæ res parum prosperę, si vera existimare voles, maximè hortabuntur. Ille enim obnoxius, qualem tu voles, societatem accipiet. Mihi fortuna, multis rebus ereptis, vsum dedit bene suadendi: &, quod florentibus optabile est, ego non validissimus præbeo exemplum, quo rectius tua componas. Namque Romanis cum nationibus, populis, regibus cunctis vna, & ea vetus caußa bellandi est, cupido profunda imperij, & diuitiarum: qua primo cum rege Macedonum Philippo bellum sumpsere. Dum à Carthaginiensibus premebantur, amicitiam simulantes ei subuenientem Antiochum, concessione Asiæ per dolũ auertêre: ac mox à Philippo Antiochus omni cis Taurum agro, & decem millibus talentorum spoliatus est.*

 Persen

Persen deinde, Philippi filium, post multa, & varia certamina, apud Samothracas Deos acceptum in fidem, callidi, & repertores perfidiæ, quia pacto vitam dederant, in somnis occidere. Eumenem, cuius amicitiã gloriose ostentant, initio prodidere Antiocho, pacis mercede posthabita, custodi agri captiui: sumptibus, & contumelijs, ex rege miserrimum seruorum effecere: simulatoq. impio testamento, filium eius Aristonicum, quia patrium regnum petiuerat, hostium more, per triumphum duxere: Asia ab ipsis obsessa est: postremò totã Bithyniam, Nicomede mortuo, diripuere, cum filius Nusa, quem regem appellauerat, genitus haud dubie esset. Nam quid ego me apellem? quem disiunctum vndiq. regnis, & tetrarchijs ab imperio eorum, quia fama erat diuitem, neq. seruiturum esse, per Nicomedẽ bello lacessiuerunt, sceleris eorum haud ignarum, & ea, quæ accidere, testatum antea. Cretenses, soli omniũ liberi ea tempestate, & Rex Ptolomæus. Atque ego, vltus iniurias, Nicomedem Bythinia expuli, Asiamq. spolium Regis Antiochi recepi, & Græciæ dempsi graue seruitium. Incepta mea postremus seruorum Archelaus, exercitu prodito, impediuit: illique, quos ignauia, aut praua calliditas, vt meis laboribus tuti essent, armis abstinuit, acerbissimas pœnas soluũt. Ptolomæus pretio diem belli prolatat: Cretenses impugnati semel iam, neque finem, nisi excidio, habituri. Equidem, cum mihi ob ipsorum interna mala dilata prælia magis, quam pacem datam, intelligerem; abnuente Tigrane, qui mea dicta sero probat, te remoto procul, omnibus alijs obnoxijs, rursus tamen bellum cepi: Marcumque

Cottam

Cottam Romanum ducem apud Chalcedona terra fudi, mari exui classe pulcherrima: apud Cyzicũ magno cum exercitu in obsidione moranti frumentum defuit, nullo circum adnitente: simul hiems mari prohibebat. ita sine vi hostium regredi coactus in patrium regnũ, naufragijs apud Parum, & Heracleam militum optimos cum classibus amisi. restituto deinde apud Cabira exercitu, & varijs inter me, atq; Lucullum, prælijs, inopia rursus ambos incessit. illi suberat regnum Ariobarzanis, bello intactum: ego, vastatis circum omnibus locis, in Armeniam concessi: secutiq; Romani non me, sed morem suum, omnia regna subuertendi, quia multitudinem arctis locis pugna prohibuere, imprudentiam Tigranis pro victoria ostentant. nunc quæso considera, nobis oppressis, vtrum firmiorem te ad resistendum, an finem belli futurum putes? Scio equidem, tibi magnas opes virorum, armorum, & auri, esse: & ea re a nobis ad societatem, ab illis ad prædam peteris. ceterum consiliũ est, Tigranis regno integro, meis militibus, ꝓcul ab domo, paruo labore, ꝑ nostra corpora bellum conficere: quãdo neq; vincere, neq; vinci, sine tuo periculo, possumus. An ignoras Romanos, postquã ad Occidentẽ pergentibus finẽ Oceanus fecit, arma huc conuertisse? neq; quidquam a principio, nisi partum habere, domũ, coniuges, agros, imperiũ? conuenas, olim sine patria, sine parentibus, peste conditos orbis terrarum: quibus non humana vlla, neq; diuina, obstãt, quin socios, amicos, procul iuxtaq; sitos, inopes, potẽtesq; trahant, excidãtq; omniaq;, et maxime regna, hostilia ducant. namq; pauci libertatem, pars magna iustos dominos volunt: nos suspecti

ſuſpecti ſumus æmuli,& in tempore vindices affuturi. Tu vero,cui Seleucia maxima vrbium, regnumq́; Perſidis inclytis diuitijs eſt, quid ab illis, niſi dolum in præſens,& poſtea bellum, expectas? Romani arma in omnes habent,acerrima in eos, quibus victis ſpolia maxima ſunt: audendo,& fallendo, & bella ex bellis ſerendo magni facti. Per hũc morem extinguent omnia,aut occident: quod difficile non eſt,ſi tu Meſopotamia, nos Armenia circumgredimur: exercitus ſine frumento, ſine auxilijs: fortuna autem noſtris vitijs adhuc incolumis. Teq́. illa fama ſequetur, auxilio profectum magnis regibus, latrones gentium oppreſſiſſe. Quod vti facias, moneo, hortorque, neu malis pernicie noſtra tuum imperiũ prolatare, quam ſocietate victor fieri.

AD C. CAESAREM
DE REPVBLICA ORDINANDA.

POPVLVS Romanus antea obtinebat regna, atque imperia, fortunam dono dare, item alia, quæ per mortales auide cupiuntur: quia & apud indignos ſæpe erant, quaſi per libidinem data; neque cuiquam incorrupta permanſerant. Sed res docuit id verum eſſe, quod in carminibus Appius ait, Fabrum eſſe ſuæ quemque fortunæ: atque in te maximè, qui tantum alios prætergreſſus es, vt prius defeſſi ſint

homines laudando facta tua, quam tu laude digna faciendo. Ceterum vt fabricata, sic virtute parta, quam magna industria haberi decet: ne incuria deformētur, aut corruant infirmata. Nemo enim alteri imperium volens concedit: & quamuis nouus, atque clemens sit, qui plus potest, tamen, quia malo esse licet, formidatur. Id euenit, quia plerique rerum potentes peruersè consulunt: & eo se munitiores putant, quo illi, quibus imperitant, nequiores fuere. At contra id eniti decet; cum ipse bonus, atque strenuus, sis, vti quam optimis imperites. Nam pessimus quisque asperrime rectorem patitur. Sed tibi hoc grauius est, quam antè omnibus, te armis parta componere. Bellum aliorum pace mollius gessisti: adhoc victores prædam petunt, victi ciues sunt. Inter has difficultates euadendum est tibi, atque in posterum firmanda Resp. non armis modo, neq. aduersum hostes, sed, quod multo maius, multoq. asperius est, bonis pacis artibus. Ergo omnes magna mediocriq. sapientia res huc vocat: quæ quisque optima potest, vti dicat. Ac mihi sic videtur; qualicumq. modo tu victoriam composueris, ita alia omnia futura. Sed iam, quo melius, faciliusque constituas, paucis, quæ me animus monet, accipe. Bellum tibi fuit, imperator, cum homine claro, magnis opibus, auido potentiæ, maiore fortuna, quam sapientia: quem secuti sunt pauci, per suam iniuriam tibi inimici: item quos affinitas, aut alia necessitudo, traxit. Nam particeps dominationis neque fuit quisquam; neque, si pati potuisset, orbis terrarum bello concussus foret. Cetera multitudo vulgi more magis, quam iudicio, post alius alium,

quasi

quasi prudentiorem, secuti. Per idem tempus maledictis iniquorum occupandæ Reip. in spem adducti homines, quibus omnia probro, ac luxuria, polluta erãt, concurrere in castra tua: & aperte quietis mortem, rapinas, postremò omnia, quæ corruptus animus iubebat, minitari. Ex queis magna pars, vbi neque creditũ condonare, neque te ciuibus, sicuti hostibus, vti vident, defluxere: pauci restitere, quibus maius otium in castris, quam Romæ, futurum erat: tanta vis creditorum impendebat. Sed ob casdem caussas, immane dictu est, quanti, & quam multi mortales postea ad Pompeium discesserint: eoq. per omne tempus belli quasi sacro, atque inspoliato fano debitores vsi. Igitur, quoniam tibi victori de bello, atque pace, agitandum est; hoc vti ciuiliter deponas, illa vt quam iustissima, et diuturna sit: de te ipso primum, quia compositurus es, quod optimũ factu est, existima. Equidem ego cuncta imperia crudelia, magis acerba, quam diuturna, arbitror; neq. quemquam à multis metuendum esse, quin ad eum ex multis formido recidat: eam vitam bellum æternum, & anceps gerere: quoniam neque aduersus, neque ab tergo, aut laterib. tutus sis, semper in periculo, aut metu agites. Contra; qui benignitate, & clementia, imperiũ temperauere, his læta & candida omnia visa, etiam hostes æquiores, quam alijs ciues. An qui me his dictis corruptorem victoriæ tuæ, nimisq. in victos bona voluntate prædicent? scilicet quod ea, quæ externis nationibus, natura hostibus, nosq. maioresq. nostri sæpe tribuere, ea ciuibus danda arbitror; neque Barbaro ritu cæde cædem, & sanguine sanguinem, expiandum. An

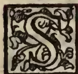
illa, quæ paullo ante hoc bellum in Cn. Pompeium victoriamq. Syllanam increpabantur, obliuio abstulit? interfecit Domitium, Carbonem, Brutum, alios item non armatos, neque in prælio belli iure, sed postea supplices per summum scelus interfectos: plebem Romanam in villa publica pecoris modo conscissam. Heu quam illa occulta ciuium funera, & repentinæ cædes in parentum, aut liberorum sinum, fuga mulierum, & puerorum, vastatio domorum: ante partam à te victoriam omnia sæua, atque crudelia, erant. Ad quæ te illi ijdem hortantur: & scilicet id certatum esse, vtriusque vestrum arbitrio iniuriæ vt fierent: neque receptam, sed captam, à te Remp. & ea caussa exercitus stipendijs confectis, optimos, & veterrimos omnium, aduersum fratres, parentesq. alij liberos armis contendere; vt ex alienis malis deterrimi mortales ventri, atque profundæ libidini sumptus quærerent; atque essent opprobria victoriæ, quorum flagitijs commacularetur bonorum laus. Neque enim te præterire puto, quali quisque eorum more, aut modestia, etiam tum dubia victoria, sese gesserit: quoq; modo in belli administratione scorta, aut conuiuia, exercuerint nonnulli; quorum ætas ne per otium quidem tales voluptates sine dedecore attigerit. De bello satis dictum. De pace firmanda quoniam tuq;, & omnes tui agitatis: primũ id, quæso, considera, quale id sit, de quo consultas: ita, bonis, malisq; dimotis, patenti via ad verum perges. Ego sic existimo; quoniam orta omnia intereunt, qua tempestate vrbi Romanæ fatum excidij aduentarit, ciues cum ciuibus manus conserturos; ita defessos, & ex

ſangues regi, aut nationi prædæ futuros. aliter nõ orbis terrarum, neq; cunctæ gentes conglobatæ, mouere, aut contundere queunt hoc imperium. firmãda igitur ſunt concordiæ bona, & diſcordiæ mala expellenda, id ita eueniet, ſi ſumptuum, & rapinarum, licentiam dempſeris; non ad vetera inſtituta reuocans, quæ, iam pridem corruptis moribus, ludibrio ſunt; ſed ſi ſuã cuiq; rem familiarem, et finem ſumptuum ſtatueris: quoniam is inceſſit mos, vt homines adoleſcẽtuli, ſua, atq; aliena conſumere, nihil libidini, atq; alijs rogantib. denegare, pulcherrimum putent; eam virtutem, & magnitudinẽ animi, pudorem, atq; modeſtiã pro ſecordia æſtiment. ergo animus ferox, praua via ingreſſus, vbi conſueta non ſuppetunt, fertur accẽſus in ſocios modo, modo in ciues: mouet compoſita, et res nouas veterib. acquirit. quare tollendus fęnerator in poſterum; vti ſuas quiſq; res curemus. ea vera, atq; ſimplex via eſt, magiſtratum populo, non creditori, gerere; & magnitudinem animi in addendo, non demendo reipu. oſtendere. atq; ego ſcio, quam aſpera hæc res in principio futura ſit, præſertim ijs, qui ſe in victoria licentius, liberiusq́;, quam artius, futuros credebant: quorum ſi ſaluti potius, quam libidini, conſules, illosq́ue nosq́ue & ſocios in pace firma conſtitues. ſi eadem ſtudia, artesq́ue iuuentuti erunt: næ iſta egregia fama ſimul cum vrbe Roma breui concidet. poſtremo ſapientes pacis cauſſa bellum gerunt, laborem ſpe otij ſuſtentant. niſi illam firmam efficis; vinci, an viciſſe, quid retulit? quare capeſſe per deos rempubli. & omnia aſpera, vti ſoles, peruade: namque aut tu mederi potes; aut omitten-

da est cura omnibus. Neque quisquam te ad crudeles pœnas, aut acerba iudicia, inuocat, quibus ciuitas vastatur magis, quam corrigitur; sed vt prauas artes, malasq. libidines, ab iuuentute prohibeas. Ea vero clementia erit, consuluisse, ne immerito ciues patria expellerentur; retinuisse ab stultitia, & falsis voluptatibus; pacem, concordiamq. stabiliuisse: non, si, flagitijs obsecutus, delicta perpessus, præsens gaudium cum mox futuro malo concesseris. Ac mihi animus, quibus rebus alij timent, maximè erectus est, negotij magnitudine: & quia tibi terræ, & maria simul omnia componenda sunt, (quippe res paruas tantum ingenium attingere nequit) magnæ curæ magna merces est. Igitur prouideas oportet, vti plebes, largitionibus, & publico frumento, corrupta, habeat negotia sua, quibus ab malo publico detineatur: iuuentus probitati, & industriæ, non sumptibus, neque diuitijs, studeat. Id ita eueniet, si pecuniæ, quæ maxima omnium pernicies est, vsum, atque dedecus, dempseris. Nam sæpe ego cū animo meo reputans, quibus quisque rebus clarissimi viri magnitudinem inuenissent; quæ res populos, nationes ue, magnis auctoribus auxißent; ac deinde quibus caussis amplissima regna, & imperia, corruißent: eadem semper bona, atque mala reperiebam, omnesq. victores diuitias contempsiße, & victos cupiuiße. Neque aliter quisquam extollere sese, & diuina mortalis attingere potest, nisi, omissis pecuniæ, & corporis gaudijs, animo indulgens, non assentando, neque concupita præbendo, peruersam gratiam gratificans, sed in labore, patientia, bonisq. præceptis, & factis fortibus exercitando.

Nam domum, aut villam exstruere, eamq. signis, aulæis, aliisq. operibus exornare, & omnia potius, quam semet, visendum efficere; id est, non diuitias decori habere, sed ipsum illis flagitio esse. Porrò ij, quibus bis die ventrem onerare, nullam noctem sine scorto quiescere mos est; vbi animum, quem dominari decebat, seruitio oppresere, nequaquam eo postea hebeti, atque claudo pro exercitio vti uolunt. Nam imprudentia pleraque, & se præcipitant. Verum hæc, & omnia mala pariter cum honore pecuniæ desinent, si neque magistratus, neque alia vulgò cupienda venalia erunt. Ad hoc prouidendum est, quonam modo Italia, atq. prouinciæ tutiores sint: id quod factu haud obscurum est. Nam ijdem omnia vastant, suas deserendo domos, & per iniuriam alienas occupando. Item ne, vti adhuc, militia iniusta, aut inæqualis sit: cum alij triginta, pars nullum stipendium faciet: & frumentum id, quod antea præmium ignauiæ fuit, per municipia, & colonias illis dare conueniet, cũ stipendijs emeritis domos reuerterint. Quæ Reip. necessaria, tibiq. gloriosa ratus sum, quam paucissimis absolui. Non peius videtur pauca nunc de facto meo disserere. Plerique mortales ad iudicandum satis ingenij habent, aut simulant: verũtamen ad reprehendenda aliena facta, aut dicta ardet oĩbus aĩus; vix satis apertũ os, aut lingua prompta videtur, quæ dicta pectore euoluat: quib. me subiectum haud pœnitet, magis reticuisse pigeret. Nã, siue hac, seu meliore alia uia perges: à me quidẽ pro virili parte dictũ, & adiutũ fuerit. Reliquum est, optare, vti, quæ tibi placuerint, ea dij immortales approbent, beneque euenire sinant.

AD C. CAESAREM DE REPVBLICA ORDINANDA.

CIO ego, *quam difficile, atque asperum factu sit, consilium dare Regi, aut Imperatori, postremò cuiquam mortali, cuius opes in excelso sunt: quippe cum & illis consultorum copiæ adsint; neque de futuro quisquam satis callidus, satisque prudens, sit. Quinetiam sæpe praua magis, quam bona consilia, prospere eueniunt: quia plerasque res fortuna ex libidine sua agitat. Sed mihi studium fuit adolescentulo Rempub. capessere: atque in ea cognoscenda multam, magnamque curam habui: non ita, vt magistratum modo caperem, quem multi malis artibus adepti erant: sed etiam vt Rempub. domi, militiæque, quantumque armis, viris, opulentia posset, cognitum haberem. Itaque mihi multa cum animo agitanti consilium fuit, famam, modestiamque meam post tuam dignitatem habere, & cuius rei lubet periculum facere, dum quid tibi ex eo gloriæ accederet. Idque non temere, aut ex fortuna tua, decreui; sed quia in te, præter ceteras, artem vnam egregie mirabilem comperi, semper tibi maiorem in aduersis, quam in secundis rebus, animum esse. Sed per ceteros mortales illa res clarior est, quod & prius defessi sunt homines laudando atque admirando munificentiā tuā, quam tu faciendo, quæ gloria digna essent. Equidem mihi decretū est, nihil tam ex alto reperiri*

periri posse, quod non cogitanti tibi in promptu sit. neque ego, quæ visa sunt, de Rep. tibi scripsi, quia mihi consilium, atq; ingenium meum amplius æquo probaretur: sed inter labores militiæ, interq; prælia, victorias, imperium, statui admonendum te de negotijs vrbanis. Namque, tibi si id modo in pectore consilij est, vt te ab inimicorum impetu vindices, quoq́; modo cõtra aduersum consulem beneficia populi retineas: indigna virtute tua cogites. Sin in te ille animus est, qui iam à principio nobilitatis factionem disturbauit: plebem Rom. ex graui seruitute in libertatem restituit; in prætura inimicorum arma inermis disiecit; domi militiæq; tanta, & tam præclara facinora fecit, vt ne inimici quidem queri quidquam audeant, nisi de magnitudine tua: quin accipe tu ea, quæ dicam de summa Reip. quæ profectò aut tu vera inuenies, aut certe haud procul à vero. Sed, quoniam Cn. Pompeius aut animi prauitate, aut quia nihil maluit, quam quod tibi obesset; ita lapsus est, vt hostibus tela in manus iaceret: quibus ille Rẽp. conturbauit, eisdem tibi restituenda est. Primum omnium, summam potestatem moderandi, de vectigalibus, sumptibus, iudicijs, senatorib. paucis tradidit, plebem Romanã, cuius antea summa potestas erat, nosq; his quidem legib. in seruitute reliquit. iudicia, tametsi, sicut antea, trib. ordinib. tradita sunt, tamẽ ijdẽ illi factiosi regũt, dant, adimunt, quæ lubet: innocentes circumueniunt: suos ad honorẽ extollunt. non facinus, nõ probrũ, aut flagitiũ, obstat, quo minus magistratus capiant: quod commodum est, trahunt, rapiunt: postremo, tamquam vrbe capta,

libi-

libidine, ac licentia sua, pro legib. vtuntur. Ac me quidem mediocris dolor angeret, si virtute partam victoriam more suo per seruitium exercerent. Sed homines inertissimi, quorum omnis vis, virtusq; in lingua sita est, forte, atq; alterius secordia dominationem oblatã insolentes agitant. Nam, quæ seditio, aut dissensio ciuilis tot tamq; illustres familias ab stirpe euertit? aut quorum vnquam victoria animus tam præceps, tãq; immoderatus fuit? L. Sylla, cui omnia in victoria lege belli licuerunt, tametsi à Sulpicio hostium partes muniri intelligebat, tamen, paucis interfectis, ceteros beneficio, quam metu, retinere maluit. At hercule nũc cum Catone, L. Domitio, ceterisq. eiusdem factionis, quadraginta senatores, multi præterea cum spe bona adolescentes, sicuti hostiæ, mactati sunt: cum interea importunissima genera hominum tot miserorum ciuiũ sanguine satiari nequiuerint: non orbi liberi, non parentes exacta ætate, non gemitus virorum, luctus mulierum immanem eorum animum inflexit, quin, acerbius in dies male faciendo, ac dicendo, dignitate alios, alios ciuitate euersum irent. Nam, quid ego de te dicam, cuius contumeliam homines ignauissimi uita sua commutare volunt? scilicet neq; illis tantæ voluptati est (tametsi insperantib. accidit) dominatio, quanto mæ rori tua dignitas: qui optatius habent, ex tua calamitate periculum libertatis facere, quam per te populi R. imperium maximum ex magno fieri. Quo magis tibi etiam atq; etiam animo prospiciendum est, quonam modo rem stabilias, communiasque. Mihi quidem quæ mens suppetit, eloqui non dubitabo. Ceterum tui erit

inge-

ingenij probare, quæ vera, atq; vtilia factu putes. In duas partes ego ciuitatem diuisam arbitror, sicut a maioribus accepi, in patres, & plebem. Antea in patribus summa auctoritas erat, vis multo maxima in plebe. Itaq; sæpius in ciuitate secessio fuit: semperq; nobilitatis opes deminutæ sunt, & ius populi amplificatum. Sed plebes eo libere agitabat; quia nullius potentia super leges erat; neq; diuitijs, aut superbia, sed bona fama, factisq; fortib. nobilis ignobilem anteibat: humillimus quisq; in armis, aut militia, nullius honestæ rei egens, satis sibi, satisq; patriæ, erat. Sed, vbi eos paullatim expulsos agris, inertia, atq; inopia incertas domos habere subegit: cœpere alienas opes petere, libertatem suam cum Rep. venalem habere. Ita paullatim populus, qui dominus erat, & cunctis gentib. imperitabat, dilapsus est: &, pro communi imperio, priuatā sibi quisq; seruitutem peperit. Hæc igitur multitudo primum malis morib. imbuta, deinde in artes, vitasq; varias dispalata, nullo modo inter se congruens, parū mihi quidem idonea videtur ad capessendam Rem. ceterum, additis nouis ciuibus, magna me spes tenet, fore, vt omnes expegiscantur ad libertatem: quippe cū illis libertatis retinendæ, tum his seruitutis amittendæ cura orietur. Hos ego censeo, permixtos cum veterib. nouos, in colonijs constituas. Ita & res militaris opulentior erit & plebes, bonis negotijs impedita, malum publicum facere desinet. Sed non inscius, neq; imprudens sum, cum ea res agetur; quæ sæuitia, quæ vetempestates hominum nobilium futuræ sint, cum indignabuntur omnia funditus misceri, antiquis ciuib. hūc seruitu-

uitutem imponi, regnum deniq; ex libera ciuitate futurum, vbi vnius munere multitudo ingens in ciuitatē peruenerit, equidem ego sic apud animum meū statuo, malum facinus in se cōmittere, qui incommodo Reip. gratiam sibi conciliet. Vbi bonum publicum etiam priuatim vsui est: id vero dubitare aggredi, secordiæ, atque ignauiæ duco. M. Liuio Druso semper consilium fuit, in tribunatu summa ope niti pro nobilitate: neq; vllam rem in principio agere intendit, nisi illi auctores fierent homines factiosi, quib. dolus, atq; malitia, fide cariora erant. Vbi intellexerunt, per vnum hominem maximum beneficium multis mortalib. dari: videlicet & sibi quisque conscius, malo atque infido animo esse, de M. Liuio Druso iuxta, ac de se, existimarunt. Itaq; metu, ne per tantam gratiam solus rerum potiretur, contra eam nixi, sua ipsius consilia disturbauerunt. Quo tibi imperator maiore cura fideq; amici, & multa præsidia paranda sunt. Hostem aduersum deprimere, strenuo homini haud difficile est; occulta pericula neq; facere, neque vitare, bonis in promptu est. Igitur vbi eos in ciuitatem adduxeris; quoniam quidem renouata plebs erit, in ea re maximè animum exercitato, vt colantur boni mores; concordia inter veteres, & nouos, coalescat. Sed multo maximum bonum patriæ, ciuibus, tibi, liberis, postremo humanæ genti, pepereris, si studium pecuniæ aut sustuleris, aut, quoad res feret, minueris. Aliter neq. priuata res, neq: publica, neque domi, neque militiæ, regi potest. Nam, vbi cupido diuitiarum inuasit: neq; disciplina, neq. artes bonæ, neq. ingenium vllum satis pol

let: quin animus magis, aut minus mature, postremo tamen succumbit. Sępe iam audiui, qui reges, quæ ciuitates, & nationes, per opulentiam magna imperia amiserint, quæ per virtutem inopes ceperãt. Id adeo haud mirandum est. Nam, vbi bonus deteriorem diuitijs magis clarum, magisq; acceptũ videt; primo æstuat, multaq. in pectore voluit: sed, ubi gloria honorem magis in dies, virtutem opulentia vincit: animus ad voluptatem à vero deficit. Quippe gloria industria alitur: vbi eam dempseris, ipsa per se virtus amara, atque aspera est. Postremo, vbi diuitiæ claræ habentur, ibi omnia bona vilia sunt, fides, probitas, pudor, pudicitia. Nam ad virtutem vna, & ardua via est: ad pecuniam, qua cuiq. lubet, nititur & malis, & bonis reb. ea creatur. Ergo in primis auctoritatem pecunię demito: neq. de capite, neq. de honore ex copijs quisquam magis, aut minus iudicauerit; si neq; prætor, neq. consul, ex opulentia, verum ex dignitate, creetur. Sed de magistratu facile populi iudicium fit. Iudices a paucis probari, regnum est; ex pecunia, legi inhonestũ. Quare omnes primæ classis iudicare placet, sed numero plures, quam iudicant. neq. Rhodios, neq; alias ciuitates vnquã suorũ iudiciorũ pænituit: vbi promiscue diues, & pauper, vt cuiq. sors tulit, de maximis reb. iuxta, ac de minimis disceptat. sed de magistratib. creandis haud mihi qdẽ absurde placet lex, quã C. Gracchus in tribunatu pmulgauerat; vt ex cõfusis quinq. classib sorte centurię vocarẽtur. ita coæquati dignitate, pecunia, virtute anteire alius aliũ pperabit. nec ego magna remedia cõtra diuitias statuo, nã pinde oẽs res laudantur

tur, atq; appetũtur, vt earum rerum vsus est: malitia præmijs exercetur. Vbi ea dempseris, nemo omniũ gratuito malus est. Ceterum auaritia bellua fera, immanis, intoleranda est: quò intendit, oppida, agros, fana, atq, domos, vastat: diuina cum humanis permiscet: neq; exercitus, neque mœnia obstant, quò minus vi sua penetret: fama, pudicitia, liberis, patria, atq; parentibus cunctos mortales spoliat. Verum, si pecuniæ decus ademeris: magna illa vis auaritiæ facile bonis morib. vincetur. Atq; hæc ita sese habere tametsi omnes æq; atq; iniqui memorent: tamen tibi cum factione nobilitatis haud mediocriter certandum est: cuius si dolum caueris, alia omnia in procliui erunt. Nam hi, si virtute satis valerent, magis æmuli bonorum, quam inuidi, essent. Quia desidia, & inertia, & stupor eos, atq; torpedo, inuasit: strepunt, obtrectant, alienam famam suum dedcus existimant. Sed, quid ego plura, quasi de ignotis memorem? M. Bibuli fortitudo, atque animi vis, in consulatum erupit: hebes lingua, magis malus, quam callidus ingenio. Quid ille audeat, cui consulatus maximum imperium maximo dedecori fuit? An L. Domitij magna vis est, cuius nullum membrũ à flagitio, aut facinore vacat? lingua vana, manus cruentæ, pedes fugaces; quæ honeste nominari nequeunt, inhonestissima. Vnius tamen M. Catonis ingenium versutum, loquax, callidum haud contemno. Parantur hæc disciplina Grecorum. Sed virtus, vigilantia, labos, apud Græcos nulla sunt. Quippe, cum domi libertatem suam per inertiam amiserint; censes ne eorum præceptis imperium haberi posse? Reliqui de factione

sunt

sunt inertissimi nobiles: in quibus, sicut instituo, præter nomen, nihil est additamenti. L. Posthumius, & M. Fauonius, mihi videntur quasi magnæ nauis superuacua onera esse, vbi salui peruenire visi sunt: si quid aduersi coortum est, de illis potissimum iactura fit; quia pretij minimi sunt. Quoniam nunc, vt mihi videor, de plebe renouanda, corrigendaq; disserui: de senatu, quæ tibi agenda videntur, dicam. Postquam mihi ætas, ingeniumq; adoleuit; haud ferme armis, atq; equis, corpus exercui; sed animum in litteris, quod natura firmus erat in laboribus, habui. Atq; ego in ea vita multa legendo, atq; audiendo ita comperi, omnia regna, ciuitates, nationes vsq; eo prosperũ imperium habuisse, dum apud eos vera consilia valuerunt: vbicumq; gratia, timor, voluptas, ea corrupere, post paullo imminutæ opes, deinde ademptum imperium, postremo seruitus imposita est. Equidem ego sic apud animum meum statuo; cuicunq; in sua ciuitate amplior, illustriorq. locus, quam alijs, est, ei magnam curam esse Reip. nam ceteris, salua vrbe, tantummodo libertas tuta est: qui per virtutem sibi diuitias, decus, honorẽ, pepererunt; ubi paullum inclinata Resp. agitari coepit, multipliciter animus curis, atq; laborib. fatigatur: aut gloriam, aut libertatem, aut rem familiarem, defensat: omnib. locis adest, festinat: quanto in secundis reb. florentior fuit, tanto in aduersis asperius, magisq; anxiè, agitat. Igitur, vbi plebs senatui, sicut corpus animo, obedit, eiusq; consilia exsequitur: patres consilio valere decet, populo superuacanea est calliditas. Itaq. maiores nostri, cũ bellis asperrimis premerẽtur, equis,

viris, pecunia amißa, nunquam defeßi sunt armati de imperio certare: non inopia ærarij, non vis hostium, nõ aduersa res, ingentem eorum animum subegit, quin, quæ virtute ceperant, simul cum anima retinerent. Atq; ea magis fortib. consilijs, quam bonis prælijs, pa trata sunt. Quippe apud illos vna Resp. erat; ei consu lebant; factio contra hostes parabatur: corpus, atque ngenium, patriæ, non suæ quisq; potentiæ, exercitabat. At hoc tempore contrà homines nobiles, quorum ani mos secordia, atq; ignauia, inuasit, ignari laboris, ho- stium, militiæ, domi factione instructi, per superbiam cunctis gentib. moderantur. Itaq; patres, quorum con silio antea dubia Resp. stabiliebatur, oppreßi ex aliena libidine huc, atq. illuc fluctuantes agitantur: inter- dum alia, deinde alia, decernunt: vti eorum, qui domi nantur, simultas, ac arrogantia, fert, ita bonum, ma- lumq; publicum existimant. Quod si aut libertas æquà omnium, aut sententia obscurior esset: maiorib. opib. Resp. & minus potens nobilitas eßet. Sed quoniam coæquari gratiam omnium difficile est; quippe cum il- lis maiorum virtus partam reliquerit gloriam, dignita tem, clientelas: cetera multitudo pleraq. inscia, sit sen tentia eorum à metu libera. Ita occultò sibi quisq. al- terius potentia carior erit. Libertas iuxta bonis, & malis, strenuis, & ignauis optabilis est. Verum eam pleriq; metu deserunt. stultißimi mortales, quod, in certamine dubium est, quorsum accidat, id per inertiã in se, quasi victi, recipiunt. Igitur duab. reb. confir- mari poße senatum puto: si numero auctus per tabel lam sententiam feret. Tabella obtentui erit, quo ma-

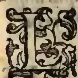
gis animo libero facere audeat: in multitudine, & præsidij plus, & usus amplior est. Nã fere, his tẽpestatibus alij iudicijs publicis, alij priuatis suis atq; amicorũ negotijs implicati, haud sane Reip. consilijs adfuerunt: neq. eos magis occupatio, quã superba imperia distinuere. Homines nobiles cum paucis senatorijs, quos additamenta factionis habent, quæcunq. libuit ꝓbare, reprehendere, decernere, ea, vti libido tulit, fecere. Verũ vbi, numero senatorũ aucto, per tabellã sententiæ dicẽtur; illi superbiam suam dimittent, ubi ijs obediendum erit, quib. antea crudelissime imperitabant. Forsitã imperator perlectis litteris decernes, quẽ numerũ senatorũ fieri placeat; quoq. modo in multa, & varia officia distribuatur; & quoniã iudicia primæ classis mittenda putẽ, quæ descriptio, qui numerus in quoq. genere futurus sit. Ea mihi oĩa generatim describere haud difficile factu fuit: sed prius laborandũ visum est de summa cõsilij. Idq. tibi probandũ verũ esse. Si hoc itinere vti decreueris; cetera in prõptu erunt. Volo ego consiliũ meũ prudẽs, maximeq. usui esse. Nã, vbicũq. tibi res ꝓspere cedet, ibi mihi bona fama eueniet. Sed me illa magis cupido exercet, vt quocumq. modo, & quamprimum Resp. adiuuetur. Libertatem gloria clariorẽ habeo. Atq. ego te oro, hortorque, ne clarissimus imperator, Gallica gente subacta, populi R. summũ, atq; inuictũ imperiũ tabescere vetustate, ac per summã secordiã dilabi, patiaris. ꝓfecto, si id accidat, neq. tibi nox, neq. dies curã animi sedauerit; quin in somnijs excitus furibũdus, atq; amẽs alienata mẽte feraris. nãq; mihi pro vero cõstat, omniũ mortaliũ vitã diuino numine inuisi: neq. bonũ,

N neq;

neq. malũ facinus cuiuſquã pro nihilo haberi: ſed ex natura diuerſa præmia bonos malosq́. ſequi. Interea forte ea tardius procedunt: ſuus cuiq. animus ex conſcientia ſpẽ prębet. quod ſi tecũ patria, atq. parẽtes poſſent loqui, ſcilicet hæc tibi dicerent. O Cæſar, nos te genuimus fortiſſimi viri in optima vrbe, decus, præſidiũq. nobis, hoſtib. terrorẽ. Quæ multis laboribus, & periculis ceperamus, ea tibi naſcenti cũ anima ſimul tradidimus patriã maximã in terris, domũ, familiamq. in patria clariſſimã, præterea bonas artes, honeſtas diuitias, poſtremo oĩa honeſtamẽta pacis, & præmia belli. Pro his ampliſſimis beneficijs nõ flagitiũ à te, neq. malum facinus, petimus, ſed vti libertatem aduerſam reſtituas. qua re patrata, profectò per gentes oẽs fama virtutis tuæ volitabit. Nãq. hac tẽpeſtate, tametſi domi, militiæq. præclara facinora egiſti; tamẽ gloria tua cũ multis viris fortib. æqualis eſt: ſi vero vrbẽ ampliſſimo nomine, & maximo imperio, prope iã ab occaſu reſtitueris; quis te clarior, quis maior, in terris fuerit? quippe ſi morbo iam, aut fato huic imperio ſecus accidat, cui dubium eſt, quin per orbem terrarum vaſtitas, bella, cædes, oriantur? quod ſi tibi bona libido fuerit, patrię, parentib. gratificandi: poſtero tẽpore, Rep. reſtituta, ſuper oẽs mortales gloria agnita, tuaq. vnius mors vita clarior erit. Nam viuos interdũ fortuna, ſæpe inuidia, fatigat: vbi anima naturæ ceſſit, dẽptis obtrectatorib. ipſa ſe virtus magis, magisq. extollit. Quæ mihi vtiliſſima factu viſa sũt, quæq. tibi vſui fore credidi, q̃ pauciſſimis potui, pſcripſi. Ceterũ deos ĩmortales obteſtor, vt, quocũq. mõ ages, ea res tibi, reiq. pub. pſpere eueniat.

DE

DE PORCIO LATRONE cuius infra Declamatio in Catilinam legitur, hæc Seneca in prologo Declamationum.

ATRONIS Porcij, cariſſimi mihi ſodalis, memoriam ſæpius cogor retractare, & à prima pueritia vſq. ad vltimum eius diē productam familiarem amicitiam cum voluptate maxima repetam. Nihil illo viro grauius, nihil ſuauius, nihil eloquentia ſua dignius: Nemo plus ingenio ſuo imperauit; nemo plus indulſit. In vtraq; parte vehementi viro modus deerat: nec intermittere ſtudia ſciebat, nec repetere. Cum ſe ad ſcribendum cō citauerat, iungebantur noctib. dies, & ſine interuallo grauis ſibi inſtabat; nec deſinebat, niſi defecerat. Rurſus, cum ſe dimiſerat, in omnes luſus, & in omnes iocos, ſe reſoluebat. Cum vero ſe ſiluis, montibusque tradiderat, omnes illos agreſtes, in ſiluis, ac montibus natos, laboris patientia, ac venandi ſollertia, prouocabat: & in tantam ſic viuendi peruenerat cupiditatem, vt vix poſſet ad priorem conſuetudinem retrahi. At, cum ſibi manum iniecerat, & ſe blandiendo, quò abduxerat, reuocabat; tantis virib. incumbebat in ſtudium, vt non tantum nihil perdidiſſe, ſed multum acquiſiuiße deſidia, videretur.

De eodem idem ſic controuerſiarum lib. v. cap. XXIV.

IN foro, vt nihil aliud, ipſum illos forum turbat. Hoc, quod vulgo narratur, an verum ſit, tu me-

lius potes ſcire; declamatoriæ virtutis LATRONEM PORCIVM *vnicum exemplum,cum pro reo in Hiſpania Ruſtico Porcio,propinquo ſuo diceret,uſq; eo eſſe confuſum,vt à ſolœcſmo inciperet; nec ante potuiſſe confirmari, ac parietes deſiderantem, quã impetrauit,ut iudicium ex foro in baſilicam transferretur.*

PORCII LATRONIS DECLAMATIO CONTRA L. SERGIVM CATILINAM.

SI QVID *precib. apud deos immortales, ſanctiſſimi iudices, vobiſcum aliquando ualuiſſemus: iamdudum & potiremur Repu. noſtra florentiſſima; & ciues noſtros haberemus tum ſtudioſos rerum gerendarum, tum patriæ ſimul, ac uirtutis amantiſſimos: idq. temporis eximia lætitia frueremur, cum rationes omnes dicendi noſtras in laudem ſummorum, atque optimorum ciuium conſumendas eſſe videremus. Nihil enim ſtatuimus animo dignius nec auctoritate maiorum, nec opinione populari, quam in eo genere uerſari forenſis exercitationis, quæ canere laudes egregias ſummorum hominum poſſet, atq; animos inflammare noſtræ ciuitatis ad imitandum. Verum dicendi voluptas olim, ſapientiſſimo viro, M. Catoni, plane contigerit, nec non & Galbæ, Scipioni, Gracchis, Procinæ, Craſſo, atq; Antonio, ſummis, atque ornatiſſimis oratoribus: quorum tempora ſingulari præſtantia virtutis,*

ac studio pæne incredibili pulcherrimarum artium floruerunt. Nobiscum vero, sententia nostra, bene ageretur, si modo tantum abessemus ab illa modestia temporum, atq. hominum, nec incidißemus in atrocissimos Reip. fluctus, ac miserandam temporum calamitatem. Marco siquidem Catoni, & Scipioni, coætaneo suo, monumentis immortalibus huius vrbis, & sine dubio clarissimis luminibus temporum suorum, de legibus dicendum erat, de institutis maiorũ, de gloria militari, persæpe de laudibus, ac uictorijs. Nobis vero qui deuenimus in hanc truculentam temporum cõditionem, sublata est omnis gratia dicendi, atq; interceptus locus omnis aut iucundissimi sermonis, aut conciliandæ beneuolentiæ popularis. Nam, si quando vox nostra siue à foro, siue à curia desideratur; dicendum est perpetuo nobis aut de tæterrimis huius patriæ calamitatibus, aut de nefarijs oppressionib. ciuium, aut de perditæ iuuentutis nunc impudicitia flagitiosa, nunc ignauia singulari. Quare pestium quãta in dies redundatio est, uos estis testimonio, iudices, quorum aures caluerunt assiduitate pæne quotidiana, copiaque incredibili ciuilium controuersiarum. Diximus equidem paucis ante diebus, vt probe meminisse potestis, de L. Glabrionis immanitate, atque audacia, furiosissimi hominis, & sine dubio crudelissimi; cuius in Senatu sica pridie deprehensa est, qua M. Papirium, lucem omnis patriciæ dignitatis, exstinguere moliebatur. Nunc vero dicendum est de L. Catilinæ sceleratissima mente, atque inusitata nequitia; quam nuper, in omnium ciuium perniciem, stragemque redundaturam,

ram, dij immortales in auctorem sceleris, tum benignitate sua, tum consulari vigilia, retorserunt. Quæso igitur, iudices, diligenter attendite, remq. cognoscite barbaram crudelitate, periculo verò, & calamitate Reip. perniciosissimam. Lucius siquidem Catilina, nō ignobili genere præditus, neq. infima uirtute, si dotes egregias tum fortunæ tum corporis, ad dignitatem urbis, non ad perniciem, conferre statuisset, Remp. nuper ex atrocissimis bellorum ciuilium uulnerib. paullisper respirātem nouis insidijs opprimere conatus est. Quid exhorruistis, iudices? non modo opprimere conatus est, sed crudelissime uexare; nō uexare tantum, sed inaudito quodam genere feritatis exstinguere. Manū ad id comparat, diuersam quidem genere, sed magnitudine sceleris, vitæq; similitudine, pæne eandem: quam exacerbatam continua pænuria rei familiaris, & ob id desiderio prædæ mirabiliter flagrantem, illecebræ sibi facillime conciliauerunt. Consilia nefarij facinoris in amplissimi ciuis M. Læcæ domo decoquobantur: ad eam greges confluebant perditorum adolescentium; quorum hic familiaritatem eximiam consecutus fuerat, conciliatam partim assuetudine stupri, partim genere quodam nefariæ largitionis. Adhibiti sunt & cœtus barbarorum hominum, nobilitati non solum magnitudine, & summa æris alieni, uerum etiam consuetudine, ac studio, turpissimarum rerū. Nec alæ muliebres ab eo cętu religioso, nocturno, prorsus abfuisse iudicatæ sunt. Nulla deniq; portenta vrbis, nullæ finitimarū regionū pestes, repertæ sunt, quæ nō denotatæ sollertissime per hunc, per magnitudinē inopiæ facillime con-

cita-

citata, repente deuolauerint in areã ipsam nefariæ, atque flagitiosæ, coniurationis. Ratio consiliorum fuit, vt Saturnalib. proxime futuris vniuersi cum armis ad ipsius Lææ domum præsto forent; ibiq. dato signo collaberentur omnes, partim ad diripiendam, inflammandamq. vrbem, partim ad trucidãdum senatum, partim ad eos cõficiendos, qui præsidium urbi ferre voluissent; Catilinã interim omnes & ducem, & imperatorem appellarent. Audistis, iudices, satis euidẽter, vt arbitror, consiliũ sceleratissimi hominis Catilinæ, reiq. indignissimę miserabilẽ ac detestabilẽ crudelitatẽ: nunc uero audienda caussa est, agnoscendæq. faces, quib. ille flagrauit ad cupiditatẽ huiusmodi scelerati facinoris obeundã. Quas si plane cõprobatas vobis, ut arbitror, planeque illustratas euidẽtib. signis attulero: nihil erit impedimẽto, quin hostẽ Reip. crudelissimũ, atq. infestissimũ, summis supplicijs, summis cruciatib. multandum, ac mactandum, esse iubeatis. Tria, iudices, sñia mea, scelerata, crudelia, flagitiosa, inaudita, quæ mentem Catilinæ semper immoderatã, semperq. nouis reb. studentẽ, ad exitium patriæ commouerunt, nunc dicẽda sunt: primum, ratio quædam tristis simultatis; qua ductus vniuersum senatum ex memoria repulsæ consulatus capitaliter fuit semper insectatus: secundo, rabies quædam temerariæ ambitionis, sitiens immodicę gloriæ, prorsusque inflammala perpetua quadã, & singulari cupiditate dominandi: postremo, cętus infames turpissimorũ hominum, non modo fatigati diuturno malo domesticæ necessitatis, uerum etiam imbuti flagitijs, ac consuetudine scelerum, sempiterna comite, & genitrice pes-

ſimarum cupiditatum. Quod genus hominum Catilinam ſuum, etiam dormientem, e ſomno facillime excitare voluiſſet. His autem oſtenſis breuiter, ſaneq. confutatis, quæ pro defenſione flagitiorum ſuorum noſtri aduerſarij dicenda eſſe putauerunt, finem adeſſe vobis intelligetis. Bello Mitridatico, iudices, longiſſimo quidem omnium, & ſine dubio poſt Punicum periculoſiſſimo, cum diutius in Senatu de eligendo imperatore dubitatũ fuiſſet, planeq. oẽs ambigerent, quiſnã ſagaciſſimo regi ſagaciſſimus noſter imperator opponeretur: Catilinam inter omnes competitores, incredibili quadam ambitionis magnitudine deflagrantem, omnes ſenatoriæ ſententiæ reiecerunt. Eo telo percuſſus adeo Catilina fuit, vt poſtea nullam omiſerit neq. perturbandæ curiæ, neq. inſectandi ſenatus occaſionem. Videbat namq. deteſtandam cupiditatem ſuam, illo ſuperſtite, numquam in eum locum peruenturam, de quo illam pridem vniuerſæ omnium voces eijciendam eſſe putauiſſent. Voluebat item animo ſummas vitæ neceſſitates: quib. exſuere ſe poſſe arbitrabatur, ſi qua ratione preclaris magiſtratib. adſpiraſſet. Nunc illas vero magis ac magis inſtauratas quotidie intelligebat: quãdoquidẽ inſpicerent omnes, vitæ ſuæ rationes ea ſententia iugulatas prorſus exſtitiſſe, ac quidquid increpuiſſet vlterius, metuẽdã eſſe cõſularem vigiliã, metuendũ eſſe iudiciũ ſenatoriæ auctoritatis. Hãc vero ſpeciem, ita exſanguem, ita conſternatã, cõſuetudo erexit vitę prauiſſimæ ad omne facinus, neq. otij ſui patiens, neq. alieni. Qualis eius vita fuerit, etſi pręclare cãſcientia publica teneatur: huic tamẽ illuſtrandæ ſeu patefacien-

ciendę testes indubitati videri poßunt ij, qui sacrarium illud libidinum colere, atque obseruare, consueuerunt. Quæ nugæ, dij immortales? quæ portenta scelerum? qui libidinum gurgites? quæ sentinæ flagitiosorum? Verum is rumor sparsus est de moribus Catilinæ, eaq. gentium opinio peruagata, quatenus existimem voces ipsas publicas non hominum eße, sed oraculi potius, nuncupandas. Famam vero popularē, à maioribus nostris sæpenumero accepimus, neq. temere vnquam nascituram esse, neq. temere occasuram. Decus illud egregiū corporis non ad dignitatem nominis, ac gloriæ, sicuti par erat homini nobilissima familia nato, sed, vti latro perditissimus, ad omne genus flagitij conferendum fuiße semper arbitratus est. Vires ad stuporem hominū præclaræ, atque inusitatæ, perpetua voluptatum intemperantia sunt labefactatæ. Flos pueritiæ venustissimæ ad intuentium iucunditatem, cui non libidini patuit flagitiosæ iuuentutis? aut quam turpitudinis notam non subeundam vltro, atque accersendam, esse cogitauit? lux illa vero præclari, atque excellentis ingenij, quam omnes diuinam semper, & singularem, atq. inusitatam, penitus esse arbitrabantur, non ne inter fœdissimas voluptatum sordes restincta est? omitto pestis huius impurissimas uoces, mollitiem scenicam, obtuitus impudicos, blanditias muliebres, & omnem deniq. copiā non mediocrium vitiorū sub illa frontis erudita simul, atq. insigni pulchritudine delitescentem. Prætereo mentem illius plus quam gladiatoriam, sitim incredibilem humani cruoris, mirum inconstantiæ genus; vultum nunc demißum, nunc alacrem, nunc anhelantem scelus,

nunc

nunc gratia meretricia florescentem; summum pecuniæ desiderium, summam simul prodigalitatem; contemptum incredibilem omnium bonorum, itemq. eximiam cum summis, atque ornatissimis ciuibus, familiaritatem. Nihil enim fuit isto monstro versipellius, aut mutabilius hominum memoria: ita vt res diuersissimæ sæpenumero videantur in eodem ingenio, tamquam in sentina quadam tæterrima, simul redundare. Quis igitur dubitandum esse putauerit, hominem præditum huiusce institutione vitæ, remotissimum ab omni genere humanitatis, perfacile sese tæterrimo cuique, atque immanissimo, facinori fuisse accommodaturum? Fontẽ aperuimus, iudices, omnium Catilinæ morum, atque omnis consuetudinis, vnde illi demanauisse vim istam præclaram consiliorum, facillime intelligendum est: nunc videndum est, spem atrocissimi sceleris vnde illi subministratam fuisse iudicemus. Cum hic itaque secũ repeteret memoria miserandam ignominiam comitiorum, turpesq. angustias afflictæ reifamiliaris, simulq. intueretur, vel sibi viuendum, ac moriendum fore cum turpitudine summa, uel Senatum nullum esse oportere; de ratione tollendi ipsius primum cogitare cœpit. Nã, illo deleto, sine dubio intelligebat, viam latissimam libidinibus suis continuo patere. Vertit itaque oculos ad innumerabilem copiam iuuentutis, qua dies, ac noctes stipabatur in exercenda consuetudine suarum cupiditatum: cum putauit manum ipsam hominum, tamquã hastam validissimam furoris sui, facillime sibi accommodari posse, quam contorqueret in omnium nostrum ruinam, atque interemptionem; vt quam cognouerat

educatam

educatam vitæ prauissimæ institutis, imbutam sæpenumero sanguine miserorum ciuium, ardentem incredibili desiderio prædæ, sibi vero mira familiaritate conciliatam. Genus est hominum vehementer exercitatum ferro, atque inopia, duabus rebus ad omne genus facinoris paratissimum: quod quidem ego ciuitati nostræ, maximè debilitatæ bellis ciuilibus, atque afflictæ magnitudine calamitatum, magnopere pertimescendum esse iudico. Nihil enim illis præter spem, atque animã fortuna reseruauit, alteram ad differendã vitæ necessitatem, alteram ad liuorem suum magnifice accommodatam. Nihil illis contemptibilius: quos siquidem rudimenta vitæ traductæ in hac tenuissima re deposita nunc in gladiatorijs muneribus, nũc alia facinoris atrocitate, partim ad omne scelus, partim ad omnẽ patientiam erudierunt. Verum hæ pestes, sententia mea, quo fuerint abiectiores, eo magis extimescendas esse reor, tamquam perpetuo seditionum ciuilium, ac rerum nouandarum auidissimas: siue quia voluptatem capiant ex mœrore sociæ calamitatis: siue quia ciuitatum versutiam, mutabilitatem rerum suarum portendi quodã modo arbitrantur. Hi sunt quidem, quos in foro quotidie in oculis ciuium calamistratos, ac vestibus collucentes passim obuolitare cernimus, fortunas omnium popularium atque otium ciuitatis luminibus consignantes: qui non modo arrecti permanent ad opportunitatẽ cuiuspiam præsentis commodi, verum etiã gestiunt ad opinionem speratæ vtilitatis. Si feras quidem omnis generis, quo magis attenuatæ fuerint penuria edendi, eo magis præcipites, atque effrenatas ruere in perniciẽ

videmus:

videmus: quid hanc desperatorum colluuiem, ieiunā, sitientem facultatum nostrarum, quo impetu, quave strage ruituram eße creditis, aut debacchaturam, si se carceribus emiserit? cum illę ratione careant, atq. intelligentia? hi vero non absint penitus ab ipsa facultate intelligendi. Grauissimi quidem sunt morsus irritatæ necessitatis. Dij immortales, quæ clades ab illa feritate hominum, quæ genera flagitiorum emanauißent, si nocturnus iste imperator quasi quasdam rapidissimas belluas in vrbis penates immittere potuißet, horret animus, iudices, ea cogitatione complecti, quæ miseri pertulißemus, si sopor oculos consulares detinuißet. Restinguenda est itaq. flamma nobis scelerata, & atrox; dum adhuc velata cineribus, ac sopita, facultas restinguendi leuissime data est: ne, cum omnia comprehenderit, (quod immortales dij penitus auertant) nos frustra postmodum furibundam, atq. exultantem, restinguere cupiamus. Neque rectorem nauis audiendum prorsus existimo, in ipso mœrore calamitosæ tempestatis, quam illi fugere facillimè licuisset, consurgentem primo, sibique, ac rebus suis, naufragium minitantem: neque item gubernatarem vrbis in ipso excidio, & calamitate, ciuitatis, quam impendentem prius ipse consilio suo, suaque prudentia, sustinere quodam modo, ac propulsare, potuißet. Seræ sunt hominū lamentationes, prorsusq. vituperandæ, quas occupatas in ijs lugendis cernimus, quæ vitio suo, desidiaque contigerunt. Callicratidi, Lacedęmoniorum duci, cum ornatissimam, cui præerat, claßem funditus amisisset propter immoderatam gloriæ cupiditatem, nihil ad eam restituendam nouissima

consilij

cōsilij ratio suffragata est; quam ita seruare poterat, si modo in statione continuisset. Terentio Varroni sempiternum dedecus, atque immortale monumentū, erunt flagitiosæ turpitudinis deletæ ad Cannas temeritate sua pulcherrimæ Romanorum legiones: quæ seruatæ periculosissimo tempore Reip. sine dubio fuissent & robur eximium pulcherrimæ vrbis, & perpetuum decus consularis prudentiæ, disciplinæq́. militaris. Recte itaque maiores nostri summis laudibus efferendi sunt, qui Sp. Melium, qui Gracchos, qui Manlium Capitolinum, qui Drusum, qui Saturninum, fortissimos homines, & Reipu. sæpenumero non mediocriter opitulatos, quod deuenissent in affectatæ tyrannidis suspicionem, morte multandos esse putauerunt. Nec Sp. Melio fauor amplissimus ciuitatis, nec Gracchis aui sui Scipionis, clarissimi viri, memoria, nec Manlio celeberrima gloria Capitolij liberati, nec Druso sanctissimi sui penates, nec Saturnino ius sacrosanctæ dignitatis, auxiliata est. Quid ita? quia necem paucorum, aut vnius hominis, calamitati publicæ maiores nostri semper anteponendam esse putauerunt. Quid? genus crudelitatis eximium non sunt arbitrati, ciues eos perimere, summisq́. affligere supplicijs, quorum in Remp. persæpe clarissima beneficiorum genera extitissent? minimè. Quid ita? quia nullum satis dignum supplicij genus in eos consumi posse opinabantur, qui patriæ suæ libertatē opprimere statuissent: nec illos ciues esse iudicauerunt, quos abiecisse rationē patriæ charitatis, intuerentur. At cōtra, eos, qui tales interemissēt, nō modo dici, atq. appellari, ciues, ut essent, statuebāt, sed afficiēdos fore immor

talibus

talibus donis, ac sempiternæ hominum memoriæ conse crandos. Quid enim potest indignius dici, quam vitã, à patria susceptam, ad illius perniciem, calamitatemque conferre? quid fingi sceleratius, quam eorum pœnas, ac crudelissimam seruitutem excogitare, quos iisdem mœnibus, ac tectis constitutos, eædem leges, atque eadem viuendi ratio continuisset? quid denique potest intolerabilius existimari, quàm inferre delubris deorũ immortaliũ, à facultatibus nostris illinc sceleratas faces, hinc acerbissimas expilationes? hęc qui curauerunt, iudices, aut qui tentauerunt, nũquam ego alienos ab hostibus, aut dissimiles feritati bestiarum existimabo. Vidimus de spe perficiendi nefarij facinoris: videndum est de loco, quam latebram commodissimam & tutissimã egregius artifex delegit cum cõtegendæ conspirationi suæ, tum armis omnibus eius artificij comprehendendi: ne forsan temere domum nobilissimi ciuis, atque opulentissimi M. Lææ delectam esse iudicetis. Primum homo delectus est huiusmodi nefarijs cupiditatib. affinis, quo participe semper vsus fuerat consiliorum suorum, adiutore tæterrimarum libidinum, socio maximorum periculorum: cui, spectato frequenter in difficillimis rebus, summam huiusmodi atrocissimi mali tuto cõmitti posse, facillime sibi pollicebatur. Præterea domum sibi deligendam esse iudicabat, solitudine locorum desertam, & ab omni frequentia populi remotissimam; quæ scilicet voces coniurationis tutissime continere posset. Contulit igitur sese in ipsam M. Lææ domum, remotam ab omni celebritate, constipatam multitudine arbusculatum, & ab omni suspicione prodendi facinoris nõ me-

diocriter

diocriter abhorrentem. Quos vero tetenderit ibi coniurationis laqueos, aut quas catenas scelerum conflauerit nobis, ac facultatibus nostris, Saturnalium dies patefactura fuerat, nisi primum benignitate deorum immortalium, deinde vigilantia consulari, nefariæ sicæ de manibus latronum excidißent. Nullas amplius tendiculas pertimescamus ab execrabili monstro, nullas insidias ab hoste tæterrimo. Tenetur fera; nec, si viri estis declinatura est telum ipsum sacrosanctæ vestræ auctoritatis. Ne ve, Catilina, nescias, vigilantissimos consules habere Remp. te, quocumq. veneris, quocumque abieris, diligentia nostra circumsæptum teneri: quid hesterna nocte conciunculis tuis agitatum sit, licet mecũ recognoscas. Cum ad M. Læcam venisses, cum vno ex fidelissimis commilitonibus tuis, ad multam noctem; teq. in interiorem vnà cum illo cubiculi partem recepisses, tamquam in sacrarium memorabile cupiditatũ vestrarum: repente de Læca sciscitari cœpist, num quis ex coniuratis aduenisset: cum subito Lentulus, ac Cethegus, tæterrima capita maleficiorum omnium, furibundi, atque alacres, irruperunt, moxq́. ingressi vociferare cœperunt: quid agis, Catilina? cur voluptates nostras diutius remoraris? præsto sunt Saturnalia nobis otiosis, atque oscitantibus, quem vnum diem sæpenumero nuncupare solitus es euersorem superbissimi ordinis, fugatorem ærumnarum nostrarum, lucem, ac principem vniuersæ nostræ dignitatis. Num in gerendis negotijs ignoras sequendas esse temporum opportunitates, & in occasione rerum desidiam, ac tarditatẽ omnem quam diligentissimè fugiendam? mutabilissime

quidem

quidem sunt deorum voluntates: & fortunam, cũ abire permiseris, frustra postmodum discedentẽ, ac fugientem, sis imploraturus. Talia vero cõquerentem tu paucis pro re subsecutus, Aquilam argenteam proferri continuo iussisti, præclaram auspicem, & gubernatricem furoris tui futuram. Testor noctem ipsam, impiarum molitionum tuarum consciam, ac testem, nihil ex ijs me fugisse, quæ clandestini vestri conatus agitauerunt. Perpauca satis attigisse fuerit, ne solitudine in ipsa latibulorum tuorum, cũ ora vulgi plane deuitauisses, fefellisse te crederes diligentiam pariter, atq. industriam consularem. Linquo telorum innumerabilẽ, atq. inexcogitatam copiam, quam in ijsdem furialibus antris constipandam, atq. occultandã, fore curauisti: mitto litteras, manu tua scriptas, diuersis municipijs reddendas, quo furori tuo succurrere, atq. opitulari, vellent: trãseo rem illam simillimam prodigio, cum mane, isto iam coacto Senatu, redundantibusq. subsellijs, serius in Senatum præter consuetudinem venisses: quod nulli nõ oculi te Senatorum statim consignarunt ingredientem, demisso vultu, pallore terribili, luminibus errantibus, ac facie præseferente nescio quid inusitatæ crudelitatis. Præterea Saturnalibus proximè futuris rem adoriri placuit, quo die ciuitas omnis feriata publico edicto conferre sese in montem Auentinum, ac rusticari quodam modo, solita est: cum tu manum furoris tui, diligenter armatam, atque instructam, primum ad cædem Senatus, ac consulum, deinde ad occupandã Capitolij arcem munitissimam fueras immissurus: atq. bis perfectis, daturus operam cum direptioni publicæ,

tum inflammandis ædibus, atque ijs trucidandis, qui Remp. defendere voluissent. Videtis, indices, lucẽ clarissimam rationum: quam ego profectò censeo nullis inuolucris tenebrarum suarum obruturos esse, nec M. Læcam, præclarã sedem, atq; officinã tæterrimæ coniurationis, nec ipsum detestabile caput, atq; obscenum artificem Catilinam. Cumq; hęc omnia constent; animaduertendum est, pariter vno maleficij genere Catilinã non modo deos, ac patriam, verum etiam mores, leges, consuetudinem vrbis, atque instituta maiorũ, violasse. Primum XII. *tabulis cautum esse cognoscimus, ne quis in vrbe cœtus nocturnos agitaret: deinde lege Gabinia promulgatum, qui coitiones vllas clandestinas in vrbe conflauisset, more maiorum, capitali supplicio multaretur. de te itaque, Catilina, sciscitor, tun' coetus istos commilitonum tuorum contra præcepta* XII. *tabularum, contra leges nostras, contra verò senatus, ac plebis, auctoritatem noctu cogendos esse putauisti? deinde quæro, si quando in lucem sepulcrales istæ conciunculæ tuæ prodijssent; quid responsurus fuisses senatui? quid consulibus? aut quid viris optimis, atq; amantißimis patriæ? quid leges igitur nostras violas, Catilina? quid senatus auctoritati contradicis? æquum enim est, instituta maiorum, atque edicta grauissimi, sanctissimiq; ordinis, quia perstringere væsania tua non es veritus, ea restituas, ac sarcias supplicij tui memorabili animaduersione. Manlius Torquatus filium suum, summa & singulari virtute adolescentem, quod is in hostem contra mandatum patrium dimicasset, uictorem acriter percuti securi iussit: nos vero te tam te-*

merario ausu tendentem, contra mādata Senatus, contra vniuersæ Romanæ Reip. maiestatem, Catilina, perferemus? maiores olim nostri, sapientissimi homines, & sine dubio grauissimi, num leges è Græcia per legatos suos accersendas esse putauerunt, quibus hanc imperij magnitudinem perpetuò stabilirent, vt tu, homo recens, seueritate illarum cum barbatulis tuis abutereris? non ita visum Carthaginiensibus, accepimus, in Hannone suo morti cōdemnando, fortissimo, ac triumphali viro, quod is edicto Senatus minus obtemperauisse putaretur. Non ita placuit Atheniensibus, vrbi sine dubio doctissimæ, atque eruditissimæ, cum è Sicilia, belloque grauissimo reuocandum esse Alcibiadem statuerunt, summum & singularem imperatorē, quem iuberent expiare supplicio suo leges violatæ religionis. Non ita denique à maioribus nostris iudicatum est, cohortibus exoletorum tuorum sententia mea longe anteponendis, cum L. Sulpicium, consulari familia, summoque ingenio virum, propter exiguam no tam libidinosæ suspicionis censuerunt remouendum è Senatu, multosque dies in vinculis habendum eſse putauerunt. Vos vero, iudices, Catilinam non modo leges nostras, atque auctoritatem Senatus, crudeliter labefactantem, verum etiam vniuersos ciues ad perniciem ferro, flammaq. deuocantem, impune perferetis? Iacet homo prostratus euentu maximarum molitionum, vt qui conatus suos conscientia vestra patefactos, atq; illustratos cernat, neque contentos fuiſse seu superstitione cruenti sacramenti, seu tenebris nocturnis, seu solitudine locorum maxima, & singulari. Contundite igi

tur,

tur, contundite, iudices, genus istud inauditi furoris: comprimite hominem gestientem effrenata temeritate, flagrantem inusitatis cupiditatibus, furentem incredibili superbia, spe nouandarum rerum mirabiliter inflammatum. Quin etiam rem ipsam publicam non modo euentu crudelissimæ calamitatis, verum etiã metu, ac suspicione liberate. Diximus quidẽ sufficienter de Senatoria simultate L. Catilinæ, capite, ac fronte, sceleratæ coniurationis: resq. oẽs complexi sumus, quas aluisse furorem illum, ac primũ excitauisse, iudicauimus: nunc videndum est de ratione ambitionis tæterrimæ, atque exitiabili, qua deflagrauisse perpetuò Catilinam, superiori diuisione demonstrauimus. Cupiditates equidem plurimas in illo monstro calamitosas, ac nefarias, oẽs persæpe, iudices, animaduerti: libidinem vnam perniciossimam in primis conspicere visus sum temerariæ cuiusdam, atq. inconsideratæ, ambitionis: qua duce properasse, nec vllo studio vnquam consciscendarum opũ, nec vllo desiderio dignitatũ abstinuisse reputatus est. Putabat enim se frustra nobilissimo genere natum, frustra virtutes eximias corporis, atq. animi consecutum fuiße, ni omnia diuina, atque humana, truculentißimo genere cupiditatis inquinauißet: quosq. cernebat excellere Romæ præstantia quadam dignitatis, beatißimos eos eße, & sine dubio dijs æquiparandos fore arbitrabatur. Id genus væsanæ cogitationis hominem suapte natura præcipitem, atq. inconsideratũ compulit in abominandas, ac nefarias, vitæ cupiditates. Isq. nuper comitijs consularibus, quandoquidẽ suffragia curiæ propter impendentẽ metum Parthici belli diligenter enu-

cleata sunt, quas non adijt senatorũ voces? aut quos ciuium cõsessus partim pecunia, partim obseruationibus non obeundos suppliciter, ac contaminandos, eße iudicauit? nulli tamen ad dignitatem gradus neq; insanienti, neq; anhelanti bono candidato, patuerunt. Eadẽ ratio sceleratæ libidinis illum ad maiorem vim scelerum paullo ante concitauerat. Pisonem meministis, egregia virtute adolescentem, nisi & idẽ cupiditatibus obtemperare cõsueuisset, calamitosam sibi, ac multis in vrbe seditionem excitauiße: cuius insigni familiaritate, atq; amicitia, Catilinam vsum fuisse, nemo est qui nesciat: nec modo coniunxisse se temerario iuueni, verum etiã illum, de succeßu rerum suarum non mediocriter trepidantem, in audacia simul, ac sententia, cõfirmasse, cũ se illi vigilantißimum socium ac satellitem fidelißimũ, regendæ, gubernandæq; coniurationis fore polliceretur. quod si votis sceleratorum hominum successus adspirassent; quanta strage ciuium creditis, aut quanto diluuio facultatum vrbanarum ruituram fuisse detestabilem horum, atq; execrandam, impietatem? verũ ij cælites, quorum auspicijs princeps, ac parens huius vrbis Romulus pulcherrimi imperij Romani fundamenta iecit, tristißimam cladẽ, ac conatus perditos, nece adolescentis interceperunt. Pisone mortuo, conquieuisse Catilinã dicemus, aut incepti temerarij pænituisse? non modo nõ pænituit, nec requiescendũ fuisse, arbitratus est; sed rursus alio furori accesit. non consueuerat animus, perpetuis cupiditatũ flagitijs exercitatus, prima destitutione fortunæ refrigescere, ac consternari: sed, vix sepulta memoria Pisonianæ coniurationis, L. Sidicinum

adeptus

adeptus est, potentißimum quidem hominem, ac tunc furentem singulari studio rerum nouandarum. verum ea fax incendij rursum benignitate deorum immortalium, summaque virtute consulum, restincta est. non obdormiscit tamen Catilina, his destitutus euentis vigiliarum suarum: sed rursus sæuit immanior; & quam rempub. seruitio non potuerat obruere, destrangulandam penitus, ac tollendam, cogitauit; sceleratus in omnem vrbem, quam toties insidijs appetiuisset; sceleratißimus vero in patrium, cuius exstant in illum summa, & commemoranda, monumenta beneficiorum. Reminiscere, quæso, Catilina, reminiscere ferrum illud scelestum, atque illas nefarias faces, quas istis sanctißimis penatibus, atque isti pulcherrimæ patriæ minitaris, non ad oppugnandam vrbem, neque ad eam concremandam tibi datas fuisse, sed potius ad salutem ciuium, dignitatem imperij, libertatisque nostrę defensionē. Per deos immortales, oro te, Catilina, si patria tecum his vocibus vteretur, quid esses illi, quæso, responsurus? Ego te paruulum, Catilina, cum in primis ornatißimo genere gentis nasci voluissem, deinde summis dotibus exornassem, tum corporis, tum animi; tum duabus rebus instituendū putaui, ferro, ac flāma; quibus esset parata tibi facultas tum amplificādi imperij mei, tum defendendæ publicæ libertatis. quid eam vim armorum in viscera nostra torques? aut quid conuertis in exitium ciuium meorum institutam diligētia mea, meisq; rationibus eruditam dimicandi facultatē? maiores cōtrà tui summis à me beneficijs, atq; honoribus aucti, pro magnitudine susceptarū dignitatū pul-

cherrimas in vrbe sæpenumero leges, pro præstantia beneficiorum clarißimas ex hostibus victorias referre consueuerunt: tu mihi luctus acerbißimos paras pro summa copia beneficiorũ meorum, tu cædes ciuium, tu domorum incendia, tu vexationes virginum, tu vastitatem vrbis, tu genus atrocißimæ seruitutis. O crudelißimum hominũ genus, & ab omni penitus humanitate derelictũ. Tu studio flagras eius vrbis euertendæ, quã nec Carthaginensium astutißimi doli, nec Numantinorum eximiæ vires, nec Græcorum erudita, & præclara ingenia labefactare, obscurareq. potuerunt? quod si citentur hi populi rursum diuinitus, atq. istæ vrbes redeant in statum vetustißimæ dignitatis: certè non ipso scelere tuo quidquam in me crudelius, nec quidquã magis extimescendum molituras fuisse prædicabunt. Sed ad te redeo. Temperarem egomemet mihi, cursumque istum violentæ orationis forsitan reuocandũ esse iudicarem tum ab odio tuo, tum ab ipsa dicendi acerbitate, si quem in te sensum patriæ caritatis adspicerẽ, aut ullo te pacto poße arbitrarer sceleratã istam mentem relinquere: sed id genus est cupiditatũ tuarũ, vt restinguendarum forsan rationem aliquam consequi poßis, sanandarum nullam. Nec te prius amißurum peruersitatem istam animi puto, quam vitã amiseris. Vellem reuiuisceres, Ahala Seruili: non expectaremus sẽtẽtiã iudicum: neque abuteremur maiestate Senatus, atque auctoritate populi R. sed magnitudinem tanti flagitij sanguine tuo statim expiauisses. Nam de Senatus voluntate nihil ambigimus. Modo non impediretur legibus, repente profectò fueras pœnas impietatis tuæ dignissimas

ſsimas laturus. Vtinã deor. immortaliũ munere, iudices mentem, atq. animum, huius introſpiceremus: ne qua vobis fieret puniendi dubitatio, qui tantũ ſcelerum ingenio conflauiſset. Videretis enim mentem anhelantẽ triſtiſsimum genus minarum, mentẽ debacchantẽ inaudita feritate, furentem incredibili væſania, ſitientem cruoris vrbani, prædæ auidiſsimam, vobis, atq. omnib. ferro flammaq́. minitantẽ. Catilinam vobis demonſtrauimus, iudices, irritatum perſæpe repulſis comitialib. nullas vocum, aut ſuffragiorũ, corruptelas fuiſse prætergreſsum; deinde nullis rationib. infractum, ac perterritum, de perſeuerantia ſcelerum ſuorũ deſtitiſse. quib. animaduertere ſanè poteſtis, quanta ſemper immanitate laborauerit ambitionis. Supereſt nouiſsima pars diuiſionis, grex ipſe ſodaliũ Catilinæ truculentus, atq. amens: cuius in manu nõ exiguã rationẽ fuiſſe diximus excitandæ coniurationis. Lẽtulus ſiquidẽ, & Cethegus, terribilia portenta noſtræ ciuitatis, furiæq́. vel certiſsimæ populi R. multa de magnitudine ſua in ipſis concionibus, multa de dignitate imperij ſui futuri palã prædicare conſueuerunt, tamquã ſi deorum immortaliũ concilio interfuiſsent. Primum Lẽtulus in libris Sibyllinis neſcio quid perſpexiſſe ſe prædicabat, quod viri acutiſsimi, atque peritiſsimi, L. Cornelius, ac Cn. Piſo, cuſtodes publicarũ cærimoniarũ, nequaquam proſpicere potuerunt. Lucem namque, ait, neſcio quam de domo Cornelia quondam proditurã fore, quæ gloria nominis ſui Romanum imperiũ ſimul & complexura ſit, & illuſtratura: eoq́. genere vaticinij dignitatem ſuam portendi fataliter putauit: planeq́. opinatur fati ſui ratio-

nem in ipsa latebra Sybillinæ diuinationis, tanquam in equo Troiano, delitescere. Ego vero Sibyllam sine dubio sapientissimam mulierem fuisse iudico, visamq́. idoneam dijs immortalibus, cui singularem quandam vim diuinandi concederent: verum illā deliram penitus, ac prorsus cæcam fuisse affirmarem, si quam spem dignitatis in hac crudelissima peste reposuisset. Si quid tamen cecinisse visa est, quod ad Corneliam gentem pertinere videretur: vim omnem illius diuinationis in vno L. Sylla consumptam fuisse iudicemus, cuius paullo ante Resp. sensit & crudelissimam simul, et amplissimam potestatem. Nec ego Deos immortales huic imperio tam infestos esse reor, neque à salute populi Romani tam abhorrentes, vt homini dementissimo regnum concederent huius sanctißimæ, atque optimæ, ciuitatis. Syllam profectò crudelitas vicit: at ipse maximarum laudem virtutum, & rei militaris summam, ac singularem, gloriam consecutus est. Lentulum vero nullæ victoriæ nostræ ciuitati, nullum studium armorum, nulla præstantia virtutis, aut ingenij, commendauit. Quæ vero non tabernæ potius, aut qui non greges infamium hominum, Sibyllinum istum principem concelebrarunt? nam vitam eius commemorare non est necesse, versatam semper in obeundis libidinibus, ac societate turpißimorum hominum nobilitatam, nihil in eo sanguinis auiti, nihil industriæ Romanę, nihil splendoris domestici, nihil auitæ frugalitatis. Fingite vobis, iudices, fingite dignitatem huius hominis tum florentem amplißimo magistratu, tum omnibus populi Romani muneribus exornatā. Quantum, quæso, san-

so, sanguinis ciuilis in foro, in curia, redundaturum esse creditis? aut quantam vim libidinis, atq; impudicitiæ, per omnium ciuium cubicula demanaturam? profecto dignitate fretus, ea, quæ priuatus concupiuißet, sine dubio consequeretur: ferretur amens in omnia: nec vllæ rationes consiliorum, aut pudoris, nec ulla studia humanitatis refrenarent præcipitem, atq; inusitatum cursum vetustæ crudelitatis. Cethegus, inferior nobilitate, atq; ingenio, vehementia furoris longe immanior, parũ à Lentuli somnio discedere visus est: verum insaniam leuissimæ opinionis modestiore loquendi ratione contegere uelle videtur. genus est idem tamen furoris, eademq; ratio concelebratæ diuinationis. Tales hi scelerum artifices, amboq; concitati ad euertendam Remp. partim à væsana spe vaticinij commemorati, partim à nefaria scelerum asſiduitate, Catilinam offenderunt, nouis rebus studentem: cuius præsidio, consilioq; cupiditates suas ita iuuari posse facillime crediderunt, si viro sociorum copiosisſimo sese coniunxißent. Est enim in illo monstro, sicuti paullo ante tetigimus, uis eximia facetiarum, & ratio quædam adumbrata virtutum, facilis ad comprehẽdendum omnium hominum familiaritates. Hunc igitur Catilinam adepti Cethegus, ac Lentulus, & ipsi lenocinijs suis insignes ad omne genus beneuolentiæ subeundum deflagrare cęperunt admirabili quadam cupiditate seu diripiẽdæ vrbis, seu potiũdæ dominationis. Hę sunt, iudices, huius nefarij facinoris abominãdæ faces: hi sũt crudeles igniculi, quib. exarsisse Catilinæ ferocẽ animũ, facillime credendum est. talib. initijs consociati principes nefandæ

coniu-

coniurationis, manum exiguam desperatorum hominum, atq. obscenæ iuuentutis, pedetentim coegerunt; coactam, quid vellent, edocuerunt; edoctam, pari cupiditate sceleris inflammauerunt; inflammatam denique pepulerunt, vt in omnium nostrum facultates, ac vitam, facillime conspirarent. Furias istas audistis, iudices, commodissimas, ac paratas non modo ad viuos commouendos in omne facinus, verum etiam ad mortuos ex ipso erebo, mediisq; bustis, excitandos. Reperti sunt tamen atrocissimi sceleris patroni, quiq; immanitatem detestandæ rei tum contegere verbis, tum excusare, conati sunt. L. Hortensius, vir eximia caritate Reip. summisq; ornamentis præditus & scientiæ, & moderationis, nequaquam omnia credenda esse dicit: iubetq; grauissimis hominib. facilitatem iudiciorum diligenter esse continendam. Primum affirmat Catilinã in perpetua custodia senatus exstitisse; deniq. numquã ferme discessisse à latere P. Cæpionis, nobilissimi ciuis, atq; integerrimi uiri; ita vt lepide dicat, disseparationi eorum neq; solem orientem vnquam, neq; occidentem, interuenisse. Credo equidem, sapientissimum hominem Hortensium, vt est innocentia singulari, summaq; virtute, cuncta ipsa, quæ grauissime simul, atq; ornatissime, complexus est, ita uera esse, sicuti dixerit, existimare. Sed longe graditur à sententia mea. Quæro igitur de te, L. Hortensi, teq; obtestor, atq. obsecro, per ipsum ius vetustissimæ nostræ familiaritatis: si L. Catilinam constat dies omnes omnium ciuium conscientia, siue in foro, siue in turmis agere, nunc stipatum cateruis exoletorum suorum, nunc vero gladiato-

riis agminib. per ora vulgi palam obuolitare: si manifestum est, noctes omnes aut in lustris scortorum, aut in antris M. Lacæ ducere, viri, tuo iudicio, non abhorrentis à Reip. caritate: quid est, quod illum obuersatũ dicas in perpetua custodia, atq; oculis, senatorum? nisi forte custodiam senatoriam vocas vel exiguam morã ipsius curiæ consiliis obeundis. Quod vero pertinet ad ipsius Cæpionis familiaritatem assiduam, beneuolentiamq; singularem: nihil est, quod insimulationi nostræ derogandum esse iudicetis. Diximus enim superius, ingenii Catilinæ miros, atq; occultissimos, esse recessus, nec qui cognosci, seu perlustrari, facillime possent. Vigent enim in illa clade res diuersissimæ pariter, continentia, & libido. Nihil illo perspexi affixius ad colenda bonorum consortia; nihil sollertius ad illis insidiandum: nihil illius munificentia insignius; nihil auidius rapacitate: nihil acutius consilio; nihil temeritate contemptibilius. Quæ cum ita sint; Cæpionem admirabimur in tantis viarum ambagib. errauisse? me, me, inquam, fateor, indices, uetustissima quadam familiaritate Catilinæ coniunctum, persæpe delirauisse, miris perplexionib. illius, neq; vmquam certi quidquã in illo ingenio comprehendere potuisse. Nihil igitur erit miri, si virum integerrimum Cæpionem versutissimi hominis doli, atq. inconstantissimi mores, fefellerũt. Non erit itaq; neq. prudentiæ tuæ, neq; grauitatis, Hortensi, candidissimam opem humanitatis tuæ, summamq. dicendi copiam fontib. ipsis polliceri, aut, quã bestiam irretitam iudicio tenemus, dissolutam, atq; exsultantem, Reip. immittere. Quod te numquam commissu-

missurum fuisse arbitrarer, nisi qui me mores, ijdem te Catilinæ sine dubio fefellerunt. Satis ostentatas vobis putamus, iudices, tum rationes periculi nostri, tum huius immanissimi sceleris atrocitatem. Nam, si odio senatus maximo Catilinam arsiße demonstrauimus: si rationes vitæ suæ veteres, ac nouas, in exercitatione tæterrimarum libidinum collocatas; si spem perficiendi sceleris homini prosequentissimo inimicitiarũ; si deniq; locorum, ac temporis, opportunitates extitisse: præterea si rabiem quandam ambitionis in illo fuisse diximus: si nullam potestatem referendarum libidinum, aut vllum pænitentiæ locum: postremo si copiam innumerabilem desperatæ iuuentutis cum illo coniunctam fuisse patefecimus; & eam simul ostendimus suopte ingenio furentem incredibili audacia, summaq; cupiditate, prodendæ, ac uexandæ, vrbis inflammatam: quid erit, iudices, quod dubitetis de liberanda patria, deq; ulciscenda crudelissimi sceleris immanitate? nouistis enim facinus inauditum omnium hominum memoria, facinus atrox, superbum, nefarium, perniciosum, remotissimum ab omni humanitate, lege, consuetudine: cuius acerbitatem si minus animo bene perspexistis, quæso, mecum diligenter attendite. Scelus illud, iudices, euersionem nefariã moliebatur amplissimæ nostræ dignitatis, interitum crudelissimũ senatorij ordinis, cædem communem omnium bonorum. Huius sceleris libido reposita erat in diripiẽdis omniũ ciuium facultatibus, atq; opprimenda urbis libertate: huic sceleri parabãtur tæterrimæ coniugũ, ac liberorũ nostrorũ vexationes: in hoc scelere versabantur deniq; faces

infe-

inferendæ penatib. nostris, expilationes ædium, stupra virginũ Vestaliũ, luctus, ac mœror miserabilis uniuersæ ciuitatis. Quæ si vobis, ut sunt, indigna, atq; intolerabilia videntur: non iniquũ erit auctores horum malorũ multare tæterrimis supplicijs, cladem q; omnium crudelissimã è uiscerib. Reip. propulsare. Tenetis exẽpla maiorum, atq; omniũ gentiũ auctoritatẽ, qui semper summas, ac singulare, pœnas in eo genere hominũ cõsumẽdas esse putauerunt, qui rationes habuissent aut prodẽdæ patriæ, aut opprimendæ libertatis. Nihil igitur erit impedimento, quin audaciam crudelissimi hominis Catilinæ crudelissimo genere suppliciorum expietis; vt vltionem ex illorum cruciatib. ac pęnis capiat resp. quorum erat conflagratura manibus, nisi sanctissimi imperij R. custodes, ac uindices dij immortales nefarijs uotis obstitissent. Credite, iudices, hodierno die consurrexisse vniuersam vrbem, conspecturam ex iudicio vestro, planeq; animaduersuram, quid in posterum de salute sua, deq; facultatib. suis, sperandum sit. credite item, uim vniuersam flagitiosæ iuuentutis aut hodierno Catilinæ supplicio simul conficiendã fore, aut illius liberatione lętam, atq; exsultantẽ non multò post in omnium nostrũ perniciem unà cũ illo celerrime consurrecturã. agitur siquidẽ hodierna uestra sententia de salute huius pulcherrimę atq; optimę ciuitatis, de stabilitate imperij Romani, de legũ incolumitate, de libertate ciuiũ, de pudicitia liberorum, ac coniugũ vestrarũ: huius enim pestis idẽ scelus, erat, ut non grassaturũ per capita paucorũ, sed tamquã atrocissima uis veneni, ꝑ oẽ corpus urbis demanaturũ, quod scelus, aut q̃ pestẽ-

si vindicandum esse censebitis, vt reor, & Resp. deside rat: putare profecto deos immortales, & in primis Ca pitolinum Iouem, sempiternum custodem, ac vindicem huius imperij, pro liberatis eorum templis, ac cærimo-nijs, gratias nobis amplissimas esse reddituros: putate pariter idem facturam esse curiam, pro defensa consu lum vita, seruataq. senatorij ordinis dignitate: putate matronas vrbis, ac liberos nostros, ob seruatam pudi-citiam, supplices, ac congratulantes vniuersos ad ge-nua vestra sese obuersaturos fore: putate virgines Ve stales, atq. ipsam maiestatem amplissimi numinis, ob li berationem suam, summa vobis lætitia congratulatu-ram: putate deniq; ciues omnes, ob retentam vitam, ac libertatem suam, penates publicos, per conseruatis focis, atq; aris, parietes vrbis, pro tæterrimo genere uastitatis propulsatos, ferme incredibili gaudio exsul-taturos: putate tandem, hodierno iudicio paratum es-se uobis aut immortale dedecus, aut memoriam nomi-nis sempiternam. Multa sunt equidem in hac vita, quę turpiter, ac calamitose neglecta restitutionem tamen quandam quodam modo patiantur: huius vero vindi-candi sceleris si præsentem facultatem neglexeritis, frustra postea recuperandæ copiam quæretis. Aut ho-die vobis propulsanda est è visceribus Reip. pestifera uis calamitatis: aut ipsi patriæ sine dubio concidendũ: vtrum eligendum sit, uos videritis. Quid? estis iudi-ces humanitate tanta, ne secordia dicam, vt eorum vi tam, ac spiritum diutius in Rep. commorari patiamini qui vitæ, salutiq. ciuium crudeliter insidiati sunt? pro ponite vobis ante oculos, ac meditatione crebra reuol

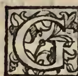
uitè diem illum nefariam, quo salus omnium ciuium, quo facultates nostræ, quo ipsa Resp. peritura fuerat: quando scilicet adspeximus bestias istas, emissas carceribus per urbem omnem, per domos nostras furialiter exultantes, ipsumq. in primis miserandi facinoris ducem, ac principem Catilinam, confirmatum hoc iudicio, spe plenum, lætitia gestientem, nunc hos ad cædē nostram, nunc illos ad rapinam, atq; inflammationem ædium, deuocantem: coniuges è complexibus nostris ad libidinem victorum raptæ fuißent: liberi ad stupra de gremijs parentum extorti, pretiosa supellex asportata: tecta conflagraßent ignibus: corpora cæsa passim iacuissent: omnia deniq; gemitu, fletuq. redundassent. Hæc fuisset imago miserrimæ vrbis; quam vrbem à maioribus nostris florentissimam accepimus, et, si prohibueritis, claram atq. excellentem posteris nostris tradituri sumus. Per humanitatem deniq; vestrā uos obtestor, atq. obsecro iudices, per amorem huius pulcherrimæ, atq. inuictissimæ urbis, per omnia, quæ uobis iucundissima sunt in uita, prouidete iterum atq. iterum, ne liberati quondam tot amplissimis bellorum periculis, tot imminentibus malis erepti, nunc per ignauiam vestram, ac desidiam periclitemur. Eripite uitā ciuium à miseranda crudelitate: prohibete penates uestros à nefarijs ignibus: seruate pudicitiam necessitudinū vestrarū à tæterrimis vexationibus: liberate templa deorū à tristib. rapinis: subtrahite fortunas publicas ab indigna direptione: ptegite magistratus vestros ab inaudita feritate: defendite deniq. uniuersā urbē ab hoc inusitato prsus, & tristissimo genere calamitatis.

De

De sequenti oratione sic Quinctilianus lib. IV. cap. I.

Quid? non Sallustius directo ad Ciceronem, in quem dicebat, usus est principio, et quidẽ protinus: Grauiter, & iniquo animo, maledicta tua paterer, M. Tulli. &c.

C. SALLVSTII CRISPI IN M. T. CICERONEM ORATIO.

RAVITER, & iniquo animo, maledicta tua paterer, M. Tulli, si te scirem iudicio magis, quam morbo animi, petulantia ista uti. Sed, quoniam in te neq. modum, neq; modestiam ullam animaduerto: respondebo tibi: vt, si quam maleditendo uoluptatem cepisti, eam male audiendo amittas. Vbi querar? quos implorẽ, P. C. diripi Remp. atq; audacissimo cuiq. esse pfidiæ locũ? an apud populũ R. qui ita largitionib. corruptus est, ut sese, ac fortunas suas, venales habeat? an apud uos, P. C. quorum auctoritas turpissimo cuique, & sceleratissimo, ludibrio est? ubi M. Tullius leges, iudicia populi R. defendit, atq; in hoc ordine ita moderatur, quasi unus reliquus ex familia viri clarissimi, Scipionis Africani, ac non reptitius, accitus, ac paullo ante insitus huic urbi ciuis. An uero, M. Tulli, facta, ac dicta tua, obscura sunt? an non ita à pueritia vixisti, ut nihil flagitiosum corpori tuo putares, quod alteri collibuis-

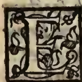
buiſſet? ſcilicet, iſtã immoderatã eloquentiam apud M. Piſonẽ non pudicitiæ iactura perdidiciſti? itaq; minime mirandum eſt, ſi eam flagitioſe venditas, quã turpiſſime paraſti. Verum, vt opinor, ſplẽdor domeſticus tibi animos attollit, vxor ſacrilega, ac periurijs delibuta, filia matris pellex, tibi iucundior, atq; obſequentior, quam parenti par eſt. domum ipſam tuam vi, & rapinis, funeſtam tibi ac tuis, comparaſti, videlicet ut nos commone facias, quam conuerſa ſit Reſp. cum in ea domo habitas, homo flagitioſiſſime, quæ P. Craſſi, viri conſularis, fuit. Atq; hæc cum ita ſint; tamen Cicero ſe dicit in cõſilio deorũ immortaliũ fuiſſe; inde miſsum huic vrbi, ciuibusq; cuſtodẽ, abſq; carnificis nomine, qui ciuitatis incommodum in gloriam ſuam ponit: quaſi vero nõ illius coniurationis cauſſa fuerit conſulatus tuus, & iccirco Reſp. deiecta eo tẽpore, quo te cuſtodẽ habebat. Sed, vt opinor, illa te magis extollũt, quę poſt conſulatũ cũ Terentia vxore de Rep. cõſuluiſti: cũ legis Planciæ iudicia domi faciebatis: ex coniuratis alios morte, alios pecunia condemnabas: cũ tibi alius Tuſculanum, alius Pompeianã villam ædificabat, alius domũ emebat: qui vero nihil poterat, is erat calumniæ proximus, is aut domum tuam oppugnatum venerat, aut inſidias ſenatui fecerat, deniq. de eo tibi compertum erat. Quæ ſi tibi falſa obijcio; redde rationem, quantum patrimonij acceperis, quid tibi litib. accreuerit, qua ex pecunia domũ paraueris, Tuſculanũ, et Põpeianũ infinito ſumptu ædificaueris. Aut, ſi retices; cui dubiũ poteſt eſſe, quin opulentiã iſtã ex ſanguine, & viſcerib. ciuiũ paraueris? Verũ, ut opinor, homo nouus Arpinas, ex C. Ma-

rij familia, eius virtutem imitatur; contemnit simultatem hominum nobilium; populi R. curam habet; neque terrore, neq; gratia, commouetur. Illud vero amicitiæ tantum, ac virtutis est animi. immo vero homo leuissimus, supplex inimicis, amicis contumeliosus, modo harum, modo illarum partium, fidus nemini, leuissimus senator, mercenarius patronus, cuius nulla pars corporis à turpitudine vacat: lingua uana, manus rapacissimæ, gula immensa, pedes fugaces; quæ honeste nominari non possunt, inhonestissima. Atq. is, cum eiusmodi sit, tamen audet dicere: O fortunatam natam me consule Romam. Te consule fortunatam, Cicero? immo vero infelicem, & miseram, quæ crudelissimam proscriptionem ciuium perpessa est; cum tu, perturbata Rep. metu perculsos omnes bonos parere crudelitati tuæ cogebas; cum omnia iudicia, omnes leges, in tua libidine erant; cum tu, sublata lege Porcia, erepta libertate, omnium nostrum vitæ, necisq; potestatem ad te vnum reuocaueras. Atq. parum est, quod impune fecesti; verum etiam commemorando exprobras, neq; licet obliuisci seruitutis suæ. Egeris, oro te Cicero, perfeceris quod libet: satis est perpessos esse: etiã ne aures nostras odio tuo onerabis? etiam ne molestissimis verbis insectabere? Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ. Quasi vero togatus, & non armatus, ea, quæ gloriaris, confeceris, atq; inter te, Syllamq; dictatorem, præter nomen imperij, quidquam interfuerit. Sed, quid ego plura de tua insolentia cõmemorẽ? quem Minerua omnes artes edocuit, Iuppiter optimus maximus in cõsilio deorũ admisit, Italia exsulẽ humeris suis

repor-

reportauit. Oro te, Romule Arpinas, qui egregia tua virtute omnes Paullos, Fabios, Scipiones, superasti; quem tandem locum in hac ciuitate obtines? quæ tibi partes Reip. placent? quem amicum, quem inimicũ, habes? cui in ciuitate fecisti insidias, ancillaris. Quo iure, cum de exsilio tuo Dyrrhachio redisti, eum sequeris? quos tyrannos appellabas, eorum nunc potẽtiæ faues? qui tibi ante optimates videbantur, eosdẽ nunc dementes, ac furiosos, vocas? Vatinij caussam agis: de Sextio male existimas: Bibulum petulantissimis uerbis lædis: laudas Cæsarem: quem maxime odisti, ei maxime obsequeris: aliud stans, aliud sedens, de Rep. sentis: his maledicis, illos odisti: leuissime transfuga, neq; in hac, neq; in illa parte fidem habes.

IN SALLVSTIVM ORATIO QVAE CICERONI FALSO TRIBVITVR.

EA DEMVM magna voluptas est, Crispe Sallusti, æqualem, ac parem verbis vitam agere, neq. quidquam tam obscenum dicere, cui non ab initio pueritiæ omni genere facinoris ætas tua respondeat, vt omnis oratio morib. consonet. neq; enim, qui ita uiuit, ut tu, aliter, ac tu, loqui potest: neq. qui tam illoto sermone vtitur, vita honestior est. Quo me vertam, P. C.? unde initium sumam? maius enim mihi dicẽdi onus imponitur, quo notior est vterq. nostrũ. Quod si aut de mea vita, atq; actib. nostris, huic conuiciatori respondero; inuidia gloriam con

sequetur: aut, si huius facta, mores, omnẽ ætatẽ, nudauero; in idẽ vitiũ incidã procacitatis quod huic obijcio id uos, si forte offendimini, iustius huic, quã mihi, succensere debetis, qui initium introduxit. Ego dabo operã, vt & pro me minimo cum fastidio respondeam, & in hunc minime mentitus eße videar. Scio me, P.C. in respondendo non habere magnã expectatione; quod nullum vos sciatis nouum crimẽ in Sallustium audituros, sed omnia vetera recognituros, queis & meæ, & vestræ iam, & ipsius, aures calent. verum eo magis odisse debetis hominem, qui ne incipiens quidem peccare minimis reb. posuit rudimentum, sed ita ingressus est, vt neq. ab alio uinci possit, neq; ipse se omnino reliqua ætate præterire. Itaq. nihil aliud studet, nisi, vt lutulentus sus, cum quouis volutari. Longe vero fallitur opinione. Non enim procacitate linguæ vitæ sordes eluuntur: sed est quædam calumnia, quam vnusquisq. nostrũ testante animo suo fert, de eo, qui falsum crimẽ bonis obiectat. Quod si vita istius memoriam vicerit; aliam, P.C. non ex oratione eius, sed ex morib. spectare debetis. Iã dabo operã, quã maximè potero, vt breue id faciã: neq; hęc altercatio nostra vobis inutilis erit, P.C. plerũq; enim Resp. priuatis crescit inimicitijs; vbi nemo ciuis, qualis sit uir, potest latere. Primũ igitur, quoniã omniũ maiores Crispus Sallustius ad unũ exemplũ, & regulã quærit, velim mihi respõdeat, nũquid ij, quos protulit, Scipiones, & Metelli, ante fuerint aut opinionis, aut gloriæ, quam eos res gestæ suæ, & uita innocentissime acta, cõmendauit? quod si hoc fuit illis initiũ nominis, & dignitatis; cur non æque de nobis existimetur?

metur? cuius & res gestæ illustres sunt, & uita integerrime acta? Quasi vero tu sis ab illis viris, Sallusti, ortus: quod si esses; nõnullos iã tuæ turpitudinis pigeret. Ego meis maiorib. virtute mea præluxi: vt, si prius noti non fuerint, à me accipiãt initiũ memoriæ suę. tu tuis vita, q̃ turpiter egisti, magnas offudisti tenebras: vt, & si fuerint egregij ciues, certe venerint in obliuionẽ: quare noli mihi antiquos viros obiectare. Satius est enim, me meis reb. gestis florere, q̃ maiorũ opinione niti; & ita viuere, ut ego sim posteris meis nobilitatis initiũ & uirtutis exemplũ. Neq; me cũ ijs cõferri decet, P. C. qui iam decesserunt, omniq; odio carent, & inuidia, sed cũ ijs, qui mecũ unà in Rep. versati sunt. Sed, si fuerim aut in honorib. petendis nimis ambitiosus; (nõ hãc dico popularẽ ambitionẽ, cuius me principẽ confiteor, sed illam perniciosam contra leges, cuius primos ordines Sallustius duxit) aut in gerendis magistratibus, aut in iudicandis maleficijs tam seuerus; aut in tuẽda Rep. tam vigilans; q̃ tu proscriptionẽ vocas: credo quod non omnes tui similes incolumes in hac vrbe vixissent. At quanto meliore loco Resp. tuenda staret, si tu, par ac similis scelestorum ciuiũ, vnà cum illis adnumeratus esses? An ego tunc falso scripsi, Cedant arma togæ; qui togatus armatos, & pace bellũ oppressi? An illud mentitus sum, Fortunatã me consule Romã; qui tãtũ intestinũ bellũ, & domesticũ vrbis incẽdiũ, exstinxi? Neq. te tui piget homo leuissime, cũ ea culpas, quæ in historijs mihi gloriæ ducis? An turpius est, P. C. scribentem mentiri, quam illum palam hoc ordine dicentem? Nam, quod meam ætatem increpuisti: tantum me ab

esse puto ab impudicitia, quantum tu abes à pudicitia. Sed, quid ego de te plura querar? Quid enim mentiri turpe duces, qui mihi ausus sis eloquentiam ut vitium obijcere? cuius semper nocens eguisti patrocinio. An vllum existimas posse fieri ciuem egregiũ, qui non his artib. & disciplinis, sit eruditus? an ulla alia putas esse rudimenta, & incunabula virtutis, quib. animi ad gloriæ cupiditatem aluntur? Sed minime mirum est, P. C. si homo, qui desidiæ, ac luxuriæ, plenus sit, hæc vt noua, atq; inusitata, miratur. Nã, quod ista inusitata rabie petulanter in vxorem, & in filiam meam inuasisti, quæ facilius mulieres se à viris abstinuerunt, quam tu vir à viris: satis docte, ac perite, fecisti: non enim me sperasti mutuam tibi gratiam relaturum, & uicissim tuas cõpellaturũ. Vnus enim satis es materiæ habens: neq; quidquam turpius est domi tuæ, quam tu. Multum te vero opinio fallit, qui mihi putasti parare inuidiam ex mea re familiari; quæ multo mihi minor est, quam habere dignus sim. atq; utinam ne tanta quidẽ esset, quanta est; ut potius amici mei uiuerent, quã ego testamentis eorum locupletior essem. Ego fugax, Crispe Sallusti? furori tribuni pl. cessi: vtilius duxi, quamuis fortunã vnus experiri, quam vniuerso populo R. ciuilis essem dissensionis caussa: qui, postea q̃ ille suum annum in Rep. perbacchatus est; omniaq; quę cõmouerat, pace, & otio, resederunt; hoc ordine reuocante, atq. ipsa rep. manu retrahẽte me, reuerti. Qui mihi dies, si cũ omni reliqua vita cõferatur, animo quidem meo superet, cũ vniuersi vos, populusq; R. frequẽs aduentu meo gratulatus est. tanti me fugacem, mercenariũ patronũ

bi

bi æstimauerunt. Neq. hercule mirũ est, si ego semper iustas omnium amicitias æstimaui. Non enim vni priuatim ancillatus sum, neq. me addixi: sed, quantũ quisq; Reip. studuit, tantum mihi fuit aut amicus, aut inimicus. Ego nihil plus volui ualere, q̃ pacem: multi priuatorũ audacias nutriuerunt. Ego nihil timui, nisi leges; multi arma sua timeri voluerunt. Ego numquã volui quidquã posse, nisi pro vobis: multi ex vobis, potentia freti, in vos suis virib. abusi sunt. itaq. non est mirum, si nullius amicitia vsus sum, qui non perpetuo reip. amicus fuit: neq. me pænitet, si aut petenti Vatinio reo patrociniũ pollicitus sum, aut Sextij insolẽtiã repressi, aut Bibuli patientiã culpaui, aut virtutib. Cæsaris faui. hæ laudes enim egregij ciuis, & vnicæ sunt. Quæ si tu mihi vt vitia obijcis, temeritas tua reprehẽdetur, nõ mea vitia culpabuntur. Plura dicerem, si apud alios mihi esset dicendũ, P. C. non apud vos, quos habui omnium actionum mearum monitores. Sed, ubi rerũ testimonia adsunt, quid opus est verbis? Nunc, ad te vt reuertar, Sallusti, patremq. tuum prætereã: qui si numquã in vita sua peccauit, tamen maiorẽ iniuriã Reip. facere non potuit, quam quod te talem filium genuit. neque, tu si qua in pueritia peccasti, exsequar, ne parẽtẽ tuũ uidear accusare, qui eo tẽpore summã tui potestatẽ habuit; sed qualem adolescentiam egeris. Hac enim demonstrata, facile intelligetur, quam petulanti pueritia tam impudicus, & procax, adoleueris. Postea quam immensæ gulæ impudicissimi corporis quæstus sufficere non potuit; & ætas tua iam ad ea patienda, quæ alteri facere collibuisset, exoleuerat: cupiditatib. infinitis efferebaris,

ris, vt, quæ ipse corpori tuo turpia nō duxisses, in alijs expetireris. Ita nō est facile reputare, P. C. utrum inhonestiorib. corporis partib. rem quæsierit, an amiserit. Domum paternam viuo patre turpissime venalem habuit, vendidit. et cui dubium potest esse, quin mori coegerit eum, quo hic nondum mortuo pro hærede gesserit omnia? Neq. pudet a me eũ quærere, quis in P. Crassi domo habitet; cum ipse respondere non queat, quis in ipsius habitet paterna domo. At hercule lapsus ætatis tirocinio, postea se correxit. nō ita est: sed abijt in solatiũ sacrilegij Nigidiani: bis iudicis ad subsellia attractus, extrema fortuna stetit: & ita discesſit, ut non hic innocens esse, sed iudices peierasse existimarentur. Primũ honorẽ in quæstura adeptus, hunc locum, & ordinem, despectum reddidit, cuius aditus sibi quoque, sordidissimo homini, patuißet. Itaq. timens, ne facinora eius clã vos essent, cum omnib. matrib. familias opprobrio esset, confessus est, uobis audientibus, adulterium; neq. erubuit ora uestra. Vixeris, vt libet, Sallusti: egeris, q̃ volueris: satis sit, vnũ te tuorũ scelerũ cõsciũ esse: noli nobis languorẽ, & soporẽ nimiũ exprobrare. sumus diligentes in tuenda pudicitia vxorũ nostrarũ: sed ita experrecti non sumus, vt a te cauere possimus. audacia tua vincit studia nostra. Ec quod hunc mouere possit, P. C. factũ ac dictũ turpe, quẽ nō puduit palam, vobis audiẽtibus, adulteriũ cõfiteri? Quod si nihil ꝑ me tibi respondere voluissem; sed illud cẽsoriũ elogiũ Ap. Claudij, & L. Pisonis, integerrimorũ virorum, quo vsus est q̃sq. eorum, pro lege palã vniuersis recitarẽ: nonne tibi viderer æternas inurere maculas, quas reliqua uita

tua

sua eluere non possit? neq. post illum delectum Senatus, te vnquam vidimus. Nisi fortè in ea te castra coniecisti, quo omnis sentina Reip. confluxerat. At idē Sallustius, qui in pace ne Senator quidem mãserat, postea quam Resp. armis oppressa est, & idem victores, qui exules, reduxit, in Senatum post quaesturam reductus est. Quem honorem ita gessit, vt nihil non venale in eo habuerit, cuius aliquis emptor fuerit. Ita igitur egit, vt nihil non æquum, ac verum, duxerit, quod ipsi facere collibuisset: neque aliter vexauit, ac debuit, si quis prædæ loco accepisset magistratū. Peracta quæstura, postea quam magna pignora eis dederat, cum quibus similitudine vitæ se cõiunxerat, vnus iam ex illo grege videbatur. Eius enim partis exemplar erat Sallustius, quo tanquã in imam voraginē cœtus omnium vitiorũ excesserat: quidquid impudicorum cylonum, parricidarum, sacrilegorum, debitorum fuit in vrbe, municipijs, colonijs, Italia tota, sicut in fretis, subsederant, nominis perditi, ac notissimi, nulla in parte castris apti, nisi licentia vitiorum, & cupiditate rerum nouarum. At postea quam prætor factus est, modeste se gessit, & abstinenter. Nonne ita prouinciam vastauit, vt nihil neque passi sint, neque expectarint grauius socij nostri in bello, quam experti sunt in pace, hoc Africam interiorem obtinente? vnde tantum hic exhausit, quantum potuit aut fide nominum transijci, aut in naues contrudi. Tantum, inquam, P.C. exhausit, quantum voluit: ne caussã diceret, sestertio duodecies cũ Cęsare paciscitur. Quod si quippiam eorum falsum est; hic palam refelle; vnde tu, qui modo ne paternam quidem domum redi-

mere potueris, repente tãquam somnio beatus, hortos pretiosissimos, villam Tiburti C. Cæsaris, reliquas possessiones paraueris. Neq; piguit quærere, cur ego P. Crassi domum emissem: cũ tu ueteris villæ dominus sis, cuius paullo ante fuerat Cæsar: modo, inquam, patrimonio non comeso, sed deuorato, quibus rationib. repente factus es tam affluens, & tam beatus? Nam, quis te faceret heredem, quem ne amicum quidem suum satis honestum quisquam sibi ducit, nisi similis, ac par tui? At hercule egregia facta maiorum tuorum te extollunt: quorum siue tu similis es, siue illi tui, nihil ad omnium scelus, ac nequitiam, addi potest. Verum, vt opinor, honores tui te faciunt insolentem. Tu, Crispe Sallusti, tantidem putas esse bis senatorem, & bis quæstorem fieri, quanti bis consularem, & bis triumphalem? carere debet omni vitio, qui in alterum paratus est dicere. is demum maledicit, qui non potest verum ab altero audire. Sed tu omnium mensarum assecla, omnium cubiculorum in ætate pellex, & idem postea adulter, omnis ordinis turpitudo es, et ciuilis belli memoria. quid enim grauius pati potuimus, quam quod te incolumẽ in hoc ordine videamus? Desine bonos petulantissima consectari lingua: desine morbo procacitatis isto vti: desine vnumquenq; moribus tuis æstimare: his moribus amicum tibi facere non potes, videris velle inimicum habere. Finem dicendi faciã P.C. sæpe enim vidi grauius offendere animos auditorum eos, qui aliena flagitia aperte dixerunt, quã eos, qui commiserunt. mihi quidẽ ratio habenda est, non quid Sallustius merito debeat audire, sed vt ea dicam, si qua ego honestè effari possum.

FINIS.

FRAGMENTA EX LIBRIS HISTORIARVM,

C. SALLVSTII CRISPI

E SCRIPTORIBVS ANTIQVIS.

Ab Aldo Manutio, Paulli F.

COLLECTA.

FRAGMENTA EX LIB. I. HISTORIARVM SALLVSTII.

Ex D. Augustino de Ciuitate Dei, lib. 2. Cap. XIIX.

ALLVSTIVS *in primo historiæ suæ libro, atque ipso eius exordio fatetur, etiam tunc, cum ad consules à regibus esset translata Resp. post * paruum interuallum iniurias validiorum, & ob eas discessionem plebis à patribus, aliasq. in vrbe dissensiones fuisse. Nam cum optimis moribus, & maxima concordia populum Romanum inter secundum, & * postremum bellum Carthaginiense commemorasset egisse; caussamque huius boni non amorem iustitiæ, sed stante Carthagine metum pacis infidæ fuisse dixisset; vnde & Nasica ille ad reprimendam nequitiam, seruandosque istos mores optimos, vt metu vitia cohiberentur, Carthaginem nolebat euerti: continuo subiecit idem Sallustius, & ait: At discordia, & auaritia, atq; ambitio, &c. secundis rebus oriri sueta mala, post * Carthaginis excidium maxime aucta sunt: vt intelligeremus, etiã antea & oriri solere, & augeri. vnde subnectens cur hæc dixerit: Nã iniuriæ, inquit, * validiorũ, et ob eas discessio plebis a patribus, aliæq; dissensiones domi fuere: iam inde a principio, neq; amplius, quam regibus exactis, dum*

quindecim anorum. Liuius li. 2.

Seruius lib. Aen. 6 legit, vltimũ non, Postremũ.

In Catilina. 4. in Iugurt. 49. Florus. lib. 6. Velleius lib. 2. Seruius lib. Geo. 4.

dum metus a Tarquinio, & bellum graue cum * Etruria positum est, æquo & modesto iure agitatum. Vides, quemadmodum illo etiam breui tempore, vt regibus exactis, id est eiectis, aliquantulum æquo & modesto iure ageretur. metum dixit fuiße caußam, quoniam metuebatur bellum, quod rex Tarquinius, regno, atque vrbe pulsus, Etruscis sociatus, contra Romanos gerebat. Attende itaque, quid deinde contexat: * Dein, inquit, seruili imperio patres plebem exercere, de vita, atque tergo, regio more, consulere, agro pellere, & ceteris ex partibus soli in imperio agere. Quibus sæuitijs, & maxime fenoris onere, oppressa plebs, cum aßiduis bellis tributum simul, & militiam, toleraret, armata montem Sacrum, atque Auentinum, * insedit. Tumque tribunos pleb. & alia sibi iura, parauit. Discordiarum, & certaminis vtrimque finis fuit secundum bellum Punicum. Cernis, ex quo tempore, id est paruo interuallo post reges exactos, quales Romani fuerint, de quibus * ait: Ius, bonumque apud eos non legibus magis, quam natura, valebat. Porro, si illa tempora talia reperiuntur, quibus pulcherrima, atque optima, fuiße prædicatur Romana Respubl. quid iam de consequenti ætate dicendum, aut cogitandum arbitramur; cum paullatim mutata, vt eiusdem historici * verbis vtar, ex pulcherrima atque optima, peßima ac flagitiosißima facta est, post Carthaginis videlicet, vt commemorauit, excidium? Quæ tempora ipse Sallustius quemadmodum breuiter recolat, & describat, in eius historia legi potest; quantis malis morum, quæ secundis

Cum Porsena, Etruscorum rege. Liuius lib. 2.

Donatus Andr. 1. sci.

Fronto eadem recitat in, Insidio illum: & Diomedes lib. 2. cap. 6.

In Catilina. 4.

In Catilina, 4.

rebus exorta sunt, usque ad bella ciuilia demonstret esse peruentum. Ex quo tempore, vt ait, maiorum mores non paullatim, vt antea, sed torrentis modo præcipitati. Adeo iuuentus luxu, atque auaritia, corrupta est, vt merito dicatur, genitos esse, qui neque ipsi habere possent res familiares, neque alios pati. Dicit deinde plura Sallustius de Sullæ vitijs, ceteraque fœditate Reip. & alij scriptores in hæc consentiunt, quamuis eloquio multum impari. Cernis tamen, vt opinor, & quisquis aduerterit, facillime perspiciet colluuiem morum pessimorum, quo illa ciuitas prolapsa fuerit, ante nostri superni regis aduentum. Hæc enim gesta sunt, non solum antequam Christus in carne præsens docere cœpisset, verum etiam antequam de virgine natus esset. Cum igitur tot & tanta mala temporum illorum vel tolerabiliora superius, vel post euersam Carthaginem intoleranda, & horrenda dijs suis imputare non audeant, opiniones humanis mentibus, vnde talia vitia siluescerent, maligna astutia inserentibus: cur mala præsentia Christo imputant, qui, doctrina saluberrima, & falsos ac fallaces deos coli vetat, & istas hominum noxias, flagitiosasq. cupiditates diuina auctoritate detestans, atque condemnans, his malis tabescenti, ac labenti mundo vbique familiam suam sensim subtrahit, qua condat æternam, & non plausu vanitatis, sed iudicio veritatis, gloriosissimam ciuitatem?

Ex M. Fabio Victorino in lib. I. Cic. de Inuentione, & ex Nonio.

Cis, i. vltra. *Sallustius, cum de rebus Romanis loqueretur, dixit, prius bella gesta, post* pacem *esse fundatam. Res, inquit,*

*inquit, Romana plurimum imperio valuit, Ser. Sulpicio, & M. Marcello cos. omni Gallia cis Rhenum, atque inter mare nostrum, & Oceanum, nisi qua paludibus inuia fuit, perdomita.) Hic bellum gerit*ur. *Deinde* pacem *memorat consecutam.* *Optimis autem moribus, & maxima concordia egit Romanus populus inter secũdum, ac postremum bellum Charthaginiense.* ibidem. Ardebat *omnis Hispania citerior.*

EX AMMIANO MARCELLINO lib. xv.

Omnes Gallias, nisi qua paludibus inuiæ fuere, vt Sallustio docetur auctore, post decennalis belli multas clades, Cæsar societati nostræ fœderibus iunxit æternis.

EX FESTO.

Magnis opibus profectis, obsidium *cepit per L. Catilinam legatum.*) al. *Profectus.* Obsidium.

EX CARISIO.

Lib. I. & Seruio in Virg. Aen. lib. I. & XII. & Prisciano lib XIV. bis. & Probi Catholicis.

A principio vrbis ad bellum Persi *Macedonicũ.*) *hoc est, vsque ad &c. Prisc. lib. XV. Nam à primordio vrbis, ad bellum Persi Macedonicum.* ibidem. Lanii, vinarii. ibidem. Torpedinem.) *Idest animi, & corporis debilitationem.* ibidem. Agreste.) *In animali significatione.* lib. II. *Sanctus* aliter, *& ingenio validus*. *Insanum* aliter *sua sententia, atque aliarum mulierum.* ibidem. *Vti Lepidus, & Catulus, decretis exercitibus,* maturrime *proficiscerentur.* ibidem. Recens *scrip.*) *Asper commentator nunc aduerbium, nunc nomen, esse dicit.* In Cat. 3. & Iug. 31. 70. 81.

Potest

potest enim esse temporis. ibidem. Quos inter. lib.3. *Lepidus*, pœnitens *consilij*.

EX V. ICTORINO
in lib.1. Cic.de Inu.

Et ex Seruio in Virg. Aen. lib. 1. *Sallustius, cum alijs historiographis singula tradidisset in lib.1. historiarum, dat Catoni* breuitatē. *Romani generis disertissimus* paucis absoluit. *Fānio vero* breuitatē

EX PRISCIANO
lib.v.

Nobis primæ dissensiones, vitio humani ingenij, euenere, quod inquies, *atque indomitum, semper in certamine libertatis, aut gloriæ, aut dominationis, agit.) sic & in oratione Philippi.* 87. lib.VI. Plebei *tribuniciam potestatem.) pro, Plebis. sic locutus idem Sallustius infra, in oratione Macri*, 91. *& Tacitus lib.1. Intercessit, inquit, Haterius Agrippa, tribunus plebei. Liu. l. 2. Tribunos plebei cauillans interdum, vt Volerrones vocaret. Vide & Carisium lib.1.* lib.VII. & ex Seruio in lib.1.Geo.& ex Probi Catholicis. *Sall. in prosa, lib.1. historiarum : Dubitauit* acie *pars.)* lib. VII. *At inde, nulla munitionis, aut* requie *mora, processit ad oppidum.)* lib. IIX. & ex Gellio lib.lib.XV.c.13. *Igitur, venditis proscriptorum bonis, aut* dilargitis. ibidem. *Equi, sine rectoribus exterriti, aut saucij,* consternantur. lib.X. *Nisi cum ira belli* desenuisset. ibidem. *Iussu Metelli cornicines* occanuere. ibidem. *Domitium proconsulem, ex citeriore Hispania, cum omnibus copijs, quas parauerat,* arcessiuit. ibidem. *Curionem*

Pro, Aciei.
pro, Requiei

nem quæſiuit, *vti adoleſcentior, & populi ſuffragijs integer, ætati concederet Mamerci*. ibidem. Nexuit, *catenæ modo*. ibidem. *Neque ſe recipere, aut inſtruere prælio*, quiuere. lib.vx. bis. *Res populi Romani M. Lepido, Catuloq. conſulibus, ac deinde* militiæ, *& domi geſtas compoſui.) al. Domi, & mil.* ibidem. *Atque Seruilius ægrotum* Tarenti *collegam prior transgreßus*. ibidem. Ad *Olympum, atque Phaſelida.) de his vrbibus ſic Pedianus in 3. Verr. P. Seruilius bellum in Cilicia geſſit, deq. ea triumphauit, captis Coryco, Olympo, Phaſelide, tribus magnis eius terræ vrbibus*. ibidem. Ad *Corycum*. ibidem. Apud *Lete oppidum*. ibidem. *Repulſus* à Lete oppido. ibidem. Apud *Præneſte locatus*. ibidem. Apud *Numantiam.) al. Mutinam*. ibidem. *Neque, detruſus* aliquotiens, *terretur*.

EX NONIO.

Irritare, ideſt prouocare; & ex Cornelio Frontone in libello de exemplis elocutionũ, qui ex hoc Fragmento extrema quattuor verba recitat. *Tunc vero & poſci, cum ceteri eiuſdem cauſſæ ducem Senatus rati, maximo gaudio bellum* irritare. Metus; & ex Gellio lib. IX. cap. 12.

Id *bellũ excitabat* metus *Pompeij victoris, Hiempſalem in regnum reſtituentis.) Hoc eſt, quod Pompeius metueretur. Ad, A. l. Legendum puto, At.* Vadum, maſc. *Et mox Stipidius, adueniens cum legionibus, poſtquam tãtas ſpiras haud facilem pugnantibus* vadum, *cuncta hoſti, quam ſuis, opportuniorã*

videt.) Est, qui pro Tantas spiras, Hieme aspera, reponat. Quo modo locutus idem Sallustius in Iugurtha, 4.7. Milites mense Ian. ex hibernis in expeditionẽ euocat. Magnis itineribus, hieme aspera, peruenit ad opidum &c. Componere, i. redimere. *Quin lenones, & vinarij, lanijq;, quorum præterea vulgus in dies vsum habet, pretio* compositi.) *Quo in loco Fabij Farnesii liber, Compositi pretio.* Competere, i. rei cuiusq; meminisse, aut cõstanter valere. *Sic vero, quasi formidine attonitus, neq; animo, neque auribus, aut lingua,* cõpetere. Furtum, i. insidiæ. *Illo profectus, vicos, castellaq; incendere, & fuga cultorum deserta igni vastare, neq; elata, aut securissimus metu gentis ad* furta *belli peridonea.) Antiquus liber illustris adolescentis, omnique virtute præstantis, Fabij Farnesii, tollit dictionem, Illo; proq; Elata, Elate; pro securissimus, Fecustissimus, habet. Notare varietatem volui, vt ex ea studiosorũ iudicia acuantur; quodq; vni non licuit, pluribus diligenter perscrutãdo, fortasse aliquando liceat. Seruius in Virgilij Aen. lib. XI. hęc ex Sallustij historijs recitat: Gens ad* furta *belli per idonea. In Thesauro, vbi hæc recitantur, deest verbum, Belli; & pro, Peridonea, legitur, Peridoneæ.* de improprijs; & ex Gellio lib. x. cap. XXVI. *Itaq; Sertorius, leui pręsidio relicto in Mauritania, nactus obscuram noctem, æstu secundo, furtim, aut celeritate, vitare prælium in* transgressu *conatus est.) Sallustius & de ijs, qui nauigaßent, & de ipsis nauibus eo verbo vti voluit, in quibus gradus non si discretio. Achilles Statius, eruditissimus vir, legendum putat pro, Aut celeritate,*

ritate, Aut celeri rate. ex iisdem ibidem. *Ac indeq; transgressos omnes recepit modos preceptu-rus à Lusitanis) ex eodem Farnesiano libro, & Gellio, Mons, emendo, in Nonio, non, vt in vulgatis legitur, Modos. Praeterea dictionem, Precepturus, quae est in Nonio, non probo, neque, quae est in Gellio, Receptus. Preceptus, libentius legerim, idest ante occupatus. Eoque magis hac in opinione confirmor, quod scriptum diserte video in Farnesiano libro, Preceptus.* Ex iisdem, ibidem. *Earum aliae, paullulum* progressae, *nimio simul, & incerto onere, cum pauor corpora agitauerat, deprimebantur.) Emendandus est locus in Nonio, in quo mendose legitur, pro Paullum progressae, nimio simul, & incerto onere, Paullum nimio progressae, interim sicco onere.*

Ex Nonio, de doctorum indagine.

Et ponere validam vrbem multos dies *restantē pugnando vicit.) al. Deponere. Pugnando cepit, in Catilina. 3.28. & in Iurgutha. 42. Manu cepit, 30. Et Liuius lib. 3. Quem agrum miles pro parte virili manu cepisset, eum senex quoque voce, qua vna posset, vindicaret.* ibidem. *Sertorius, Parthis turbam orantibus, & nullo, vt in terrore solet, generis, aut imperij* discrimine, *per calonum corpora ad mediū, quasi* deinsuper, *adstantium manibus in murum attollitur.) Hic video inesse mendum: nec tamen quidquam elicere potui ex alio Nonij loco, vbi idem fragmentū recitatur, quod sensum mihi afferret satis commodum. In dictione enim,* Discrimen, *idem fragmentum recitans, pro Parthis, Fortis; pro Turbam orantibus, Tur*

De insuper.

ba morante, legitur. Aliquando sum suspicatus hoc totum ita esse legendum: Sertorius, portis turba morante, & nullo, vt in t. &c. de quo iudicent eruditi. Ego *satis habeo locum mutilum ostendere: quia primum beneficium est, deprauata loca corrigere; secundum, indicare: vt, quod vni non licet, multi simul operam nauantes assequantur. Seruius Aen. lib.* IX. *hac ex Sallustio recitat: Sertorius, humeris sublatus, per muros adscendit.*

EX DIOMEDE
lib. I. cap. 4.

Sensim Metello cornicines occinuere.

EX DONATO.
In Ter. Hec. act. 2. sc. 2. & Phorm. act. 5. sc. 6.

Liberis *eius* auunculus *erat*. in Phorm. act. 5. sc. 8. Solis *vijs.*

EX FRONTONE.

Abnuere. *Nihil ob tantam mercedem sibi* abnuituros.

Cogo domum te. *Maturauerunt, exercitum bracchium* cogere.) *pro Bracchium, videndum, paullo ne commodius legeretur, Dyrrachium.*

Et ex Prisciano lib. XV.

Circumdata hac re illam rem: *Occupatusque collis editissimus* apud *Ilerdam, & cum multa opera* circumdata.

Concedere in gratia. *Quorum in gratia plerique* concesserant.) *in oratione Macri, 90.*

Commoritur illis. *Obuiam ire,* & commori *hostibus.*

Doctus illa rem. Doctus *militiam.*

Decet tibi. *Locum editiorem, quem victoribus* decebat, *capit.) Cum antea suspicatus tantum essem, tenui qua-*

dam mea coniectura ductus, locum hunc ita legi debere: Locum editiorem, quam &c. nunc nihil dubito, quin mea coniectura vera sit: cum à Seruio quoque in Virgilij Aen. lib. IIX. *hæc recitari emendate videam. Sic locutus idem Sallustius in Iugurtha* 58. *Locum cepere paullo, quam alij, editiorem. &* 76. *Ea cuncta Romanis ex tenebris, & editioribus locis, facilia visu.*

& è Seruio in Virg. Aen.lib.2.

Gens, raro egressa *fines suos.* — Egressus illam rem.

Et muneris eorum Metellus per litteras gnarus.) — Gnarus illius.

Pro, Et muneris, Itineris, *libentius reponerem.*

Et indigni *rep.* — Indignus hac re.

Genus, armis ferox, & seruitij insolitum.) *sic in Iugurtha,* 48. *Pars, insolita rerum bellicarum.* — Insolitus huius.

& ex Donato Phorm.act.2.sc.4.

Maximeque ferocia regis Mithridatis, in tempore *bellaturi.*) *sic in Iugurtha,* 56. *al. Maxima feroc.* — In tẽpore,i. opportune:

Fugam maturabat. — Maturo hãc rem.

Medio diei.) *sic Virg.* XI. *Ecce fugæ medio. &c.* — Medio illius, pro illo medio.

Omni strepitu pauescere. — Pauesco illa re.

Militiæ peritus. — Peritus huius.

Prudens *omnium, quæ Senatus censuerat.* — Prudẽs rerũ

Quietam *à bellis ciuitatem.* — Quietus ab illis.

FRAGMENTA EX LIB. II. HISTORIARVM SALLVSTII.

EX CARISIO.

lib. I. & ex Probi Catholicis.

Virile, ac muliebre sexus.) *hoc est, Virilis sexus: quod per omnes casus integra forma declinatur.* lib. 2.
in Cat. 8. xi. 25. in Iug. 40. 47. 50. 62. 74. * Noctu diuq. *stationes, & vigilias, tentare.* ibidem. Obuiam *fuere.*) *vbi Asper: Vetuste, aduerbio maluit vti, quam nomine.* ibidem. *Nam procul, & diuersis ex regionibus.* ibidem Vespera.
Dies noctesque. 40. 73.

EX GELLIO.

lib. x. cap. xx.

Cn. Pompeii, Magni patris. *Nam Sullam consulem, de reditu * eius* legem *ferentẽ, ex cõposito tribunus pl. C. Herennius prohibuerat.*

EX MACROBIO.

lib. III. cap. XIII.

At Metellus *in vlteriorem Hispaniam post annum regressus, magna gloria, concurrentib. vndiq. virili, & muliebri sexu, per vias, & tecta omnium visebabur. Cum quæstor C. Vrbinus, aliique, cognita voluntate, eum ad cenam inuitauerant; vltra Romanorum, ac mortalium etiam morem, curabant, exornatis ædibus per * aulæa, & insignia, scenisq; ad ostentationẽ histrionum fabricatis; simul croco sparsa humus, & alia in modum templi celeberrimi. Præterea, cum sedenti in transenna dimissum Victoriæ simulacrum cum machinato strepitu tonitruum, coronam ei imponebat:* de rep. ordin. 98.

tum

tum venienti, ture, quasi deo, supplicabatur. Toga picta plerumq. amiculo erat ei accũbenti. Epulæ quæsitissimæ, neq. per omnem modo prouinciam, sed trans maria, ex Mauritania volucrum, & ferarum incognita antea plura genera. Quib. ex reb. aliquãtam partem gloriæ dempserat, maxime apud veteres, & sanctos viros, superba illa, grauia, indigna Romano imperio existimantes.

EX NONIO.

At Metellus, in vlteriorem Hispaniam post annum regressus, magna gloria, concorrentib. vndiq. virili, & muliebri sexu, *per vias, & tecta omniũ visebatur.) sic autem est legendum; non, vt antea, Concurrentium, Virile, & muliebre sexus, &, Visebantur.* Sexus, neutro genere.

EX SERVIO.

in Virg. Aen. lib. v.

Transenna *dimißum Victoriæ simulacrum cum machinato strepitu tonitruum coronam capiti imponebat.) idest, extensus funis.* Transenna, fenestra.

EX NONIO.

Transenna *demissum Victoriale simulacrũ cum machinato strepitu coronam capiti imponebat. Cum machinis strepitu* demissum *Victoriæ simulacrum coronam capiti imponebant.) Hæc antiquo Nonio Farnesiano ex lib. III. adducuntur.* Demittere, i, desuper mittere.

EX DONATO.

in Ter. Phorm. act. I. sc. 4.

Sed *Metellus in ulteriore prouincia.*

EX PRISCIANO.

lib. v.

Quem ex Mauritania rex Leptaſta, *proditionis inſimulatum, cum cuſtodib. miſerat.* lib. v. & VI. *Inter læuam mœnium, & dextrum flumen* Turiam, *quod Valentiam paruo interuallo præterfluit.*) *al. Inter læua mænium, dextrum flumen Turia, q. v. p.* I. *p. Præterea ex* 4. *hiſtoriarũ hæc quidem recitant, non ſecundo. Durium autem, pro Turiam, legerim libentius, ex epiſtola Cn. Pompeij apud eundem Salluſtium, Ciceronis oratione pro Balbo, & hiſtoria; niſi à Probo in Catholicis ex Salluſtio hæc citari viderem: Et dextrum flumen Turia: Priſcianusq. hæc diceret: Maſculinum eſt, quia accuſatiuus terminat in Am. nam, ſi eſſet neutrum, ſimilis eſſet accuſatiuus nominatiuo. lib.* V. *&* VI. *& ex Donato in Eun. act.* 3. *ſc.* I. *Tarteſsũ, Hiſpaniæ ciuitatem, quam nunc Tyrij, mutato nomine,* Gaddir habent.) *neutro genere. Nam, ſi eſſet femininum, Gadirem dixiſſet. al. Gandirum.* lib. VI. *Niſi quia flumen* Lurda, *Tauro mõte defluens.*) *al. Niſi quoniam. &c.* ibidem. *Quia corpore, & lingua, percitum, &* inquietem *nomine hiſtrionis vix ſani Barbulcium appellabant.* ibidem *Eam deditionem Senatus, per nuncios* Oreſtis *cognitam, approbat.* ibidem. *Sed ipſi ferunt taurum ex grege, quem prope litora regebat nomine Corſa* Ligus mulier. lib. IIX. *At Lucullum regis cura* machinata *fames breui fatigabat.*) *Machinata, paſſiue dixit.* lib. x. *Quos aduerſum multi ex Bithynia volentes occurrere, falſum filium* arguituri) *pro, Arguturi.* ibidem. *Neq; inermes ex prœlio viros quemquam* agnoturum.) *ſecundum analogiam.* ibidem.

Argu-

Argentum mutuum arcessiuit. ibidem. *Diuersa, uti solet reb. perditis, lacessiuit*. lib.xv. Audaciter.) *secundum analogiam*.

EX NONIO.

de vocabulorum significationibus; & ex Isidoro lib.XIV. cap.VII. *Sardinia, in Africo mari, facie vestigij humani, in Orientem, quam in Occidentem, latior* prominet. *Mœnib.* deturbat. Immane *quantum animi exarsere.) Sic Cic. de Fin.lib.* IV. 142. *Differre inter honestum, & turpe nimium quantum, nescio quid immensum, inter ceteras res nihil omnino interesse. Ter. Phorm. act.4.sc.3.* CH. *Cedo, quid postulat?* GE. *Quid? nimium quantum libuit. Sic enim emendaui, ex Carisio, lib.2. cum ante legeretur, Quid? nimium. quantum libuit. Quintil. lib.4. cap. 2. Pecunia, quæ nimium quam in animis hominum potest. Plin.lib.* XVI. *cap.36. Immẽsum quantum prælatis; pro, quammaxime prælatis. Et lib.* XIIX. *cap.28. Infinitum quantum illo tempore candentes pruinas congelat. Gell.lib.* XVI. *cap. 6. Nimium quantum audacter. Et lib.* XVIII. *cap.3. Lingua, atq. facundia nimium quanto præstabilis. Ammianus Marcell.lib.* XXII. *Insula Pharos Rhodiorum erat obnoxia vectigali. Quod cum inde quidam, nimium quantum petituri, venissent, fœmina callida, &c. Hi, saltib. occupatis, externorum agros inuasere, frumentiq. ex inopia graui* satias *facta) al. Insalt. occ, tum ext. a. i. f. q. e. i. grani s. facti. E muris canes* sportis *demittebant. Ibi. Fimbriana seditione, qui regi per* obseque[...] *orationis, & maxime*

Facies.

Deturbare, i. deiicere, demouere.

Immane, ad uerbium.

Satias, pro satietas.

Sportæ.

Obsequella feminino genere.

Dicere, i. mittere. pxime odium Sullæ, graues, cariq. erant. *Eodem anno in Macedonia C. Curio principio veris cum exercitu profectus in Dardaniam, quib. potuit pecunias* dictas *coegit.*) *sic enim patet legendum esse ex antiquo Farnesiano libro; non, vt in in quibusdã vulgatis libris, Pecunias amplas coegit. Al. C. Curio in principio* & ex Donato in Ter. Hec act. 4. sc. 1. & Phorm. act. 1. sc. 4. *Ita* fiducia, *quam argumentis, purgationes dimittunt.*) *al. Pugnatores dimittuntur; vel, Purgationes dimittuntur. Et continetur* grauis. *Ad hæc* rumorib. *aduersa in prauitatem, secunda in casum, fortunam in temeritatem declinando, corrumpebat.*) *id est, si quæ aduersa euenerant, prauitatis esse dicebant; si secunda, casus; si vero quid, fortunæ caussa, amisisset, temeritatis. Aemil. Prob. in Datami vita. Namq. cam esse consuetudmem regum, ut casus aduersos hominib. tribuant, secundos fortunæ suæ. Auidisq; ita, promptisq; ducibus, vt Metellus ictu tragulæ sauciaretur*) de impropriis. *Multiq; commeatus* interierant *insidijs latronum.*) *in Nonio Farnesiano, hæc ex* 1. *historiarum adducũtur.* de numeris, & casibus. *Ruinaq.* pars magna, *suismet, aut proxumorum telis, ceteri vice pecorum obtruncabantur.* de mutatis coniugationibus. *Dubium, an insula sit, quod Euri, atq: Austri superiactis fluctib. circũ* lauit. de genere nauigiorũ. *Primo incidit forte super noctem in* lenunculo *piscantis*) *pro Super, Per, quidam reponunt; pro Lenunculo, Remunculo, ex Gellio lib.* x. *cap.* xxi. ibidẽ *Ad hoc pauca piratica* actuaria *nauigia.*

Fiducia, i. audacia.

Graue, i. molestum.

Rumor, i. opinio.

Saucius, i. vulneratus.

de

de genere vestimentorum. *Occurrere duci, & prælium accendere, adeo uti Metello in* sagum,*Herculeio in brachium tela venirent. al. Vt pro Vti; & Hirculeo, pro Herculeio.*

EX FRONTONE.

Ipse animi atrox. Atrox animi.

Circumuenti dextra, vnde ferrum erat, saxa, aut quid tale capiti affligebant. Afflictus illam rem.

Vt actione desisteret. Desistere hac re.

Orbe, patriaq. extorres. *) sic in Iugurtha.* 35. Extorris his.

Extorrem patria, domo, inopem, & coopertum miserijs.

Copijs integra. Integer illa re.

Antequam regressus Sertorius instrueret *pugnæ suos.* Instruitus huic rei.

Omnia sacrata corpora in ratem imposuisse. Imposuit in illam.

Vt grauis, & nulla arte cuiquam inferior. Inferior tibi.

& è Seruio in Virg. Aen. lib. 1.

Frugum, pabuli, lætus *ager.* Lætus huic rei:

Post, vbi fiducia nimius. Nimius hac re.

Omnes, qui circum sunt, præminent *altitudine millium passuum duorum.* Praminet.

Neque virgines nuptum à parentibus mittebantur; sed ipsæ belli promptissimos *deligebant.* Promptus illius.

Genus militum, suetum *à pueritia latrocinijs.* Suetus his.

Suos equites hortatus, vado transmittit. Transmitto illa re.

EX SERVIO.

In Virg. Geo. lib. 4. *In qua* crocum *gignitur) genere neutro, secundum artem.*

EX NONIO.

Iter vertit ad Corycum, vrbem incultam, pastusq. nemore, in quo crocum *gignitur.*

EX DONATO.

In Ter. Andr. act. 4. sc. 2. *Ne illa tauro parita sunt.) pro, Nedum.* In Adelph. act. 3. sc. 2. *Ictus eorum, qui in flumine* ruebant, *necabantur.* In Phorm. act. 1. sc. 3. Modestus *ad omnia alia, nisi ad dominationem.) idest moderatus.* ibidem.

* *Et Pœni fuerunt aduersus. a n e m.*

FRAGMENTA EX LIB. III. HISTORIARVM SALLVSTII.

EX MACROBIO.

lib. 1. cap. 4. & ex Carisio lib. 1. Bacchalinorum. Vulcanaliorum.

EX CARISIO.

In Cat. 5. x. 17. 20. 22. lib. 2. *Crispus* 3. *Non tu scis, si quas ædes ignis cepit* acriter, * *haud faciles sunt defensu. Quin & comburantur proximæ. al. Carpit; & Haud facile.*

EX PRISCIANO.

lib. 6. *Equis, & armis* decoribus *cultus.* ibidem. Dedecores, *multiq. per terga ab hostibus cædebantur.* ibidem. *Vnus constitit in agro Lucano, gnarus loci, nomine* Publipor.*) sic Marcipor, Festus, Plinius lib. 33. ca. 1. & Quinctilianus lib. 1. c. 4.*

&,

& ,Quinctipor,Varro in epistola ad Fusium apud Nonium, Gargaridiare; & idem apud eundem Edolare; & Festus, qui etiam, Caipor. Quin etiam, si Nonio credimus,Varronis liber exstabat, Marcipor, inscriptus.Ignarus consilij,7.33.47.Locorum scientes, 70. 75.76.Scientes belli, 76.Regionum scientissimi, 77. Peritia locorum & militiæ, 51. Ignarus loci.33.38. ibidem. Male iam assuetum ad omnes vis controuersiarum.) pro, Vires. lib.9. Dein, lenita iam ira, postero die liberalibus verbis permulcti sunt. lib.10. Coniuratione claudit)pro, Claudicat. ibid. Parte consumpta reliqua cadauerum ad diuturnitatẽ vsus sallerent) Sallerent, dixit, à Sallo,non à Sallio.

EX NONIO.

Caluitur,dictum est, frustratur, tractum à caluis mimis, quod sint omnibus frustratui; & ex Prisciano lib.11x-& x. Contra illc, calui ratus.) pro, Decipi. Neque iam sustineri poterat, immensum aucto mari,& vento gliscente.) in Iugurtha. 65. Ac tum maximè, vti solet in extremis rebus fit quisque, clarissimum domi recordaui, cunctiq. omnium ordinum munia sequi.) al. Carissimum d. recordari,&c. Duos quam maximos vtres leui tabulæ subiecit, quam super omni corpore inuicem tracto pede quas gubernator existeret, ca inter molem,quæ insulam mari vitabundus classem hostium ad oppidum peruenit.) Tractu pedis, quasi gub.&c.legit Michael Bentinus in suis in Nonium scholijs, accurata in litterarum studio diligentia præditus. Quo modo postea & in antiquo Fabij Farnesij libro, nobilissimi iuuenis, omniumq.

Caluitur.

Gliscit,i.crescit.

Munia,i.officia.

Vitabũdus, idest vitãs.

Forū, gen. masc.
Aptū,i. connexum, colligatum.
Aemulus, i. sectator, imitator.

niumq. bonarum artium studiosi, scriptum comperi, Illum nautis forum. *Quod vbi frustra tentatum est, socordius ire miles, obrepere non* aptis *armis, vt in principio, laxiore agmine.* Et ex eodem, de numeris, & casibus, Accusat. pro genit. *Sed Pompeius à prima adolescentia sermone fautorum similem fore se credens Alexandro regi*, facta, consultaq. *eius quidem* æmulatus *erat.) Est qui pro Quidem, Quædam, vel Quondam reponat. Cum autem accusatiuum hic nullum videam, pro genitiuo vsurpatum, vt Nonius ait: errorem Nonij putabam; nisi in mentem venißet, Aemulus, pro Aemulatus, reponi poße. Itaq. sententia plana erit. Aemulus, inquam, facta, consultaq; pro, Aemulus factorū consultorumq. sin aliter legas; sententiam Nonij me nondum aßequi, libenter fateor. Namque is, præter solita vitiosis magistratibus, cum per omnem prouinciam, infecunditate biennij proximi*, graue *pretium fructibus eßet. Castrisq. collatis, pugna tamen*, ingenio *loci, prohibebatur. Atque eum cupio laudatum, accensum, quæ præmiorum spes, quibus cum optauißet, ire iubet.) al. Atque cupio, &c. accensumque &c. spe, &c. Farnesianus liber, Iuuet, pro Iubet. Nam, qui enare conati fuerant, icti sæpe ferramentis nauium*, tamen *aut vulnerati à suis, aut afflicti vndarum vi, multato fœde corpore, postremò periere.) Fronto in Afflictus illam rem, ex Salustij historijs citat*, Afflicti *alueos vndarum, maleato corpore interibant*. De impropriis. *Ac statim fugitiui, contra præceptum ducis*, rapere ad stuprum virgines, *matronasque. Hæc ex quarto ad-*

Graue, idest multum valde.
Ingenium, idest natura.
Optare, i. eligere.

Tamē, idest tandem.

ducuntur

ducuntur in Farnesiano libro vide Catull. LVI. de mutata declinatione. *Nam terna tunc erat, & sublima nebula cælum obscurabat.) al. Nam tætra tunc &c.* de genere nauigiorum. *Et forte in nauigando cohors vnà, grandi* faselo *vecta, a ceteris deerrauit, mariq; placido à duob. prædonum* myoparonib. *circumuenta.* de genere vestimentorum. *Et eodem tempore Lentulus duplici acie locum editum multo sanguine suorum defensus postquã ex sarcinis* paludamenta *adstari, & delectæ cohortes intelligi coepere.* de genere armorum. *Quarum vna epistola forte cum seruo nacti prædatores Valeriani,* scorpionem *in castra misere.* ibidem. *At Oppius, postquam orans nihil proficiebat, timide veste tectum* pugionem *expedire conatus, à Cotta, Vulscioq. impeditur.* ibidem. *Saxaq. ingentia, & axe iunctæ trabes per pronum incitabantur, axibusq; eminebant in modum* ericii *militaris veruta binum pedum.) vide fragmentum, ex libro incerto historiarum, apud Seruium Aen.* IX. *Ercium, bellica machina. Cæs. lib.* 3. *de bel. ci.* 194.

EX FRONTONE.

Amittendum morem hunc, quem agitis. Ago morē.

Dubius *consilij.) sic lib. sequenti, Consilij* æger; *&,* Anxius *animi, atq; incertus, apud Frontonem.* Dubius huius.

* *Posq;* egressus *angustias.) Fortasse, postquam, legendum; uel, Postque.* Egressus illam rem.

Fine *inguinum ingrediuntur mare.* Fine inguinum.

Ad Cyzicum perrexit, firmatus *animi.) sic lib. sequenti, apud Frontonem,* Territos *animi firmanit,* Firmatus animi.

&

& in Catilina, 17. Igitur, confirmato animo. &c. & ex Asconio in Verr. III. M. Antonius, *perdundæ pecuniæ* genitus, *vacuusq; à curis nisi instantibus*. Gratiam illius criminis facio. *) Illi, legendum puto. Post reditum eorum, quib. Senatus belli Lepidiani* gratiam fecerat. *Vt sustinere corpora pleriq. nequeuntes, arma sua quisquis instans* incumbere *) Seruius in Virg. Aen. lib.* IX. *hæc ex Sallustij historijs recitat: Fessi, arma sua quisq;* stantes *incumbere*. Ingens *ipse virium, atq; animi*. *Locum nullum, nisi quo armati* institissent. *Octauium mitem, &* Captum pedibus *) Mitem, potest ferri: Militem, tamen, vel, Ditem, libentius legerem. sic in Catilina, 27. Pedibus æger. Muros* successerant.

Genitus illi rei faciũd ę.

Incumbit illam rem.

Ingens animi.

Insisto in illo loco.

Captus pedibus.

Successit muros.

EX SERVIO.

in Virg. Ge. lib. 2. *Quis à Sertorio triplices* insidiæ *per idoneos saltus positæ erant.) al. Quia Sert. &c. Sic, Triplicib. subsidijs, in Iugurtha,* 53. Aen. l. 1. *Igitur discubuere, Sertorius inferior in* medio, *super eum Tuscius Fabius Hispaniensis Senator; ex proscriptis, in summo Antonius, & infra scriba Sertorij Versius; & alter scriba Mæcenas in imo, medius inter Tarquinium, & Domum Perpenna.) Antiquus liber Cardinalis optimi, omniq; laude cumulati, Rainutij Farnesii, pro, Tuscius, habet, Lucius: (Lucij autem Fabij Hisp. mentio est in antiquo nummo argẽteo apud eundem Cardinalem.) pro, Tarquinium, Tarquitium: pro Domum; vel, vt alibi impreßum, Deatium, Dominum, quo modo & apud Nonium legitur, hæc eadem*

reci-

recitantem in verbo, Dominus; quod ipse, ibidem subiungens, Conuiuij exhibitor, interpretatur. Verū apud Nonium pro, Alter scriba Mæcenas, Alteri scribam & coenas, mendose legitur. Præterea in antiquo illo libro Farnesiano pro Perpenna, Perpernam scriptum comperi. Et à Perperna conuiuium illud, quo Sertorius inuitatus à coniuratis interēptus est, Plutarchus datum eſse ostendit: De conuiuarum autem numero vide quæ dixi in illum locum Horatij, sat. vlt. lib. 2.

-secutis omnib. imis.

Isid. l. xx. c. ii. Varro de vita P. R. Viri discumbere coeperunt, mulieres sedere: quia turpis visus est in muliere accubitus.

Antiquus liber Bibliothecæ Cæsenatis, pro Tuscius, habet, Tutius; pro, Domum Perpenna, Domitium Perpennam. Et liber Bartholomæi Rauerij Cæsenatis, amicissimi mei, & bonar. Artium perstudiosi, pro, Tuscius Fabius, habet, T. Fabius; præterea tollit dictionem, Scriba; & pro Domum, Denatium, habet.

FRAGMENTA
EX LIB. IV. HISTORIARVM, SALLVSTII.

EX FESTO.

Sallustius libro qu* ne inrumiendip.* sublicib. cauata* sent. Sublicium.

Qui quidem mos, vt * tabes, in vrbem coniectus. Taebs in Cat. 14. & in Iug. 45.

EX GELLIO.

lib. 12. cap. 4. *At Cn. Lentulus, patriciæ gentis, collega eius, cui cognomentum Clodiano fuit, per incertum* stolidior, *an* vanior *legem de pecunia, quam Sulla emptorib. bonorum remiserat, exigenda promulgauit.*

EX SERVIO.

in Virg. Aen. lib. 11. *Et sequebantur equites* cataphracti.) *In Thesauro, vbi hæc recitantur, pro Equites, Milites, legitur.*

EX CARISIO.

lib. 1.

& ex Seruio ibidem. *Castella,* custodias *thesaurorum in deditionem acceperunt.) pro, Custodiæ. & ita etiam Asper intelligit. licet alij accusatiuum velint. sed emendatius Custodiæ.*

EX DIOMEDE.

lib. 1. cap. 4. *Reliqua cadauera* salita.

EX PROBO.

in Chatolicis. *Hoc* Napthas, *huius Naphtæ.) genus olei, cedro similis.*

EX PRISCIAN.

lib. 6.

Madore, i. infusione. & ex Nonio, *Quasi par in opido festinatio, & ingens terror erat, ne ex latere noua munimenta* madore *infirmarentur. Nam mœnia opidi stagnabant redundantib. cloacis aduerso æstu maris.) Infirmantur, in Prisciano. In antiquo Nonio Farnesiano, hæc ex 3. adducuntur. Et pro, Munimenta, Monimenta legitur; pro, Mœnia, Omnia.*

ex eodem Prisciano lib. IV. *Namq. primum Iasonem, nouo itinere maris*, Aætæ *hospitis domum violasse*. lib. IIX. *Amissumq;* asſideri *sine prœlijs audiebat*. lib. IX. Implicatæ *rates ministeria prohibebant*. lib. 9. & 10. *Omnes, quibus*, ſenecto *corpore, animus militaris erat*.) *Omnis*, *Priscianus in* x. lib. x. *Igitur legiones, pridie in monte positas*, arcesſiuit. lib. XIV. *Si nihil ante aduentum suum inter plebem, & patres, conuenisset*, coram *se datu rum operam*.

EX NONIO

Pluteos rescindit, ac mun tiones demolitur, *locoq; summo potitur*. *Diuersa, vti solet, reb. perditis capessiuit. namq. alij, fiducia* gnaritatis *locorum, occultam fugam, sparsi globis, eruptionem tentauere*. *Multisq; suspicionib.* volentia *plebi facturus habebatur.*) *Sic Tacitus lib.* XV. *Hæc, atq. talia plebi volentia fuere. Et lib.* 18. *Muciano volentia scripsere*. *Simul eos, & cunctos iam inclinatos* laxitas, *& loci* * *plures cohortes, atq; omnes, vt in secunda re pariter acre inuadunt*. Componere, i. coniungere. *Suspectusq; fuit. Incertum vero, ac per negligentiã, societatem prædare cum latronib.* composuiſſet) *Bentinus, Prædã ve; Farnesianus liber, Prædarum*. Comparare, i. componere, machinari. *Eos, qui hoc malum publicum clandistinis consilijs* cõ parauerunt. Cõtẽtio, i. perſeuerantia, elatio. *Rursus, iumenta nacti, ad opidum ire* contendunt. Hiare, i. aperire. *Atq;* hiauit *humus multa vasta, & profunda*. Inuitare, i. delectari.

Demoliri, i. diruere.
Gnaritas, i. ſcientia.
Volentia, i. quæ vellet, à voluntate
Laxitas, i. laxitudo.

Et versi postero die, multóq; properantes deseruerant, in castris nacti, cum se ibi cibo, vinoq; læti inuitarent.) Quidam pro, Et uersi, reponit Vniuersi. mihi vero ne sic quidē sententia satisfacit. Patibulum. *In queis notissimus quisque, aut malo dependens verberabatur, aut immutilato corpore improbi* patibulo *eminens affigebatur.) alij, Nouissimus. al. hæc ex 3. adducuntur.* de mutata declinatione. *Curio,* Volcanaliorum *die ibidem moratus* ibidem. *Cum interim, lumine etiam tum incerto, duæ* Galliæ. *mulieres, conuentum vitantes, ad menstrua soluenda montem adscendunt.) sic in Iugurtha, 39. Obscuro etiam tum lumine.* de genere nauigiorum. *Eum, atq. Metrophanem senatus magna industria perquirebat, cum per tot* scaphas, *quas ad ostia cum paucis fidis percunctatum miserant.) Carisius lib. 1. Ostia, Sallustius frequenter, plurali numero; idest, vrbium. al. Fides. male. Hæc ex 3. adducuntur in Farnesiano libro.* ibidem. *Quammaximis itineribus per regnum Ariobarzani contendit ad Euphratem, qua in parte Cappadocia ab Armenia disiūgitur: &, quamquam ad id naues* codicariæ, *occulte per hiemem fabricatæ, aderant. &c.* de genere armorū.

Hi, locum perignari, & soliti nectere ex viminib. vasa agrestia, ibi tum, quod inopia scutorum fuere, ad eam arcem se quisq; informam parmæ *equestris armabat.) Quidam pro, Fuere, Fecerat, reponit; pro, Arcem, Artem. Farnesianus liber, Fuere, ad eas arces se quisq; &c.* ibidem. *Qui prægrediebantur equites* cataphracti *ferrea omni specie) Bentinus, &*

Far-

Farnesianus liber, Prætergrediebantur.

EX FRONTONE.

Auidus illius rei.

* Auidior *modo properandi factus.* In Iug. 46. 571.59.74.

Aegere illius.

Consilij æger.

* Clausi *lateribus pedem. Fortasse legendū,* Alti *l.p.* Altum pedes tot.

Anxius *animi, atq; incertus.* Anxius animi.

Collegam minorem, & sui cultorem *expectans.* Cultorē sui

Exercitum dimisit, vt primum alpes degressus est. Digredior illum locū.

Tetrarchas, regesq; territos *animi formauit.) lege, Firmauit, vide fragmentum libri superioris, apud eundem Frontonem.* In Cat. S. & in ep. Mithridatis, L. 4. hist. 94. Exterritus Illius rei.

Vbi se laniata nauigia fundo emergunt. Emergit se.

Magna exorsus *orationem.* Exorsus orationem.

Diffidere inter se cæpere, neq; in mediū *consultare.* In medium, pro in commune.

Impotens, & nimius *animi est.* Nimius animi.

Scalas pares mœnium altitudine. par hac re.

Ad Siciliam vergens, faucib. non amplius patet *millib. v. & xxx.* Patet tot pedibus.

Tum vero Bithyni, propinquantes *iam amnem Tartanium.* Propīquat illam rem.

FRAGMENTA EX LIB. V. HISTORIARVM SALLVSTII.

EX PRISCIANO.

lib. VI. *Dædalum, ex Sicilia profectum, quo* Minonis *iram, atq; opes, fugerat.) vide fragmentum libri incerti, apud Seruium in librum Ge.* I. *Al. D.e.S.p,q. M.f.i,a.o.* lib. XIIX. *At Lucilius,* audito *Marcium Regem proconsulem per Lycaoniam cum tribus legionib. in Ciliciam* tendere. ibidem. *Legiones Valerianæ* comperto, *lege Gabinia* * *Bithyniam, & Pontum consuli datam,* missos esse. ibidem *Sæpe celebritatem nominis intelligo* timētem.) *pro, Timere. al. S.c.n. te lego timentem,* ibidem *Video ingentia dona quæsitum ire* properantem.) *pro, Properare. al. Quæsita Græciæ pr.*

EX NONIO.

Ceteri negotia sequebantur familiaria legatorum; aut tribunorum, & pars sua commeatib. mercatis.) *al. in Farnesiano libro, Mercatibus, pro Mercantibus; &, Famuliaria, pro, Familiaria.*

Mercatis, pro mercantibus.

EX FRONTONE.

Auersor illum. *Regem* auersabatur.

Euenit in illo. *Nam, si in Pompeio quid humani* euenisset.

Frater illi. *Et* vxori *eius* frater *erat.) vide frag. lib.* I. *apud Donatum in Ter. Hec act.* 2. *sc.* 2. *& Phorm. act.* 5. *sce.* 6.

EX SERVIO.
in Virg. Aen. lib. 1. &. 3.

Caput aperire *solitus. id est, nudare, & ostendere. Afranius, Epistola, apud Nonium: Quis tu es, vento so in loco, soleatus, intempesta noctu, sub diuo, aperto capite, silicem cum findat* gelus? *Plinius lib. 28. cap. 6. Capita aperiri adspectu magistratuum, nō venerationis caussa maiores iussere, sed, vt, Varro auctor est, valetudinis; quo firmiora consuetudine ea fierent. Macrobius lib. 3. Custoditur, vt omnes, aperto capite, sacra faciant. Hoc fit, ne quis in æde Dei habitum eius imitetur. Nam ibi operto ipse capite est. Varro Eumenidibus, apud Nonium, de improprijs, Capite operto esse iubet, ante lucē suscitat,* frigore torret, *venatum eijcit, ieiunio vellicem. Quo in loco Farnesianus liber, Aperto, habet, non, Operto. De hoc more vidēdus & Plutarchus in Sulla. Contra, Operire caput, apud Plautum, in Pœnulo: Operire capita ne nos leno viderit. Et apud Ciceronem, de Senectute. Nullo imbre, nullo frigore, adduci, vt capite operto sit. &c.*

EX NONIO.

Quib. de caussis Sullam in victoria dictatorem sibi equo descendere, surgere de sella, caput aperire *solitum.* Apertum, i. nudatum.

lla surgere, *caput aperire solitum.*

EX FRONTONE. Surgere, i. erigi.

Sullam dictatorem vni sibi descendere equo, assurgere *sella, caput aperire solitum.* Assurgo illi.

EX LIB. IX.

EX NONIO.

de numeris & casibus.

Cuius duas insulas propinquas inter se, & decem ſtadium *procul à Gadibus, ſatis conſtabat ſuopte ingenio alimenta mortalib. gignere. In Farneſiano libro hæc ex XI. adducuntur. Præterea in eodem libro, verbum, Stadium, non legitur.*

Vltra nonum librum Salluſtii fragmenta nulla reperimus.

ALDI MANVTII PAVLLI F.

SCHOLIA.

IN CATILINAM.

1. Ceteris animantibus.) *scripti omnes libri, quos quidem ego viderim, Animalibus. quo modo & Sosipater* Carisius recitat lib. 1. in verbo, Omnes: & Diomedes.

1. a. Velvti pecora, quæ Natura prona, atque ventri obedientia, finxit.) Ouidius Met. 1. Pronaq; cum spectent animalia cetera terram, Os homini sublime dedit, cælumq; videre Iussit, & erectos ad sidera tollere vultus. Vide Cic. de Leg. lib. 1. & de Nat. de. l. 2. Naturam, inquit, nos celsos, & rectos constituisse, vt deor. cognitionem, cœlum intuentes, capere possemus. Nec dissentit Plato in Cratylo. 1. Sed nostra omnis vis in animo, & corpore sita est.) Cicero de Fin. lib. 5. Homo è corpore, animoq. constat: cum primæ sint animi partes; secundæ corporis. 1. Sva cuique satis placebant.) Lucr. l. 2. - sua cuique voluntas. Principium dat: &c. Cicero ad Att. lib. 14. Sua cuique sponsa. Virgilius, ecl. 2. Trahit sua quemque voluptas. Terentius, Phorm. a. 2. s. 4. Quot homines, tot sententiæ. Idem, ibidem. Suus cuique mos est. Persius Sat. 5. Mille hominum species, & rerum discolor usus. Velle suum cuique est, nec voto viuitur vno Statius l. 2. Sil. 2. Sua cuique voluptas. Plin. epist. lib. 1. Varia sunt hominum iudicia, variæ voluntates. 1. Prius, quam incipias, consulto; & vbi consulueris, mature facto opus est.) *à Græcis multa* Sallustius *mutuatur. quod &* Quinctilianus lib 9. cap. 3. affirmat. Demosthenes quidem, oratione 1. in Philippum sic· Δεῖ μὲν βουλεύεσθαι ἐφ' ἡσυχίας, ποιεῖν δὲ τὰ δόξαντα μετὰ σπουδῆς. Et in oratione de pace. Οἱ μὲν γὰρ ἄλλοι πάντες ἄνθρωποι, &c. Et Isocrates, πρὸς Δημόνικον; Βουλεύου μὲν βραδέως,

δέως, ἐπιτέλει δὲ ταχέως τὰ δόξαντα. Et Aristoteles Moralium Eudæmiorum v. & Nicomachiorum 6. Καὶ φασὶν, πράττειν μὲν δεῖν ταχὺ τὰ δόξαντα, βουλεύεσθαι δὲ βραδέως. Diogenes quoque Laertius, in Biante: Βραδέως ἐγχείρει τοῖς πραττομένοις, &c. *Quo respexisse puto* Aemilium Probum, cum diceret, in Datami vita: *Neque acutius vllius imperatoris cogitatum, neque celerius factum,*
1. *vsquam legimus.* 1. Tum demum periculo, atque nego-
tiis, compertum est.) Apud Nonium, in verbo, Periculū,
Tunc vero peric. &c. legitur. 2. Plerique, quæ delicta
2. reprehenderis, maleuolentia, & inuidia, dicta putant: vbi de magna virtute, atque gloria bonorum memores; quæ sibi quisque facilia factu putat, æquo animo accipit; supra ea, veluti ficta pro falsis ducit.) Thucydides ἐν τῷ ἐπιταφίῳ λόγῳ τοῦ Περικλέους. Ὅ, τε γὰρ ξυνειδὼς καὶ εὔνους ἀκροατὴς, &c. *Hunc autem* Sallustii locum Gellius recitat lib. 4. c. 15. *in quo quædam diuersa leguntur à*
2. *lectione impressa.* 2. Statui res gestas populi Romani carptim perscribere.) *in libris, quos* Nonius *secutus est, video scriptum fuisse, Strictim, non Carptim. recitat enim hunc locum* in verbo, Strictim. 3. Quam verissime pote-
3. ro) Fabius Victorinus in lib. 1. Cic. de Inuentione,
5. *hæc recitans,* Quambreuissime, legit. 5. Inuidia ex opulentia orta est.) Xenophon, Cyri Pædia lib. 7. Ὅταν πλεῖστά τις ἔχῃ, τότε πλεῖστοι καὶ φθονοῦσι, &c. Et apud Stobæum: Τοῖς μὲν διὰ τοῦ ἡλίου πορευομένοις ἕπεται, &c.
5. 5. Magis dandis, quam accipiendis, beneficiis amicitias parabant.) *Hoc videtur sumpsisse à familiari suo* Thucydide, cuius hæc sunt ἐν τῷ ἐπιταφίῳ λόγῳ τοῦ Περικλέους: Οὐ γὰρ πάσχοντες εὖ, ἀλλὰ δρῶντες κτώμεθα τοὺς φίλους. *Idem infra similem in sententiam incurrit,* in Iugurtha. 127. Beneficia dare, inuitus accipere. 5. Quod ini-
5. 127. tio conseruandæ libertatis, atque augendæ reip. fuerat.) *Ne quis putet mendosum esse locum, notandum existimaui,* locutionem *esse* Sallustianam, *qua & alibi vsus est,* vt 29. Pœ-
29. nam illorum sibi oneri, impunitatem perdundæ Reip. fo-
143. re credebat. Et li. 1. historiarum, in oratione Lepidi, 143. a. Omnia retinendæ dominationis honesta æstimat. Et
146. eodem libro, in oratione Philippi, 146. a. Exercitum op-

primendæ

primendæ libertatis habet. Et ibidem, 147. Priuata arma 147.
opprimendæ libertatis cepit. Item, 147. Arma ciuilia cepit, legum, ac libertatis subuertendæ. Terentius quoq; 147.
in Adelphis: Ne id assentandi magis, quam quod gratum habeam, facere existumes. *De hoc loquendi genere,* vide Prisc. lib. 18.
5. In superbiam, dominationemq. se conuertit.) *dictionem, Se, sustuli, tamquam inanem: nec tamen à me veterem librum dissentire video: cum quo facit idem Sallustius, qui hoc loquendi genere* alibi *quoque vsus est.* 5.

40. Næ ista vobis mansuetudo, & misericordia, si illi arma ceperint, in miseriam vertet. 116. Benefacere iam ex consuetudine in naturam vertit. 143. Secundæ res in miserationem ex ira vertunt. Alii quoque. Cicero: Sed hoc vitiũ in bonum ei vertebat. Cor. Tacitus 111. Postquam cædibus sæuitum, & magnitudo famæ exitio erat, ceteri ad sapientiora conuertere. Cæsar l. 3. bel. ci. Detrimentum in bonum verteret. Liu. lib. 10. Auspicia in bonum verterunt. Et lib. 39. Hæc in perniciem adolescenti verterunt. Virg. 3 Geo. 40. 116. 143.

Et totæ solidam in glaciem vertere lacunæ.

Tacitus: Astusq; hostium in perniciem ipsis vertebat. Idem: Seu temere lapsa vox in præsagium vertit. Liuius: Verteratque Scipionum inuidia in prætorem. Idem: In perniciem adolescenti verterunt. Idem l. 9. dec. 4. Mores quidem populi Romani quantum mutauerint, vel hic dies argumento erit. *pro, mutati sint*. Et 8. belli Punici 2. Non septies die; sicuti famà fert, temporibus statutis reciprocat. *pro, reciprocatur*. Suet. Quoties terra in vrbe mouisset. *pro, mota esset.* Virg. Nox humida cælo Præcipitat. Idem, Ingeminant austri. Gellius etiam lib. 1. c. 13. Si res, inquit, forte melius vertisset, diis quidem gratia habenda. Liuius autem l. 2. ab V. C. *eclipsin faciens pronominis, Se, sic ait:* Secuti, dedita opera, passim, ad illecebras propulsa pecora, præcipitauere in insidias. Et Virgilius, Accingunt omnes operi: Et, Tum prora auertit. *Vt facile adducar assentire iis, qui* Curtii locum lib. 7. *mutant, proq. Vertitur, Vertit, legunt. In eo sic est:* Postea quam desierat esse, quem odissent, inuidia in misericordiam vertitur. Vide quoq; Gellium, noctium Att. lib. 28. c. 12.

6. 6. MEMORARE possem, quibus in locis ingentes hostium copias populus Romanus parua manu fuderit.) sic
41. infra, 41. Sciebam, sæpenumero parua manu cum magnis legionibus hostium cōtendisse. & in Iugurtha, 137.
137. Sæpe ante a paucis strenuis aduersus multitudinem be-
7. ne pugnatum. 7. IVS, bonumq. apud eos non legibus magis, quam natura, valebat.) vide D. Aug. de Ciu.
7. Dei lib. 2. c. 18. 7. VINDICATVM est in eos, qui contra imperium in hostem pugnauerant.) *Manlium*
40. *Torquatum intelligit.* de quo sic 40. Apud maiores nostros A Manlius Torquatus bello Gallico filium suum, quod is contra imperium in hostem pugnauerat, necari iussit. Et Porcius Latro in declamatione in Catilinam,
7. 7. ACCEPTA iniuria, ignoscere, quam persequi, malebant.) Cicero Tusc. 5. 172. Accipere, quam facere, præstat iniuriam. *Quam sententiam videtur sumpsisse* ex Platone in Gorgia, cuius hæc sunt. Οὐ νόμῳ μόνον ἐςὶν αἶ-
7. σχῖον, τὸ ἀδικεῖν τοῦ ἀδικεῖσθαι, ἀλλα καὶ φύσει. 7. ACCEPTA iniuria, ignoscere, quam persequi, malebant.)
34. Sic infra, 34. Magis, quod se dignum foret, quam quod in illos iure fieri posset, quærebāt. Sic D. Augustinus ep. 5. ad Marcellinum, de *Vrbe Roma loquens.* dignū esset exurgere ciuitatem, quæ tot gentibus imperitaret, quod, accepta iniuria, ignoscere, quam persequi, malebant.
7. 7. DEOS negligere, omnia venalia habere.) Theucydides lib. 2. Χρήμασι δὲ νικωμένυ τὰ σύμπαντα τέτυ ἑνὸς
7. ἂν πωλοῖτο. 7. AMBITIO multos mortales falsos fieri subegit.) Seruius, *recitans hunc locum*, in 1. Virg. Georgicon. librum, *Coegit, non Subegit, videtur legisse.*
7. 7. ALIVD clausum in pectore, aliud promptum in lingua habere.) Sic Cœlius *de Pompeio*, fam. lib. 8. ep. 1. Quam orationem habuerit tecum, quamque ostenderit voluntatem, (solet enim aliud sentire, & loqui, neque tamē tantum valere ingenio, vt non appareat, quid sentiat) fac mihi perscribas. Et Ter. Eun. act. 4. sc. 4. 44. Modo ait, modo negat. Homerus etiam, lib. 8. Iliados.
7. Ἐχθρὸς γάρ μοι κεῖνος ὁμῶς, &c. 7. AMICITIAS, inimicitiasq. non ex re, sed ex commodo, æstimare.) Fronto *hæc recitat* in verbo, Aestimo, *omissa copula, Que. Quæ li-*

etsi parua sint, nec ad sententiam quidquam afferant, notanda tamen censui. 7. V B I, contagio, quasi pestilentia, inuasit, ciuitas immutata.) *videtur* Carisius *hæc recitare* ex primo historiarum. eius enim sunt verba lib. I. Contagium veteres magis vsurpauerunt: sed Sallustius Contagionem maluit dicere primo: Vbi contagio &c. *Eadem verba recitat &* Nonius Marcellus, ex Sallustio, *nec tamen locum nominat.* 8. P R O P I V S virtuti.) *Virtutem, scriptum est* apud Frontonem, *qui hæc recitat* in, Propius; & Priscianum, lib. 18. *quamuis* Augustinus, *Virtuti, videtur legisse: nisi sint mendosi codices. & sanè sic* idem Sallustius *locutus* in Iugurtha, *65.* Propius mare Africum agitabãt. 65.
Item, 89. Propior montem cum equitatu, & peditibus delectis, suos collocat. *Quanquam* in Fuluii Vrsini libro, 89.
litteris superscriptis, legitur, Monti: cum antea tamen fuisset, Montem. Et Liuius IV. Propius est fidem, obstringi Fidenatium populum conscientia tanti sceleris voluisse: *id est, verisimilius est.* 8. A V A R I T I A pecuniæ studium habet. *&c.*) Cato in libro inscripto, Carmen, de moribus, 8.
apud Gell. lib. XI. cap. 2. Auaritiam, inquit, omnia vitia habere putabant, vide Gell. lib. 3. cap. I. 8. Q V I P P E 8.
secundæ res sapientium animos fatigant: ne illi, corruptis moribus, victoriæ temperarent.) Sic Demosthenes in oratione contra Leptinem: Ἀλλ' οἶμαι τὸ μέλλον ἄδηλον ἀνθρώποις, &c. Sic & Trebellius Pollio in Claudii vita: Plericq; milites Claudii, secundis rebus elati, quæ sapientium quoque animos fatigant, ita in prædam versi sunt. &c. Et D. Aug. de Ciu. Dei, lib. XVII. cap. XX. de Salomone loquens; Hic, inquit, bonis initiis malos exitus habuit. Quippe secundæ res, quæ sapientium animos fatigant, magis huic obfuerunt, quam profuit ipsa sapiẽtia, etiamnunc, & deinceps memorabilis, & tunc longe lateq; laudata. *Ne autem,* pro, *Nedum, positum est:* vt ait Priscianus lib XVI. *Quamuis* idem super XII. versus Aen. *Nedum legat. quo modo locutus quoq.* Plautus: Vix incedo inanis, ne ire posse cum onere existumes. Et Liuius 3. Nouam, inexpertamq. eam potestatem eripuere patribus nostris. ne nunc, dulcedine semel capti, ferrent desiderium. *Et, Temperarent, pro Obtemperarent: quo modo* Corn.

Tacitus,

Tacitus, 19. Qui nuper Bebriaci victoriæ temperassent.
Non enim assentior vel Augustino, *vel* Prisciano, *qui, Ob-
temperassent, legunt; vel* antiquissimo Fuluii Vrsini libro;
*eruditissimi hominis, Græcarumq́; litterarum valde periti: in
quo tamen, Ob, additum patet in spatio, quod versus dirimit,
aliena manu.* 9. PVDOREM, pudicitiam.) *hic addunt*
9. quidam scripti libri, *Pro nihilo haberi. sed prior lectio ferri
potest, habet enim nec obscuram, & satis commodam senten-*
9. *tiam.* 9. A PRIVATIS compluribus subuersos mon
tes, maria constructa, esse.) *Constrata,* Fuluii Vrsini lib.
impressam tamen lectionem magis probo. dixit enim idem Sal
lustius infra, 8. b. Diuitias profundere in extruendo ma
ri, & montibus coæquandis. *Vide Plin. lib. 9. cap. 54.*
10. 10. SIMILISQ. ceteris efficiebatur.) in Frontone, *hæc
recitante* in verbo, Similis, *omissa est copula, Que. & sane.
absque sententiæ detrimēto abesse potest.* 10. NEFANDA *stu-*
10. *pra.) quippe qui adulterium commisisset cum ea, quæ ei postea
socrus fuit, & ex eo stupro duxisset vxorem, cum filia eius esset:*
Lucceiusq. *hæc ei obiecisset* in orationibus, quas in eum
scripsit, vt ait Pedianus: *qui hoc addit, se nondum harum
mulierum nomina inuenisse.* Eiusdem Pediani ibidem ver
ba sunt hæc: Fabia, virgo Vestalis, caussam incesti dixe-
rat, cum ei Catilina obiiceretur: eratq. absoluta hæc Fa
bia, quia soror erat Terentiæ Ciceronis, Paulus quoque
Orosius. Eodem anno apud Romanos Catilina accusa-
tus incesti, quod cum Fabia, virgine Vestali, stuprum
commisisse arguebatur. Idem tradit Plutarchus, in Cato
ne. Cicero autem: Quod nefarium stuprum, non per il-
lum &c. Item, Stuprorum, & scelerum exercitatione as-
9. suefactus. 9. NECATO filio.) *veneno.* Vide Valeriũ
lib. 9. c. 1. Appianum lib. 2. & Plut. in Cicerone, & Sulla.
10. 10 COLOR eius ex sanguis.) Probus in Catholicis,
recitans hunc locum, affirmat hic legi debere, Colos. Seruius
in Virg. Aen. 1. sic ait: Sallustius pæne vbique Labos po
12. suit. melius est seruire regulæ. 12. INCERTA pro cer-
13. tis.) sic, 13. Per ignauiam, aut vana ingenia, incerta pro
27. certis captarē. Et 27. Pro incerta spe certa præmia. Et
114. 114. Quamquam opib. suis confideret, tamen non debe
re incerta pro certis mutare. Item Plautus in Pseud. Cer

ta mittimus, dum incerta petimus, Et Hesiodus. Νήπιος, ὃς τὰ ἕτοιμα λειπὼν, ἀνέτοιμα διώκει. 13. INFESTVM 13.
inimicum Cn. Pompeio.) *Infestum, pro Acrem, dicere potuit* Sallustius. *Interdum tamen suspicatus sum, Inimicum, glossema fuisse ad, Infestum. quo vitii genere refertos esse libros ani maduerti.* 15. HVMANI corporis sanguinem, vino per- 15.
mixtum, in pateris circumtulisse.) *hac de re* Florus sic lib. 4. cap. 1. Additum est pignus coniurationis sanguis humanus, quem circumlatum pateris bibere. Summum nefas: nisi amplius esset, propter quod biberunt. 16. 16.
1. Atq. eo dictitare fecisse.) nonnulli, *Atq. eo dictam re fecisse. quod ineptum videtur.* Alii: *Atq. eo dictante fecisse*; vel, *Atq. eo dictitant effecisse*; vel, *Atq. id ea re fecisse*; vel, *Atq. id eo fecisse. Quib. mutandi voluntatem attulit ignorata sententia, quam confirmat* antiquissimus Fuluii liber. *est enim, Dictitare, pro Dictitabant: usitato* apud Sallustium *loquẽdi more. Dictitabant, inquit, Catilinam eo fecisse, quod suprascriptũ est, ut inter se magis fidi foret.* 16. 9. b. FLAGITIIS, atq. fa- 16.
cinoribus, coopertus.) *putarem pro Facinoribus, legendũ Fenoribus: tum quod ita legit* Gellius lib. I. & IV. cap. XVII. *tum etiam quod, cum dixerit, Flagitiis superuacaneum videtur, Facinoribus. verum* Nonii *me* auctoritas *à mutatione deterret. nam* in verbo Facinus *hunc locum recitat. Praeterea differunt omnino Facinora à Flagitiis: nam & Facinus interdum bonum est; &, cum est malum, maius habet quiddam, quã Flagitium.* Idẽ Sallustius supra, 9. Omnium flagitiorum, atq. facinorum, circum se, tamquam stipatorum, cater- 9.
uas habebat. (*sic enim habent* omnes, *quos vidi,* veteres libri. vnus Fuluii, *quasi errasset librarius in scribendo, litteris superscriptis habet, Flagitiosorum, atq. facinorosorum.*) Et ibidem: Alienum æs grande conflauerat: quo flagitium, aut facinus, redimeret. Et intra, 24. Omnes, quos flagitium, 24.
aut facinus, domo extulerat. Item, ad C. Cæsarem de Rep. ordinanda, Non facinus, non probrum, aut flagitium, obstat, quo minus &c. Et ibidem, An. L. Domitii magna vis est, cuius nullum membrum a flagitio, aut facinore, vacat. Item, Non flagitium a te, neq. malum facinus, petimus, sed uti libertatem euersam restituas. Flagitiosissima quoq. facinora appellat, in Iugur

tha.

tha, 77. Plurima, & flagitiosissima facinora fecere.
16 16. ERAT ei cũ Fuluia muliere nobili, stupri vetus consuetudo.) Terentius Adelph. act. 4. sc. 5. Quicum illa cõsueuit prius. Hecyra: Quicum tot consuesset annos. Phormione: Cum eius consueuit olim matre in Lemno clanculum. Plautus Cistellaria: En umquam cum quiquam viro consueuisti?
17 17. VIRO, ac liberis, satis fortunata.) *Sustuli particulam Ac, testimonio* Frontonis *adductus. Amator autem breuitatis* Sallustius *huiusmodi particulas sæpe respuit. Eodem modo* proxime *legendum videtur, Psallere, Saltare; non, vt est* in vulgatis libris, *Psallere, & saltare. in quo* Macrobii *auctoritate nitor, quem video ita legisse* lib. 3. cap. XIV.
17 17. PSALERE, *& saltare.) etsi* quidam libri *habent, Psallere, & cantare;* & Cicero, oratione 2. in Catilina, dixerit, Pueri tam lapidi, ac delicati, non solũ amare, & amari, neq. cantare, & psallere, sed etiam sicas vibrare, & spargere venena, didicerũt. & Suetonius in Tito, Ne musicæ quidem rudis, vt qui cantaret, & psalleret iucunde, scienterque. & Spartianus in Hadriano; Psallendi, & cantandi scientiam præse ferebat: *tamen sequor libentius* antiquissimum Fuluii librum, *in quo diserte scriptum video, Psallere, & saltare. nam, Psallere, non idem est, quod, Saltare; sed potius, fidib. canere. itaq, dixit* Gellius, lib. XIX. cap. IX. Desiderauit exhiberi, quos habere eũ sciebat scitissimos vtriusq. sexus, qui canerẽt voce, & qui psallerent. Non *enim necesse erat dicere,* Canerent voce, *nisi & in verbo,* Psallere, *cantus inesset. itaque, vt distingueret, dixit,* Canerent voce. *Præterea Psaltriam, & Fidicinam, æq. dici, non ignoramus. &* apud Græcos ψαλμὸς, *pro cantu;* ψάλλω, *pro canto, accipitur. Addo* Macrobii testimonium, *qui* lib. 3. *Saltare agnoscit* in Sallustio. ait enim sic: Taceo, quod matronæ etiam saltationem non inhonestam putabant: sed inter probas quoq. earum erat saltandi cura, dummodo non curiosa, vsq: ad arts perfectionem. Quid enim ait Sallustius, Psallere, saltare, elegantius, quam necesse est probæ? adeo & ipse Semproniam reprehendit, non quod saltare, sed quod optime, scierit. Et Seruius, in Virg. Aen. lib. I. & 4. citat ex Sallustio: Saltare elegantius, quam necesse est probæ Quod, vt vitium,

tium, notauit Aemilius Probus in Epaminōdæ vita: Scimus; inquit, musicem nostris moribus abesse a principis persona; saltare, etiā in vitiis poni. quæ omnia apud Græcos & grata, & laude digna ducūtur. Et Cicero agnoscere *videtur in Curionis incessu fidicinæ mollitiem, cum dixit* in oratione in ipsum, & Clodū, cuius hæc uerba recitant Nonius, & Rufinianus: Tu vero festiuus, tu elegans, tu solus vrbanus; quem decet muliebris ornatus, quem incessus psaltriæ, qui læuare vultū, mollire vocē potes.

22. MAIORE vestrum.) *Vestrum, reposui, pro, Nostri, quod ita* Apollinarem apud Gellium *legisse cognouissem.* Is enim sic, lib. 20. c. 5. Importunissime fecerunt, qui plerisque Sallustii exemplaribus scripturam istam sincerissimam corruperunt. Nam, cum ita in Catilina scriptū esset, Sæpe maiores vestrum misceriti plebis R. Vestrum aboleuerunt; &, Vestri, superscripserunt: ex quo in plures libros mendæ istius indoles inoleuit. 22

22. ARGENTVM aere solutum est.) *patet sententia: & ita recitat* Nonius in verbo, Soluo, *Præter ea sic est* in perantiquo Fuluii libro. nonnulli *tamen ex ingenio legendum putarunt,* Argentum aere communi solutum est: *mutatione non necessaria.* 22

26. NATVRA, Gallica gens bellicosa.) M. Cato Orig. 2. apud Caris. l. 2. Pleraque Gallia duas res industriosissime persequitur, rem militarem, & argute loqui. Iustinus ex Trogo, lib. 25. Neq; reges orientis sine mercenario Gallorum exercitu vllā bella gesserunt; neque pulsi regno, ad alios, quam ad Gallos, confugerunt. Tantus terror Gallici nominis, siue armorum inuicta felicitas erat, vt aliter neque maiestatem suam tutam, neque amissam recuperare se posse sine Gallica virtute arbitrarentur. Itaque, in auxilium a Bithyniæ rege inuocati, regnum cum eo, parta victoria, diuiserunt; eamq. Gallogræciam cognominauerunt. Cicero de haruspicum responsis: Artibus Græci, Galli robore, Hispani numero Pœni calliditate, valent. 26

28. DVBITANDO, & prolatando.) Fuluii liber, *Protelando.* & in Iugurtha, 71. Protelandis consul- 28 71

S tatio-

tationibus; *non*, vt in vulgatis libris, Prolatandis.

32 32 Adolescentulo Cæsare.) *anno ætatis 36. Pontifex enim maximus nominatur, & post ædilitatem creatus est, quæ cum biennio distet à quæstura, & quæsturam Cæsar gesserit anno ætatis 33. quod* Suetonius declarat *pontificatum consequi non potuit ante annum 36. Sic* Cicero *Curionē* lib. 2. Fam. ep. 1. *Adolescentem*, & ep. 12. lib. 2. ad Att. *Iuuenem nominat, cum* ea epistola *septem annis ante illam ad Curionem scripta sit. nam in ea, Clodii, tribunatum petentis, mentio fit;* eæ vero ad Curionem omnes, præter vltimam, *gratulationis officio fungentem, Caluino, & Messalla Cos. scriptæ sunt. quo certe anno videtur Curio maior annis 30. fuisse, cum biennio post tribunus pl. fuerit, Sulpicio, & Marcello Cos.* vt patet ex ep. 7. lib. 2. Fam. in oratione etiam pro Murena *vocatur Adolescens Ser. Sulpicius, cum minor annis 30. certe non esset. habita enim* oratio illa *à Cicerone consule: Sulpicius autem post annos 11. consulatum gessit*. Et lib. 2. de Or. 48. *cum dixisset* Cicero *de L. Crasso, non multa eum, quæ quidem extarent, & ea ipsa adolescentem, scripta reliquisse; postea in* libro de claris orat. *eius* orationem, quam habuit pro Seruilia lege, *annos natus 34. exstare significat*.

33 33 Omnes homines, P.C. qui de rebus dubiis consultant, ab odio, amicitia, ira, atque misericordia vacuos esse decet. &c.) Aristoteles rhet. lib. 1. Ὁ δ' ἐκκλησιαστὴς καὶ δικαστὴς ἤδη, &c. *Et Demosthenes* ἐν τῶν περὶ τῶν ἐν Χερρονήσῳ: &c. *Item Thucydides lib. 1. in concione Diodoti:* Νομίζω κατὰ δύο τὰ ἐναντιώτατα εὐβουλία εἶναι, &c.

34 34 Rapi virgines, pueros: diuelli liberos a parentum complexu. matres familiarum pati, quæ victoribus collibuissent.) Sic Cicero, Fam. l. 5. ep. 10. Tot ingenuos, Matresfamilias. Et oratione 3. in Antoniū: Matres familias, virgines, pueri ingenui, abripiūtur. In Verrē quoq;: Mitto, adhibitā vim ingenuis, Matresfamilias violatas.

35 35 In luctu, atque miseriis, mortem ærumnarum requiem, non cruciatum, esse: eam cuncta mortalium mala dissoluere: vltra neque curæ, neque gaudio, locum esse.) idem supra, 26. Miseriis suis remedium mortem expectare. Et in Iugurtha, 60. Morte grauiorem vitam exigunt.

gunt. Plautus Rudente, Neque est melius morte in malis rebus miseris. Cicero quoque, ep. 13. lib. 4. Sæpius mihi veniebat in mentem, queri, quod ita viuerem, quam gaudere, quod viuerem. Et 15. lib. 5. In ea tempora nostra ætas incidit, vt cum maximè florere nos oporteret, tum viuere etiam puderet. Et 3. lib. 6. Ita viuere, vt non sit viuendum, miserrimum est: mori autem, nemo sapiés miserum duxit, ne beato quidem. Et 3. l. 7. Vbi non sis, qui fueris, non esse, cur velis viuere. Idem quoque oratione 4. in Catilinam. Mortem sapientes nunquam inuitò, fortes etiam libenter, appetiuerunt Et Liuius lib. 2. dec. 3. Qui se bene mori, quam turpiter viuere, maluit. De Græcis *autem* Eurip. in Theseo. Ταχὺς γὰρ ᾅδης ῥᾷστος ἀνδρὶ δυστυχεῖ. Et idem: τὸ γὰρ θανεῖν κακῶν μέγιστον φάρμακον νομίζεται. Ex Xenophon in Rep. Lacedæmoniorũ: ἄξιον δὲ τοῦ Λυκούργου καὶ τόδε ἀγασθῆναι, &c. Et Aeschyl. Κρεῖσσον γὰρ εἰς ἅπαξ θανεῖν, &c.

Contra autem, in Iugurtha, 104. Quòd illi, turpis vita integra fama potior fuit.

37 Tela militaria ab Samnitibus, &c.) Athenæus, 37
lib. 6. Καὶ παρὰ Σαυνιτῶν δὲ ἔμαθον θυρεοῦ χρῆσιν. Vide & Liuium lib. 1. de Magistratuum insignibus.

38 Longe mihi alia mens est, P.C. cum &c. & 38
cum &c.) Demosthenes Olynthiaca tertia: Οὐχὶ ταυτὰ παρίσταταί μοι γιγνώσκειν ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὅταν τε εἰς τὰ πράγματα ἀποβλέψω, καὶ ὅταν εἰς τοὺς λόγους, οὓς ἀκούω. τοὺς μὲν γάρ. &c. Et Thycydides *lib.* 3. in concione Cleonis.

38 Vera rerum vocabula amisimus.) Thucyd. 38
lib. 3. Καὶ τὴν εἰωθυῖαν ἀξίωσιν τῶν ὀνομάτων, ἐς τὰ ἔργα ἀντήλλαξαν τῇ δικαιώσει. &c.

40. A. Manlivs.) *vel legendum, T. Manlius; vel* 40
errauit Sallustius, *memoriæ vitio. non enim huic Aulo, sed Tito, prænomen fuit. quod &* Fasti Capitolini, & Liuius l. 7. & 8. Ciceroq; lib. 3. de Offic. 87. 1. 2. & alii multi docent. Gell. l. 9. c. 13. De vir. ill. c. 28. Eutr. 2. Cassiodorus. Diod. Sic. lib. 16.

40. Bello Gallico.) *& hoc contra testimonium* Liuii 40
lib. 8. Valerii lib. 2. cap. 2. *&* aliorum. *nam contra Latinos*

bellum gerebatur; non contra Gallos, cum filium Torquatus securi percuti iussit. Plutarchus item in Parallelis, *à Torquato contra Samnites hoc anno pugnatum*, ſcripſit, *contra historiæ fidem. nam*, ut dixi, *cum Latinis, non cum Gallis, aut cum Samnitibus, pugnatum eſt.* Et Dionyſius Ant.l.8. idem, quod Salluſtius, tradit.

40 40. VIGILANDO, agendo, bene conſulendo, proſpere omnia cedunt: vbi ſocordiæ tete, atque ignauiæ tradideris; nequidquam deos implores: irati, infeſtique ſunt.) Cicero ſic, de Finibus. lib. 3. Minimè conuenit, cum ipſi inter nos abiecti, neglectiq; ſimus, poſtulare, vt diis immortalibus cari ſimus, & ab his diligamur. Et Metellus in oratione de ducendis vxoribus, apud Gell. lib. 1. c. 6. Quid nos a diis immortalibus diutius expectemus, niſi malis rationibus finem facimus? Item Euripides, in Electra: Ἀργὸς γὰρ οὐδεὶς, θεοὺς ἔχων ἀνὰ ςόμα, &c. Et Demoſth. Olynth. 2. Οὐκ ἔνι δ' αὖ τὸν ἀργοῦντα, &c.

42 42. ESSE, quam videri, bonus malebat.) Aeſchylus Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβαις:

Οὐ γὰρ δοκεῖν ἄριςος, ἀλλ' εἶναι θέλει.

Aeſchyli dictum recitat Io. Tzetzes, lib. 5. de varia hiſt. 16. Cicero quoque in Lælio, Virtute, inquit, ipſa non tam multi præditi eſſe, quam videri, volunt.

43 43. EO magis illam aſſequebatur.) *ſic & antiquus* Fuluii liber. Auguſtinus legit, Eò magis illum ſequebatur. Alii, Eo magis aſſequebatur. omnia recte.

44 44. VERBA virtutem non addere.) idem in Iugur-
119 tha, l. 19. Plura dicerem, Quirites, ſi timidis virtutem verba adderent: nam ſtrenuis abunde dictum puto. Et Demoſthenes, in oratione, περὶ τῆς συντάξεως: Ἔςι δὲ κεφάλαιον ἁπάντων τῶν εἰρημένων, &c.

45 45. Superuacaneum eſt.) Et hoc a Demoſthene ſumpſit ex oratione περὶ τοῦ ςεφάνου, in qua dixit. Οὗτος δ' ἐν περιουσίας μου κατηγορεῖ: cum ſignificet: *Huic autem ſuperuacaneum eſt, me accuſare. Quem locum* hic *videtur imitatus.* Et Suidas: Περιὸν interpretatur, ὑποβάλλερν.

46 46. IN fuga ſalutem? ſperare, &c.) Xenophon, lib. 3. de Cyri Pædia: Μωρὸν γὰρ τὸ κρατεῖν βουλομένους, &c. Homerus.

merus. Πῇ φθάγεις μετὰ νῶτα βαλὼν κακὸς, &c.

46. NECESSITVDO timidos fortes facit Euripides: Τὰ πολλ᾽ ἀνάγκη διαφέρει τολμήματα. Q. Curt. lib. 5. Ignauiam quoque necessitas acuit, & sæpe desperatio spei caussa est. 49

46. AB dextera rupe aspera.) *sic & Fuluii liber. Alii, A dextris rupes aspera. vtrumque recte.* 46

48 PAVLLO diuersius, sed omnes tamen, aduersis vulneribus conciderant.) *sic* omnes antiqui libri. Carisius autem lib. 2. & Diomedes lib. 1. c. 3. ita legunt: Alios alibi stantes, omnes tamen, aduersis vulneribus, conciderant; *siue*, vt apud Diomedem, *Ceciderunt. Alias autem, pro Alius, antique dictum*. Priscianus lib. 15. Aliter, inquit, ab eo, quod est, hic alis, huius alis, huic ali; pro, alius, alius, alii; secundum supradictam analogiam profertur. Lucretius autem lib. 1. Quando alid ex alio reficit natura; nec vllam rem gigni patitur. Item: Sic alid ex alio per te tute ipse videre Talibus in rebus poteris. Et: Namque alid ex alio clarescet, nec tibi cæca Nox iter eripiet. Et lib. 2. Sic alid ex alio nunquam desistet oriri. Et l. 5. Sic alid ex alio peperit discordia tristis. Catullus etiam, de coma Berenices, LX2. -cum regium adepta es Cōiugium, quo non fortior ausit alis. Varro Meleagris, apud Nonium Marcellum: Cum etiam alis Menandri tunicam demissam habeat ad talos. 48

48 CATILINA *longe a suis inter hostium cadauera repertus est.) iisdem verbis vtitur Florus* lib. 4. cap. 1. *qui hoc amplius: Pulcherrima morte: si pro patria sic concidisset.* Sallustii *autem* verba hæc Seruius in Virg. lib. Aen. 1. recitat. 48

IN IVGVRTHAM.

29. VI quidem regere patriam, aut parentes, quanquam & possis, & delicta corrigas, tamen importunum est.) *sumpsit hoc* a Platone, in epistola longa ad Dionis propinquos: Πατέρα δὲ ἢ μητέρα, οὐχ ὅσιον ἡγοῦμαι προσβιάζεσθαι, &c. Et ex 6. de Legib. Πατρίδος δὲ οὕτως τῆς χώρας θεραπευτέον αὐτὴν διαφερόντως, &c. Quam sententiam expressit idem Plato & in Critone, his verbis: 29

Παντα χόσεῦ ποιητέον ὅ ἂν κελδύοι ἡ πόλις τε, καὶ πατρίς: ἢ πείθειν αὐτὴν, &c. Hunc Platonis locum Cicero *cum significare vellet, sic ait*, in epistola, Periucundæ: Id enim iubet idem ille Plato, quem ego auctorem vehementer sequor: Tantum contendere in Rep. quantum probare tuis ciuibus possis: uim neque parenti, neque patriæ, afferre oportere. Et lib. 1. de Rep. apud Nonium: Sed, quoniam plurima beneficia continet patria, & est antiquior parens, quam si quis, ut aiunt, creauerit: maior ei profecto, quam parenti, debetur gratia.

50 50. FRVSTRA niti, neque aliud, se fatigando, nisi odium quærere, extremæ dementiæ est.) Plato in epistola ad Perdiccam; quam Ficinus Dionis esse putat: Et μὴ μάτην μὲν κινδυνεύειν ᾤετο, &c.

52 52. MANASTABALE.) *Cum superiore anno* Sallustium, ueterum librorum *ope à me emendatum, emitterem, præcipueq́; in eo adiutus essem* antiquissimo Fuluii Vrsini libro; *eum ita diligenter inspexeram, nihil ut oculos meos effugisse arbitrarer. Sed, cum postea* eundem librum *euoluerem, cum alia multa, minimè negligenda, secus* in eo libro *scripta animaduerti: tum vero hoc nomen, Mastanabale, non Manastabale. & cum* antiquo libro Carisius consentit: qui lib. 1: de nominibus in Al terminatis: Si qua, inquit, masculina inueniuntur: hæc barbara sunt: vt Hannibal; Adherbal, Mastanabal.

52 52. EQVITARE, iaculari.) Seruius, hæc recitans lib. 2. Aen. Equitari, *videtur legisse. hic ego nihil pronuncio; contentus, diuersam lectionem ostendisse.*

55 55. HVIVSCEMODI verba cum Iugurtha fertur habuisse.) Spartianus in Seuero *diuinam* hanc orationē *vocat.* Seuerus, ait, imperator diuinam Sallustii orationem; qua Micipsa filios ad pacem hortatur, ingrauatus morbo, misisse filio dicitur maiori. idq. frustra. &c.

55 55. NON exercitus, neque thesauri, præsidia regni sunt, verum amici: &c.) hunc locum sumpsit ex Xenophonte, in oratione, quam habuit eius filiis, & amicis, antequā moreretur: Οἶδα μὲν οὖν καὶ σὺ ὦ Καμβύση, &c.

59 59. SECVNDVM ea) pro, *Post ea. sic* Priscianus legit

git lib. 14. de præpositione agens, *idque sententia confirmat*. Fuluii liber, *Sed ea.*

62. SINE dedecore, P.C. oro vos, per liberos, atque p. u.) Fuluii liber, *Sine dedecore, per vos, per liberos, &c.* Quo modo locutus idem Salluſtius, pluribus in locis Et Liuius 9.2. belli Punici. Per vos, fidemque veſtram, P.C. prius quam eorum ſcelus expietis, neque in Italia, neque in Africa, quidquam rei geſſeritis. 62

64 MARE ſæuum, importuoſum) *ſic* antiquus Fuluii liber. Seruius *tamen,* hæc recitans in Virg. Aen. lib. 1. *copulam addit*. 64

64 COELO, terraque pænuria aquarum:) Seruius, hæc recitans in Virg. Aen. lib. 1. copulam omittit. 64

64 MVLTIS ſibi imperium petentibus.) Quidam, Multis ſibi quiſque imperium petentibus, *Græco genere loquendi. Quo modo* Ariſtoteles, lib. 3. Rheto. dixit: Μετὰ δὲ ταῦτα δήλων ὄντων. καὶ ὅτι, καὶ ἡλίκα, &c. Varro de vita P.R. lib. 2. apud Nonium, Suum quiſque diuerſi commodum focillantur. 64

64 MVTANDI copia erat.) antea, *Mutuandi. nos Mutandi, repoſuimus,* ex Fuluii libro. *Sic enim locutus* idē Salluſtius, 86. b. Eaque mutare cum vino aduectitio, & aliis talibus. Et hac ipſa pagina: Freto diuiſi ab Hiſpania, mutare res inter ſe inſtituerant. 64

65 QVAE Mapalia illi vocant.) *ne quis poſthac dubitet, Mapalia, an Magalia, ſcribendum ſit: non alienum viſum eſt hic adſcribere* Seruii verba. Is igitur ſic ad illud Virg. lib. 4. Aen. 65

Vt primum alatis tetigit Magalia plantis,

Magalia: Afrorum caſas. Magalia, & Mapalia, idem ſignificant. Sed, Mangalia Mā producit; Mapalia, vero, corripit: vt, Et raris habitata Mapalia tectis. Feſtus Pōpeius *Mapalia nominat* & idem Salluſtius infra, 51.

65 NVMIDIAE nomine.) *credo* hominibus fide dignis, *affirmantibus* in antiquo libro, *Nomo, eſſe, non, Nomine: quod rectius videtur.* 65

65 PROXIME *Carthaginem Numidia appellatur.*) Fronto, in Proxima, ſic: Proxima Carthaginem Numi- 65

dia appellatur.

65 65 PROXIME Hispaniam Mauri sunt.) Fuluii li-
ber, Hispanias. Fronto, Proximi Hispaniæ Mauri sunt.

68 68 VALLO, atque fossa, mœnia circumdat.) Dio-
medes *lib.1.cap.1.copulam omittit.*

69 69. NISI *tamen intelligo.*) *Nisi valet, Sed. Quo modo*
104 idem locutus 104. Nisi, quod illi in tanto malo turpis
vita integra fama potior fuit, improbus, intestabilisque
131 videtur. Et 131. Nisi tamen Resp. pariter ac sæuissimo
imperio, bene atque decore gesta. *Sic & ab aliis vsur-
patur. dixit enim* Cicero ep.1.lib.13.ad Memmium: Nisi
tamen multo minus tibi concedi potest. Et ibidē, ep.73.
De re, nihil possum iudicare: nisi illud mihi certe persua
deo, te, talem virum, nihil temere fecisse. Et ad Atticum,
ep.14.lib.5. Nisi tamen id erit mihi gratissimum. Et ad
eundem, ep.6.lib.11. Nisi illud erat infinitum. Et ibidem.
ep.23. Nisi illud quidem mutari non video posse. Et ad
Hirtium, lib.9. apud Nonium: Dicis, quid quæso istuc in-
tererat? nescio. nisi tamen id erat mihi iucundum. Item
in oratione pro Sex. Roscio Amerino, 37. Quid erat,
quod Capitonem primū scire voluerit, nescio. nisi hoc
video, Capitonem in his bonis esse socium. Et Plautus,
in Epid. actu 2. -si placebit vtiminor Consilium; si non
placebit, reperitote rectius. Mihi istic nec seritur, nec
metitur. nisi ea, quæ vis, volo. Et in persa, actu 2. -Dii
deæq. te omnes perdant. Nisi hodie, si prehendero, defi-
gam in terram colaphis. Et in Sticho actu 2. -Miror
quid fiet: Nisi, vt periculum fiat, visam quid velit. Et Te-
rentius, Andria, actu 4.sc.1. Ne scio. nisi deos fuisse iratos
mihi scio, Qui illi auscultauerim. -*Quo in loco* Dona-
tus *fœde errasse* mihi videtur, *mutilum loco esse existimans.*
hæc enim dicit: Deest, Quia ut sit, Nisi quia. Et Eun. actū
3.sc.4. -Nequeo satis mirari, neque coniicere. Nisi,
quidquid est, procul hinc libet priu', quid sit, sciscitari.
Et actu 5.sc.1. Nescio. nisi amasse credo Pamphilam. Et
actu 5.sc.6. Non dubium est, quin mihi magnum ex hac
re sit malum. Nisi quia necesse fuit hoc facere, id gau-
deo. Et Heaut. actu 3.sc.2. Ioco, an serio, illæc dicat, ne-

scio:

scio: Nisi mihi quidem addit animũ, quo iubeat magis. Et actu 4. sc. 1. Nisi aliquid video, ne, esse amicam hanc gnati, rescisc at senex. Et Adelph. act. 1. sc. 2. -dixit, velle uxorem ducere: Sperabam iam deseruisse adolescentiã: Gaudebam. ecce autem deintegro. nisi, quidquid est, Volo scire; atque hominem conuenire, si apud forum'st. Et act. 14. sc. 2. -Nequeo satis decernere Nisi me credo huic esse natum rei, ferundis miseriis. *Quo in loco male* Donatus. Et act. 4. sc. 5. Nescio. nisi, quia tam misere hoc cupio esse verum, eo vereor magis. Et Phormione, act. 3. sc. 1. Nescio. nisi Phædria haud cessauit pro te eniti. Et actu 5. sc. 7. Nescio. nisi, me dixisse nemini, id certo scio. Et Hecyra, actu 1. sc. 2. Quid egerint inter se, nondum etiam scio: Nisi sane curæ est, quorsum euenturum hoc siet. Et actu 2. sc. 3. -Nec, qui hoc mihi eueniat, scio. Nisi pol filiũ multis modis iam expecto, vt redeat domum. Gellius quoque, lib. 10. cap. 12.

Item aliud, inquit, quod hercle, an ponerem, dubitaui. ita est deridiculæ vanitatis. nisi iccirco plane posui, quod oportuit nos dicere, &c. Et Plinius lib. 35. capit. 10. Nisi accitus a Rege. Sic enim *legendum ex* omnibus antiquis libris; *non*, vt in peruulgatis, *Sed*. De Græcis *autem* Aristophanes: Εὖτοι λέγειν ἔμοι γε φαίνεθον πάνυ πλὴν ἓν μόνον δὲ ἔοικα. Et alii.

71 Prolatandis consultationibus.) Fuluii liber, Protelandis. Quo modo item 16. 6. *idque magis olet antiquitatem*. 71

73 Satyram Legem) *dictionem*, Legem, sustulimus, veterum exemplarium *auctoritate adducti*. 73

73 Dein, postero die, quasi per Saturam sententiis exquisitis, in deditionem accipitur.) Sic Iustinianus, in præfatione quadam Digestorum: Sparsim, & quasi per Saturam, collectum opus, dicit, vtili inutilibus mixto, maxima tamen parte inutilibus deputata. Et Carisius lib. 2. Omnia in se capit, quasi collecta per Satyram, (*sic enim lego, non Collectam.*) Concessa sibi rerum varia potestate: Vide & Diomedem; & Festum, *à quo* 73

miror

miror hunc Salluſtii locum iiſdem verbis in voce Statura recitari, ex C. Lælii oratione, quam pro ſe dixit; *cum procul dubio* Salluſtii *ſit*.

73 73. Ac potiſſimum eam dicam, quã in cõcione, &c.) Fuluii liber, *Ea dicam, quæ in concione. nec diſplicet. nam, ſi legatur*, Eam dicam, quam in concione: *non video, qui poſſit apte* verbum, Diſſeruit, quod ſubſequitur, *accommodari. quis enim probet hoc loquendi genus*, Orationem diſſerere? *liberum tamen cuique iudicium relinquo.*

74 74. Qvamqve multi.) Fuluii liber, *Quamq; inulti.* malo, *Multi. & ſi nec* Inulti, reiicio.

74 74. Obnoxiis inimicis.) *etſi* video *ſcriptum eſſe* in quibuſdam libris, *Obnoxiis inimicis: tamen, Obnoxii,* magis probo: *pro, Subiecti, ſubditi noſmet eorum poteſtati dedentes. quod Memmius reprehendit.*

74 74 Incedvnt per ora veſtra magnifice) Fuluii liber, *Magnifici.*

74 74 In imperio nati.) quidam libri *præpoſitionem omittunt. vtrumque ſententiam habet ſatis commodam.*

75 75 Maivs dedecus eſt, parta amittere, quam omnino non parauiſſe.) *ſimilia illa*, in Catilina, 37. Virtus, atque ſapientia maior in illis fuit, qui ex paucis opibus tantum imperium fecere, quam in nobis, qui ea bene parta vix retinemus. Et in Iugurtha, 69. Nobilitatem certe periſſe, quam acceptam corrupiſſe, melius eſt. Et Thucydides, lib. 2. in concione Periclis. 2. Ἄξιον, ἔχοντας ἀφαιρεθῆναι, ἢ κτωμένους ἀτυχῆσαι.

75 75. Virvm flagitioſiſſimum exiſtimo impune iniuriam accepiſſe.) *ſuſpectus locus. Quod ſi*, Virum, *deleas, quo modo in* Gryphianis libris impreſſum eſt, *hæc erit ſententia: Tametſi flagitioſſimam rem exiſtimo, vt aliquis iniuriam acceperit impune, ideſt, impunito eo, qui iniuriam ipſam intulerit: tamen, &c.* Alii, Viro, *reponunt. quod improbo. Impreſſam lectionem comprobat* Fuluii liber.

77 77. Secvti morem imperatoris ſui. Quales, inquit Cicero in epiſtola, Periucundæ, in Repub principes eſſent, tales reliquos ſolere eſſe ciues, vt apud Platoné noſtrum ſcriptum eſt diuinitus. Platonis verba ſunt,

lib. 3.

lib.3.de Legibus: Μηδεὶς ὑμᾶς πειθέτω, ὦ φίλοι, &c. Eadem prope Xenophon, lib.8.de Cyri pædia: Ὁποῖοί τινες ἂν οἱ προστάται ὦσι, &c. Et Isocrates, ad Nicoclem Regem ἐν τῷ πρὸς Νικοκλέα, περὶ τοῦ βασιλεύειν: &c. Et idem in ea, quæ inscribitur, Νικοκλῆς: Φιλεῖ τὸ πλῆθος ἐν τούτοις τοῖς ἐπιτηδεύμασι τὸν βίον, &c.

77. CASSIVS prætor.) *antea* in vulgatis libris, *Cas-* 77
sius populi R. quod mendosum duxi. Itaque reposui, Prætor, pro, populi Romani non differentibus antiquis notis, quarum ignoratio errorem peperit. nam Prætor scribebatur sic, P. R. Populi R. sic, P. R. Præterea historiam sum secutus nam Cassius præturam gerebat. quod ante paucos uersus ostendit Sallustius. *Cum hæc scripsissem,* eundem Fuluii librum *inspexi, qui coniecturam meam confirmat. Nam* in eo diserte scriptum est, Cassius pr.

77. QVONIAM se populo Romano dedisset.) *sic* 77
antea in omnibus vulgatis libris *legebatur. Ego, Dedidisset,* reposui, *ex coniectura.*

70 PAVCIS diebus.) in quibusdam libris, *Paucis post* 70
diebus: Sed perpetuam: non enim mutatione opus est: cum, Paucis diebus, idem sit, quod, Paucis post diebus. Quod Ciceronis, aliorumque exempla declarant. Vide & 59. 82. & alibi.

80. TRIBVNI Pl. continuare magistratum nite- 80
bantur.) *Tribunatus pl. magistratus appellatur. proprie tamen,* si Plutarcho credimus, *magistratus non est; cum neque lictores habeat, neque ius dicat, neq; purpura utatur. Quibus etiam alia* Plutarchus *adiungit, vt probet, non esse magistratum. Cum quo sentire videtur* Liuius lib.1. Ardens, inquit, ita tribunus viatorem mittit ad consulem, consul lictorem ad tribunum, priuatum esse clamitans, sine imperio, sine magistratu. *Sed vtrumq; refellit* Cicero, in ep. 7. lib.1. fam. cum ait: Quo quidem tempore, vt perscripsi ad te antea, cognoui Hortensium percupidum tui, studiosum Lucullum, ex magistratibus autem, L. Racilium, & fide, & animo in te singulari. Quem enim hic *in magistratu esse dicit, eum tribunum pl. nominat* ep.1. & 5. lib.2. ad Q. Fratre. Et in oratione pro Quinctio, *de tribunis pl.*

Per

Tacitus, 19. Qui nuper Bebriaci victoriæ temperassent.
Non enim assentior vel Augustino, *vel* Prisciano, *qui, Ob-*
temperassent, legunt; vel antiquissimo Fuluii Vrsini libro;
eruditissimi hominis, Græcarumq́; litterarum valde periti: in
quo tamen, Ob, additum patet in spatio, quod versus dirimit,
9. *aliena manu.* 9. PVDOREM, pudicitiam.) *hic addunt*
quidam scripti libri, *Pro nihilo haberi. sed prior lectio ferri*
potest, habet enim nec obscuram, & satis commodam senten-
9. *tiam.* 9. A PRIVATIS compluribus subuersos mon
tes, maria constructa, esse.) *Constrata,* Fuluii Vrsini lib.
impressam tamen lectionem magis probo. dixit enim idem Sal
lustius infra, 8.b. Diuitias profundere in extruendo ma
ri, & montibus coæquandis. *Vide Plin. lib. 9. cap. 54.*
10. 10. SIMILISQ. ceteris efficiebatur.) in Frontone, *hæc*
recitante in verbo, Similis, *omissa est copula, Que. & sane.*
10. *absque sententiæ detrimẽto abesse potest.* 10. NEFANDA *stu-*
pra.) quippe qui adulterium commisisset cum ea, quæ ei postea
socrus fuit, & ex eo stupro duxisset vxorem, cum filia eius esset:
Lucceiusq. *hæc ei obiecisset* in orationibus, quas in eum
scripsit, vt ait Pedianus: *qui hoc addit, se nondum harum*
mulierum nomina inuenisse. Eiusdem Pediani ibidem ver
ba sunt hæc: Fabia, virgo Vestalis, caussam incesti dixe-
rat, cum ei Catilina obiiceretur: eratq. absoluta hæc Fa
bia, quia soror erat Terentiæ Ciceronis, Paulus quoque
Orosius · Eodem anno apud Romanos Catilina accusa-
tus incesti, quod cum Fabia, virgine Vestali, stuprum
commisisse arguebatur. Idem tradit Plutarchus, in Cato
ne. Cicero autem: Quod nefarium stuprum, non per il-
lum &c. Item, Stuprorum, & scelerum exercitatione as-
9. suefactus. 9. NECATO filio.) *veneno.* Vide Valeriũ
lib. 9. c. 1. Appianum lib. 2. & Plut. in Cicerone, & Sulla.
10. 10 COLOR eius ex sanguis.) Probus in Catholicis,
recitans hunc locum, affirmat hic legi debere, Colos. Seruius
in Virg. Aen. 1. sic ait: Sallustius pæne vbique Labos po
12. suit. melius est seruire regulæ. 12. INCERTA pro cer-
13. tis.) sic, 13. Per ignauiam, aut vana ingenia, incerta pro
27. certis captare. Et 27. Pro incerta spe certa præmia· Et
114. 114. Quamquam opib. suis confideret, tamen non debe
re incerta pro certis mutare. Item Plautus in Pseud. Cer

ta mit-

ta mittimus, dum incerta petimus, Et Hesiodus. Νήπιος, ὃς τὰ ἕτοιμα λειπὼν, ἀνέτοιμα διώκει. 13. INFESTVM inimicum Cn. Pompeio.) *Infestum, pro Acrem, dicere potuit* Sallustius. *Interdum tamen suspicatus sum, Inimicum, glossema fuisse ad, Infestum. quo vitii genere refertos esse libros ani maduerti.* 15. HVMANI corporis sanguinem, vino permixtum, in pateris circumtulisse.) *hac de re* Florus sic lib. 4. cap. 1. Additum est pignus coniurationis sanguis humanus, quem circumlatum pateris bibere. Summum nefas: nisi amplius esset, propter quod biberunt. 16. 1. Q. eo dictitare fecisse.) nonnulli, *Atq. eo dictam re fecisse. quod ineptum videtur.* Alii: *Atq. eo dictante fecisse*; vel, *Atq. eo dictitant effecisse*; vel, *Atq. id ea re fecisse*; vel, *Atq. id eo fecisse. Quib. mutandi voluntatem attulit ignorata sententia, quam confirmat* antiquissimus Fuluii liber. *est enim, Dictitare, pro Dictitabant*: *usitato* apud Sallustium *loquēdi more. Dictitabant, inquit, Catilinam eo fecisse, quod suprascriptū est, ut inter se magis fidi forēt.* 16. 9. b. FLAGITIIS, atq. facinoribus, coopertus.) *putarem pro Facinoribus, legendū Fenoribus: tum quod ita legit* Gellius lib. 1. & IV. cap. XVI I. *tum etiam quod, cum dixerit, Flagitiis superuacaneum videtur, Facinoribus. verum* Nonii *me* auctoritas *a mutatione deterret. nam* in verbo Facinus *hunc locum recitat. Praeterea differunt omnino Facinora a Flagitiis: nam & Facinus interdum bonum est; &, cum est malum, maius habet quiddam, quā Flagitium.* Idē Sallustius supra, 9. Omnium flagitiorum, atq. facinorum, circum se, tamquam stipatorum, cateruas habebat. (*sic enim habent* omnes, *quos vidi*, veteres libri. vnus Fuluii, *quasi errasset librarius in scribendo, litteris superscriptis habet, Flagitiosorum, atq. facinorosorum.*) Et ibidem: Alienum aes grande conflauerat quo flagitium, aut facinus, redimeret. Et infra, 24. Omnes, quos flagitium, aut facinus, domo extulerat. Item, ad C. Caesarem de Rep. ordinanda, Non facinus, non probrum, aut flagitium, obstat, quo minus &c. Et ibidem, An. L. Domitii magna vis est, cuius nullum membrum a flagitio, aut facinore, vacat. Item, Non flagitium a te, neq. malum facinus, petimus, sed vti libertatem euersam restituas. Flagitiosissima quoq. facinora appellat, in Iugur-

tha.

tha,77. Plurima, & flagitiosissima facinora fecere.
16. 16. Erat ei cũ Fuluia muliere nobili, stupri vetus consuetudo.) Terentius Adelph.act.4.sc.5. Quicum illa cõsueuit prius. Hecyra: Quicum tot consuesset annos. Phormione: Cum eius consueuit olim matre in Lemno clanculum. Plautus Cistellaria: En umquam cum quiquam viro consueuisti?
17. 17. Viro, ac liberis, satis fortunata.) *Sustuli particulam Ac, testimonio* Frontonis *adductus. Amator autem breuitatis* Sallustius *huiusmodi particulas sæpe respuit. Eodem modo* proxime *legendum videtur, Psallere, Saltare; non, vt est* in vulgatis libris, *Psallere, & saltare. in quo* Macrobii *auctoritate nitor, quem video ita legisse* lib.3.cap.XIV.
17. 17. Psalere, *& saltare.) etsi* quidam libri *habent, Psallere, & cantare;* & Cicero, oratione 2. in Catilina, dixerit, Pueri tam lapidi, ac delicati, non solũ amare, & amari, neq. cantare, & psallere, sed etiam sicas vibrare, & spargere venena, didicerunt. & Suetonius in Tito, Ne musicæ quidem rudis, vt qui cantaret, & psalleret iucunde, scienterque. & Spartianus in Hadriano, Psallendi, & cantandi scientiam præse ferebat: *tamen sequor libentius* antiquissimum Fuluii librum, *in quo diserte scriptum video, Psallere, & saltare. nam, Psallere, non idem est, quod, Saltare; sed potius, fidib. canere. itaq. dixit* Gellius lib. XIX. cap. IX. Desiderauit exhiberi, quos habere eũ sciebat scitissimos vtriusq. sexus, qui canerẽt voce, & qui psallerent. Non *enim necesse erat dicere,* Canerent voce, *nisi & in verbo,* Psallere, *cantus inesset. itaque, vt distingueret, dixit,* Canerent voce. *Præterea Psaltriam, & Fidicinam, æq. dici, non ignoramus. &* apud Græcos *ψαλμὸς, pro cantu; ψάλλω, pro canto, accipitur. Addo* Macrobii testimonium, *qui* lib.3. *Saltare agnoscit* in Sallustio. ait enim sic: Taceo, quod matronæ etiam saltationem non inhonestam putabant: sed inter probas quoq. earum erat saltandi cura, dummodo non curiosa, vsq: ad artis perfectionem. Quid enim ait Sallustius, Psallere, saltare, elegantius, quam necesse est probæ? adeo & ipse Semproniam reprehendit, non quod saltare, sed quod optime, scierit. Et Seruius, in Virg. Aen. lib. 1. & 4. citat ex Sallustio: Saltare elegantius, quam necesse est probæ. Quod, vt vitium,

tium,

tium, notauit Aemilius Probus in Epaminődæ vita: Scimus; inquit, musicem nostris moribus abesse a principis persona; saltare, etiã in vitiis poni. quæ omnia apud Græcos & grata, & laude digna ducũtur. Et Cicero agnoscere *videtur in Curionis incessu fidicinæ mollitiem, cum dixit* in oratione in ipsum, & Clodũ, cuius hæc uerba recitant Nonius, & Rufinianus: Tu vero festiuus, tu elegans, tu solus vrbanus; quem decet muliebris ornatus, quem incessus psaltriæ, qui læuare vul[t]ũ, mollire vocẽ potes.

22\. MAIORE vestrum.) *Vestrum, reposui, pro, Nostri, quod ita* Apollinarem apud Gellium *legisse cognouissem.* Is enim sic, lib. 20. c. 5. Importunissime fecerunt, qui plerisque Sallustii exemplaribus scripturam istam sincerissimam corruperunt. Nam, cum ita in Catilina scriptũ esset, Sæpe maiores vestrum miseriti plebis R. Vestrum aboleuerunt; &, Vestri, superscripserunt: ex quo in plures libros mendæ istius indoles inoleuit. 22

22\. ARGENTVM aere solutum est.) *patet sententia: & ita recitat* Nonius in verbo, Soluo, *Præter ea sic est* in perantiquo Fuluii libro. nonnulli *tamen ex ingenio legendum putarunt,* Argentum aere communi solutum est: *mutatione non necessaria.* 22

26\. NATVRA, Gallica gens bellicosa.) M. Cato Orig. 2. apud Caris. l. 2. Pleraque Gallia duas res industriosissime persequitur, rem militarem, & argute loqui. Iustinus ex Trogo, lib. 25. Neq; reges orientis sine mercenario Gallorum exercitu vllá bella gesserunt; neque pulsi regno, ad alios, quam ad Gallos, confugerunt. Tantus terror Gallici nominis, siue armorum inuicta felicitas erat, vt aliter neque maiestatem suam tutam, neque amissam recuperare se posse sine Gallica virtute arbitrarentur. Itaque, in auxilium a Bithyniæ rege inuocati, regnum cum eo, parta victoria, diuiserunt; eamq. Gallogræciam cognominauerunt. Cicero de haruspicum responsis: Artibus Græci, Galli robore, Hispani numero Pœni calliditate, valent. 26

28\. DVBITANDO, & prolatando.) Fuluii liber, *Protelando.* & in Iugurtha, 71. Protelandis consul- 28 71

tationibus; *non*, vt in vulgatis libris, Prolatandis.

32 32 ADOLESCENTVLO Cæsare.) *anno ætatis 36. Pontifex enim maximus nominatur, & post ædilitatem creatus est, quæ cum biennio distet à quæstura, & quæsturam Cæsar gesserit anno ætatis 33. quod* Suetonius declarat *pontificatum consequi non potuit ante annum 36. Sic* Cicero *Curionē* lib. 2. Fam. ep. 1. *Adolescentem*, & ep. 12. lib. 2. ad Att. *Iuuenem nominat, cum* ea epistola *septem annis ante illam ad Curionem scripta sit. nam in ea, Clodii, tribunatum petentis, mentio fit;* ex vero ad Curionem omnes, præter vltimam, *gratulationis officio fungentem, Caluino, & Messalla Cos. scriptæ sunt. quo certe anno videtur Curio maior annis 30. fuisse, cum biennio post tribunus pl. fuerit, Sulpicio, & Marcello Cos.* vt patet ex ep. 7. lib. 2. Fam. in oratione etiam pro Murena *vocatur Adolescens Ser. Sulpicius, cum minor annis 30. certe non esset. habita enim* oratio illa *à Cicerone consule: Sulpicius autem post annos 11. consulatum gessit*. Et lib. 2. de Or. 48. *cum dixisset* Cicero *de L. Crasso, non multa eum, quæ quidem extarent, & ea ipsa adolescentem, scripta reliquisse; postea in* libro de claris orat. *eius* orationem, quam habuit pro Seruilia lege, *annos natus 34. exstare significat*.

33 33 OMNES homines, P.C. qui de rebus dubiis consultant, ab odio, amicitia, ira, atque misericordia vacuos esse decet. &c.) Aristoteles rhet. lib. 1. Οἱ δ' ἐκκλησιαστὴς καὶ δικαστὴς ἤδη, &c. *Et Demosthenes* ἐν τῷ περὶ τῶν ἐν Χεῤῥονήσῳ: &c. *Item Thucydides lib. 1. in concione Diodoti:* Νομίζω κατὰ δύο τὰ ἐναντιώτατα εὐβουλίᾳ εἶναι, &c.

34 34 RAPI virgines, pueros: diuelli liberos a parentum complexu. matres familiarum pati, quæ victoribus collibuissent.) Sic Cicero, Fam. l. 5. ep. 10. Tot ingenuos, Matresfamilias. Et oratione 3. in Antoniũ: Matres familias, virgines, pueri ingenui, abripiũtur. In Verrē quoq;: Mitto, adhibitā vim ingenuis, Matresfamilias violatas.

35 35 IN luctu, atque miseriis, mortem ærumnarum requiem, non cruciatum, esse: eam cuncta mortalium mala dissoluere: vltra neque curæ, neque gaudio, locum esse.) idem supra, 26. Miseriis suis remedium mortem expectare. Et in Iugurtha, 60. Morte grauiorem vitam exigunt.

gunt. Plautus Rudente, Neque est melius morte in malis rebus miseris. Cicero quoque, ep. 13. lib. 4. Sæpius mihi veniebat in mentem, queri, quod ita viuerem, quam gaudere, quod viuerem. Et 15. lib. 5. In ea tempora nostra ætas incidit, vt cum maximè florere nos oporteret, tum viuere etiam puderet. Et 3. lib. 6. Ita viuere, vt non sit viuendum, miserrimum est: mori autem, nemo sapiés miserum duxit, ne beato quidem. Et 3. l. 7. Vbi non sis, qui fueris, non esse, cur velis viuere. Idem quoque oratione 4. in Catilinam. Mortem sapientes nunquam inuitò, fortes etiam libenter, appetiuerunt Et Liuius lib. 2. dec. 3. Qui se bene mori, quam turpiter viuere, maluit. De Græcis *autem* Eurip. in Theseo. Ταχὺς γὰρ ἇ δῆς ῥᾶστος ἀνδρὶ δυστυχεῖ. Et idem: τὸ γὰρ θανεῖν κακῶν μέγιστον φάρμακον νομίζεται. Ex Xenophon in Rep. Lacedæmoniorũ: ἄξιον δὲ τοῦ Λυκούργου καὶ τόδε ἀγασθῆναι, &c. Et Aeschyl. Κρεῖσσον γὰρ εἰς ἅπαξ θανεῖν, &c.

Contra autem, in Iugurtha, 104. Quòd illi, turpis vita integra fama potior fuit.

37 Tela militaria ab Samnitibus, &c.) Athenæus, lib. 6. Καὶ περὶ Σαυνιτῶν· δὲ ἔμαστον θυρεοῦ χεῖρσιν. Vide & Liuium lib. 1. de Magistratuum insignibus. 37

38 Longe mihi alia mens est, P.C. cum &c. & cum &c.) Demosthenes Olynthiaca tertia: Οὐχὶ ταυτὰ παρίσταταί μοι γινώσκειν ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὅταν τε εἰς τὰ πράγματα ἀποβλέψω, καὶ ὅταν εἰς τοὺς λόγους, οὓς ἀκούω. τοὺς μὲν γὰρ. &c. Et Thycydides *lib.* 3. in concione Cleonis. 38

38. Vera rerum vocabula amisimus.) Thucyd. lib. 3. Καὶ τὴν εἰωθυῖαν ἀξίωσιν τῶν ὀνομάτων, ἐς τὰ ἔργα ἀντήλλαξαν τῇ δικαιώσει. &c. 38

40. A. Manlivs.) *vel legendum, T. Manlius; vel errauit* Sallustius, *memoriæ vitio, non enim huic Aulo, sed Tito, prænomen fuit, quod &* Fasti Capitolini, & Liuius l. 7. & 8. Ciceroq; lib. 3. de Offic. 87. 1. 2. & alii multi docent. Gell. l. 9. c. 13. De vir. ill. c. 28. Eutr. 2. Cassiodorus. Diod. Sic. lib. 16. 40

40. Bello Gallico.) *& hoc contra testimonium* Liuii lib. 8. Valerii lib. 2. cap. 2. *& aliorum. nam contra Latinos* 40

bellum gerebatur; non contra Gallos, cum filium Torquatus securi percuti iussit. Plutarchus item in Parallelis, *à Torquato contra Samnites hoc anno pugnatum*, scripsit, *contra historiæ fidem. nam*, ut dixi, *cum Latinis, non cum Gallis, aut cum Samnitibus, pugnatum est.* Et Dionysius Ant. l. 8. idem, quod Sallustius, tradit.

40 40. VIGILANDO, agendo, bene consulendo, prospere omnia cedunt: vbi socordiæ tete, atque ignauiæ tradideris; nequidquam deos implores: irati, infestique sunt.) Cicero sic, de Finibus. lib. 3. Minimè conuenit, cum ipsi inter nos abiecti, neglectiq; simus, postulare, vt diis immortalibus cari simus, & ab his diligamur. Et Metellus in oratione de ducendis vxoribus, apud Gell. lib. 1. c. 6. Quid nos a diis immortalibus diutius expectemus, nisi malis rationibus finem facimus? Item Euripides, in Electra: *Ἀργὸς γὰρ οὐδεὶς, θεοὺς ἔχων ἀνὰ στόμα*, &c. Et Demosth. Olynth. 2. *Οὐκ ἔνι δ' αὐτὸν ἀργοῦντα*, *&c.*

42 42. ESSE, quam videri, bonus malebat.) Aeschylus Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβαις:

Οὐ γὰρ δοκεῖν ἄριστος, ἀλλ' εἶναι θέλει.

Aeschyli dictum recitat Io. Tzetzes, lib. 5. de varia hist. 16. Cicero quoque in Lælio, Virtute, inquit, ipsa non tam multi præditi esse, quam videri, volunt.

43 43. EO magis illam assequebatur.) *sic & antiquus* Fuluii liber. Augustinus legit, Eò magis illum sequebatur. Alii, Eo magis assequebatur. omnia recte.

44 44. VERBA virtutem non addere.) idem in Iugurtha,

119 119. Plura dicerem, Quirites, si timidis virtutem verba adderent: nam strenuis abunde dictum puto. Et Demosthenes, in oratione, *περὶ τῆς συντάξεως*: *Ἔστι δὲ κεφάλαιον ἁπάντων τῶν εἰρημένων*, &c.

45 45. Superuacaneum est.) Et hoc a Demosthene sumpsit ex oratione *περὶ τοῦ στεφάνου*, in qua dixit. *Οὗτος δ' ἐν περιουσίας μου κατηγορεῖ*: cum significet: *Huic autem superuacaneum est, me accusare. Quem locum* hic *videtur imitatus.* Et Suidas: Περιὸν interpretatur, *ὑποβάλλειν*.

46 46. IN fuga salutem sperare, &c.) Xenophon, lib. 3. de Cyri Pædia: *Μωρὸν γὰρ τὸ κρατεῖν βουλομένους*, &c. Homerus.

merus. Πῇ φεύγεις μετὰ νῶτα βαλὼν κακὸς, &c.

46. NECESSITVDO timidos fortes facit Euripides: Τὰ πολλ᾽ ἀνάγκη διαφέρει τολμήματα. Q. Curt. lib. 5. Ignauiam quoque necessitas acuit, & sæpe desperatio spei caussa est. 49

46. AB dextera rupe aspera.) *sic & Fuluii liber. Alii, A dextris rupes aspera. vtrumque recte.* 46

48 PAVLLO diuersius, sed omnes tamen, aduersis vulneribus conciderant.) *sic* omnes antiqui libri. Carisius autem lib. 2. & Diomedes lib. 1. c. 3. ita legunt: Alios alibi stantes, omnes tamen, aduersis vulneribus, conciderant; *siue*, vt apud Diomedem, *Ceciderunt. Alias autem, pro Alius, antique dictum.* Priscianus lib. 15. Aliter, inquit, ab eo, quod est, hic alis, huius alis, huic ali; pro, alius, alius, alii; secundum supradictam analogiam profertur. Lucretius autem lib. 1. Quando alid ex alio reficit natura; nec vllam rem gigni patitur. Item: Sic alid ex alio per te tute ipse videre Talibus in rebus poteris. Et: Namque alid ex alio clarescet, nec tibi cæca Nox iter eripiet. Et lib. 2. Sic alid ex alio nunquam desistet oriri. Et l. 5. Sic alid ex alio peperit discordia tristis. Catullus etiam, de coma Berenices, LXII. -cum regium adepta es Côiugium, quo non fortior ausit alis. Varro Meleagris, apud Nonium Marcellum: Cum etiam alis Menandri tunicam demissam habeat ad talos. 48

48 CATILINA *longe a suis inter hostium cadauera repertus est.) iisdem verbis vtitur Florus* lib. 4. cap. 1. *qui hoc amplius: Pulcherrima morte: si pro patria sic concidisset.* Sallustii *autem* verba hæc Seruius in Virg. lib. Aen. 1. recitat. 48

IN IVGVRTHAM.

29. VI quidem regere patriam, aut parentes, quanquam & possis, & delicta corrigas, tamen importunum est.) *sumpsit hoc* a Platone, in epistola longa ad Dionis propinquos: Πατέρα δὲ ἢ μητέρα, οὐχ ὅσιον ἡγοῦμαι προσβιάζεσθαι, &c. Et ex 6. de Legib. Πατρίδος δὲ οὕτως τῆς χώρας θεραπεύειν αὐτὴν δεῖ μειζόνως, &c. Quam sententiam expressit idem Plato & in Critone, his verbis: 29

Πανταχοῦ ποιητέον ὃ ἂν κελεύοι ἡ πόλις τε, καὶ ἡ πατρίς: ἢ πείθειν αὐτὴν, &c. Hunc Platonis locum Cicero *cum significare vellet, sic ait*, in epistola, Periucundæ: Id enim iubet idem ille Plato, quem ego auctorem vehementer sequor: Tantum contendere in Rep. quantum probare tuis ciuibus possis: uim neque parenti, neque patriæ, afferre oportere. Et lib. 1. de Rep. apud Nonium: Sed, quoniam plurima beneficia continet patria, & est antiquior parens, quam si quis, ut aiunt, creauerit: maior ei profecto, quam parenti, debetur gratia.

50 50. FRVSTRA niti, neque aliud, se fatigando, nisi odium quærere, extremæ dementiæ est.) Plato in epistola ad Perdiccam; quam Ficinus Dionis esse putat: Et *μὴ μάτην μὲν κινδυνεύειν ᾤετο*, &c.

52 52. MANASTABALE.) *Cum superiore anno* Sallustium, ueterum librorum *ope à me emendatum, emitterem, præcipueq; in eo adiutus essem* antiquissimo Fuluii Vrsini libro; *eum ita diligenter inspexeram, nihil ut oculos meos effugisse arbitrarer. Sed, cum postea* eundem librum *euoluerem, cum alia multa, minime negligenda, secus* in eo libro *scripta animaduerti: tum vero hoc nomen, Mastanabale, non Manastabale. & cum* antiquo libro Carisius consentit: qui lib. 1. de nominibus in Al terminatis: Si qua, inquit, masculina inueniuntur: hæc barbara sunt: vt Hannibal; Adherbal, Mastanabal.

52 52. EQVITARE, iaculari.) Seruius, hæc recitans lib. 2. Aen. Equitari, *videtur legisse. hic ego nihil pronuncio; contentus, diuersam lectionem ostendisse.*

55 55. HVIVSCEMODI verba cum Iugurtha fertur habuisse.) Spartianus in Seuero *diuinam* hanc orationẽ *vocat.* Seuerus, ait, imperator diuinam Sallustii orationem; qua Micipsa filios ad pacem hortatur, ingrauatus morbo, misisse filio dicitur maiori. idq. frustra. &c.

55 55. NON exercitus, neque thesauri, præsidia regni sunt, verum amici: &c.) hunc locum sumpsit ex Xenophonte, in oratione, quam habuit eius filiis, & amicis, antequã moreretur: *Οἶδα μὲν οὖν καὶ σὺ ὦ Καμβύση*, &c.

59 59. SECVNDVM ea) *pro, Post ea. sic* Priscianus legit

git lib. 14. de præpositione agens, *idque sententia confirmat*. Fuluii liber, *Sed ea.*

62. SINE dedecore, P.C. oro vos, per liberos, atque p. u.) Fuluii liber, *Sine dedecore, per vos, per liberos, &c.* Quo modo locutus idem Sallustius, pluribus in locis Et Liuius 9.2. belli Punici. Per vos, fidemque vestram, P.C. prius quam eorum scelus expietis, neque in Italia, neque in Africa, quidquam rei gesseritis. 62

64 MARE sæuum, importuosum) *sic* antiquus Fuluii liber. Seruius *tamen*, hæc recitans in Virg. Aen. lib. I. *copulam addit*. 64

64 COELO, terraque pænuria aquarum:) Seruius, hæc recitans in Virg. Aen. lib. I. copulam omittit. 64

64 MVLTIS sibi imperium petentibus.) Quidam, Multis sibi quisque imperium petentibus, *Græco genere loquendi. Quo modo* Aristoteles, lib. 3. Rheto. dixit: Μὲτὰ δὲ ταῦτα δήλων ὄντων. καὶ ὅτι, χαὶ ἥλικα, &c. Varro de vita P.R. lib. 2. apud Nonium, Suum quisque diuersi commodum focillantur. 64

64 MVTANDI copia erat.) antea, *Mutuandi*. *nos Mutandi, reposuimus*, ex Fuluii libro: *Sic enim locutus* idē Sallustius, 86. b. Eaque mutare cum vino aduectitio, & aliis talibus. Et hac ipsa pagina: Freto diuisi ab Hispania, mutare res inter se instituerant. 64

65 QVAE Mapalia illi vocant.) *ne quis posthac dubitet, Mapalia, an Magalia, scribendum sit: non alienum visum est hic adscribere* Seruii verba. Is igitur sic ad illud Virg. lib. 4. Aen. 65

Vt primum alatis tetigit Magalia plantis:

Magalia: Afrorum casas. Magalia, & Mapalia, idem significant. Sed, Mangalia Mā producit; Mapalia, vero, corripit: vt, Et raris habitata Mapalia tectis. Festus Pōpeius *Mapalia nominat* & idem Sallustius infra, 51.

65 NVMIDIAE nomine.) *credo* hominibus fide dignis, *affirmantibus* in antiquo libro, *Nomo, esse, non, Nomine: quod rectius videtur.* 65

65 PROXIME *Carthaginem Numidia appellatur*.) Fronto, in Proxima, sic: Proxima Carthaginem Numi- 65

dia appellatur.

65 65 Proxime Hispaniam Mauri sunt.) Fuluii liber, Hispanias. Fronto, Proximi Hispaniæ Mauri sunt.

68 68 Vallo, atque fossa, mœnia circumdat.) Diomedes *lib.1.cap.1.copulam omittit.*

69 69. Nisi *tamen intelligo.*) *Nisi valet, Sed. Quo modo*

104 idem locutus 104. Nisi, quod illi in tanto malo turpis vita integra fama potior fuit, improbus, intestabilisque

131 videtur. Et 131. Nisi tamen Resp. pariter ac sæuissimo imperio, bene atque decore gesta. *Sic & ab aliis vsurpatur. dixit enim* Cicero ep.1.lib.13.ad Memmium: Nisi tamen multo minus tibi concedi potest. Et ibidē, ep.73. De re, nihil possum iudicare: nisi illud mihi certe persuadeo, te, talem virum, nihil temere fecisse. Et ad Atticum, ep.14.lib.5. Nisi tamen id erit mihi gratissimum. Et ad eundem, ep.6.lib.11. Nisi illud erat infinitum. Et ibidem. ep.23. Nisi illud quidem mutari non video posse: Et ad Hirtium, lib.9. apud Nonium: Dicis, quid quæso istuc intererat? nescio. nisi tamen id erat mihi iucundum. Item in oratione pro Sex. Roscio Amerino, 37. Quid erat, quod Capitonem primū scire voluerit, nescio. nisi hoc video, Capitonem in his bonis esse socium. Et Plautus, in Epid. actu 2. -si placebit vtiminor Consilium; si non placebit, reperitote rectius. Mihi istic nec seritur, nec metitur. nisi ea, quæ vis, volo. Et in persa, actu 2. -Dii deæq. te omnes perdant. Nisi hodie, si prehendero, defigam in terram colaphis. Et in Sticho actu 2. -Miror quid fiet: Nisi, vt periculum fiat, visam quid velit. Et Terentius, Andria, actu 4.sc.1. Nescio. nisi deos fuisse iratos mihi scio, Qui illi auscultauerim. -*Quo in loco* Donatus *fœde errasse* mihi videtur, *mutilum loco esse existimans*: hæc enim dicit: Deest, Quia ut sit, Nisi quia. Et Eun. actu 3.sc.4. -Nequeo satis mirari, neque coniicere. Nisi, quidquid est, procul hinc libet priu', quid sit, sciscitari. Et actu 5.sc.1. Nescio. nisi amasse credo Pamphilam. Et actu 5.sc.6. Non dubium est, quin mihi magnum ex hac re sit malum. Nisi quia necesse fuit hoc facere, id gaudeo. Et Heaut. actu 3.sc.2. Ioco, an serio, illæc dicat, ne-

scio:

scio: Nisi mihi quidem addit animũ, quo lubeat magis. Et actu 4. sc. 1. Nisi aliquid video, ne, esse amicam hanc gnati, resciscat senex. Et Adelph. act. 1. sc. 2. -dixit, velle vxorem ducere: Sperabam iam deseruisse adolescentiā: Gaudebam. ecce autem deintegro. nisi, quidquid est, Volo scire; atque hominem conuenire, si apud forum'st. Et act. 14. sc. 2. -Nequeo satis decernere Nisi me credo huic esse natum rei, ferundis miseriis. *Quo in loco male* Donatus. Et act. 4. sc. 5. Nescio. nisi, quia tam misere hoc cupio esse verum, eo vereor magis. Et Phormione, act. 3. sc. 1. Nescio. nisi Phædria haud cessauit pro te eniti. Et actu 5. sc. 7. Nescio. nisi, me dixisse nemini, id certo scio. Et Hecyra, actu 1. sc. 2. Quid egerint inter se, nondum etiam scio: Nisi sane curæ est, quorsum euenturum hoc siet. Et actu 2. sc. 3. -Nec, qui hoc mihi eueniat, scio. Nisi pol filiũ multis modis iam expecto, vt redeat domum. Gellius quoque, lib. 10. cap. 12.

ITEM aliud, inquit, quod hercle, an ponerem, dubitaui. ita est deridiculæ vanitatis. nisi iccirco plane posui, quod oportuit nos dicere, &c. Et Plinius lib. 35. capit. 10. Nisi accitus a Rege. Sic enim *legendum ex* omnibus antiquis libris; *non*, vt in peruulgatis, *Sed*. De Græcis *autem* Aristophanes: Εὖτοι λέγειν ἔμοι γε φαίνεσθον πάνυ πλὴν ἓν μόνον δὲ ἔοικα. Et alii.

71 PROLATANDIS consultationibus.) Fuluii liber, Protelandis. Quo modo item 16. 6. *idque magis olet antiquitatem*. 71

73 SATYRAM LEGEM) *dictionem*, Legem, sustulimus, veterum exemplarium *auctoritate adducti*. 73

73 DEIN, postero die, quasi per Saturam sententiis exquisitis, in deditionem accipitur.) Sic Iustinianus, in præfatione quadam Digestorum: Sparsim, & quasi per Saturam, collectum opus, dicit, vtili inutilibus mixto, maxima tamen parte inutilibus deputata. Et Carisius lib. 2. Omnia in se capit, quasi collecta per Satyram, (*sic enim lego, non Collectam.*) Concessa sibi rerum varia potestate: Vide & Diomedem; & Festum, *à quo*

miror

miror hunc Salluſtii locum iiſdem verbis in voce Statu- ra recitari, ex C. Lælii oratione, quam pro ſe dixit; *cum procul dubio* Salluſtii *ſit*.

73 73. Ac potiſſimum eam dicam, quã in cõcione, &c.) Fuluii liber, *Ea dicam, quæ in concione. nec diſplicet: nam, ſi legatur*, Eam dicam, quam in concione: *non video, qui poſſit apte* verbum, Diſſeruit, quod ſubſequitur, *accommodari. quis enim probet hoc loquendi genus*, Orationem diſſerere? *liberum tamen cuique iudicium relinquo.*

74 74. Qvamqve multi.) Fuluii liber, *Quamq; inulti.* malo, *Multi. & ſi nec* Inulti, reiicio.

74 74. Obnoxiis inimicis.) *etſi* video *ſcriptum eſſe* in quibuſdam libris, *Obnoxiis inimicis: tamen, Obnoxii,* magis probo: *pro, Subiecti, ſubditi noſmet eorum poteſtati dedentes. quod Memmius reprehendit.*

74 74 Incedvnt per ora veſtra magnifice) Fuluii liber, *Magnifici.*

74 74 In imperio nati.) quidam libri *præpoſitionem omittunt. vtrumque ſententiam habet ſatis commodam.*

75 75 Maivs dedecus eſt, parta amittere, quam omnino non parauiſſe.) *ſimilia illa,* in Catilina, 37. Virtus, atque ſapientia maior in illis fuit, qui ex paucis opibus tantum imperium fecere, quam in nobis, qui ea bene parta vix retinemus. Et in Iugurtha, 69. Nobilitatem certe periſſe, quam acceptam corrupiſſe, melius eſt. Et Thucydides, lib. 2. in concione Periclis. 2. Ἄξιον, ἔχοντας ἀφαιρεθῆναι, ἢ κτωμένους ἀτυχῆσαι.

75 75. Virvm flagitioſiſſimum exiſtimo impune iniuriam accepiſſe.) *ſuſpectus locus. Quod ſi,* Virum, *deleas, quo modo in* Gryphianis libris impreſſum eſt, *hæc erit ſententia: Tametſi flagitioſſimam rem exiſtimo, vt aliquis iniuriam acceperit impune, ideſt, impunito eo, qui iniuriam ipſam intulerit: tamen, &c.* Alii, Viro, *reponunt. quod improbo. Impreſſam lectionem comprobat* Fuluii liber.

77 77. Secvti morem imperatoris ſui. Quales, inquit Cicero in epiſtola, Periucundæ, in Repub principes eſſent, tales reliquos ſolere eſſe ciues, vt apud Platoné noſtrum ſcriptum eſt diuinitus. Platonis verba ſunt, lib. 3.

lib.3.de Legibus: Μηδεὶς ὑμᾶς πειθέτω, ὦ φίλοι, &c. Eadem prope Xenophon, lib.8.de Cyri pædia: Ὁποῖοί τινες ἂν οἱ προστάται ὦσι, &c. Et Isocrates, ad Nicoclem Regem ἐν τῷ πρὸς Νικοκλέα, περὶ τοῦ βασιλεύειν: &c. Et idem in ea, quæ inscribitur, Νικοκλῆς: Φιλεῖ τὸ πλῆθος ἐν τούτοις τοῖς ἐπιτηδεύμασι τὸν βίον, &c.

77. CASSIVS prætor.) *antea in vulgatis libris, Cassius populi R. quod mendosum duxi. Itaque reposui, Prætor, pro, populi Romani non differentibus antiquis notis, quarum ignoratio errorem peperit. nam Prætor scribebatur sic, P. R. Populi R. sic, P. R. Præterea historiam sum secutus nam Cassius præturam gerebat. quod ante paucos uersus ostendit* Sallustius. *Cum hæc scripsissem*, eundem Fuluii librum *inspexi, qui coniecturam meam confirmat. Nam* in eo diserte scriptum est, Cassius pr. 77

77. QVONIAM se populo Romano dedisset.) *sic antea* in omnibus vulgatis libris *legebatur. Ego, Dididisset*, reposui, *ex coniectura*. 77

70 PAVCIS diebus.) in quibusdam libris, *Paucis post dieb us: Sed perpetuam: non enim mutatione opus est: cum, Paucis diebus, idem sit, quod, Paucis post diebus. Quod* Ciceronis, aliorumque exempla declarant. Vide & 59. 82. & alibi. 70

80. TRIBVNI Pl. continuare magistratum nitebantur.) *Tribunatus pl. magistratus appellatur. proprie tamen*, si Plutarcho credimus, *magistratus non est; cum neque lictores habeat, neque ius dicat, neq; purpura utatur. Quibus etiam alia* Plutarchus *adiungit, vt probet, non esse magistratum. Cum quo sentire videtur* Liuius lib.1. Ardens, inquit, ita tribunus viatorem mittit ad consulem, consul lictorem ad tribunum, priuatum esse clamitans, sine imperio, sine magistratu. *Sed vtrumq; refellit* Cicero, in ep. 7.lib.1.fam.cum ait: Quo quidem tempore, vt perscripsi ad te antea, cognoui Hortensium percupidum tui, studiosum Lucullum, ex magistratibus autem, L. Racilium, & fide, & animo in te singulari. Quem enim hic *in magistratu esse dicit, eum tribunum pl. nominat* ep.1. & 5. lib.2. ad Q. Fratrē. Et in oratione pro Quinctio, *de tribunis pl.* 80

Per

Per eum magiſtratum, qui auxilli cauſſa conſtitutus eſt. Et lib.1.de Oratore: exierant cum Craſſo adoleſcentes, C.Cotta, qui tribunatum pl.tum petebat, & P. Sulpitius, qui deinceps eum magiſtratum petiturus putabatur. Et in lib. de claris Oratoribus: Ita tacitus Craſſi tribunatus, vt, niſi in eo magiſtratu cenauiſſet apud prætorem Granium, idque nobis narrauiſſet Lucilius, tribunum pleb. neſciremus fuiſſe. Apud Nonium autem Feneſtella, his verbis: Vt magiſtratum inierunt tribuni pl.C.Cato Ptolomæo regi, & Lentulo conſuli, aſſiduis concionibus inuidiam concitare cœpit. Et Aſconius, idem ſignificat in commentario Verrinæ II. *cum interpretans illud* Ciceronis, Magiſtratũ ineat neceſſe eſt nonis Decembribus: Eo, inquit, die tribunus pl.futurus. Et idem, in orationem pro Cornelio, C.Cottam legem tuliſſe, vt tribunis pleb. liceret poſtea alios magiſtratus capere, duobus in locis ait. Et ibidem, Tiberium Gracchum tribunum M. Octauio, collegæ ſuo, magiſtratum abrogaſſe, tradit. *Mirari equidem* aliquis *poſſit, quod* ſcriptum Plutarchus reliquit, *tribunos pleb. purpura non eſſe vſos; cum* in oratione pro Cluentio *de tribuno pl. Quinctio* legantur hæc: Facite, vt non ſolum mores eius & arrogantiam, ſed etiam vultum, atque amictum, & illam vſque ad talos demiſſam purpuram, recordemini. *Verum non eſt inter eos controuerſia. Notat enim* Cicero *purpuram in Quinctio tribuno pl. tamquam indicium inſolentiæ, quod amictu vteretur, ceteris tribunis inuſitata.*

80 80 SVBDOLE eius augere amentiam.) ſic & antiquus Fuluii liber. *Subdolus tamen* repoſui; *quod ita ſcriptum* in quibuſdam antiquis libris *comperiſſem: & argutius videtur, magiſque Salluſtianum.*

81 81 CENTVRIO primipili tertiæ legionis) *Primipilus, & Primus pilus, non idem ſunt. Nam Primipilus, ſiue Primopilus (vtrumque enim,* vt infra oſtendam, veteres *dicebant: vnde Primipilaris,* apud Quinctilianum, lib. 6. Plinium epiſt. lib. 10. & apud Suetonium in Tiberio, & Spartianum in Peſcennio Nigro, *Primopilus autem* in antiquo lapide *reperitur) Centurio primus*

fuit

fuit inter decem centuriones triariorum. Primus pilus autem non centurio, sed centurionatus, fuit, quem ordinem centurio Primipilus ducebat. Vtriusque subiungam exempla, & centurionis primum, deinde ordinis. Exemplorum autem quia duo genera sunt, quæ ex libris, *quæque* ex antiquis lapidibus *sumuntur*; *primum* a libris *ordiar*. Cæsar, *de Primipilo centurione*, lib. 2. Bel. Gal. Primipilo P. Sextio, multis vulneribus confecto. Liuius lib. 7. P. Salonius alternis prope annis & tribunus militum, & primus centurio, erat, quem nonc Primipilum appellant. Idem lib. 8; Duo primipili ex vtraque acie inter Triarios erant. Valerius libro primo, cap. 6. de prodigiis: Aquilarum altera vix conuelli a primopilo potuit. Addam etiam Dionysii Halic. Græca verba, quæ sunt lib. 11. Ἑνὸς τῶν ταγμάτων τῇ λαμπρο τάτῃ ἀρχῇ κεκοσμημένος. *Quibus verbis intelligitur, centurioni Primipilo solitas obedire sexaginta centurias, id est, totam legionem.* Et Vegetius, *eum Aquilæ præfuisse, quod erat signum legionis,* lib. 2. *demonstrat. Cuius potestatis ea ratio fuit; quia, cum essent in legione tria militum genera, denis singula centurionibus instituta, Hastati, Principes, Triarii; & ceteris omnibus Triarii, ætate, vsu, fortitudine præstarent; eo fiebat, vt primus centurio Triariorum non modo reliquis nouem Triariorum centurionibus, verum etiam reliquis Hastatorum, & Principum, centurionib. imperare posset. Propterea dixit* Dionysius, *eum sequi solitas sexaginta centurias. Verum id perquam raro factum opinor; quippe cum in præliis separatim singuli ordines, Hastati, Principes, Triarii, pugnarent. Quod si & Hastati, & Principes, loco moti, fusique ab hostibus fuissent; tunc Triarii, fugientibus exceptis, renouata pugna, hostes inuadebant, eosque Hastati, & Principes, modo dicti, sequebantur. Ita, permixtis ordinibus, vnum esse oprtebat, cuius voluntati, & imperio, milites omnes parerent. Is autem Primus centurio, id est Primipilus, fuit: qui cum aquilæ præesset*, vt ait Vegetius, *& inter centuriones Triariorũ primũ locum obtineret; iure omnibus reliquorum quoq ordinum centurionibus imperabat.* Quod & Plinius lib. 22. c. 6. declarat inquit. n. Primipilum capessens sub Catulo, exclusam ab hoc legione

suam

ſuam hortatus, tribunum ſuum, dubitantem per caſtra hoſtium erumpere, interfecit, legionemq. eduxit. *Quibus verbis conſtat, eum, qui primum pilum duceret, primum locum in legione, poſt tribunum militum, obtinere ſolitum*. Liuius *quoq; honoratiores ceteris centurionibus indicat fuiſſe primipilos*, cum ait lib. 42. Cum tribuni militum centuriones, ſed primum quemque, citarent; tres & viginti centuriones, qui primos pilos duxerant, citati tribunos pl. appellarunt. *Quemadmodum autem Primipili primum locum inter omnes ſuæ legionis centuriones obtinebant: ſic primæ legionis Primipili honore præſtabant omnibus ceterarum legionum Primipilis. Propterea Sp. Liguſtino, qui antea quater pilum duxerat, primus pilus in legione prima virtutis cauſſa eſt aſſignatus*. Quod apud Liuium ſcriptũ eſt, eodẽ libro. Hæc, ex libris: *Nam* lapidum teſtimonia omittimus.

De *ordinis ductore, qui Primipilus, vel Primopilus, vocabatur*, diximus. *Nunc de ipſo ordine, qui Primus pilus, non Primipilus, aut Primopilus, appellabatur*, ea, quæ ſcripta ſunt a veteribus, *afferamus*. Cæſar lib. 3. Bel. Gal. P. Sextius Baculus, primi pili centurio. Idem planius etiam, lib. 5. Baluentius anno ſuperiore primum pilum duxerat. Et lib. 6. Sextius primum pilum apud Cæſarem duxerat. Et lib. 1. Bel. ciu. L. Pupius, primipili centurio. Et lib. 3. Scæuam, centurionem, ab octauis ordinibus ad primumpilum traduxit: *tametſi mendoſe* in vulgatis libris, in eo loco, *legatur, Primipilum. nam* in antiquo Boiromæi Cardinalis libro eſt, Primumpilum. Et ibidem, infra: Craſtinus primumpilum ſuperiore anno in legione decima duxerat. *De hoc ordine ſignificaſſe* eundem *puto* lib. 5. Bel. Gal. cum dixit: Erant in ea legione centuriones, qui iam primis ordinibus appropinquarent, T. Pulfio. & L. Varenus. Et Tacitus, lib. 19. Occiſi ſex primorum ordinũ centuriones. Et Liuius, lib. 7. Septimum primumpilum iam Tullius ducebat. Et li. 8. vbi de acie tertia loquitur. ſub ſignis quindecim ordines locabantur: ex quibus ordo vnuſquiſque tres partes habebat: earum vnamquamque Primumpilum vocabant. tribus ex vexillis conſtabat. *Cum dicimus etiam, Centurio primipili; idem valet, ac ſi dicamus,*

dicamus, Centurio, primum pilum ducens: quod ostendit Sallustius, hoc in loco. *Et* Velleius, lib. 2. Primipili centurionem, nomine Vibillium, fuste percussit. Liu. l. 2. Populus dedicationem ædis dat M. Plætorio, primipili centurioni. Suetonius in Caligula: Nonnullis centurionibus, ante paucissimos, quam consummaturi essent, dies, primospilos ademit, caussatus senium cuiusque & imbecillitatem. Et Valerius, lib. 9. Dedicatio ædis Mercurii M. Plætorio, primipili centurioni, data est. Et tacitus, lib. 13. Curam præsidiorum Pactio Orfito, primipili honore perfuncto, mandat. Et lib. 19. Aquilam Atilius Verus, primipili cēturio, seruauerat. Et Plinius, lib. 22. c. 6. Primumpilum capessens, legionem eduxit. *Hæc* ex historia. *Sed* a Cicerone *quoque* tria *suppetunt huiusce generis* exempla. Epist. 20. lib. 5. ad Atticum: Cohortem primam totam perdidit, centurionemq. primipili, Asinium Dentonem. Et in oratione pro Balbo: L. Marcius, primipili centurio, cum Gaditanis fœdus icisse dicitur. Et in Antonium, oratione XII. Cum Aquilæ primipili nummos aureos daret. Quo *loco subaudiri, Centurioni, non dubito: alioqui legendum putarem, Aquilæ primipilo. Constat igitur* ex Cæsare, Sallustio, Cicerone, Liuio, Velleio, Suetonio, Valerio, Tacito, Plinio, *ordinem in militia fuisse Primumpilum: de quo* lapidum testimonia *non habemus: ordinis autem ductorem fuisse Primumpilum*, & lapidibus, & libris, *probatum iam est. Quæri potest: cum primipilus, quem fuisse primum in Triariis centurionem*, Liuio *maxime* teste *probauimus, qui eum tribuno mil. honore proximum locat, quibus nominibus reliqui nouem Triariorum centuriones appellarentur. Opinor, numero distinctos fuisse, vt post Primipilum diceretur, Centurio secundi triarii, post hunc autem, Centurio tertii triarii; eademq; ratione, vsque ad decimum.* Et cum dixit Cæsar, Ab octauis ordinibus ad primumpilum Scæuam traduxit: *indicat, opinor, Scæuam, e centurione octaui triarii, primum centurionem, id est primipilum, ob virtutem, esse factum. Sic* Primus hastatus, *pro primo ordine hastatorum*, a Cæsare nominatur lib. 2. bel. ci. Cecidit inquit, Q. Fulginius, ex primo hastato legionis XII. qui, ob eximiam

virtutem, ex inferioribus ordinibus in eum locum peruenerat: *idest, à decimo hastato, per omnes reliquos ordines, vsque ad primum.* Et Cicero, lib. 1 de Diuin. Signifer primi hastati signum loco mouere non potuit. *Eadem ratione Primus princeps vocabatur primus ordo inter principes; sic secundus, tertius, vsque ad decimum.* Vnde illud, in Ciceronis ad M. Brutum epistola: Nasennius, Cretensi bello, Metello imperatore, octauum Principem duxit. *Transibant autem centuriones virtutis gratia ab inferiore ordine ad altiorem; vt, à decimo hastato, ad nonum; à nono, ad octauum; & sic, vsque ad primum: à primo vero hastato non ad decimum principem, sed ad primum; nec deinde à primo principe ad decimum triarium, sed ad primum, qui* priscis temporibus *vocabatur primus centurio;* posterioribus, *Primipilus,* vt Liuii verbis ostendimus. *Hanc* mihi *coniecturam de centurione primi hastati ad ordinem Primum principem traducto,* Liuius *affert;* apud quem lib. 42. ita loquitur Sp. Ligustinus: Hic me imperator dignum iudicauit, cui Primum hastatum prioris centuriæ designaret: tertio iterum voluntarius miles factus sum in eum exercitum, qui aduersus Aetolos, & Antiochum Regem, est missus a Man. Acilio mihi Primus princeps prioris centuriæ est assignatus. *De Centurione autem primi principis, ad ordinem primipili traducto,* sic Vegetius, lib. 2. vetus consuetudo tenuit, vt ex primo principe legionis promoueretur Centurio primi pili: Hactenus recte Vegetius. Quod autem subiungit, *in eo mutatam Militiæ rationem declarat:* ait enim. Qui non solum Aquilæ præerat, verum etiam quattuor centurias, idest, quadringentos milites, in prima acie gubernabat. *Primum, non quattuor centurias, verum vnam tantum, gubernabat Primipilus. & erant in Triariis, quot Manipuli, totidem Primipili; qui antea,* vt lib. 7. scripsit Liuius, *Primi centuriones appellati fuerant. In hoc igitur* valde a Polybio, cui plurimum in historia tribuo, Vegetius dissentit. *Quod si Centuria Manipulus est, vt equidem facile credo; quia Centuriones, qui Manipulis præerant, nominabantur: non intelligo, qui potuerint in quattuor centuriis milites esse quadringenti. Concedam,* priscis illis temporibus, *cum Roma Regibus*

Regibus pareret, atque etiam aliquanto post, centenos fuisse milites in centuria; sed, quo tempore aduersus Latinos Romani T. Manlio Torquato, & P. Decio cos. dimicarunt, in singulis hastatorum, principumque manipulis erant milites sexageni; praeterea centuriones duo, vexillarius vnus: Triariorum autem 180, & centuriones item duo, vexillarius vnus: totidemq; & Rotarii, & Accensi, in eodem, cum triariis, manipulo. Nam in tertia acie quindecim manipulos Liuius constituit: quos etiam Ordines vocat: singulosque diuidit in partes tres, Triarios, Rotarios, Accensos. Age, Liuianos manipulos omittamus: de iis cogitemus, quos Polybius denos quidem in singulis militum generibus, idest in hastatis, principibus, triariis, diuerso tamen militum numero, constituit. Singulis enim Hastatorum, & Principum, manipulis milites attribuit CXX; Triariorum autem manipulis dimidium, idest, LX. Ita neque Vegetio cum Liuio, aut Polybio; neq; rursus inter Liuium, & Polybium, conuenit. Quid quod Primum pilum in acie prima statuit Vegetius, contra quam Liuius, & Polybius, qui locum ei postrema in acie inter Triarios assignat. Nimirum diuersis temporibus magna rei militaris facta commutatio est. Nec enim perpetuo mansit ea militiae ratio, quam à Polybio qui cum Africano minore vixit, explicatam videmus. Ille pilum solis velitibus tribuit, hastatis autem, & principibus, veruta bina; triariis, neque pilum, neque veruta, sed hastam, praeter gladium: Caesar autem, lib. III. Bel. ci. (vt vno contentissimus exemplo, cum suppetant multa) iacta esse pila, significat, ab iis, qui cum Crastino euocato contra Pompeianos, procurrerunt: quos non fuisse velites, qui minimae fortitudinis erant, ostendit non obscure: ait enim: Electi milites eum circiter CXX. voluntarie eiusdem centuriae sunt prosecuti. Vt omittam, quod legionem C. Marius auxit ad militum sex millia: vt is esset ordinarius numerus, qui antea fuerat quattuor millia ducenti: quod Polybius memoriae prodidit.

82. C. MAMILIVS Limitanus.) alii, Limentanus. 82
quod mendosum est. Sincerum autem, Limitanus, aut Limetanus: cum, & E, vicissim veteres vsurpauerint. Est autem hic C. Mamilius is, qui legem Mamiliam celebrem tu-

lis de Limitibus, cuius mentio est in libro de Limitibus agrorum, & apud Ciceronem de Legibus; & in Bruto. Nummum *præterea* argẽteum ipsi vidimus apud clarissimum virum, Andream Lauretanum, patricium Venetum, in quo est, C MAMIL. LIMETAN.

85 85. ALIA omnia sibi cum collega cõmunia ratus.) *Communia*, Fuluii liber *non habet*.

86 86. COCTVM cibum.) Valerius, lib.2.c.2. Namque lixas, inquit, e castris summouit, cibumque coctum venalem proponi vetuit: in agmine neminem militum ministerio seruorum, iumentorumque, vt arma sua, & alimenta ipsi ferrent, vti passus est. castrorum subinde locum mutauit: eadem, tamquam Iugurtha semper adesset, vallo, atque fossa, amplissime cinxit.

86 86 CERTIOR Romæ factus) *Roma, legitur* apud Nonium, hæc recitantem in, Innocentia.

87 87 IAM antea experimentis cognitum erat.) Sic Tacitus: Experimentis cognitum est, Barbaros malle Romam petere reges, quam habere.

87 87 ITEM funditorum, & sagit.) *Dehinc, pro, Item, est* apud Nonium, hæc recitantem in Commentariolo de genere armorum.

88 88 HVMI arido, atque arenoso.) *sic legit* Priscianus lib.18. *nec omnino discrepant* veteres libri. *Quem locum* ab aliis *quoque iam animaduersum, ac notatum, video.*

90 90 POST principia habere.) sic Sisenna, hist. lib.3. apud Nonium: Post principia paullatim secedunt, atque inde fugæ se mandant. Quo in loco mendose, Post recipia legitur. Sic & Gnatho Terentianus, actu 4. sc. 7. Tu hosce instrue: hic ego ero post principia: inde omnibus signum dabo. Et C. Gracchus, apud Gell. lib.15. c.12. Sed in conuiuio liberi vestri modestius erant, quam apud principia. *sic enim est legendum: non, vt in vulgatis, Principem.* Et Cicero ad M. Brutum: Spes libertatis nusquam, nisi in vestrorum castrorum principiis est. *Quo in loco male* quidam, Præsidiis, pro Principiis. Et Varro, de re rust. lib.3. c 4. Ego vero, vt aiunt, post principia in castris.

100 100. DOMI modicus.) *respuo, quod* a quibusdam *legitur*

tur, Domi pudicus. nam & sententia recipit, Modicus; & vero ita recitat Nonius *in* verbo, Modicus.

106. INTERDVM, somno excitus, arreptis armis, tumultum facere.) Apud Diomedem lib. 1. c. 4. ita scriptum est: Interdum, experrectus somno, arreptis armis, tumultum facere. 106

110. IMPARES magnitudine, pari natura.) Seruius, in Virg. Aen. lib. 1. Impares magnitudine, pares natura. *Vtrouis modo legas, parui refert.* 110

113. PRETIVM fore.) *sic reposui,* ex plerisque antiquis libris. Quo modo locutus, 139. Fuerit mihi pretiũ eguisse aliquando amicitiæ tuæ. Et Tacitus 1. Germanico pretium fuit, conuertere agmen. Et 2. Res, eo anno prolatas, haud referrem, nisi pretium fore. Ego *dictionem,* Operæ, *induxi,* aliorum veterum librorum auctoritate adductus. 113 139

115. MILITIAE.) *sic* antiquus Fuluii liber. in vulgatis, *Militia. Sed antiquus loquendi modus, Domi, militiæque, adduxit me, addita præsertim* veteris libri auctoritate, *vt locum mutarem.* 115

116. NATVRAM vnam, & communem omnium.) *Euripides:* Τὸ γὰρ πάλαι καὶ πρὸ τοῦ ὅτ' ἐγενόμεθα, &c. 116

116 FACIANT idem maioribus suis.) *non defuere,* qui, *& sententiam, & loquendi genus, ignorantes, hunc locum deprauare conati sunt; arbitrati, pro, Faciant, legendum, Faciunt: quasi dixerit* Sallustius, *Eodem modo maiores suos despiciunt, sicuti me. quod aperte falsum est, & pulcherrima sententia deteriore commutatur. Est autem horum verborum hæc significatio: Si me iure despiciunt, faciant idem, quod maiores sui fecere: idest, imitentur maiores suos in recte factis: non enim debent & me despicere, & maiores suos non imitari.* Græca loquendi ratio, *parum explorata, sententiæ tenebras offudit.* Sic locutus ante Sallustium Lucretius, post Horatius. Lucretius lib. 2. -animalia cum sint; Atque animalibu' sint moralibu' vna eademque. *pro, vnum, & idem, quod animalia mortalia sunt.* Et lib. 3. -quor. vnus Homerus Sceptra potitu', eadem aliis sopitu' quiete est. *pro, eadem, qua alii.* Et lib. 4. Nempe eadem facit; & scimus fa- 116

cere omnia turpi. *pro, eadem, quæ turpis.* Horatius autem, in libro de Arte poetica, ad Pisones: (*sic enim malo nominare, quam,* vt quidam, epistolam, ex Quinctiliano lib. 8. c. 3. Prisciano, Diomede lib. 3. c. 1. Donato in Terent. Adelph. act. 5. sc. 4. Seruio in Virg. Aen. lib. 1 & Probo, etsi Carisius lib. 2. aduersetur.) Inuitum qui seruat, idem facit occidenti. *pro, idem ac si occideret.* De Græcis autem, Sophocles in Aiace: ὑμεῖς θ᾽ ἑταῖροι ταὐτὰ τῇδέ μοι τάδε τιμᾶτε. Et in Tyranno. — ἢν γὰρ εὑρεθῇ λέγων σοὶ ταὔτ᾽, ἐγὼ γ᾽ ἂν ἐκπεφρόνοίην πάθος. Euripides quoque, apud Gellium, lib. 13. c. 24. *Et Xenophon, in Cyri Pædia, sic:* Τὸ αὐτὸ ἡμῖν συνδόξεται. *Et infra in eadem sæpe.* Item Isocrates Ἀπολλωνιάτης, in oratione πρὸς Δημόνικον, Ταὐτὰ πάσχει τοῖς ἅρμασι. Et Aristoteles, in libro de Arte poetica: Αὐτὸς ἂν εἴη μιμητὴς Ὁμήρῳ Σοφοκλῆς. Et Rhet. lib. 3. Ἔφη ὁ δὲ, οὐκοῦν σὺ ταὐτὰ τούτοις ἔθου.

118 118. ILLIS artificio opus est, vt turpia facta orationne tegant.) Thucydides, lib. 3. Π ίσατε δὲ τῆς ἑλληνι παράδειγμα, &c.

119 119. NEQVE quisquam parens liberis, vti æterni forent, optauit magis, vti boni, honestique vitam exigerent.) Sumpsit hæc ex Platone in Epitaphio: Οὐ γὰρ ἀθανάτους σφίσι παῖδας ηὔχοντο γενέσθαι, ἀλλ᾽ ἀγαθοὺς, καὶ εὐκλεεῖς.

119 119. PLVRA dicerem, Quirites, si timidis virtutem verba adderent.) in Catilina, 26. Compertum ego habeo, milites, verba virtutem non addere, neq; ex ignauo strenuum, neque fortem ex timido, exercitum oratione imperatoris fieri. Et Xenophon, lib. 3. Κύρου παιδείας: Οὐδεμία γὰρ σὺ τως ἔσαι καλὴ παραίνεσις, &c.

120 120. A. MANLIVM) *Manilium,* Plinius *nominat* lib. 33. cap. 1.

121 121 NEQVE belli patrandi cognouit. *Sic* Priscianus legit; *subaudiens, Caussam: sic &* antiquus Fuluii liber. *Quo modo &* Liuius lib. 5. *&* Hirtius de bello Alexandrino *locuti sunt. quod ab aliis quoque animaduersum est. His verbis hæc est subiecta sententia: Neque ad bellum patrandum pertinere cognouit.*

Mo-

125. MORE humanæ cupidinis, ignara visundi.) *pro, visundi ea, quæ ignorantur. Sic* Gellius, lib.9.cap.12. & Nonius, in verbo, Ignarus, recitant. *Quo modo* Virgilius locutus lib.10. Ignarum Laurens habet ora Mimanta. Et Tacitus lib. 2. Per occulta, & vigilibus ignara. Et lib.3. Non sibi quidem ignara, quæ vulgabantur. Et lib.12. Nihil tam ignarum barbaris, quam machinamenta, & astus oppugnationum. Et idem Sallustius, 91. Regio, hostibus ignara. *Gnarus item, pro Cognitus*, apud eundem Tacitum: Idque nulli magis gnarum, quam Neroni. Et, Campos madentes, & ipsis gnaros. 125 91

125 SVLLA gentis patriciæ nobilis fuit, familia prope iam extincta.) Seruius lib. Aen.7. Sulla patriciæ gentis fuit, familia iam extincta &c. 125

127 DE vxore potuit honestius consuli.) Valeriam enim. in theatro lasciue nimis blandientem, senex ipse, vxorem duxit. Plutarchus. 127

128. VIX decima parte die reliqua.) antea in vulgatis, *Diei, legebatur, quemadmodum est* in Fuluii libro. *Die, emendaui*, ex Prisciano lib. 8. *&* Gellio lib.9.cap.14. cuius hæc sunt: Ego in Iugurtha Sallustii, summæ fidei, & reuerendæ vetustatis, libro, Die. casu patrio, scriptum inueni. verba hæc ita erant: Vix decima parte die reliqua non enim puto argutiolam istam recipiendam. vt, Die, dictum, quasi, Ex die, existimemus. Supra quoque, 91. Et iam die vesper aderat, pro, Diei. *non enim assentior* Fuluii libro, *in quo, Diei, scriptum est: tamen littera, quasi errasset librarius in scribendo, superscripta*. Et 126. Quæ dubia nisu videbantur. Sic enim habent quidam veteres libri. Et 136. Vbi castra locata, & die vesper erat. *Quo itẽ in loco, Diei, habet* Fuluii liber. *Acie quoque, pro Aciei, dixit* idem Sallustius. historiarum libro primo: quod patet ex Prisciano, Seruio, & Probo. Et Horatius Od. 7. lib.3. Constantis iuuenem fide, pro, fidei. Et Sat.3. lib.1. Commissa fide. Item Virg. Georg.1. Libra die, somniq. pares vbi fecerit horas. Et Aen. lib.1. Munera, lætitiamque die. Fide quoque, pro Fidei, dixisse Plautum in Aulularia, testatur Carisius, Instit. gram. lib. 1. Plancus item, ad Cice- 128 91 126 136

ronem: Quo obside, fide illius, & societatis in Republ. administranda vterer.

128 128.PARS equos ascendere.) *Fronto, Escendere, legit. In quo suspicarer mendum inesse, nisi ab eo litterarum ordinem seruatum viderem. Hæc enim recitat in verbo, Escendo.*

129 129.OBTRVNCARE multos.) *sublato verbo, Alios, quod* in vulgatis libris *erat, in quibus legebatur, Alios obtruncare, multos contra &c. mutata etiam distinctione, locum, vt opinor, illustraui. Quam correctionem* eidem Fuluii libro *deberi, fatendum est.*

129 129.DEIN custos pleno gradu in collem subducit.) Apud Nonium, *Cunctos, legitur, hæc recitantem* in verbo, Subduco. *De pleno autem militum gradu, videndus* Vegetius, lib.1 cap.9.& ep.Trebonii 16.lib.12.

130 130.TVBICINES simul omnes signa canere.) *pro, Signa, erat* in vulgatis libris, *Tuba. est autem absurdum, si dicas, Tubicines tuba canere. Nam, si Tubicines sunt, quis dubitet, quin Tuba canent? itaque reposui, quod scriptum vidi* in antiquissimo Fuluii lib. *Tubicines autem signa canunt, cum tubarum clangorem spiritu excitant.* Paullo ante dixit, Ne
45 signa quidem canere iubet. Et in Catilina, 45. Signa canere iubet. *vtroque enim modo dici potest, Signa canunt; vt, Signa, sit nominandi casus: &, Tubicines signa canunt; vt sit accusandi casus: Tubæ vero signa vocantur quia militibus signum dant, quid eis agendum sit. Nam, si referre, aut inferre, pedem oportet; si consistere, aut locum, ordinemve, mutare: varie signa canunt.*

133 133.IAM a principio inopi.) *Inopi, non legitur* in quibusdam antiquis libris. *& sane abesse potest, incolumi sententia.*

134 134.COPIA facta mittendi.) *verbum, Mittendi, sustulimus, tamquã glossema; opinionẽ nostrã confirmante* Fuluii li.

134 134.NAM etiam tum largitio multis ignota erat: munificus nemo putabatur, nisi pariter volens.) Hæc, ex Pacuuii Duloreste, a Nonio recitari video, in verbo, Munes *vt fortasse vel a* Pacuuio Sallustius *hoc sumpserit; vel aliquid* in Nonio *desideretur. In quo etiam pro, Nam etiamtum, Animum quæ tum, mendose legitur.*

136 80. FVNDITORVM, Baleariorum.) *rectius* in aliis libris,

libris, Funditorumque Balearium. Eos enim nominat Cæsar de Bello Gall l.2.& Plinius l.3.c.5. *Baleares insulas funda fuisse bellicosas. Funda autem ibi*, vt ait Seruius, *reperta est.*

137. AB inermis pedibus.) *antea, Inermibus. Ego, Inermis, reposui*, ex Nonio, hæc recitante in Commentariolo de mutata declinatione. Facile autē est coniicere, homines peritos, antiquæ vocis insolētia offensos, supposuisse aliam, quæ ad illius similitudinem proxime accederet. 137

138 SED ego comperior, Bocchum non magis Punica fide, quam ob ea, quæ prædicabat, &c.) *sic emendaui, ex Fuluii libro, & Prisciano lib.8. Quo modo* supra locutus, 86. Metellum, magnum, & sapientem virum, fuisse comperior. Et Tacitus, IV. Hunc ego Lepidum temporibus illis grauem, & sapientem virum fuisse comperior. Sed & Gellius, lib.3. cap.2. Verum, inquit, esse cōperior, quod quosdam, bene litteratos homines, dicere audiui. Vide Diom., lib. 1. c. 4. de differ. 138 86

141. VVLTV, colore, ac motu corporis, pariter atq; animo varius.) Fuluii liber: *Vultu corporis pariter atque animo varius*. Seruius, Aen. *Vultu, & oculis, pariterque animo varius*. Alii: *Vultu pariter corporis, atque animo varius*. 141

141. QVAE scilicet tacente ipso, occulta oris immutatione, patefecisse.) Fuluii liber. *Quæ scilicet, tacente ipso, occulta pectoris specie oris patefecissent.* Alii: *Quæ scilicet, ipso tacente, occulta pectoris oris immutatione patefecisse*. Vel *Quæ scilicet, tacēte ipso, occulta oris immutatio patefecit.* Vel; *Quæ scilicet, tacente ipso, occulta, specie oris, patefecissent.* 141

141. ADVERSVM Gallos.) *immo, Cimbros*. Liu. lib. 7. *Vel, Cimbros, & Tentontes*. Val.l.4.c.7 .& Vell.l.2. 141

141. EA tempestate spes, atque opes, ciuitatis in illo sitæ.) Antonii Cæsarii, Cæsenatis, & Pauli Hyantaphii, Sabini libri, duo scripti, *Ex ea tempestate*, habent. Præterea, *Sitæ erant*, *non*, *Sitæ*. *alii iudicent. Impressa lectio mihi quidem satis lepida videtur. Quo modo locutus &* Sulpicius Seuerus, Sacræ historiæ lib.1. de Iosepho. Ea tempestate spes, atque salus, Aegypti in illo sitæ erant. 141

IN ORATIONEM
LEPIDI

145 145. RELEGATI in paludes.) *hæc* Fronto ex primo historiarum in, Relegat in illum locum. *in quo, pro, Relegati, Relegat, mendose legitur.*

145 145. RES secundæ mire sunt vitiis obtentui.) Seneca Controuersiarum lib. v. contr. 25. Cum sit præcipua in Thucydide virtus breuitatis, hac eum Sallustius vicit, & in suis illum castris cecidit. Nam in sententia Græca, tam breui, habes, quæ saluo sensu detrahas. deme vel . . . vel . . . . deme; constabit sensus, etiam si non æque comptus, æq; tamen integer. at ex Sallustii sententia nihil demi, sine detrimentis sensus, potest. Titus autem Liuius tam iniquus Sallustio fuit, vt hanc ipsam sententiam tamquam translatam, & tamquam corruptam, obiiceret Sallustio. Nec hoc amore Thucydidis facit, vt illum præferat. laudat, quem non timet; & facilius putat, posse a se Sallustium vinci, si ante a Thucydide vincatur. *Hæc* Seneca. *ex cuius verbis admonemur,* Thucydidis locum *nobis quærendū esse, quem* Sallustius *imitatus est. Eadem* apud Demosthenem *sententia, qui & ipse* Thucydidem *assidue in manibus habebat*, Olynth. 2. Ἀλλ', οἶμαι, νῦν μὲν ἐπισκοτεῖ τούτοις τὸ κατορθοῦν. αἱ γὰρ εὐπραξίαι δειναὶ συγκρύψαι, καὶ συσκιάσαι τὰ τοιαῦτα ὀνείδη. εἰ δέ τι πταίσειε, τότε ἀκριβῶς αὐτοῦ πάντ' ἐξετασθήσεται.

IN ORATIONEM
PHILIPPI.

149 149. TORPEDO animos oppressit.) Priscianus, hūc locū ex 1. hist. recitans, *cum lectione impressa facit.* Apud Nonium *vero*, in verbo, Torpedo, *pro Oppressit, Obrepsit, scriptum est.*

149 149. CVIVS in Vrbem reditu decus, atque ordines omnes interierunt.) Fuluii liber. *Cuius in Vrbem reditu decus ordinis huius interiit. Quod probo.*

IN ORATIONEM
MACRI.

153. L. CINCIVS.)Pedianus 3. & Dionysius *Sicinium nominant. Quo modo & in* antiquo Fuluii libro *scriptum postea animaduerti.* 153

153. QVAM vos iniuriæ pertæsum est.) hæc ex 3. hist. recitat Fronto; in verbo, Tædet. 153

154 QVO tribunos plebei modo patricium magistratum.) *mendosus locus. Quod si legas, Quom tribunis plebei mandando patricium magistratum; mendum tolletur, & sententia patefiet.* Fuluii liber, *Quos tribus &c.* 154

154. NEQ. ego vos vltũ iniurias hortor.) *& hæc recitat* Fronto, ex eodem hist. libro, in Hortor; *omisso verbo, Ego.* 154

154. MVNIA vesta pensantur, &c.) *totus hic locus valde perturbatus. Neq; tamen ex* antiquo libro, *qui ualde a* vulgatis omnib. *dissentit, elicere quidquam potui, quod sentẽtiam illustraret. Fortasse in hoc felicior erit aliorũ industria. Ego, vt* in antiquo li. *scriptum vidi, ita testatum relinquam. Est autẽ in eo sic: In vnia vestra pensantur: qua tamen quin is modis libertatem omnium æstimauere, qui profecto non amplius possunt alimentis carceris. Neq; vtilis exiguitate mors prohibetur. Senescunt vires, sic vt neq; absolui cura familiari tam parua res. Et ignaui quisq; tenuissimas perfrustratur: quæ tamẽ quamuis ampla, quoniam seruitii pretium ostentaretur. &c.* 154

155. NEQ. enim ignorantia claudit res.) *hæc recitat* Donatus in Ter. Eun. act. 1. sc. 2. 155

IN EPISTOLAM
POMPEII.

155. VTRVM censetis, me vicem ærarii præstare?) Diomedes lib. 1. cap. 4. ex 3. hist. recitat, *Vtrum vicem me præstare creditis?* 155

IN EPISTOLAM
MITHRIDATIS.

156. INTER me, atque Lucullum, prœliis, inopia rursus ambos incessit.) *hæc* ex 4. hist. Carisius libro. 1. 160. recitat. in quo, *Prope, pro, Prœliis, mendose legitur,* in vulgatis libris. 160

160. MEIS militibus, procul ab domo, paruo labore, 160

re, per nostra corpora, bellum conficere.) hæc Carisius lib. 2. 217. ex 4. historiarum sic recitat. *Meis militibus, belli prudentibus, procul* ab domo, per nostra corpora, bellum conficere.

AD C. CAESAREM,
De Rep. ordinanda.

167 167. RELIQVVM est, optare, vti, quæ tibi placuerint, ea dii immortales approbent, beneque euenire sinant.) sic in 2. ad Cæsarem, de Rep. Ordin. 178. Quæ mi
178 hi vtilissima factum visa sunt, quæque tibi vsui fore credidi, quampaucissimis potui, perscripsi. Ceterum deos immortales obtestor, vt, quocumque modo ages, ea res tibi, reique pub. prospere eueniat Et Demosthenes, Olynth. 1. Χρηστὰ δὲ εἶν παντὸς εἵνεκα. Et 3. Σχεδὸν εἴρηκα ἃ νομίζω συμφέρειν. ὑμεῖς δὲ ἕλοισθε ὅ, τι καὶ τῇ πόλει, καὶ ἅπασιν ὑμῖν συνοίσειν μέλλει.

IN PORCII DECLAMATIONEM.

193 193. QVI coitiones vllas clandestinas.) *sic emendaui; cum antea* in peruulgatis libris, *Conciones, legeretur.*

IN ORATIONEM
In Sallustium.

217 217. NEQ. aliter vexauit, ac debuit.) *nihil muto. Vixit, tamen pro Vexauit, magis placeret.*

217 217. NOMINIS perditi, ac notissimi.) *Quid, si legas, Homines perditi, ac notissimi?*

FINIS.

FLOSCVLORVM HISCE SALLVSTII OPERIBVS COMPREHENSORVM INDEX.

In quo prior numerus pagellam, posterior vero versum denotat: qui excedunt 141. petantur ex aliis codicilibus Grif.

Amplius

Falsum

Orbes

Suimet

FINIS.

INDEX RERVM AC SENTENTIARVM HVIVS LIBRI.

Omnia, quæ quæris breuiter monstrabit elenchus:
Quem sequere, vt Theseus fila sequutus erat,
Oppida, regna, nomos repetita sub ordine certo:
Victoresque viros, Martiaque arma docet.

A

Exeun-

Marius

Q. Man-

Romanis

FINIS.

VENETIIS, Apud Ioan. Garam.
M D L XXXVIII.

Digitized by Google